

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ ВО СКОПЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

ТЕНДЕНЦИИ ВО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО НА ГЛАГОЛИТЕ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

Скопје, 2024

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Катедра за македонски јазик
Комисија за словенско зборообразување при Меѓународниот
славистички комитет

ТЕНДЕНЦИИ ВО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО НА ГЛАГОЛИТЕ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Word-formation Tendencies of Verbs in Slavic Languages Тенденции словообразования глаголов в славянских языках

22. Меѓународна научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување при Меѓународниот славистички комитет

22nd International scientific conference of the Commission on Slavic Word-formation at the International Committee of Slavists

XXII Международная научная конференция Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов

29 мај – 3 јуни 2023 г.
Конгресен центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ –
Скопје во Охрид

Издавач:

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“

**Уредник на издавачката дејност на Филолошкиот факултет
„Блаже Конески“ – Скопје:**

проф. д-р Владимир Мартиновски, декан

Меѓународен одбор:

проф. д-р Лидија Аризанковска, претседател (Македонија)

проф. д-р Рајна Драгичевиќ (Србија)

проф. д-р Александар Лукашанец (Белорусија)

проф. д-р Бранко Тошовиќ (Австрија)

проф. д-р Кристина Вашакова (Полска)

проф. д-р Амела Шеховиќ (Босна и Херцеговина)

доц. д-р Бојан Петревски (Македонија)

Уредник на изданието:

проф. д-р Лидија Аризанковска

Лектура:

доц. д-р Бојан Петревски

Дизајн на корицата:

МАР-САЖ, Скопје

Компјутерска обработка и печат:

МАР-САЖ, Скопје

Тираж: 100

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје

**ТЕНДЕНЦИИ ВО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО НА
ГЛАГОЛИТЕ ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ**

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

Скопје, 2024

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163'373.4(062)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување при Меѓународниот славистички комитет (22 ; 2023 ; Охрид)

Тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици : 22. Меѓународна научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување при Меѓународниот славистички комитет : 29 мај – 3 јуни 2023 г. Конгресен центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје во Охрид = Word-formation Tendencies of Verbs in Slavic Languages : 22nd International scientific conference of the Commission on Slavic Word-formation at the International Committee of Slavists = Тенденции словообразования глаголов в славянских языках : XXII Международная научная конференция Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов / [уредник Лидија Аризанковска]. - Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2024. - 390 стр. : илустр. ; 24 см

Дел од трудовите и на чешки, полски, словачки, српски јазик. - Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите. - Резимеа

ISBN 978-608-234-118-7

а) Словенски јазици -- Словенски јазици -- Зборообразување -- Глаголи -- Собири -- Зборници

COBISS.MK-ID 64646661

СОДРЖИНА

<i>ПРЕДГОВОР</i>	11
Милан Ајџановиќ (Милан Ајџановић) <i>ГРАЂЕЊЕ ВИДСКИХ ПАРЊАКА У ГЛАГОЛСКИМ АНГЛИЦИЗМИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ</i>	13
Лидија Аризанковска <i>ГЛАГОЛИТЕ НА -ИРА/-ИЗИРА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО ДЕЛ ОД СОВРЕМЕНИТЕ ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ТЕНДЕНЦИИ ВО ПУБЛИЦИСТИЧКИОТ И ВО РАЗГОВОРНИОТ ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ</i>	25
Ивана Боздјехова (Ivana Bozděchová) <i>PŘEJATÁ A FLEKTIVIZOVANÁ SLOVESA Z ANGLIČTINY V NEOLOGICKÉ SLOVNÍ ZÁSOBĚ ČEŠTINY</i>	43
Ивона Буркацка (Iwona Burkacka) <i>CHARAKTERYSTYKA SŁOWOTWÓRCZA NOWSZYCH CZASOWNIKÓW POLSZCZYZNY</i>	59
Кристина Вашакова (Krystyna Waszakowa) <i>NOWE CZASOWNIKI MOTYWOWANE PRZEZ ZAPOŻYCZONE NOMINALIZACJE WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE</i>	75
Катарина Вужњакова (Katarína Vužňáková) <i>SLOVOTVORNÝ VÝZNAM SLOVIES Z ASPEKU KOGNITÍVNEJ LINGVISTIKY</i>	89
Рајна Драгичевиќ (Рајна Драгићевић) <i>ПРЕФИКСАЛНИ ГЛАГОЛСКИ ДЕМИНУТИВИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ</i>	107
Павел Ковалски (Paweł Kowalski) <i>CZY W POLSZCZYŹNIE MOŻEMY MÓWIĆ O CZASOWNIKACH DEMINUTYWNYCH</i>	131

Людмила Липтакова (Ludmila Liptáková) <i>DERIVÁCIA VERB V REČI DETÍ</i>	143
Александар Лукашанец (Аляксандр Лукашанец) <i>ГРАМАТЫЧНЫ ДЫЯПАЗОН СЛОВАЎТВАРЭННЯ ДЗЕЯСЛОВАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ</i>	163
Елена Лукашанец (Елена Лукашанец) <i>РУССКИЕ ГЛАГОЛЫ С СУФФИКСОМ -И(ТЬ): ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕМАНТИКИ МОДЕЛИ В РАЗНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПОДСИСТЕМАХ ЯЗЫКА</i>	179
Марјан Марковиќ <i>ПРОДУКТИВНОСТА НА ПРЕФИКСНИТЕ И СУФИКСНИТЕ ВИДСКИ МОДИФИКАТОРИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК</i>	199
Горан Милашин (Горан Милашин) <i>ДЕЛИМИТАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ СРПСКОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА ПО- ИЗ УГЛА КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ</i>	213
Соња Ненезиќ (Sonja Nenezic) <i>NOVIJI GLAGOLSKI ANGLICIZMI NA CRNOGORSKOM INTERNET DOMENU</i>	229
Божана Нишева (Božana Niševa) <i>NOVÁ ČESKÁ A BULHARSKÁ SLOVESNÁ POJMENOVÁNÍ Z HLEDISKA DYNAMIKY SOUČASNÉ KOMUNIKACE</i>	241
Мартин Олоштијак (Martin Ološtiak) <i>SLOVOTVORNO-NOMINAČNÉ VZŤAHY VERBÁLNYCH NEOLOGIZMOV V SÚČASNEJ SLOVENČINE</i>	257
Бојан Петревски <i>ГЛАГОЛИТЕ СО ЕЛЕМЕНТОТ САМО- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК</i>	283
Лариса Рацибурскаја (Лариса Рацибурская) <i>ГЛАГОЛЬНЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ В РОССИЙСКИХ МЕДИА</i>	295

Силвана Симоска
*МАКЕДОНСКИОТ АРХАИЗИРАН ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ
МОДЕЛ ОД ТИПОТ ФАТИ-ПУШТИ*303

Људмил Спасов, Елизабета Бандиловска
*МОДИФИКАЦИСКИТЕ ЗНАЧЕЊА НА ПРЕФИКСИТЕ ВО
ОБРАЗУВАЊЕТО НА СЛОЖЕНИТЕ ГЛАГОЛСКИ
СЕМАНТЕМИ ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК*....321

Ирена Страмљич-Брезник (Irena Stramljič Breznik)
*IZMEDMETNA TVORBA GLAGOLOV – TVORBENE
ZNAČILNOSTI SKUPINE S POMENOM 'OGLAŠATI SE' IN
'GOVORITI'*.....327

Станислава-Сташа Тофоска
*АНТОНИМНИ ЗНАЧЕЊА НА ПРЕФИКСИТЕ ВО
ГЛАГОЛСКИТЕ ДЕРИВАТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК*.....345

Бранко Тошовиќ (Branko Tošović)
*GENERATORSKA DERIVACIJA SLOVENSKIH KRIOLSKIH
GLAGOLA*359

Емилија Црвенковска
*ГЛАГОЛСКИТЕ ПРЕФИКСИ ВЗ-/ВЗЗ- ВО РАЗЛИЧНИ
РЕДАКЦИИ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВИ*371

ПРЕДГОВОР

Во организација на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ – Скопје при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и Катедрата за македонски јазик, во периодот од 29 мај до 3 јуни 2023 г., во Конгресниот центар на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје во Охрид, се одржа 22. Меѓународна научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување при Меѓународниот славистички комитет, под наслов „Тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици“ (Word-formation Tendencies of Verbs in Slavic Languages/Тенденции словообразования глаголов в славянских языках), на којашто активно учество зедаа 24 учесници, а своите научни прилози како дел од овој зборник на научни трудови ги приложија 25 автори (еден од прилозите е коавторски труд), кои со своето богато научноистражувачко искуство придонесоа македонската и словенската научна јазична мисла да се збогатат со уште една научна монографија.

Конференцијата се одвиваше во Охрид, средиштето на словенската писменост, нашиот духовен и културен центар, преку кој македонскиот јазик ја промовира својата вековна традиција како дел од словенскиот свет и се надврзува на чествувањето на денот на словенските просветители, светите браќа Кирил и Методиј, 24 мај, ден што непосредно пред почнувањето на 22. Меѓународна научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување, беше свечено одбележан токму овде, во Охрид каде што и следбениците на Кирил и Методиј, Климент и Наум, ја остваруваат својата дејност преку Охридската книжевна школа и првиот словенски универзитет на Плаошник.

Во таа низа на следбеници можеме да се сместиме и сите ние, кои преку научна посветеност во одржувањето на континуитетот на постоењето и развојот на славистичката научна мисла, со рамноправна вклученост на сите словенски јазици, даваме свој придонес. Во тој контекст, ваквите конференции претставуваат можност да се најдат на едно место и да ги разменат своите професионални искуства од областа на славистиката научници од целиот свет, како што тоа го прави и Комисијата за словенско

зборообразување, којашто своите почетоци ги бележи уште пред триесет години, поточно во 1994 година, кога е донесена одлуката за нејзино формирање на седница на Меѓународниот славистички комитет во Урбин, Италија, а Првата научна конференција на Комисијата за словенско зборообразување е одржана во 1996 година во Волгоград и, со мали отстапувања, бележи континуитет во изминатиов период, движејќи се по словенските центри сè до 2019 година, кога се одржува 19. Конференција во Минск, за да го продолжи својот континуитет во периодот на пандемијата во онлајн форма во 2020 г. во Варшава и во 2021 г. во Прешов. По една година пауза, во 2023 г., ја продолживме традицијата на вакви научни среќавања, токму во Македонија, во Охрид.

Изразувам длабоко жалење за отсуството на дел од членовите, кои од објективни причини не беа во можност да бидат со нас, но истовремено изразувам благодарност до сите оние што, и покрај отсуството, ги доставија своите прилози за печатење, како и до колегите од македонска страна што дадоа свој придонес.

Благодарност изразувам до сите учесници и автори на научните прилози објавени во овој зборник, кои дадоа свој научен придонес и преку своите научни трудови ги збогатија лингвистичката и славистичката научна ризница. Посакувам ваквите научни конференции да продолжат непречено да ја одржуваат традицијата на среќавања и размена на научните согледувања на членовите на Комисијата, бидејќи науката е таа што нè обединува и нè поставува над сè.

проф. д-р Лидија Аризанковска,
претседател на Организацискиот одбор на
Конференцијата, уредник и член на Комисијата
за словенско зборообразување

Милан Ајџановић
 Универзитет у Новом Саду
 Филозофски факултет
 ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

ГРАЂЕЊЕ ВИДСКИХ ПАРЊАКА У ГЛАГОЛСКИМ АНГЛИЦИЗМИМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Abstract: The paper deals with different models of affixal derivation, which as a result have a verb of a different verbal aspect (75 verbs in total), and whose starting point is some Serbian verbal anglicism. As a source of data, we primarily used *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms* (2021). The aim of the paper is to describe the word-formation models used in the process, as well as to observe their possible specificities in relation to the already existing representatives of the analyzed verbal subclass. The analysis has showed that the formation of aspectual counterparts always goes in the same direction, since it results in a perfective verb, with different prefixes being the tool by which this process is carried out. However, the number of prefixes is not significant, since there are only 10 of them, and they are extremely unequally productive. Namely, among the prefixes, only *iz-* (35) and *od-* (11) stand out for their productivity, while the others are far less productive (ranging from one to four derived verbs).

Key words: Serbian language, anglicisms, verbal aspect, aspectual pairs, word formation, *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*.

1. Уводне напомене: Глаголски вид или аспект представља инхерентно својство словенских глагола – по чему, јасно је, ни они у српском језику нису изузетак – њихову облигаторну граматичку супракатегорију реализовану кроз двојство *свршено–несвршено*, тј. *ијерфективно–имијерфективно*. При томе, у идеалном случају, то је двојство опредељено паром глагола који се међусобно супротстављају управо само својим видом, док им је семантика иста, те се они (традиционално) називају видским паром или видским паром у ужем смислу (нпр. *йасићи–йагаћи*). Ипак, само поимање видских парњака није једнообразно те се под њима подразумевају не само они – сразмерно ретки – парњаци код којих је једино аспект диференцијалан, дакле поменути видски парови у ужем смислу, него и сви они који се поред вида разликују још и значењем, модификованим семантиком коју уноси префикс као перфективизатор, те би се у том случају радило о тзв. видским паровима у ширем смислу. То је, наравно, и знатно чешћи случај јер глаголи махом нису једнозначни те се поједини од њих показују као

изразито погодни и потентни за грађење перфективних префиксала. За то је у српском језику вероватно најбољи пример глагол *йисаџи*, који наспрам себе има чак 16 префигираних деривата,¹ чија значења у већој или мањој мери показују отклон у односу на оно код мотивног глагола² (*гојисаџи*, *зайисаџи*, *исјисаџи*, *најисаџи*, *најйисаџи*, *ојисаџи*, *ојйисаџи*, *йојисаџи*, *йојйисаџи* (*се*), *йрејисаџи*, *йријисаџи*, *йројисаџи*, *расјисаџи*, *сјисаџи*, *ујисаџи*, *усјисаџи*) те чак три двострукопрефигирана (*нагојисаџи*, *сајојйисаџи*, *сујојйисаџи*). Заправо, у србистици постоје два опречна мишљења када је у питању улога префикса као средстава за перфективизацију: док понеко говори о граматичкој и граматичко-лексичкој префиксацији, будући да префикс ипак не уноси нужно значење у новодобијени глагол (исп. Ђуровић, Спасојевић 2014), други чисто граматичку функцију префикса, ако ништа друго, не сматрају неупитном.³ Отуд се понекад, како је то у *Нормативној граматици српског језика*, као средство за грађење видских парова у ужем смислу наводи само суфиксација те се као примери наводе и парови: *обрадиџи–обрађиваџи*, *йоклонийџи–йоклањаџи*, *йрејисаџи–йрејисиваџи* (Пипер, Клајн 2013: 177). Другим речима, у тој граматици – по природи ствари (наглашеној и њеним насловом) најреферентнијој у србистици – имперфективизација суфиксима посматра се као морфолошка појава, наспрам префиксације, која би због честих семантичких размимоилажења између мотиватора и деривата била предмет интересовања дериватологије. Међутим, тиме се нећемо опширније бавити јер је то питање и тема за посебан рад.⁴

1.1. Ипак, оно што је несумњиво јесте чињеница да поред моноаспектуалних глагола (било само свршених било само несвршених), који и даље чине огромну већину у српском језику, постоји и трећа група, данас све бројнија, она коју чине двовидски (двоаспектуални) глаголи, који у себи имају обележје оба вида, али,

¹ Иначе, занимљиво је да је управо толико префикса, тј. предлога, признавао Т. Маретић, а после њега и А. Белић, да би се данас баратало бројем од 27 (о свему в. више у Ђуровић, Спасојевић 2014 и Миљковић 2021).

² Да је тај отклон неизбежан, сматрала је још И. Грицкат, уверена да српском језику нема префиксације која не би била праћена променом значења глагола (наводимо према Спасојевић 2015).

³ О томе види више у Спасојевић 2015 и Миљковић 2021.

⁴ Уосталом, овај део аспектологије у србистици досад није био незанимљив истраживачима.

наравно, не у једној истој реченичној реализацији. Међу таквим глаголима има оних изворно словенских/српских (нпр. *видеџи*, *јесџи*, *кушаџи*, *џробаџи*, *чуџи*⁵), али и, нарочито, оних чије је извориште неки страни језик, данас превасходно енглески, а раније пре свега немачки (нпр. *сурфоваџи*, *сџримоваџи*, *џтелефонираџи*).⁶

Заправо, одраније је (опште)познато да се као једна од упадљивијих црта глагола преузетих из страног језика – што данас, дакле, махом значи из/преко енглеског – управо и јавља стабилност њихове адаптације као двоаспектуалних (исп. нпр. Бугарски 2002, Спасојевић 2015). То се објашњава чињеницом да су они подвргнути само примарној морфолошкој адаптацији, док секундарна – која подразумева (и) грађење видских парњака – изостаје. Међутим, наведена одлика позајмљених глагола није безизузетна, што све бројнијим примерима потврђују и најрецентнији регистри и речници англицизама, какав је *Српски речник новијих англицизама* (Прћић и др. 2021, у даљем тексту СРНА), који међу 4500 одредничких речи наводи и скоро четири стотине глагола.

1.2. Отуд ћемо се у овоме раду бавити – истина, како се показало, сразмерно малобројним – различитим моделима афиксалне деривације која за резултат има глагол друкчијег вида, а чије је полазиште неки глаголски англицизам. Као извор грађе послужила нам је пре свега поменута СРНА, али и други савремени референтни извори, као и сопствена језичка компетенција, потпомогнута анкетом спроведеном међу студентима Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду. Циљ рада пак јесте опис творбених модела по којима дати деривати настају, као и уочавање њихових евентуалних специфичности у односу на већ постојеће представнике анализиране поткласе глагола.

2. Анализа грађе. Пре него што пређемо на анализу грађе, укратко ћемо се осврнути на различите моделе који постоје у српском језику (наравно, и у свим оним другим чији су стандардизовани облици

⁵ Међу двоаспектуалним глаголима словенског порекла издвајају се поједини, крајње ретки, попут *казаџи*, који су превасходно свршени, али се у презенту могу употребити и као несвршени (нпр. *Још једном џи кажем да џо није моја кривица*).

⁶ О проблему двоаспектуалности в. више у Спасојевић 2015, студији посвећеној управо овом феномену, која између осталог доноси и врло исцрпан списак двовидских глагола.

настали на тзв. новоштокавској основици источнохерцеговачке провенијенције) а којима се мења вид глагола (наводимо према Ајдановић 2022).

Дакле, када је у питању грађење видских парњака, у српском се језику користе различита средства, од којих су нека мање а нека више продуктивна.

2.1. За перфективизацију се, како смо видели, користе морфолошка средства, пре свега префикси, који додавањем на имперфектив скоро без изузетка граде перфектив⁷ (нпр. *ѿо-*, *до-*, *из-*, *на-* *се*,⁸ *у-* + *ѿрчаѿи* > *ѿѿрчаѿи*, *доѿрчаѿи*, *исѿрчаѿи*, *наѿрчаѿи се*, *уѿрчаѿи*), али и суфикс *-нуѿи* (нпр. *кијаѿи* > *кинуѿи*, *лујаѿи* > *лујнуѿи*). Осим тога, поред ових, синтетичних образовања, могу се користити и аналитичне конструкције код којих се промена вида врши неким фазним глаголом који мора бити перфективан будући да је допуна фазних глагола увек неки несвршен глагол (нпр. *зидаѿи* > *ѿочѿи зидаѿи*).

2.1.1. С друге стране, за имперфективизацију се користе превасходно суфикси (нпр. *-аѿи*: *догаѿи* > *догаваѿи*; *-аѿи*: *ѿаѿи* > *ѿагаѿи*; *-еваѿи*: *оболеѿи* > *оболеваѿи*; *-иваѿи*: *уѿуѿиѿи* > *уѿуѿиваѿи*; *-јаѿи*: *сѿаѿи* > *сѿајаѿи*; *-киваѿи*: *зайѿијаѿи* > *зайѿикиваѿи*; *-оваѿи*: *куѿиѿи* > *куѿоваѿи*). Нимало случајно, видимо да је, заправо, у наведеним примерима мотивни свршени глагол најчешће и сѿм резултат промене вида, тј. да је добијен префиксацијом од неког несвршеног глагола, али и да је послужио за грађење другог несвршеног глагола. Отуд се у оваквим примерима крајњи резултат сматра производом тзв. секундарне имперфективизације.

Знатно ређи случај пак јесте коришћење акценатских алтернација за промену вида глагола, што је у српском језику, с обзиром на сразмерно бројан инвентар акценатованих прозодема у њему, сасвим очекивано (нпр. *ѿѿлегаѿи* > *ѿѿлегаѿи*; *заѿлегаѿи се* > *заѿлегаѿи се*).

Коначно, некад се може говорити о суплетивизму у имперфективизацији, односно постојању различитих глагола који

⁷ Међу изузетке спада свега неколико глагола (нпр. импф. *водиѿи* > импф. *доводиѿи*; импф. *возиѿи* > импф. *довозиѿи*; импф. *носиѿи* > импф. *доносиѿи*), који се синхронијски могу посматрати као префиксалне изведенице.

⁸ Понекад је, како је то случај код грађења појединих сативних глагола, префикс праћен морфемом *се* (нпр. *јесѿи* > *најесѿи се*).

семантички функционишу као видски парњаци иако нису ни у каквој творбеној вези (нпр. *рећи–говорићи*).

2.2. Дакле, како смо видели, постоји читав низ начина да се промени вид глагола у српском језику, те смо претпоставили да је то морало имати одјека и код глаголских англицизама када је у питању секундарна морфолошка адаптација, што смо овим радом хтели и истражити.

2.2.1. Међутим, пре него што пређем на саму грађу и њену анализу, морамо изнети још једну опаску. Наиме, када је отпочео рад на СРНА, међу многим претпостављеним тешкоћама и неодумицама које су се јављале пред члановима ауторског тима – није била и она која се тиче вида глагола. Међутим, када се рад на речнику почео примицати крају и када су одреднице почеле попримати завршну форму, појавиле су се недоумице у вези с видом појединих глагола. И увек је била у питању иста дилема: да ли је један одређени глагол само несвршен или је пак двовидски? Заправо, у СРНА је 388 глагола и то је оно што је егзактно и неоспорно, као и чињеница да је међу њима далеко највећи број двоаспектуалних глагола (нпр. *буџећираћи, дојинћоваћи, инволвираћи, мајираћи, мерцоваћи се, рејвићоваћи, џезираћи, акредичјоваћи*⁹), потом имперфективних (нпр. *адлибовачи, афтерисачи, билдоваћи, свичоваћи, џемовачи, филирираћи*) те, напослетку, перфективних (нпр. *искулираћи, синоваћи, тивичнући, улоћоваћи се, ућрићоваћи (се), флићнући*). У финалној верзији Речника тај је однос 221 напрема 127, односно 40. Међутим, пре свега због неретког недостатка разноврсних и довољно информативних реченичних контекста, у не тако малобројним случајевима није било лако одредити да ли је глагол само имперфективан или пак двоаспектуалан те су и наведени бројеви, рекли бисмо, пре оријентациони и треба их узети с одређеном задршком.¹⁰

2.3. Осим тога, овде ваља дати још једну напомену: и поред свег труда уложеног у израду Речника, несумњиво је да су многи

⁹ О двојној видској природи наведених глагола сведоче и конструисане реченице попут: *Наш факултет се акредичјује ове године* и *Чим се Факултет акредичјује, разговараћемо о том проблему*. Наиме, у првој реализацији глагол *акредичјоваћи* се јавља као имперфективан, а у другој као перфективан.

¹⁰ Примера ради, *адлибовачи* ('говорити, певати, свирати и сл. без претходне припреме или вежбе; = импровизовати') у СРНА се даје само као имперфективан, док бисмо га ми одредили као двовидски.

глаголи – не само перфективи – остали изван речника, у првом реду због чињенице да су им за навођење у речнику биле неопходне барем три различите појавнице, које су неретко изостајале, али и због неизбежног лексикографског превида.¹¹

У сваком случају, глаголи који су у СРНА означени као само перфективни јесу: *брејкнуџи, вајбовайџи, џосџовайџи, дисконекџовайџи се, дисџиракџовайџи се, забайовайџи, зашеровайџи, збинџовайџи, изблендаџи, изџенерисаџи, изџулаџи, излоџовайџи се, изриџовайџи, искешираџи, искулираџи, исџарџијаџи се, исџресираџи, исџримовайџи, исџриџовайџи (се), исхајџовайџи, исхејџовайџи, ишчекираџи, ишчилираџи, кикнуџи, кликнуџи, нахајџовайџи, овердозираџи се, одблокираџи, одлоџовайџи се, оџчекираџи, оџеровайџи, џребукираџи, џроулаџи, сајленџовайџи, синоваџи, сџарџијаџовайџи, џвиџнуџи, улоџовайџи се, уџриџовайџи (се), флиџнуџи.*¹²

2.4. Међу прикупљеним глаголима јасно се уочавају три групе неједнаке и ро величини и по важности за наше истраживање: прву чине они глаголи који су у речнику дати као перфективни, иако њихова перфективност није резултат секундарне морфолошке адаптације, тј. неког накнадног творбеног чина, већ самог значења (девет глагола: *вајбовайџи, џосџовайџи, дисконекџовайџи се, дисџиракџовайџи се, овердозираџи се, оџеровайџи, сајленџовайџи, синоваџи, сџарџијаџовайџи*). Управо се код појединих глагола унутар ове скупине јављају најбројније (и најоправданије) недоумице у вези с видом. Другу пак, и најбројнију, групу чине они глаголи код којих је перфективизатор неки префикс, што у потпуности отклања сумње у њихов вид (26 глагола: *забайовайџи, зашеровайџи, збинџовайџи, изблендаџи, изџенерисаџи, изџулаџи, излоџовайџи се, изриџовайџи, искешираџи, искулираџи, исџарџијаџи се, исџресираџи, исџримовайџи, исџриџовайџи, исхајџовайџи, исхејџовайџи, ишчекираџи, ишчилираџи, нахајџовайџи се, одблокираџи, одлоџовайџи се, оџчекираџи, џребукираџи, џроулаџи, улоџовайџи се, уџриџовайџи се*). Коначно, трећу групу, најмалобројнију, конституишу такође несумњиви перфективи, али

¹¹ Уосталом, о томе сведочи и грађа коју смо прикупили из других извора, о чему ће речи бити ниже.

¹² Значења наведених глагола могу се проверити у Речнику, који је доступан на следећем линку: <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2>

сада добијени суфиксацијом (пет глагола: *брејкнуџи*, *кикнуџи*, *кликнуџи*, *џивџинуџи*, *флиџинуџи*).

2.5. Поред овог, примарног корпуса, из других извора, пре свега радова и написа који се баве овом или сличном тематиком (какав је Миљковић 2021), прикупили смо још и следећа 23 глагола: *џилиџинуџи*, *изблеџираџи*, *избоџоваџи*, *искероваџи*, *искомунџираџи*, *искуџираџи*, *исџамоваџи*, *исџиковаџи*, *исџиноваџи*, *исџиринџаџи*, *исџаџоваџи*, *исџивџиноваџи*, *исџириџоваџи*, *исџироловаџи*, *исџеџловаџи*, *исџлеџмоваџи*, *исџрендоваџи*, *исџеџиџоваџи*, *лаџкнуџи*, *наџириџоваџи се*, *одблеџираџи*, *реџивџинуџи/риџивџинуџи*, *феџвнуџи*. Иако не потичу из истог извора као глаголи из прве групе, и међу овима се – што се процената тиче – јавља однос врло сличан оном у малопређашњој групи, што, наравно, не мора бити ништа више од пуке случајности. Другим речима, најбројнији су префиксали (19), за којима иду суфиксали (четири).

2.6. Коначно, трећи сегмент корпуса обухвата грађу прикупљену анкетирањем изворних говорника и бележењем образовања која су резултат њихове језичке компетенције и креативности. Испитаници су били они нама најдоступнији – студенти Филозофског факултета у Н. Саду, са студијских група Српски језик и књижевност (троје), Журналистика (троје) и Комуникологија (осморо).¹³ При томе, важно је рећи, анкета је садржавала 43 глагола¹⁴ – како смо претпоставили, неједнако блиска испитаницима и отуд, сматрали смо, неједнако им погодна за грађење видских парњака – у СРНА махом означена као двовидска, а захтеви су били да им се одреди вид и да се напишу од њих добијени глаголи, било префиксали било суфиксали, које сами студенти користе или су им барем познати.¹⁵ На тај начин

¹³ Овако мали број студената, нажалост, последица је њиховог слабог одзива на молбу да попуне анкету а не малобројности наведених студијских група.

¹⁴ У питању су следећи глаголи: *баџоваџи*, *бинџоваџи*, *бленџаџи*, *блеџираџи*, *блоџираџи*, *боџоваџи*, *буџираџи*, *ваџбоваџи*, *џенерисаџи*, *џосџоваџи*, *џуџлаџи*, *џисконекџиоваџи се*, *џисџиракџиоваџи (се)*, *кероваџи*, *кеџираџи*, *комуниџираџи*, *конекџиоваџи се*, *куџираџи*, *лоџоваџи се*, *оверџоџираџи се*, *џарџиџаџи*, *џиковаџи*, *џиринџаџи*, *риџоваџи*, *саџленџиоваџи*, *синоваџи*, *џамоваџи*, *џиноваџи*, *џџарџиџаџиоваџи*, *џџресираџи (се)*, *џџримоваџи*, *џаџоваџи*, *џивџиоваџи*, *џириџоваџи (се)*, *џироловаџи*, *феџловаџи*, *флеџмоваџи*, *френдоваџи*, *хаџџоваџи*, *хеџиџоваџи*, *чеџираџи*, *чиџираџи*, *џероваџи*.

¹⁵ Захтев везан за одређивање аспекта понуђених глагола везан је за једно друго истраживање те ни тако добијени резултати неће бити предмет овог чланка.

прикупљено је следећих 56 глагола: *дисконектйоваџи се, забатоваџи, заблокираџи, забойоваџи, избатоваџи, избинџоваџи, излендаџи/излендоваџи, изблефираџи, заблокираџи, извајбововаџи, изџенерисаџи, изџулаџи, излотоваџи се, изриџоваџи, искероваџи, искешираџи, искомунџираџи, искомектйоваџи се, искулираџи, исџамоваџи, исџарџиџаџи, исџиковаџи, исџиноваџи, исџринџаџи, исџресираџи (се), исџриџоваџи (се), исџроловаџи, исфлеџмоваџи, исхаџйоваџи, исхеџйоваџи, ишерововаџи, ишчекираџи, ишчилираџи, нахаџйоваџи, одбатаваџи, одбинџоваџи, одлендаџи, одблокираџи, одбукираџи, одлотоваџи се, одџримоваџи, оџџарџиџаџи, оџџринџаџи, џребукираџи, џрехаџйоваџи, џроџенерисаџи, џроџулаџи, реџенерисаџи, реконектйоваџи се, ресџиноваџи, реџвиџйоваџи, сфрендоваџи, убатаваџи, улендаџи, улотоваџи се, уџриџоваџи (се).*

2.7. У обједињеној грађи, лишеној удвојених примера добијених у трећој фази прикупљања грађе и – да будемо искрени – и даље не нарочито обимној, налази се укупно следећих 75 глагола: *бреџкнуџи, дилиџнуџи, дисконектйоваџи се, забатоваџи, забатоваџи, забойоваџи, зашерововаџи, збинџоваџи, избатоваџи, избинџоваџи, излендаџи, изблефираџи, заблокираџи, избойоваџи, извајбововаџи, изџенерисаџи, изџулаџи, излотоваџи се, изриџоваџи, искероваџи, искешираџи, искомунџираџи, искомектйоваџи се, искулираџи, исџамоваџи, исџарџиџаџи се, исџиковаџи, исџиноваџи, исџринџаџи, исџатоваџи, исџвиџйоваџи, исџресираџи (се), исџримоваџи, исџриџоваџи (се), исџроловаџи, исфлеџмоваџи, исфрендоваџи, исхаџйоваџи, исхеџйоваџи, ишерововаџи, ишчекираџи, ишчилираџи, кикнуџи, кликнуџи, лаџкнуџи, најџриџоваџи се, нахаџйоваџи се, одбатаваџи, одбинџоваџи, одлендаџи, одблефираџи, одблокираџи, одбукираџи, одлотоваџи се, одџримоваџи, оџџарџиџаџи, оџџринџаџи, оџџчекираџи, џребукираџи, џрехаџйоваџи, џроџенерисаџи, џроџулаџи, реџенерисаџи, реконектйоваџи се, ресџиноваџи, реџвиџнуџи/риџвиџнуџи, реџвиџйоваџи, сфрендоваџи, џвиџнуџи, убатаваџи, улендаџи, улотоваџи (се), уџриџоваџи (се), феџнуџи, флиџнуџи.*

2.8. Поред чињенице да грађа није бројна, она није ни разноврсна када је у питању број примењених творбених поступака и творбених модела, а такве су и тенденције које се уочавају на основу ње: грађење видских парњака – било да су као полазиште у питању глаголи означени као имперфективини било као двоаспектуални – увек је истог смера, те је његов резултат

перфектив, при чему су различити префикси оно доминантно творбено средство којим се тај процес спроводи у дело. Заправо, када кажемо 'различити префикси', тиме ниуколико не имплицирамо да су они истовремено и многобројни, будући да их је свега 10 (упоредимо то само с глаголом *йисаџи!*), при чему су и изразито неједнако продуктивни. Наиме, међу издвојеним префиксима својом се продуктивношћу издвајају само два – *из-* (35) и *ог-* (11), док се остали показују као далеко мање продуктивни те *ре-* има пет потврда, *у-* четири, *за-* и *йре-* по три, *на-* и *с-* по две потврде, а *гис-* и *йпро-* свега по једну. При томе, форманти *гис-* и *ре-* захтевају посебан осврт. Наиме, међу забележеним префиксима једино су они страног порекла, чиме би се евентуално могла објаснити слаба продуктивност првог. Међутим, потоњи, с чак пет потврда, унутар грађе спада у умеренопродуктивне, при чему несумњиво функционише као перфективизатор чији деривати имају значење поновљене радње (исп. Клајн 2002: 292).

2.8.1. Податак да се својом продуктивношћу издваја префикс *из-*, који на тај начин оштро опонира другим префиксима, може бити везан само за прикупљену грађу и делом представљати последицу коришћења појединих извора релативно ограничене грађе (ту пре свега имамо на уму да се рад Миљковић 2018 бави искључиво новим глаголима добијеним управо само префиксом *из-*) те не мора бити системска одлика, применљива на овакве глаголе у целости. Ипак, таква превалентност префикса *из-* несумњиво је (и) у вези са природом тог префикса, који се и иначе сматра једним од најпродуктивнијих глаголских префикса, који се неретко, као у већини забележених случајева, јавља као чист перфективизатор. При томе и не без последица по наше истраживање, он се преваходно користи као перфективизатор управо глагола страног порекла (Клајн 2002: 254, 256).¹⁶

С друге стране, можемо констатовати да се у забележеној грађи (а били бисмо слободни да то проширимо на српске глаголске англицизме уопште) суфиксација као средство за перфективизацију јавља безмало само по изузетку, будући да суфикс *-нуџи* има свега девет потврда (*брејкнутџи*, *гилијнутџи*, *кикнутџи*, *кликнутџи*,

¹⁶ Наравно, то не значи да се употреба овог форманта у српском језику искључиво може свести само на граматичку, о чему, између осталог, више може да се прочита у Клајн 2002 и, нарочито, у Миљковић 2021, где је овом префиксу посвећено цело поглавље (Миљковић 2021: 73–150).

лајкнуйи, рејивийнуйи/ријивийнуйи, ѿвийнуйи, фејвнуйи, флийнуйи).

2.9. Када је у питању наша претпоставка да (претпостављена) познатост и фреквенција употребе глагола управо сразмерно утичу на број њихових парњака, можемо рећи да грађа прикупљена анкетирањем иде у прилог тој хипотези. Наиме, студенти-испитаници су од 43 понуђена глагола искористили свега 34 као мотиваторе префиксала, при чему је од 20 глагола изведен само један видски парњак (а од тога је чак 16 деривирано префиксом *из*), од седам глагола – по два деривата, од шест – три, док је једини глагол с четири деривата *бајоваји*. При томе, као најмање погодни за префиксацију показали су се глаголи које бисмо највећим делом могли оценити као мање познате и/или фреквентне (нпр. *вајбовайи, дисѿракијоваји се, кероваји, ѿковаји, сѿарѿајоваји*).

3. Закључне напомене. Коначно, да укратко закључимо: прикупљена грађа, иако релативно малобројна, ипак је индикативна будући да заиста јасно показује тенденције у богаћењу српског лексикона новим глаголским јединицама деривираним од глаголских англицизама (наравно, овај закључак је применљив и на друге језике засноване на истој основици као и стандардни српски, што, између осталих, показује и рад Рішковић 2021): они се не тако ретко подвргавају перфективизацији, при чему наш релативно мали број перфективних глагола пре може бити одраз потребе за проширењем корпуса него стварног стања у језику (томе у прилог иде и чињеница да у нашем корпусу нема потврда ни за нека образовања, чак ни творбене моделе, која су забележена у изворима на хрватском). Међутим, оно што је такође приметно јесте да, за разлику од домаћих глагола, код оних преузетих из енглеског један глагол као перфективизатор најчешће не добија више од једног префикса (као што је то, на пример, случај с *бајоваји, ѿулаји* и *лојоваји се*) те да се обично ради о грађењу видских парњака у ужем смислу. Осим тога, податак да се највећи део перфектива гради од глагола који се, погрешно или не, сматрају двовидским – могла би сугерисати да ће евентуално доћи до накнадне реинтерпретације вида тих глагола, који ће постати доминантно само несвршени. У вези с тим напоменимо још једну ствар: то интуитивно извођење перфектива, које има јасне потврде у прикупљеној грађи, заправо, (још једном) показује да је аспект за српске глаголе несумњиво инхерентна граматичка категорија.

Литература

Ајдановић, М. (2022). *Стандардни српски језик 2: Морфологија*. Нови Сад: Филозофски факултет. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2022/978-86-6065-706-2>

[приступљено: 15. 9. 2023].

Ђуровић С., Спасојевић М. (2014). „Још један поглед на видске парњаке у српском језику“. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVIII/1, 184–197.

Клајн И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слањање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

Миљковић В. (2021). *Коинитивнолингвистичко исцртавање глаголских префикса у савременом српском језику* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.

Пипер, П., Клајн И. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.

Спасојевић М. (2015). *Двовидски глаголи у савременом српском језику* (докторска дисертација). Београд: Филолошки факултет.

Bugarski, N. (2002). „Morfološka adaptacija glagola pozajmljenih iz engleskog jezika“. *Прилози проучавању језика* 33, 58–77.

Miljković, V. (2018). „Novi glagoli sa prefiksom iz- u savremenom srpskom jeziku i teorija glagolske prefiksacije“. *Језици и културе у времену и простору: тематски зборник* 7/2, 153–164.

Ришковић Т. (2021), „Hrvatsko rječotvorje na društvenim mrežama“. *Periferno u hrvatskom jeziku, kulturi i društvu: zbornik radova* 2. svezak, 2021, 67–94.

Ришић, Т. и др. (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Лидија Аризанковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
larizankovska@yahoo.com

**ГЛАГОЛИТЕ НА -ИРА/-ИЗИРА ВО МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК КАКО ДЕЛ ОД СОВРЕМЕНИТЕ
ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ ТЕНДЕНЦИИ ВО
ПУБЛИЦИСТИЧКИОТ И ВО РАЗГОВОРНИОТ
ФУНКЦИОНАЛЕН СТИЛ**

Abstract: The aim is to present the verbs formed with the suffix *-ira/-izira* in the Macedonian language as part of the new modern tendencies in the language, expressed especially in the publishing, i.e. journalistic substyle and in the conversational functional style. The new formations of the type: *stresira, brifira, hakira, postira, prioritizira, duizira, kontrabandira*, etc. show the productivity of this suffix in order to emphasize the subjective attitude of the speaker and achieve the stylistic marking of the expression.

Key words: Macedonian language, verbs in *-ira/-izira*, modern word-formation tendencies, journalistic and conversational functional style.

0. Поаѓајќи од тенденциите на зборообразувањето во современиот македонски јазик, не многу истражувана, а сепак особено интересна и предизвикувачка тема е зборообразувањето на македонскиот глагол.

Токму во тој контекст, еден од попродуктивните суфикси за изведување глаголи од именска основа (*авансира, ѝроџнозира*), *ѝорейќо оо ѝридавска (имунизира, леѓализира, модернизира, нормализира)* е суфиксот *-ира*, заедно со својата проширена варијанта, како што ја нарекува Кирил Конески (1999: 211), *-изира*. Овој суфикс, како што забележува Минова-Ѓуркова (1966:117), а повикувајќи се на Јернеј (1959: 31) и Стефанов (1954: 369) „стои наспрема германскиот инфинитивен суфикс *-ieren*, кој е всушност хибридна адаптација на француската инфинитивна наставка *-ier*, односно *-ig*... Кај еден дел од глаголите оваа наставка се јавува во проширен вид, т. е. како *-изира*. Во елементот *из-* овде ја согледуваме грчката наставка *-ис*, која се јавувала во тој јазик во состав на глаголи од именски основи. Од старогрчки, таа се пренесла во латинскиот јазик, во резултат на што се јавуваат, според Ст. Стефанов, голем број глаголи на *-izare* во христијанската,

правничката и лекарската терминологија“ (Минова-Ѓуркова 1966: 117). Оттаму и големиот број глаголски деривати на *-ира/-изира* во современиот македонски јазик како дел од интернационалната и културната лексика како обележје на јазичниот стандард и потребата од следење на современите тенденции кај европските јазици (*шелефонира, актиуализира, култивира, мојивира, интернационализира, агајтира, социјализира, модернизира, ирејтира* итн.).

Во однос на тенденциите, според Велева (2006: 285), „Кај глаголите најзабележителна е тенденцијата за суфиксно образување на глаголи од именски основи, при што се изделуваат суфиксите *-ува* (*директорува, министрира, премиерува*) и *-(из)ира* (*меморизира, практицира, иартицијира, амнесира, иолијизира, морализира*).“

Во првиот случај станува збор за глаголи изведени од именска основа со транспозициска структура, односно пренесување на значењето од еден поим на друг (според Dokulil 1979: 27) и основното значење е „извршување дејност карактеристична за лицето посочено во мотивирачката основа“ (Велева 2006: 241).

1. Глаголите на *-ира/-изира* привлекуваат внимание и стануваат предмет на интерес во македонската наука за јазикот во педесеттите и шеесеттите години од 20 век (Корубин 1955, Минова-Ѓуркова 1966), но и подоцна (Саздов 1993, Спасов 1996, Конески К. 1995 и 1999, Марковиќ 2010), особено како глаголи од туѓо потекло и специфичност во однос на видот на глаголот (имаат третман на двовидски) и отстапувањето во однос на местото на акцентот (акцентот паѓа на вториот слог од крајот на зборот, наместо на третиот, како карактеристика на третосложното акцентирање во македонскиот стандарден јазик).

Она на што би сакала да обрнам внимание е продуктивноста на овој суфикс, особено во новинарскиот потстил како дел од публицистичкиот стил или јазикот на печатот (како што обично се знае да се каже), како и разговорниот стил, особено изразен преку јазикот на порталите и комуникацијата на социјалните мрежи, употребуван речиси од сите генерации на корисници на македонскиот јазик, а особено на помладата популација, која во 21 век се развива под влијание на глобализацијата и „англизацијата“. Употребата на глаголите на *-ира* и во ситуации кога се јавуваат други изофункционални суфикси (најчесто е тоа суфиксот *-ува*: *комплицира – компликува, квалифицира – квалификува, модифицира – модификува, верифицира – верификува* и др., а поретко

суфиксот *-са*, со проширените варијанти *-иса* и *-оса*: *бендиса*, *кандиса*, *бојоса*, *дамлоса* во разговорниот стил), меѓу другото, ја нагласува потребата од стилска маркираност на изразот, а особено кога станува збор за изразување на субјективниот став на говорителот, и тоа најчесто со негативна конотација (*ѝриоретѝизира*, *дуизира*, *конѝрабандира*).

Тука се и многубројните примери на образувања од англиски корен, од типот: *хакира*, *инфлуенсира*, *кулира* итн.

Прагматичноста и економијата во јазикот се, исто така, фактори што придонесуваат за речиси ненамалената продуктивност на овој суфикс во современиот македонски јазик, особено поради ослободувањето од видската маркираност, освен кога за тоа има дополнителна потреба, за што на веќе образуваниот дериват на *-ира* му се додава извесен префикс, главно со цел да се нагласи свршеноста на дејството (*изхакира*, *изнервира/изнервозира*, *искулира иѝн.*).

2. Глаголските деривати на *-ира/-изира* во македонскиот јазик може да се разгледуваат:

2.1. Од формален аспект

2.1.1. Се изведуваат од именска основа, поретко од придавска:

- Од именска основа:

-ира: *аванс* → *авансира*; *аѝел* → *аѝелира*, *ѝроѝрама* → *ѝроѝрамира*, *ѝроѝесѝ* → *ѝроѝесѝтира*;

-изира: *авѝор* → *авѝоризира*, *морал* → *морализира*, *ѝолемика* → *ѝолемизира*.

Еден дел од овие именки, како што забележува Конески К. (1999: 211), „се сооднесува со именки на *-ѝија/-аѝија*, односно се поставуваат како примарни: *аклиматизира* (:аклиматизација), *категоризира* (:категоризација), *централизира* (:централизација). Според него, во овој случај се работи за образување глаголи од туѓа основа при што мотивационен однос нема секогаш, зашто овие лексеми се примаат во нашиот јазик обично како формирани глаголи со суфиксот *-ир-* кои само имаат соодветни именки од иста основа со различни завршетоци.“ (Конески К. 1999: 211).

- Од придавска основа:

-изира: *имун* → *имунизира*, *леѓиџимен* → *леѓиџимизира*,
модерен → *модернизира*, *нормален* → *нормализира*.

2.1.2. Можат да бидат образувани од еднокомпонентна или од повеќекомпонентна мотивирачка основа:

- од еднокомпонентна: *лак* → *лакира*, *експеримент* → *експериментира*, *сипрес* → *сипресирира*, *нервоза* → *нервозира*;
- од повеќекомпонентна основа: *баркод* → *баркодира*, *супервизија* → *супервизира* (од повеќе компоненти со сраснување); *дуи* → *дуизира* (од абривијациска мотивирачка основа).

2.1.3. Двовидски се во однос на категоријата вид (разгледувани од формален аспект).

(в. Толковен речник на македонскиот јазик (2014 и 2021, <https://makedonski.gov.mk>).

Како најактивни и основни видски модификатори за свршеност би ги споменале префиксите. „Префиксирањето обично им дава свршен вид на глаголите на *-ира* без да го менува суштински нивното значење“ и покрај тоа што во Толковниот речник на македонскиот јазик тие имаат статус на двовидски, смета Минова-Ѓуркова (1966: 122), а нивниот статус е ист и во најновото издание на Толковниот речник од 2014 и електронското издание од 2021 (2014 и 2021, <https://makedonski.gov.mk>).

Од префиксите се среќаваат: *пре-*, *раз-*, *про-*, *с-*, *из-* (*предозира*, *прокоментира*, *расформира*, *сконцентрира*, *изхакира*, *изнервира*). Сепак, во македонскиот јазик, забележува Марковиќ (2023: 3), покрај зголемената продуктивност на наследените префикси, огромна група на новоформирани (туѓи) глаголи на *-ира* прави видска измена со префиксот *из(с)-*, кој поседува значенска нишка – извршување на дејството во целост, и со тоа станува универзален видски модификатор. (<http://manu.edu.mk/wp-content/uploads/2018/07/Manjan-Markovikj.pdf>, пристапено на 19.5.2023), како во горенаведените примери (*изхакира*, *изнервира/изнервозира*, *искулира итн.*).

Можна е и деривација со двојна суфиксација во разговорниот јазик (*окарактиризирава*, *алкохолизирава*, *изнервирува*), односно како мотивирачка основа се јавува дериватот на *-ира*. (в. Велева 2006: 228).

2.2. Од семантички аспект

2.2.1. Разгледувани од семантички аспект во однос на категоријата вид, ќе се повикаме на теоријата на Каролак (претставена според Спасов Љ. 2011: 56) за видска конфигурација, според која видот се рагледува како граматикализирана семантичка категорија, и според која се изделуваат: прост моментен вид наспрема прост континуативен вид, и сложен вид (видски конфигурации), и тоа: инхоативна, терминативна (финитивна), резултативна, трансформативна, дистрибутивна, лимитативна, кои се однесуваат на свршениот вид, и телична, мултипликативна, хабитуална (потенцијална), на несвршениот вид (Спасов 2011: 29).

Глаголскиот вид во македонскиот јазк	
Свршен вид	Несвршен вид
1. прост моментен	1. прост континуативен
2. сложен (конфигурации)	3. сложен (конфигурации)
2. инхоативна	3. телична
4. терминативна (финитивна)	5. мултипликативна
6. резултативна	7. хабитуална (потенцијална)
8. трансформативна	
9. дистрибутивна	
10. лимитативна	

Во тој контекст, глаголските деривати на *-ира* би можеле да се сместат кај двата вида, за што одлучува поширокиот контекст на употреба, односно, како што истакнува Спасов (1998: 79), повикувајќи се на Минова-Ѓуркова (1966: 122), според која „Видот на овие глаголи, кои се јавуваат само во една форма, всушност е обусловен од нивното лексичко значење. Од карактерот на тоа значење зависи дали еден таков глагол ќе се јавува во двата или само во едниот вид“ и констатира: „Всушност контекстот секогаш укажува на потенцијална особеност за вршење на определен акт, односно има значење на хабитуалност.“ (Спасов 1998: 79). Од гледна точка на концепцијата на Каролак (преземено од Спасов 2011: 57), „на рамниште на содржината видот е поврзан со поимната структура преку глаголи и други предикативни изрази, сп. *ексцлодира* (прост моментен вид)...“

2.2.2. Во однос на значењето овие глаголи, како што истакнува Кирил Конески (1999: 213), покажуваат голема разновидност. Според значењето на мотивирачката основа и релацијата што се поставува меѓу дејството и именката од основата, можат да се изделат следните семантички групи:

- ‘врши дејство со помошта на предметот (како орудие) именувано со основната именка’: *телефонира, филтрира, вакцинира, алкохолизира*. ‘постави, обложи нешто со материјата, материјалот што го означува основната именка’: *асфалтира, бейонира, балсамира*.
- ‘го врши дејството именувано со основата’: *ајлаудира, контролира, бојкотира, реформира, саботира*.
- ‘доведува во состојба во врска со именката од основата’: *медитира, нервира, провоцира, шокира*.
- ‘го прави тоа што е именувано со именката од основата’: *анализира, експериментира, дебатира, програмира, ликвидира, монополизира, тероризира*.

Дериватите изведени од придавки се јавуваат со значење ‘направи, прави, стане, станува таков’ во врска со значењето на придавката од основата: *нормализира, стабилизира, имунизира, модернизира, банализира, легализира*. (Конески К. 1999: 213)

2.3. Од социолингвистички и стилистички аспект

Станува збор за употреба во стандардниот јазик како дел од интернационалната лексика, вклучително со стручната терминологија, и употреба во современиот јазик како дел од тенденциите на современиот македонски јазик, особено од крајот на 20 и почетокот на 21 век, со акцент на публицистичкиот (новинарскиот потстил) и разговорниот функционален стил, во којшто доаѓа до израз креативното зборообразување, поттикнато од прагматизмот и изразениот субјективен став на говорителот, претставен кај дел од овие глаголски образувања.

2.3.1. Примери на евидентирани жаргонски зборови и изрази:

Речникот на жаргонски зборови и изрази (Трневски 1997) ја покажува продуктивноста на суфиксот *-ира* во говорот на младите уште од крајот на 20 век.

● Примери и нивно значење:

аблендира/блендира комуницира, сигнализира нешто со очите, возвраќа со поглед (обично со цел да не биде забележано тоа од некој друг)

Ја му аблендирам да не збори, овој не!, збори ли збори ...); испраќа (често додворувачки) поглед / пораки со очите. // (→) се шмека (со некого) (Трневски 1997: 29).

балсамира се се опива/се опије; се начука, т. е. се: бетонира, докусури, дрвоса, земјоса, свезоса, јоктиса, каменоса, летвоса, мумифицира, надринка, наљока, намачка, насвињи, нафлека / офлека, нафтоса, нацица, начита, начука, олеши, подмачка, стапоса, тапоса, трупоса, флекоса, цуцоса. / (→) пресиса. // (→) тотал (Трневски 1997: 33).

бетонира се се опива, се опије; се: балсамира, начука (Трневски 1997: 36).

ескивира се повлекува, одбегнува одговорност (Трневски 1997: 55).

живцира се (лесно) се нервира за сенешто; се грицка (Трневски 1997: 56).

корпира одбие, напушти некого, го „откачи“, го: корпоса, ногира; покаже/даде некому двојка (Трневски 1997: 72).

патосира се изнасмее; се згази од смеење (Трневски 1997: 95).

скалпира жестоко укори, искара некого [Морам да си одам, чоече, полициски час, моите дома ќе ме скалпираат!] / ← ренде (Трневски 1997: 108).

тапацира се 1. се обезбеди со пари; се опари 2. (за ж.) стави хигиенска влошка кога има манифестација (Трневски 1997: 114).

трокира се изнамачи, се премори; абортира (Трневски 1997: 118).

тушира испушта плунка при зборување (Трневски 1997: 120).

укапира сфати, разбере; скопча / укопча (Трневски 1997: 121).

Преку жаргонската лексика доаѓа до израз креативноста на младите изразена преку асоцијативен, когнитивен пристап. Во таа насока извесна продуктивноста покажува и суфиксот *-ca/-uca/-osa* (*црвоса, љејлоса; земјоса, дрвоса, каменоса*), но не и *-ува*. Суфиксот *-ува* се смета за стандарден, често употребуван и наспрема суфиксот *-ира* (*комџлицира – комџликува, верифицира – верификува*). Она што е заедничко за сите наведени деривати е нивната употреба со преносно значење (се зголемува полисемичноста кај дел од лексиката), односно сите претставуваат примери на семантичка деривација како „еден од најзначајните процеси кои го отсликуваат системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во

лексиконот на јазикот“ според Марковиќ (2023: 9), базирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот на Тополињска¹ (1996, 2014) и кај сите се забележува контекстуална употреба со негативна конотација.

2.3.2. Деривати на *-ира* во публицистичкиот и во разговорниот стил (низ примери за употреба по одделни медиуми)

- Употреба на дериватите на *-ира* што се веќе адаптирани во македонскиот јазичен систем:

Постои сапун на база на билки. **Се сапунира** косата, се преплакнува и престанува паѓањето на косата. <https://forum.femina.mk>, пристапено на 26.3.2023

По избраниот пораз **се актуелизира** аферата на Ѓ. Со манекенката Ш. <https://fokus.mk>, пристапено на 6.4.2023

На интензивна нега на Детската клиника лежат деца со најтешка форма на болест, па и нашите извори тврдат дека бебето не смеело да **се интубира** на тој Оддел. <https://fokus.mk>, пристапено на 3.4.2023

Наместо да побараат суспензија на делови од планот каде има одредени прекршувања, тие бараат да **се суспензира** цел план. <https://skorjeinfo.mk>, пристапено на 12.4.2023

- Новоформирани деривати на *-ира*:

Употреба на повеќе деривати на *-ира* со цел стилизација и кај поголемиот број примери субјективизација, особено поради нагласување на дејството изразено со мотивирачката основа (како кај примерите со: *живцира*, *нервозира*, *иритира*).

Секогаш стигнувам 5 минути порано, мразам доцнење, **ме живцира**, **ме нервозира**, **ме иритира**... <https://forum.kajgana.com>, пристапено на 15.3.2023

И повторно се споменува дека Лацио тактизира, но и **се нервозира**. <https://forum.idividi.com>, пристапено на 15.3.2023

¹ Оваа теорија ја покажува врската меѓу јазикот и концептуализацијата. Topolińska Z. 1996. "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System", BPTJ LII, Warszawa. Topolińska Z. 2014. "Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?", The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, Beech Stave Press, New York, USA.

Девојчето има шари, добра душа, иако малку **се нервозира**, ама ѝ поминува. <https://forums.vmacedonia.com>, пристапено на 15.3.2023

Девојката се претстави како пејачка, блогерка и инфлуенсерка. Што **инфлуенсира** девојче од 15 години? <https://crnobelo.com>, пристапено на 19.3.2023

Во серијата, Твомеј ги **гламурузира** механичките детали, кои некогаш биле толку барани, како и секој од денешните футуристички концепти за дизајн на производи. <https://www.solidsmack.com>, пристапено на 19.3.2023

За да **се хакира** лозинката на Фејсбук, доволно е да се знае телефонскиот број на жртвата. <https://www.fakulteti.mk>, пристапено на 6.4.2023

Додека Брени Еклстоум предводник на ФОМ, односно компанијата што ги **менаџира** ТВ правата, секогаш наоѓаше начини како да го скрши тоа заедништво. <https://amsm.mk>, пристапено на 6.4.2023

Сето тоа совршенство мора да **се рекордира** за попрецизно да ги евоцираме спомените. <https://www.divianarts.com>, пристапено на 6.4.2023

Д-р С. Б. **експертизира** во ендокринологија, лапароскопска хирургија, реконструктивна урологија и бубрежна трансплатација. <https://www.wozocare.com>, пристапено на 21.3.2023

Се преместува растојанието до секој од кластерите и **се кластерира** објектот во кластер 1 или 2. <https://www.scribd.com>, пристапено на 25.5.2023

Постапка која автоматски ги презема информациите, ги класифицира, **кластерира** и оценува... <https://forum.kajgana.com>, пристапено на 25.5.2023

Речиси секој бизнис веќе **се маркетира** платено преку Facebook и Instagram. <https://www.linkedin.com>, пристапено на 22.5.2023

Ние мислиме дека секој сопственик на бизнис треба да знае да **маркетира**, за потоа да може да делегира задачи поврзани со маркетинг. <https://blog.brainster.co>, пристапено на 22.5.2023

Организиран од тренинг центарот Clear View Business на петтиот Startup Graind Skorje ќе зборува како да **се маркетинга** апликација за да го освои светот. <https://it.mk>, пристапено на 22.5.2023

- **Модифицирани образувања (старо-нови):**

превенцира наместо превенира

Оваа шансова кравата ја намалува болката, прави релаксација на вратната мускулатура, **превенцира** од болни движења, <https://slavej.mk>, пристапено на 21.3.2023

Преземени биле мерки за да се **превенцира** од ширење на заразни болести, а додека биле прегледани 21 мигрант, а Црвениот крст и мобилни екипи патролираат долж коридорот по кој се движат мигрантите. <https://faktor.mk>, пристапено на 21.3.2023

моделизира наместо моделира

Динамичката природа на интернетот е премногу комплексно да се сфати и разбере, **моделизира** или да се предвиде неговата природа. <https://mk.m.wikipedia.org>, пристапено на 19.3.2023

нервозира наместо нервира

Бујна коса имам и кога ќе ја фатам во репче од сите страни штрчат кратките влакна (новата коса) и ме **нервозира** некогаш. forum.femina.mk, пристапено на 15.3.2023

Шестиот Рајх **се нервозира** со сликава. twitter.com, пристапено на 15.3.2023

Не, какви нервози, таман работа, човек за сè да **се нервозира**... <https://forum.carclub.mk>, пристапено на 15.3.2023

Како мотивирачка основа во случајов се јавува именската основа на -ација: превенција, моделизација, или кај примерот нервозира ← нервоза, се чувствува влијанието на српскиот јазик.

- **Пример на домашна основа со туѓ суфикс (суфиксот -ира):**

Мислам дека секој човек заслужува скроман живот, кој **не одзира** само полн стомак, што е единствена причина за среќа. <https://forum.femina.mk>, пристапено на 19.3.2023

Зошто Ахмети **групира** телевизии како „ракоплескачи“? <https://nezavisen.mk>, пристапено на 20.5.2023

Дестинација вклучува различни засегнати страни и може да се **мрежира** за да формира поголеми дестинации. <https://gstcouncil.org>, пристапено на 13.3.2023

Без да се обиде да ја **деталзира** сликата или да ја направи тридимензионална, уметникот со исти коси линии го проследи телото на птицата... <https://travelerscoffee.ru>, пристапено на 21.5.2023

3. Глаголи на *-ира/-изира* во македонскиот јазик

Примери од публицистичкиот и од разговорниот стил:

Девојчето има шари, добра душа, иако малку се **нервозира**, ама ѝ поминува. <https://forums.vmacedonia.com>, пристапено на 15.3.2023

Што најмногу го **живцира** секој од знаците според астрологијата? <https://crnobelo.com>, пристапено на 19.3.2023

Ништо луѓето не ги **живцира** повеќе од некој кој има многу добар живот. <https://apla.mk>, пристапено на 19.3.2023

Мислам дека секој човек заслужува скромен живот, кој **не одразира** само полн стомак, што е единствена причина за среќа. <https://forum.femina.mk>, пристапено на 19.3.2023

Со сè повеќе прифатливиот начин да се промени вашиот изглед, белеењето на забите **процедурира** сè побезбедни начини кои имаат практичност, но и обновување со текот на времето, бидејќи тоа не е хируршка интервенција. <https://www.doktori.com.mk>, пристапено на 19.3.2023

Во серијата, Твомеј ги **гламуризира** механичките детали, кои некогаш биле толку барани, како и секој од денешните футуристички концепти за дизајн на производи.

<https://www.solidsmack.com>, пристапено на 19.3.2023

Динамичката природа на интернетот е премногу комплексно да се сфати и разбере, **моделизира** или да се предвиди неговата природа. <https://mk.m.wikipedia.org>, пристапено на 19.3.2023

МАПАС ја **супервизира** работата на друштвата, со цел да се осигура дека тие ги следат правилата... <https://plus24.mk>, пристапено на 20.3.2023

Оваа шансова кравата ја намалува болката, прави релаксација на вратната мускулатура, **превенцира** од болни движења. <https://slavej.mk>, пристапено на 21.3.2023

Во драматичен, возбудлив и пред сè ефикасен меч, Французите покажаа дека располагаат со врвен квалитет и сосема заслужено стигнаа до посакуваната победа. Хрватска која со самиот пласман во завршниот меч испиша историја, не успеа да **испарира** и да го земе победничкиот пехар. sportskoradio903.com.mk, пристапено на 13.3.2023

Дестинација вклучува различни засегнати страни и може да **се мрежира** за да формира поголеми дестинации. <https://gstcouncil.org>, пристапено на 13.3.2023

Научниците потврдија: Ова на работа најмногу нè **стресира**... Дали ве **стресира** читањето на мејлови? <https://faktor.mk>, пристапено на 13.3.2023

Да ја натерате канцеларијата да не ве **стресира**. <https://www.formacionyesstudios.com>, пристапено на 13.3.2023

Деперминот за дрво **модернира** со компјутерска контролирана ЦПУ машина. <https://www.spectrumschool.be>, пристапено на 21.3.2023

Д-р С. Б. **експертизира** во ендокринологија, лапароскопска хирургија, реконструктивна урологија и бубрежна трансплатација. <https://www.wozocare.com>, пристапено на 21.3.2023

Модерната медицина не ја признава алтернативната или хомеопатската... Докторите знаат за овој тип на лекување, ама во болниците и амбулантите не **се праксира**... <https://forum.carclub.mk>, пристапено на 26.3.2023

Свездата започнува да се формира кога големо количество гас ќе започне да **колапсира** како последица на взаемното... <https://mk.m.wikipedia.org>, пристапено на 26.3.2023

Постои сапун на база на билки. **Се сапунира** косата, се преплакнува и престанува паѓањето на косата. <https://forum.femina.mk>, пристапено на 26.3.2023

Во секој случај, ваков фестивал користи затоа што покажува еден наплив и важност на сценариото во филмот и денешниот културен живот, а колку при тоа самото сценарио трпи, **компромисира** или се подведува под нешто, тоа е веќе друго прашање. <https://www.slobodnaevropa.mk>, пристапено на 26.3.2023

За да **се хакира** лозинката на Фејсбук, доволно е да се знае телефонскиот број на жртвата. <https://www.fakulteti.mk>, пристапено на 6.4.2023

Додека Брени Еклстоум предводник на ФОМ, односно компанијата што ги **менаџира** ТВ правата, секогаш наоѓаше начини како да го скрши тоа заедништво. <https://amsm.mk>, пристапено на 6.4.2023

По избраниот пораз **се актуелизира** аферата на Ѓ. Со манекенката Ш. <https://fokus.mk>, пристапено на 6.4.2023

Сето тоа совршенство мора да **се рекордира** за попрецизно да ги евоцираме спомените. <https://www.divianarts.com>, пристапено на 6.4.2023

Експертите предупредуваат дека форсирањето на високото образование за сите го **дисторзира** пазарот на трудот. <https://portal.mk>, 6.4.2023

Идејата е дека тие ќе ве **предицираат** и ќе развијат мускулна меморија за да можете да формирате добри навики за држење на телото. <https://lifestyle.fit>, пристапено на 5.4.2023

Од она што се знае во моментот, исходот од SARS-CoV-2 инфекцијата кај пациенти е доста непредвидлив, и тоа може да **се атрибутира** на повеќе фактори... <https://fakulteti.mk>, пристапено на 3.4.2023

Легендата **го атрибутира** пронајдокот на овој артефакт на ќерката на пророкот на М. Ф. <https://rt82.ru>, пристапено на 3.4.2023

Ако барањето е премногу комплицирано, роботот лично се меша, па, ако му дадете задача да напише приказна за две лица и да ги наведе нивните работни места и други информации, софтверот по

случаен избоор **ќе атрибутира** на едното или на другото лице.
<https://denar.mk>, пристапено на 3.4.2023

На интензивна нега на Детската клиника лежат деца со најтешка форма на болест, па и нашите извори тврдат дека бебето не смеело да **се интубира** на тој Оддел.
<https://fokus.mk>, пристапено на 3.4.2023

Наместо да побараат суспензија на делови од планот каде има одредени прекршувања, тие бараат да **се суспензира** цел план.
<https://skorjeinfo.mk>, пристапено на 12.4.2023

Мрежата го **дивидендира** учеството и генерира поврат на инвестицијата кога сопственикот треба да достигне...
<https://www.icolistingonline.com>, пристапено на 12.4.2023
Секој бизнис, без разлика на големината или секторот во кој дејствува, треба да **се маркетира** на еден или друг начин.
<https://blog.brainster.co>, пристапено на 14.4.2023

Може да **памфлетира** секој оној што на историјата и додава приказни од типот... <https://forum.kajgana.com>, пристапено на 14.4.2023

Во врска со мешање на амбасадорите, очигледно е дека некому многу му се брза да ја **протекторира** РМ, не само поради поаѓањата на... <https://forum.kajgana.com>, пристапено на 10.4.2023

... освен што **се траумираат** од секакви неедуцирани, меѓу кои се и такви кои ги фрлаат леглата од домашни и ги полнат улиците.
<https://m.facebook.com>, пристапено на 9.5.2023

На луѓето навистина им се допадна идејата да **се комплиментираат** едни со други. <https://hysa.ru>, пристапено на 9.5.2023

Како егоистичниот актер кој го блокира погледот на публиката кон секој друг актер во претставата за време на повикот на завесата за да може да **аплаузира**. <https://foodly.tn>, пристапено на 9.5.2023

Откако се согласи, девојчето се качи на сцената да **аплаузира** и танцуваше со нејзиниот сопруг. <https://thestrip.ru>, пристапено на 9.5.2023

Ама не отишол таму да **се екскурзира**, туку да работи.
<https://forum.femina.mk>, пристапено на 14.5.2023

Ако некој сака да се **екскурзира**, нека си плаќа од свој џеб...
<https://ms-my.facebook.com>, пристапено на 14.5.2023

Се проценува дека сега има 46,8 милиони луѓе што живеат со деменција во светот, со бројки за кои се проектира дека ќе се зголемуваат речиси двојно на секои 20 години, и дека ќе нараснат до 74,7 милиони до 2030 и 131,5 милиони до 2050 година, што значи дека популацијата **геријатризира**. <https://panacea.mk>, пристапено на 14.5.2023

За тие специјални „единствени“ случаи се предлага да се **баркодира** и нумерира производот за да може да биде уникатно поврзан со индивидуалниот пациент. <https://dokumen.tips>, пристапено на 14.5.2023.

Впишаните овали ќе помогнат правилно да се **деталјира** телото на понито.
<https://thetrip.ru>, пристапено на 21.5.2023

Овој класичен Елвис Присли **деталјира** забава во келија на затворска казна.
<https://mk.eferrit.com>, пристапено на 21.5.2023

Ако некое лице во сон гледа дека **деталјира** фустан во црно, тогаш ова укажува на финансиските кризи во кои наскоро ќе заападне...
<https://mk.internet-dreams-online.com>, <https://travelerscoffee.ru>,
пристапено на 21.5.2023

Без да се обиде да ја **деталјира** сликата или да ја направи тридимензионална, уметникот со исти коси линии го проследи телото на птицата... <https://travelerscoffee.ru>, пристапено на 21.5.2023

Ние мислиме дека секој сопственик на бизнис треба да знае да **маркетира**, за потоа да може да делегира задачи поврзани со маркетинг. <https://blog.brainster.co>, пристапено на 22.5.2023

Организиран од тренинг центарот Clear View Business на петтиот Startup Graind Skorје ќе зборува како да се **маркетира** апликација за да го освои светот. <https://it.mk>, пристапено на 22.5.2023

Речиси секој бизнис веќе **се маркетинга** платено преку Facebook и Instagram.

<https://www.linkedin.com>, пристапено на 22.5.2023

Се преместува растојанието до секој од кластерите и **се кластерира** објектот во кластер 1 или 2. <https://www.scribd.com>, пристапено на 25.5.2023

Постапка која автоматски ги презема информациите, ги класифицира, **кластерира** и оценува... <https://forum.kajgana.com>, пристапено на 25.5.2023

4. Заклучок

Продуктивноста на суфиксот *-ира/ -изира* изразена преку глаголските деривати образувани со овој суфикс во македонскиот јазик е речиси непроменета, и покрај очекувањата тој да биде заменет со изофункционалните суфикси, особено со оние од домашно, словенско потекло, како тенденција во современиот и веќе етаблиран јазичен стандард. Сепак, новите современи тенденции во развојот и употребата, односно функционалноста на современиот македонски јазик, ја покажуваат стабилноста во неговата употреба, па дури и негова зголемена продуктивност под влијание на современите глобални тенденции, особено контактот со англискиот јазик. Продуктивноста е поттикната:

- од економијата во јазикот: потреба од синтетизам поради прагматичност: *се комплиментира* 'дава комплимент', *се нумерира* 'означи со бројка', *дивидендира* 'исплаќа дивиденда/надомест', *се маркетинга* 'прави маркетинг/реклама';

- отсуството на временско ограничување (поради двовидноста, односно отсуството на видска маркираност);

- стилска маркираност, особено бидејќи се работи за туѓи основи како мотивирачки основи: *џеријајризира* (наместо старее); *инфлуенцира* (наместо влијае), *џламуризира* (наместо преувеличува); *се мрежира* (наместо се поврзува), *модернизира* (наместо се осовременува), *се рекордира* (наместо се снима);

- изразување субјективен став преку деривацијата на глаголи на *-ира/-изира*: *ексурзира*, *џарџизира*, *џројекторира*, *џуизира*, *контрабандира* итн.

Литература

- Велева, С. (2006). *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: (авторско издание).
- Каролак, С. (2005). *Семантика и синтаксис на глаголскиот вид во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Конески, К. (1995). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Конески, К. (1999). *За македонскиот глагол*. Скопје: Просветно дело АД: Детска радост.
- Корубин Бл. (1955). За глаголите со наставката -ира во нашиот јазик. *Литературен збор*, г. II, кн. 2. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик, 96-97.
- Минова-Ѓуркова, Л. (1966). Некои карактеристики на глаголите на -(из)ира во македонскиот литературен јазик. *Македонски јазик*, XVII. Скопје: ИМЈ, 117-126.
- Марковиќ, М. (2010). Видска и временска акомодација на глаголите на -ира во современиот македонски јазик. *Зборник на XXXVI Научна конференција при Меѓународниот семинар за македонски јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 205-215.
- Марјан Марковиќ. (2023). Околу процесите на семантичка деривација. Истражувачки центар за ареална лингвистика „Божидар Видоески“, МАНУ, (предавање). <http://manu.edu.mk/пристапено на 21.5.2023>.
- Саздов, С. (1993). Белешки кон статусот на глаголите на -(из)ира во македонскиот јазик денес. *Литературен збор*, XL, 1-6. Скопје: Сојуз на друштвата за македонски јазик, 41-46.
- Спасов, Љ. (1998). Од резултатите на истражувачкиот проект за глаголскиот вид во македонскиот јазик (од проблематиката на видот на глаголите со наставката -ира/-из-ира во современиот македонски стандарден јазик). *Зборник на XXIV Научна дискусија на XXX Меѓународен научен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 78-89.
- Спасов, Љ. (2011). Резултативна видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Трневски Т. (1997). *Речник на жаргонски зборови и изрази*. Скопје: 1997 (авторско издание).

Толковен речник на македонскиот јазик. 2003-2014. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Достапно на: <http://www.makedonski.info>.

Тополињска, С. Topolińska Z. 1996. Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System". Warszawa: BPTJ LII. Topolińska Z. 2014. Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 6, USA. New York: Beech Stave Press.

Ivana Bozděchová
Univerzita Karlova v Praze
bozdiaff@ff.cuni.cz

PŘEJATÁ A FLEKTIVIZOVANÁ SLOVESA Z ANGLIČTINY V NEOLOGICKÉ SLOVNÍ ZÁSOBĚ ČEŠTINY¹

Abstract: The paper follows some earlier analyses of neological verbs borrowed from English and/or derived in Czech from English word-formation bases. It focuses on the formation by prefixation, assessing in particular the choice of prefix in terms of the (assumed or potential) influence of semantically close domestic verbs and in terms of the productivity of the domestic repertoire. The analysis is based on material excerpted from the Neomat database, the corpus *syn v8* of the Czech National Corpus, the dictionary *Hacked Czech. The Unorthodox Dictionary of Today's Mother Tongue* (2018) and internet dictionary *Czech 2.0*. The results show that the formation of verbs based on English bases takes place in Czech to a large extent analogous to domestic creation.

Key words: borrowed verbs; neological vocabulary; prefixation; prefix; word-formation model

1. Úvod

Neologickým slovesům přejatým a/nebo derivovaným v češtině z cizích slovtvorných základů byla dosud věnována pozornost pouze v dílčích studiích, i proto přetrvávající aktuálnost tématu ve vztahu k angličtině jako zdrojovému jazyku je inspirací také pro tento příspěvek. V kontextu širšího a dlouhodobějšího výzkumu anglicismů v češtině v něm navazujeme na některé dřívější analýzy (zejména Martincová 2000, 2003, 2005; Bozděchová 2019). Zaměřujeme se na to, jak se tvoření těchto sloves uskutečňuje prostřednictvím prefixace, a posuzujeme volbu jejich předpony z hlediska (předpokládaného či potenciálního) vlivu sémanticky blízkých domácích sloves a z hlediska produktivity domácího repertoáru. Dále budeme užívat zástupné / zkrácené označení „neologická slovesa cizího / anglického původu“ a pod toto označení zahrnujeme všechna neologická slovesa, která mají ve své stavbě základ cizího (anglického) původu.

¹ Tento text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

2. Teoretická východiska

V české lingvistice se prefigovaná slovesa tradičně posuzují slovotvorně a morfologicky; prefixací (prefixálně-flektivizačním a prefixálně-sufixálním způsobem) se slovesa v češtině tvoří, ale i adaptují. Podnětně na to poukázala Martincová (2000: 106); autorka dále ilustrovala mnohostrannou adaptační úlohu prefixace u neologických sloves, viz *vytelefonovat* kartu (funkce lexikálně-modifikační), *zprivatizovat*, *o-/naskenovat* (prostě vidová), *vyeliminovat* (subsumpční), *přesponzorovat*, *doprivatizovat* (aktionsartová: fázová, měrová). Slovotvorná struktura přejatých sloves je obdobná jako u domácích sloves, rodilí mluvčí češtiny ji vnímají na základě znalosti slovotvorného modelu (s prediktabilními slovotvornými pravidly) nebo na pozadí jiných pravidelných derivátů u analogického tvoření (blíže viz Ziková 2002: 93).

Neologická slovesa cizího původu vznikají různými pojmenovacími postupy; jak konstatuje Martincová 2005, mnohdy (zejména právě u těchto sloves) není zřejmé, zda jde o derivaci, adaptaci cizího lexému, neosémantismus nebo přejímku. Obdobně jako u domácích sloves slouží prefixace především modifikačnímu typu tvoření, i když se může využívat i při mutaci.

Pro účely našeho příspěvku dospíváme k dvěma základním hypotézám:

- 1) volba předpony je (byť i jen potenciálně) ovlivněna vlivem sémanticky blízkých domácích sloves a produktivitou domácího repertoáru
- 2) převládají slovesa s cizími základy, a to prefixací utvořená deverbativa.

3. Jazykový materiál

Hlavními zdroji materiálu naší analýzy tvoření neologických sloves z anglických základů byla databáze *Neomat* a korpus *syn v8* Českého národního korpusu; pro srovnání jsme tuto excerpci doplnili okazionalními slovesy ze slovníku *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny* (2018) a z internetového slovníku *Čeština 2.0*.²

² Elektronický neologický archiv *Neomat* je průběžně budován od roku 1991 jako archiv lexikální dynamiky a je neustále doplňován (pro sběr materiálu se využívají elektronické textové archivy, např. databáze společnosti NEWTON Media, a. s. a internetové zdroje).

Z tohoto neologického materiálu jsme získali dohromady 376 sloves (slovesných lexémů): 1) přejatých (= adaptovaných morfologicky, tedy i vidově + slovnědruhově, korespondujících s anglickými slovesy, např. *bookovat*, *googlovat*, *hejtovat*, *netflixovat*, *streamovat*, *wowovat*) a 2) českých neologismů (sloves v češtině utvořených slovotvorně, příp. neosémanticky bez anglických korelátů, tzn. sloves v češtině utvořených formálně-slovotvorně (afixálně) i významově / lexikálně-pragmaticky (neosémantismy), např. *ňuknout* ‚zcela zničit, odstranit, rozprášit, smazat, hodit na to atomovku‘ [z angl. nuke], *storikovat* ‚sdílet svoje každodenní aktivity, významné události a zážitky přes sociální síť‘, *zpředěefkovat*). Za jeden (slovesný) lexém přitom považujeme i čisté vidové dvojice (*copyrightovat*³ – *zcopyrightovat*, *šazamovat* – *vyšazamovat*, *lajkovat* – *olajkovat*). V uvedeném počtu má 50 sloves variantu s prefixem, zřídka s několika prefixy, mnohdy není neprefigované (základové) sloveso doloženo, lze ho však předpokládat (viz *zafrgotit*, *nabombit*⁴); 240 sloves nemá prefix (avšak námi nedoložené podoby s prefixem nutně neimplikují, že neexistují). Zaznamenaný vyšší (převažující) počet neprefigovaných sloves s anglickým kořenem nasvědčuje nižší kompatibilitu těchto kořenů (slovotvorných základů) s domácími afixy (o ní viz Martinová 2005). V našem materiálu jsme zaznamenali tyto slovesné prefixy: *vy-*, *o-*, *z-*, *po-*, *pře-*, *za-*, *u-*, *na-*, *od-*, *re-*, *roz-*; s výjimkou prefixu latinského původu *re-* jsou to domácí prefixy. K bližší analýze jsme pro účely tohoto příspěvku vybrali čtyři nejčastěji zaznamenané prefixy: *vy-* (43 sloves), *za-* (25 sloves), *na-* (16 sloves), *o-/vo-* (10 + 1 sloves). Ve většině případů se jimi tvoří / adaptují slovesa náležející do 5. a 4. konjugační přítentní třídy, tedy slovesné typy s kmenotvornými sufixy *-ova-* a *-i-*.

4. Vybrané prefixy – sémantika, onomaziologie (modifikace – mutace)

V přehledu uvádíme některá (příkladová) neologická slovesa tvořená zvolenými čtyřmi českými prefixy od slovotvorných základů

Korpus *syn* v8 Českého národního korpusu vznikl spojením korpusů řady SYN, verze 8 z 12. 12. 2019 a obsahuje 5 391 362 082 pozic.

Slovník *Hacknutá čeština* obsahuje přes 3000 substandardních výrazů pocházejících z internetového slovníku *Čeština 2.0*, vytvářeného od roku 2008 uživateli na principech *web 2.0*.

³ Jde o obouvidové sloveso, přičemž v dokonavém vidu koresponduje s prefigovaným.

⁴ *Čeština 2.0*: *zafrgotit* ‚zapomenout‘; *nabombit* ‚udeřit, bouchnout někoho‘, např. „*Půl večera do mě hučel blbosti, tak jsem mu jednu nabombil.*“

anglického původu, objasňujeme jejich sémantiku ve vztahu k jejich motivaci, onomaziologické a slovotvorné struktuře i vzhledem k domácímu slovotvornému systému (příslušným slovotvorným typům) a podle potřeby ilustrujeme užití těchto sloves. Vycházíme přitom z obecných slovotvorných významů jednotlivých prefixů vymezených ve *Slovníku afixů užívaných v češtině* (2017, dále SA).

4.1. Prefix vy-

V excerpovaném materiálu jsou zastoupena přibližně ve stejném poměru slovesné vidové dvojice neprefigované imperfektivum + prefigované perfektivum (*autovat – vyautovat, expit – vyexpit, googlovat – vygooglovat, hajpovat – vyhajpovat, kraftit – vykraftit*) ku (pouze) prefigovaným perfektivům (*vybanovat, vyrootovat, vysérčovat, vyskypat, vysnýkovat se, vyswiftovat, vytýmsovat, vywebit; zvratná vyselfit se, vyflexit se*). Doložené jsou nečetné případy variantních prefigovaných sloves: *vyfotošopovat – odfotošopovat, vyprankovat – naprankovat*.

SA:

Velmi početná je skupina sloves znamenajících (1) **z něčeho ven**: *vyjet z garáže, vyjít z kanceláře, vylézt ze stanu, vytáhnout ze šuplíku, vytrhat ze zdi, vyšroubovat ze stěny*. Mohutná je i množina odvozenin vyjadřujících (2) **směřování vzhůru**: *vylézt na kopec, vyjít na Říp, vyšplhat ke stropu, vyskočit na židli, vynést do schodů*. Mnohdy jsou přítomny významy oba: konstrukce jako vytáhnout ze studny, vytrhat ze záhonu, vyfárat z dolu referují k situacím, v nichž se někdo/něco přemísťuje ven z něčeho vertikálním směrem. S významem (1) z něčeho ven či odněkud pryč je těsně spjat význam (3) **vyprázdnit něco či zbavit něco něčeho**: *vykrást sklep, vyvětrat místnost, vylovit rybník, vysypat koš*. Vztah mezi (1) a (3) lze chápat jako vztah příčiny a následku (kupř. vytahování ryb z rybníka působí jeho vyprazdňování). Protikladem k (3) zbavit něco něčeho je (4) **opatřit něco něčím**: *vyzdobit místnost, vykachličkovat koupelnu, vysmolit sud, vysypat pískem*.

S významem (1) odněkud pryč lze souvztažnit i tyto tři významové variace, spojitelné sémantickým rysem zániku účastníka děje (sém zániku lze pojímat jako ‚pryč/ven ze světa / z existence‘): (5) **spotřebovat předmět děje**: *vymydlit mýdlo, využívat léky, vymazat krém, vykourit cigaretu*; (6) **smrt hromadného účastníka děje**: *vymřít, vyhynout, vyhubit škůdce, vyvraždit obyvatelstvo, vystřílet rodinu, vybit hlodavce*; (7) **zničení objektu děje**: *vybourat domy, vypálit obec*. V protikladu k těmto třem skupinám s významem zániku slovesa s významem (8) **vzniku něčeho**: *vytvořit, vyprodukovat, vybudovat, vystavět chrám, vynalézt parní stroj, vymyslet metodu*.

Z dalších (lépe či hůře) identifikovatelných významů uvedme ještě tyto: (9) **volba mezi členy nějaké skupiny**: *vybrat, vyvolit, vytipovat, vypíchnout*; (10) **začátek děje vyjadřovaného základovým slovesem**: *právě jsme vyjeli/vypluli/vyletěli*; (11) **nalezení, odhalení něčeho**: *vystopovat, vypátrat, vysлідit, vyhledat, vyřešit, vypočítat*; (12) **získat něco dějem fundujícího slovesa**: *vydělat, vyhrát peníze, vystřelit rúži*. O dosti početné řadě odvozenin s *vy-* platí, že v textech často fungují jako (13) **vidové protějšky svých základových sloves**: *šplhat* → *vyšplhat*, *stoupat* → *vystoupat*, *stupňovat* → *vystupňovat*, *gradovat* → *vygradovat*, *vrcholit* → *vyvrcholit*, *excerpovat* → *vyexcerpovat*, *čistit* → *vyčistit*, *prát* → *vyprat*, *žehlit* → *vyžehlit*, *koupat* → *vykoupat*, *zkoušet* → *vyzkoušet*, *řešit* → *vyřešit*, *fotografovat* → *vyfotografovat*. V řadě případů je u nesporných deverbálních odvozenin (14) **dosti obtížné připsat prefixu vy- nějaký jasně vymezený význam**: *vyzkoušet, vydržet, využit*.

Lexikální významy se u většiny těchto neologických sloves zakládají na jednotlivých obecných slovotvorných významech prefixu *vy-* a specifikují se zejména jako přenesené (figurativní) a/nebo pragmaticky či stylově příznakové. Prefixem *vy-* se většinou tvoří vidové protějšky základových (potenciálně základových) sloves, při perfektivizaci se zároveň realizují především tyto další významy (a jejich kombinace) prefixu (vymezené v SA):

1 ‚z něčeho ven‘ + přenesený význam: *vyautovat* (někoho ze hry), *vyfáknout* (někoho: ‚poslat do háje‘, angl. *fuck off*), *vysnýkovat se* (potajmu odejít)

1 ‚z něčeho ven‘ – 2 ‚směrování vzhůru‘ + přenesený význam: *vywebit* (oznámení na web)

3 ‚vyprázdnění něčeho či zbavení se něčeho‘, 7 ‚zničení objektu děje‘ + přenesený význam: *vyswiftovat* (někoho, 1. ‚odpojit od mezibankovního finančního systému SWIFT k odesílání, přijímání platby v cizí měně‘, 2. ‚úplně někoho odříznout, přestat s ním komunikovat‘)

8 ‚vznik něčeho‘: *vyprenkovat* / *vyprankovat* (někoho, ‚napálit, nachytat‘), *vyprintit*; *vyprintovat* (dokument), *vyselfit se*, *vyselfičkovat*

11 ‚nalezení, odhalení něčeho‘: *vygooglit* / *vygúglit*, *vygooglovat* (informaci na webu)

12 ‚získání něčeho dějem fundujícího slovesa‘: *vyexpit* (postavu, zbraň v počítačové hře), *vykraftit* (něco z hmoty), *vyrootovat* (mobil), *vysérčovat* (informaci na internetu).

Na rozdíl od domácích sloves s prefixem *vy-* jsme zaznamenali význam prefixu ‚použít něco jako nástroj, prostředek‘, a to – na základě

sémantiky slovotvorného základu i tematické (motivační) oblasti IT – specifikaci na nástroje typu aplikace, programy, jako např.: *vyskypat* (problém na Skypu), *vytýmsovat*, *vywebit*, *vyfotošopovat* (aplikace Adobe Photoshop), *vytýmsovat* (1. ,vyřešit něco přes aplikaci Microsoft Teams‘, 2. ,vyrušovat ostatní v práci aplikací Microsoft Teams‘) aj.

4.2. Prefix *za-*

V excerpovaném materiálu jsme slovesa s tímto prefixem zaznamenali převážně jen v prefigované perfektivní podobě, ačkoli lze neprefigovaný imperfektivní protějšek předpokládat (*zabanovat*, *zabukovat*, *zafrešovat* ,překrýt nebo obalit potravinářskou fresh fólií‘, *zafrezovat* ,zmrazit obraz‘ [z angl. *freeze*], *zagafovat*, *zagitit* ,uložit do verzovacího systému Git‘ [programátorský slang], *zakupovat* ,obsadit nepřátelskou základnu ve hře WOT [z angl. *cap* = základna protivníka], *zamerdžovat*, *zvratné zaskečnoutit si*), méně častý je výskyt obou členů vidové dvojice (*kilovat* – *zakilovat* [vedle: *kilnout*], *zvratné kempit* – *zakempit se* [vedle *kempnout*]), *lajkovat* – *zalajovat* / *lajknout* – *zalajknout*). Doložené jsou nečetné případy variantní prefigované perfektivní podoby, viz u slovesa *lajkovat*: *zalajkovat* – *olajkovat* – *polajkovat*.

SA:

I. Prefixem *za-* se odvozují slovesa od sloves. Prefix mívá konkrétní (1) **prostorový význam směřování děje** (1a) za něco (s předložkou *za*): *zajít za roh/mrak*; (1b) dovnitř něčeho (často s předložkou *do*): *založit*, *zasáhnout*, *zavést*, *zamířit*, (1c) pryč od něčeho: *zahnat*, *zahodit*, *zahrát do autu*.

Prefixem *za-* se také modifikuje význam základového slovesa, co se týká (2) **míry děje**, přičemž lze vydělit význam (2a) velké míry děje (*zavalit*, *zarůst*), (2b) malé míry děje (*zažloutnout*, *zavlnout*), (2c) počátku nebo krátkého trvání děje (*zaútočit*, *zašeptat*, *zazní*). Význam (2) mají i slovesa tvořená prefixem *za-* v kombinaci s reflexivizací.

Prefixem *za-* se vyjadřují i další (3) **speciální významy**, a to (3a) provedení povrchové úpravy: (*zabetonovat*, *zapudrovat*, *zalamínovat*), (3b) vytvoření těsného spojení: *zapojit*, *zauzlovat* (specifikace významu 1b), (3c) odstranění, utajení, ukrytí, skončení existence: (*zabít*, *zachránit*, *zarazit*).

V mnoha kontextech může mít prefix *za-* (4) **prostě vidový význam**: *zplatit*.

U mnoha sloves, často velmi frekventovaných, je význam prefixu *za-* spíš (5) **nezřetelný**: *začít*, *zavřít*, *zachovat*, *zahájit*. Do této skupiny řadíme i

tři slovesa, u nichž má prefix *za-* dlouhou variantu *zá-* (*záležet, závidět, záviset*) obvyklou u jmen.

U většiny neologických sloves má prefix *za-* čistě vidový význam (funkci), viz *zakempit, zakilovat*. Obdobně jako v domácí slovní zásobě se u některých sloves aktualizuje dokonavost rysem (menší) míry děje (prefixace bývá spojena s reflexivizací): *zalažknout si, zaskočnout si*; perfektiva se tedy tvoří v rámci modifikační onomaziologické kategorie. Při mutaci jsou častým slovotvorným základem (onomaziologickým motivem) substantiva anglického původu: *zabanovat* (vstup), *zabukovat* (pokoj), *zagafovat* (otvor, mezeru), *zagitit* (verzi), *zakupovat* (nepřátelskou základu); méně často adjektiva (*zafrézovat*). Analogií podle českého ekvivalentu je tvořeno sloveso *zafrgotit // zapomenout*.

4.3. Prefix *na-*

Zaznamenali jsme pouze prefigovaná slovesa, a to téměř ve stejném poměru konjugační typy s kmenotvorným sufixem *-ova-* a *-i-*: *nabrífovat, nabudgetovat, nalinkovat, naloudovat, naprankovat; nabombit, naboostit, naporit, nasoftit*. Ojedinelý je typ se sufixem *-nou-*: *naňnout*.

SA:

V menšině případů se na vidový význam dokonavosti nenavrství žádný další jasně patrný význam speciální a prefigované sloveso vyjadřuje **(1) komplexnost děje s důrazem na jeho završení**: *psát* → *napsat*.

Dále např. *narodit se, naučit (se), naplnit (se), natočit (film), naplánovat, nakrájet, namalovat, nakreslit, nakrmit*. Jistým svědectvím o tom, že primární a centrální funkcí prefixace těchto sloves je jejich zdokonavení, je fakt, že v jiných jazycích, např. v němčině, se jako lexikálních ekvivalentů těchto sloves užívá jak ve významu nedokonavém, tak v dokonavém sloves bez prefixu (*schreiben* psát i napsat). Objektivně odlišit význam „čistě vidový“ od ostatních, komplexnějších významových rozdílů mezi slovesem základovým a slovesem předponovým, však není možné. Nicméně je třeba se o rozlišování druhů významových změn pokoušet.

Při prefixaci (nejen předponou *na-*) často dochází kromě změny vidu i k různě výrazné změně tzv. způsobu slovesného děje. Z množství změn prefix *na-* signalizuje: **(2) dosažení (žádoucího) výsledku** vplynuvšího z postupného průběhu děje, který probíhá, může probíhat opakovaně ve fázích, dokud není výsledku dosaženo: *nachodit, najezdit* (za měsíc 200 km); *nacvičit, natrénovat* (skladbu); *naspat* (dostatek hodin; noční směnu); výsledek se někdy týká jistého množství objektů téhož druhu: *nahromadit*,

naspořit, nastřádat (peníze, majetek); množství objektů někdy dějem teprve vzniká: *nafotit, nasnímat; nastřílet* (množství gólů); *natisknout* (obálky).

Výrazným významem prefixu *na-* je (3) **směřování tranzitivního děje na něco, někam nebo dovnitř něčeho**; jde o činnosti prováděné člověkem s nějakým objektem, množinou objektů nebo látkou: *nanést* (trochu lepidla), *nasypat* (mouku do mísy), *nastříkat* (do očí slzný plyn), *nahnat* (zvěř do ohrady). S tímto významem úzce souvisí i několik dalších rozlišitelných významů: (4) **v pohybu se střetnout s překážkou**: *najet* (autem do stromu), *nabourat* (do něčeho); (5) **vnikat, pronikat** do něčeho, někam; jde o intranzitivní děje probíhající bez účasti člověka, nebo které člověk provádí sám se sebou: *natéci* (voda natekla do sklepa), *nasednout* (do auta), *naskočit* (do rozjetého vlaku), *nacouvat* (do garáže). Dalším příbuzným významem je význam: (6) **pojímát do sebe** nebo do přináležejícího objektu: *nasát* (do plic vzduch), *načerpát* (nové síly), *natankovat* (benzin), *natáhnout* (vlhkost).

Jako samostatnější se jeví význam (7) **opatřit něco něčím**: *nabít* (zbraň nábojem), *namazat* (chléb máslem, tvář krémem), *napustit* (dřevo impregnací), *naočkovat* (morčata). S tímto významem souvisí význam (8) **uvést objekt do žádoucího stavu**: *naladit* (hudební nástroj), *nazdobit* (vánoční stromek), *naklepat* (maso na řízky), *naprogramovat* (robota), *napumpovat* (pneumatiku), *nafouknout* (míč), *naaranžovat* (květiny, šaty ve výloze), *nasvítit* (scénu). Jako relativně dosti samostatný se jeví význam (9) **někomu něco předložit**, předestřít, pro někoho něco připravit: *nachystat* (něco pro někoho), *naordinovat* (někomu léky, odpočinek), *naservírovat* (něco někomu), *naúčtovat* (někomu poplatek za nějakou práci), *navážít* (někomu 2 kg jablek).

Samostatné jsou dále dva protikladné významy s kvantifikujícím smyslem: (10) **uplatnit jen malý objem děje**, jímž je nějaký proces započat, ale není doveden do konce: *nalomit, naříznout, natrhnout, navrtat, nahlodat* (něco); (11) **uplatnit velký objem děje**, týkající se relativně velkého množství objektů téhož druhu: *napéct* (koláče, cukroví), *navářit* (na celý víkend), *naslibovat* (někomu spoustu věcí), *naporoučet si* (Ta si toho naporoučí!).

Tak jako u některých jiných prefixů i prefixaci předponou *na-* někdy (12) **provází reflexivizace**: *najíst se, nasnídat se, naobědvat se, navečeřet se*.

Modifikace lexikálního významu spojená s perfektivizací prefixem *na-* (od potenciálních, v našem materiálu nedoložených imperfektiv) vykazuje poměrnou bohatost. Vedle důrazu na dokončení děje (*nabriefovat* informaci, instruktáž, *nabudgetovat* finanční náklady, *nalinkovat, naloopovat* píseň, *naloadovat* hru, *naportit* mikrofon) jde o vyjádření dosažení žádoucího výsledku (*naboostit* ‚zvýšit výkon‘), střet s překážkou při pohybu (*nabombit* někoho), vnikání (pronikání) do něčeho (*naháčekovat se* ‚neoprávněně získat přístup do cizího počítače,

nabourat se do počítačové sítě'), opatření něčeho něčím (*nasoftit, nastreetovat*), uvedení objektu do žádoucího stavu (*nařúnout* ,vytvořit instanci objektu') nebo reflexivizaci (*naháčkovat se, namekdonaldit se*).

4.3. Prefix *o-/vo-*⁵

Obdobně jako u prefixu *vy-* jsme v našem materiálu zaznamenali slovesa s tímto prefixem přibližně ve stejném poměru ve vidové dvojici neprefigované imperfektivum + prefigované perfektivum (*fejkovat – ofejkovat, hejtovat – ohejtovat, lajkovat – olajkovat, sejlovat – osejlovat*) a pouze prefigovaná perfektiiva (*oportovat, odivovat, ofrendovat, voifovat*). V některých vidových dvojicích prefigované perfektivum konkuruje (primárnímu) neprefigovanému perfektivu (většinou vyjadřujícímu momentálnost nebo jednorázovost): *ofejkovat – fejknout, olajkovat – lajknout*.

SA:

Stavba: *o-/ob(e)-*. Podoba *obe-* se uplatňuje před některými souhláskovými skupinami (*obejmout, obeznámit*), ve výjimečných případech i před izolovanými souhláskami (*obejít, obepínat*); srov. však variantní *obstoupit/obestoupit*.

Prefixem se odvozují I. slovesa od sloves. Prefix modifikuje význam základového slovesa ve smyslu (1) **vztah děje k povrchu / vnějšku předmětu**, přičemž tento vztah lze dále významově specifikovat jako (1a) provést děj kolem dokola nebo po obou stranách něčeho: *obejít, obejmout, opéci, obložit, omotat, ovinout, obtočit, obletět, obeplout, obkroužit, opríst, okopat, orámovat, ověsit*; (1b) provést děj po celém povrchu, přičemž tento význam se někdy těžko odlišuje od významu malé míry děje, srov. (2): *otřít, očistit, osušit, omýt, osmažit, obarvit*; (1c) zbavit, oddělit, odstranit: *oloupat, ostříhat, okrást, oprášit, obrousit, opálit, ořezat, oškubat, opadat*; (1d) opotřebovat/znehodnotit užíváním: *ojet, obnosit, ohrát, ošlapat*; (1e) napodobit/kopírovat něco: *opsat, obkreslit, omalovat*. Prefixem *o-/ob(e)-* se také vyjadřuje (2) **malá míra děje**: *oprat, ovlhčit, oblomit, omočit*; (3) **prosté dokonání děje**: *obvinít, opustit, oželeť, oslavit, oklamat, ochutnat, opozdit se, orosit se*; (4) **změna směru pohybu**: *otočit, ohnout, obrátit se, ohlédnout se*.

Spojením předpony *o-/ob(e)-* se základovým slovesem vzniká často (5) **nová lexikální jednotka, jejíž motivační vztah k základovému slovu je slabý** (*objevit, opustit, objednat, ověřit, omluvit*) nebo téměř nulový (*opřít, obdržet, opatřit, ozvat se*).

⁵ *o-* je základní podoba prefixu, *vo-* představuje jeho nespisovnou variantu.

Slovesa s prefixem *o-/vo-* většinou vyjadřují prosté dokonání děje pojmenovaného neprefigovaným slovesem (*ofejkovat* ‚podvést, ošidit někoho‘, *ohejtovat* text, *olajkovat* zprávu na Facebooku, *oportit*). Jako specifická pro oblast IT se jeví skupina sloves s obecným významem ‚opatřit něčím (tím, co pojmenovává substantivum motivující sloveso)‘: *oportovat* ‚připojit, připnout portový mikrofon např. při natáčení, živém vysílání‘, *odivovat* [DIV = tag], *ofrendovat* ‚přidat si někoho do svých přátel na Facebooku‘, *voifovat* – v programátorském slangu ‚vytvořit rozhodovací podmínky IF, většinou za účelem odchyčení chyb či výjimek, opatřit podmínkou IF‘.

5. Výsledky analýzy excerpovaného materiálu

Na základě analýzy excerpovaných sloves jsme dospěli k následujícím dílčím poznatkům a závěrům pro tvoření prefigovaných neologických sloves z anglických základů:

5.1. Variantnost prefixů pro dané sloveso

Prefixace u sloves tvořených z anglických základů se ve většině případů realizuje v češtině pouze jedním prefixem, zhruba pouze 1/5 sloves má perfektiva tvořená dvěma, výjimečně třemi různými prefixy. Vedle nejčastějšího obecného významu dokončení, završení děje naznačeného především prefixem *z-*, příp. *na-*, *o-*, bývá ukončenost modifikována odstínem komplexnosti, míry děje (od malé k maximální až k „vyčerpání kapacity“ subjektu děje) nebo dosažení výsledku. Slovesa s prefixem *za-* ve významu malé míry děje občas sémanticky konkurují neprefigovaným perfektivům 2. konjugační třídy, viz *skajpnout* (*si*), *zaskypovat* (*si*). Vzhledem k sémantické převaze pojmenování dějů v oblasti IT není (na rozdíl od domácích sloves z běžné slovní zásoby) u těchto prefixů téměř vyjadřováno směřování děje. Viz např.:

brífovat
flexit, flexovat
fuckovat
checkovat/čekovat, čekat
likovat/lajkovat
lajknout
loopovat
skypovat
SMSkovat
spoilerovat/spojlerovat, spoilerit

nabrieťovat/nabřífovat, zabrieťovat
poflexit, přeflexit, přeflexit se
vyfuckovat/vyfuckovat, profuckovat se
očekovat, zčekovat, zčeknout
olajkovat, polajkovat, ulajkovat (se)
zalajknout, ulajknout se
naloopovat, zaloopovat
odskypovat, proskypovat, zaskypovat (si)
zaesemeskovat (si), oesemeskovat
zaspoilerovat (si), vyspojlerovat

spojlovat

*vyspoilovat / vyspojlovat, zaspoilovat (si)
naportit, oportovat
odfotošopovat, vyfotošopovat
vyprenkovat / vyprankovat; naprankovat*

5.2. Podíl modelů domácích slovtvorných typů

Obdobně jako v domácí slovní zásobě se i při derivaci sloves z anglických základů uplatňuje slovtvorná analogie (nápodoba tvoření podle modelů) na základě obsahově-sémantické / tematické podobnosti s existujícím českým (přefigovaným) slovesem – to ovlivňuje nebo podporuje výběr prefixu při tvoření od anglického základového slova. Viz např.:

naboostit (počítač) – analogie podle *navýšit* (nedoloženo *boostit*)
nabombit – *napálit*
*naháčekovat se*⁶ (do počítačové sítě) – *nabourat se*
naloopovat, nstreamovat – *nahrát*
(*o*)*lajkovat / orádnout* – *označit* (oblíbený příspěvek, dát lajk na sociálních sítích)
vybrejnit, vybrainstormovat – *vymyslet*
vybanovat – *vykázat*
vykešovat – *vydělat*
vyskypovat – *vyřešit* (po Skypu)
vysnýkovat se – *vyplížit se*
zabanovat – *zakázat*
zabukovat – *zamluvit si*
zaesemeskovat, zaesemeskovat si – *zatelefonovat, zavolat si*
zafřízovat – *zamrazit*
zafrgotit – *zapomenout*
zakilovat – *zabít*
zaloopovat – *zajistit*

Spíše výjimečná je formální (morfematická) analogie: *gůgnout* – *kouknout se*, srov. *googlit*; existenci této dvojice podporuje potřeba naznačit sémantickou nuanci (*googlit* ‚hledat na Googlu‘). Okrajové je využívání anglických prefixů s českými slovesnými základy / slovesy na základě paralelního významu anglického prefixu a jeho českého ekvivalentu, viz např. *overhrotit* ‚přehnaně řešit‘: „*Nechápu, proč to tak strašně overhrotí. Přitom taková blbost.*”

⁶ Utvořeno zřejmě mylným výkladem podoby *nahackovat se* v textech bez diakritických znamének [z angl. to hack].

5.3. Tvoření ze zkratek (zkratkových slov) a proprií

Poměrně produktivní je zejména v oblasti IT tvoření sloves z anglických zkratek a vlastních názvů (programů, aplikací, nástrojů apod.), viz *rozgdprovat* z angl. zkratky GDPR. Zakládají se na nich jak slovesa adaptovaná (bez prefixu), tak prefixací v češtině utvořená; v obou procesech se jako (spolu)formant uplatňuje kmenotvorný sufix, v naprosté většině *-ova*⁷. Viz např.:

<i>afkovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>AFK</i> (away from keyboard)
<i>barfovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>BARF</i> (bones and raw food)
<i>efinčet</i>	<i>-e-</i>	<i>F in chat</i>
<i>esemeskovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>SMS</i>
<i>fatovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>FAT</i> (factory acceptance test)
<i>fomovat</i>	<i>-ova-</i> ⁸	<i>FOMO</i> (fear of missing out)
<i>odivovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>div</i> (The Content Division element)
<i>remíkovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>REM</i> (rapid eye movement)
<i>ripnout; ripovat</i>	<i>-nou-; -ova-</i>	<i>R. I. P.</i> (rest in peace)
<i>roflit se</i>	<i>-i-</i>	<i>ROFL</i> (rolling on floor laughing)
<i>ocerkovat, zócéerkovat;</i> <i>ocrkat, zócéerčit</i>	<i>-ova-; -a-; -i-</i>	<i>OCR</i> (optical character recognition)
<i>satovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>SAT</i> (site acceptance test)
<i>tiktočit</i>	<i>-i-</i>	<i>TikTok</i>
<i>uvařit</i>	<i>-i-</i>	<i>VAR</i> (video assistant referee)
<i>vyexpit</i>	<i>-i-</i>	<i>XP</i> (experience points ⁹)
<i>vyswiftovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>SWIFT</i>
<i>zfupovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>FUP</i> (fair user policy)
<i>zpéděfkovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>PDF</i> (portable document format)
<i>applovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Apple</i>
<i>bingovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Bingo</i>
<i>excelovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Excel</i>
<i>fajznout se</i>	<i>-nou-</i>	<i>Pfizer</i>
<i>gaučsurfovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Couchsurfing</i>
<i>grindrovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Grindr</i>
<i>namekdonaldit se</i>	<i>-i-</i>	<i>McDonald's</i>
<i>netflixovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Netflix</i>
<i>šazamovat, vyšazamovat</i>	<i>-ova-</i>	<i>Shazam</i>
<i>twrčet</i>	<i>-e-</i>	<i>Twitter</i>

⁷ Svobodová 2007: 77 konstatuje, že v neformální komunikaci se objevuje i mnoho dokonavých tvarů s formantem *-nou-*.

⁸ Zde se překrývá foném *-o-* ze základového slova *FOMO* a z kmenotvorného formantu *-ova-*.

⁹ zkušenostní body ve stolních a počítačových hrách

5.4. Nepravidelné a neosémantické tvoření

Kromě (prefixální) derivace, na kterou jsme se zde zaměřili, se v našem materiálu ojediněle objevila nová slovesa v češtině utvořená jinými formálními a také neosémantickými postupy. Ty se uplatňují mnohdy v kombinacích, zejména skládání a krácení, příp. blending. Viz např.:

<i>brejkovat</i>	-ova-	<i>breakdancing</i>
<i>brekšitovat</i>	-ova-	<i>brexít + shit</i>
<i>fejkbukovat</i>	-ova-	<i>fake + Facebook</i>
<i>homoušit</i>	-i-	<i>home office</i>
<i>instalkovat</i>	-ova-	<i>instagram + stalk</i>
<i>pintit</i>	-i-	<i>Pinterest</i>
<i>snapovat</i>	-ova-	<i>SnapChat</i>
<i>zoomčastnit se</i>		<i>Zoom + účastnit se</i>
<i>vymanit se</i> ‚vydat se z peněz‘	-i-	<i>money</i>

V posledním uvedeném případě je výsledkem homografie mezi neosémantismem anglického původu a domácím slovesem (‚zbavit se nadvlády, vlivu, něčeho tísnivého‘); zajímavé by bylo zjistit, zda ne/záměrná, – zvažovat zde můžeme jazykový humor. Ten je jistě motivací v případě slovesa *uvařit* ve fotbalovém slangu užívaném ve významu ‚dosáhnout změny verdiktu hlavního rozhodčího např. o penaltě nebo platnosti gólu s pomocí videoasistenta‘ utvořeného podle technologie známé pod zkratkou VAR:

„Spartánský útočník spadl ve vápně a rozhodčí nechal pokračovat hru dál. Po protestech letenského týmu však zhlédl video a spartané tak uvařili pokutový kop, ze kterého dali rozhodující branku.“

Jiný případ představuje neosémantismus *nalinkovat* ‚udělat hypertextový odkaz, odkázat‘, formálně shodný s běžně užívaným slovesem *linkovat* – *nalinkovat* ‚u/dělat linky (v sešitě)‘. Sémanticky specifikované jsou obdobně členy vidové dvojice sloves z anglického slovesa *to meet*: *mítovat se* ‚scházet se‘ (užívané zejména v publicistice) a *mítnout* 1. ‚sejít se s někým, dát si sraz‘, 2. ‚zavolat někomu pomocí aplikace Google Meet‘ nebo adaptované *lídnout* [z angl. *to lead*], vsadit v pokeru jako první‘ a *lídrovat* [angl. *leader*] ‚být první nebo nejlepší‘.

6. Závěr

Tvoření neologických sloves z angličtiny v námi analyzovaném materiálu charakterizují především tyto rysy¹⁰:

- převaha onomaziologické modifikace a deverbativních slovotvorných základů u prefigovaných sloves, zastoupení zejména prefixů *na-*, *o-*, *vy-*, *z*, *za-*
- okazionální a silně příznakový charakter sloves – značná řada expresivních významů
- doménou tvoření jsou specifické, prudce se rozvíjející komunikační oblasti (IT).

Jak se ukazuje, tvoření sloves založených na anglických základech probíhá v současné češtině do značné míry analogicky s domácím tvořením; tato analogie se jeví jako faktor jejich poměrně značné slovotvorné produktivity. V tomto příspěvku jsme se to pokusili doložit ilustrováním derivační potenciálnosti těchto sloves.

Literatura

- Bozděchová, I. (2019). Slovo tvorná adaptace nových anglicismů v češtině. *Глобалізацыя і славянскае словаўтварэнне: XVI Міжнародны з'езд славістаў* (Бялград, 19–27. 08. 2018): Тэматычны блок / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Беларускі камітэт славістаў. Камісія па славянскім словаўтварэнні пры Міжнародным камітэце славістаў. Мінск: Права і эканоміка, 50–73.
- Martincová, O. (2000). Předponová slovesa s cizími základy. *Nová slovní zásoba ve výkladových slovníkách*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 105–113.
- Martincová, O. (2003). Internacionalizace a vyrovnávací tendence. *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 17–22.
- Martincová, O. (2005). Nová slovesná pojmenování. *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 119–133.
- Mravínacová, J. (2005). Přejímání cizích lexémů. *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 187–211.

¹⁰ Podobné charakteristiky zaznamenává již Martincová 2005.

- Svobodová, D. (2007). Cizojazyčné lexikální přejímky v komunikaci na chatu. *Naše řeč* 90, 67–80.
- Šimandl, J. (ed.), (2017). *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.
<http://www.slovníkafixu.cz/heslar/-0>
- Ziková, M. (2002). Slovo tvorně motivované neologismy – produktivita a pravidelnost jejich tvoření. In: *SPFFBU A 50*. Brno: Masarykova univerzita, 93–104.
- Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny* (2018). Praha: Jan Melvil Publishing.
Čeština 2.0. <https://cestina20.cz>

Iwona Burkacka
Uniwersytet Warszawski
i.burkacka@uw.edu.pl

CHARAKTERYSTYKA SŁOWOTWÓRCZA NOWSZYCH CZASOWNIKÓW POLSZCZYNY

Abstract: The text presents the characteristics of newer Polish verbs (21st century). The material basis of the analysis are verbs recorded in the *Obserwatorium Językowe UW* (<https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl>). The extracted material was subjected to verification processes in terms of their dating. The analysis distinguished groups of verbs based on the semantic characteristics of the base and the derivative, stylistic (stylistic value, contexts of occurrence) and grammatical (e.g. noun verbs), origin (foreign bases and native or previously acquired bases) and word-formation mechanisms used (type of derivation). The issue of adaptation method and the related high variability of spelling of new verbs were also discussed.

Key words: verbs derived from nouns, loanwords, sociolect, colloquialism

Celem tekstu jest opis słowotwórczych właściwości nowszych czasowników polszczyzny, to znaczy takich, które najprawdopodobniej zostały utworzone lub przejęte do polszczyzny w XXI wieku. W celu weryfikacji ich datacji zostały zastosowane procedury sprawdzające (por. punkt 2.). Materiał wyekscerpowano ze zbioru nowszego słownictwa: *Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego* (<https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl/>, 21.02.2023, dalej: OJUW). OJUW notuje hasła zgłaszane przez internautów (słownik społecznościowy), jednak zarówno dobór haseł, jak i ich kształt (definicje, przykłady użycia, informacje gramatyczne, znaczeniowe itp.) są opracowywane przez zespół redakcyjny pod kierunkiem językoznawczynie Katarzyny Kłosińskiej, a kryteria doboru są jasno przedstawione. Rejestrowane są jednostki nowe lub takie, „które rozszerzyły swój zasięg występowania, np. kiedyś były tylko specjalistyczne lub socjo-, profesjolektalne, a teraz pojawiają się w tekstach o zasięgu ogólnym), co do których można wysunąć przekonująco uzasadnioną hipotezę, że pojawiły się w polszczyźnie w ciągu ostatnich 20 lat” (OJUW, zakładka: słownik). Redaktorzy OJUW przyjęli trzy kryteria doboru materiału:

- słownikowe (są umieszczane leksemy, które nie były notowane w słownikach papierowych, wydanych do 2003 roku),
- frekwencyjne (jednostki muszą mieć minimum 10 potwierdzeń w co najmniej 5 różnych tekstach, pochodzących z wyszukiwań w mediach społecznościowych lub z zastosowaniem wyszukiwarki Google),
- stylistyczne – OJUW nie zawiera słownictwa specjalistycznego, chyba że jest powszechnie dostępne, co oznacza z jednej strony możliwość powszechnego dostępu do tekstów, w których występuje, a z drugiej przystępność poznawczą „dla przeciętnego użytkownika polszczyzny” (OJUW).

OJUW gromadzi zatem wyrazy, które powstały w ostatnich 20 latach i należą zasadniczo do polszczyzny ogólnej. Materiał czasownikowy liczy 98 jednostek. Należy dodać, że niektóre hasła zawierają warianty graficzne (por. dalsza część tekstu).

Przedmiotem analizy uczyniono czasowniki, które są efektem

- adaptacji morfologicznej zapożyczeń zewnętrznych¹, np. *chill out* → *chillować*;
- przejęcia zapożyczeń wewnętrznych², które można interpretować jako wyrazy motywowane słowotwórczo; pochodzących z profesjolektów³ czy socjolektów⁴, gwar, np. *rowerować*, *tortować*;

¹ Zapożyczenia zewnętrzne to zapożyczenia z innych języków obcych, np. z angielskiego.

² Zapożyczenia wewnętrzne to zapożyczenia z innych odmian danego języka (środowiskowych, profesjolektalnych, gwar ludowych).

³ Profesjolekt to jawna odmiana języka obsługująca komunikację w grupie zawodowej, zawierająca liczne profesjonalizmy, czyli wyrazy używane w nieoficjalnych kontaktach danej grupy osób wykonujących ten sam zawód (np. lekarza) lub podobną działalność (np. medyczną), służące sprawnemu i ściśtemu przekazywaniu treści (por. Grabias 1997: 149-159).

⁴ Termin socjolekt ma szersze i węższe rozumienie. W szerszym oznacza odmianę języka narodowego o ograniczonym zasięgu społecznym, używaną przez wspólnotę połączoną więziami społecznymi, w tym zawodowymi (obejmuje zatem profesjolekty). W węższym znaczeniu odnosi się do odmian grup społecznych powiązanych więzią kulturową, towarzyską, mających własną tradycję i poczucie odrębności, obejmujących nieformalną komunikację i w większym stopniu leksykę ekspresywną (por. Wilkoń 1987: 87, 90-96, Grabias 1997:11, 159).

- derywacji słowotwórczej zachodzącej na gruncie polszczyzny (od podstaw rodzimych lub zapożyczonych), np. *zobaczyć* → *odzobaczyć*, np. *lajkować* → *polajkować*.

1. Pytania i wątpliwości

Niektóre z wyekscerpowanych jednostek rodzą wątpliwości interpretacyjne. Pierwsza dotyczy możliwego potraktowania czasownika jako efektu adaptacji zapożyczeń (np. czasownika *lajkować* jako spolszczenia zapożyczonego czasownika *to like*) albo struktury pochodnej od zapożyczonego rzeczownika *lajk* (por. Wyrwas 2015; Burkacka 2022a). Na tę drugą interpretację może wskazywać parafraza słowotwórcza: *lajkować* to ‘dawać lajki’.

Drugi typ wątpliwości związany jest z możliwością uznania czasownika za zapożyczenie z innych odmian polszczyzny (np. *tortować* z profesjolektu cukierników) czy gwary (np. *śpiulkać* z gwary ludowej). Nie wyklucza to jednak interpretacji części z nich jako synchronicznych derywatów słowotwórczych (np. *tortować* można uznać za wyraz pochodny od rzeczownika *tort*, por. parafraza: wykonywać, robić tort, a czasownik *śpiulkać* za czasownik derywowany od czasownika *spać*⁵) i ten drugi sposób opisu przyjęto w tekście.

2. Weryfikacja datacji neologizmów

Materiał wyekscerpowany z OJUW poddano weryfikacji datacji czasowników. W tym celu odwołano się do metody fotodokumentacyjnej (przejrzano zasoby NFJP) i korpusowej (NKJP).

Kilkanaście czasowników odnotowanych w OJ UW ma wcześniejsze poświadczenia, jednak zwykle są to pojedyncze przykłady użycia odnotowane w dyskusjach na forach internetowych (np. *druknać* z 2000 r.), prasie (np. *kawkować* – „Wieczór Wybrzeża” z 1999), słownictwie gwarowym (np. czasownik *rowerować* notowany jest przez B. Wieczorkiewicza (1974) czy tekstach literackich (np. *morsować*; występuje w powieści *Kolumbowie – rocznik 20 R.* Bratnego, wydanej przez PIW w 1957 r., a *śmiechnąć* – w *Karierze Nikodema Dyzmy* T. Dołęgi-Mostowicza (wydanej w 1932 przez wydawnictwo Czytelnik).

Przywołane czasowniki powstały więc wcześniej niż w 2003 roku, jednak w momencie rejestracji nie przynależały do polszczyzny ogólnej, nie były rozpowszechnione, sporadycznie były notowane w tekstach

⁵ Por. formy czasu teraźniejszego, a zwłaszcza 3 osoby liczby pojedynczej: *śpi*.

Niekiedy traktuje się czasownik *śpiulkać* jako przykład zdrobnienia czasownikowego.

artystycznych, specjalistycznych i internetowych. Spełniały zatem przyjęte w OJUW zasady doboru nowych jednostek leksykalnych. W definicjach neologizmów zwraca się uwagę nie tylko na bezwzględną, ale i względną nowość związaną ze stopniem rozpowszechnienia, por. Nagórko, 2002: 161, Burkacka 2022c, Derwojedowa, Kwiecień 2020. Niekiedy badacze wskazują na zasadność odwoływania się do subiektywnego poczucia nowości (Kreja 2003) lub istnienie wiecznych neologizmów występujących w tekstach artystycznych (Kreja 2003, Burkacka 2022b i 2022c).

3. Metoda

W tekście zastosowano zasady synchronicznej analizy słowotwórczej przedstawione w klasycznych opracowaniach (m.in. Dokulil 1962; Grzegorzczkova, Puzynina 1998; Furdik 1993, 2004; Jadacka 2001; Nagórko 2002; Ološtiak, Ivanová 2021; Ološtiak (red.) 2015; Szymanek 2010; Waszakowa 1996). Odwołano się też do prac poświęconych internacjonalizacji (np. Buzássyová 2003; Koriakowcewa (red.) 2018; Waszakowa 2005), zapożyczeniom (Cyran 1974; Witalisz 2016; Bańko (red.) 2016; Ološtiak (red.) 2021⁶) oraz do referatów wygłoszonych na konferencjach organizowanych przez komisję słowotwórczą MKS (np. Ološtiak, Liptáková, Bednárová-Gibová (red.), 2022).

4. Nowe verba w polszczyźnie

Nowe czasowniki w polszczyźnie były przedmiotem zainteresowań polskich językoznawców, najczęściej w kontekście przejmowania i adaptacji zapożyczeń (np. Kacperska 2019, Kudra 2016, Burkacka 2022a⁷), tworzenia struktur denominalnych, obserwowanych procesów słowotwórczych (np. Kreja 2003, Waszakowa 2019: 188). Niekiedy rozpatrywano je w kontekście poprawności językowej, mechanizmów reklamy lub przynależności do socjolektów (np. Kuć 2011). Czasami były przywoływane jako wykładniki stylu artystycznego (np. Burkacka 2022b⁸, c).

⁶ Warto zwrócić uwagę na podobieństwo w wykorzystaniu morfemów o funkcji adaptacyjnej (*-ovat'*: *akreditovat'*, *-núť*: *kliknúť* → *klikat'*).

⁷ Tam też bogata bibliografia prac dotyczących tej tematyki.

⁸ Jw.

5. Analiza materiału z OJUW

Z OJUW wyekscerpowano 98 czasowników utworzonych na gruncie polszczyzny lub będących zapożyczeniami, których część występuje w wariantach związanych z ich adaptacją.

5.1. Adaptacja czasowników

Zapożyczone czasowniki często występują w kilku wariantach zapisu. Wariantywność ta może dotyczyć:

- a) wyboru postaci tematu słowotwórczego – występuje temat pełny lub skrócony, np. *glamping* → *glampingować* albo *glampować* ‘biwakować’ (z ucięciem cząstki <ing>), *chill out* → *chilloutować* albo *chillować* (z ucięciem części <out>);
- b) doboru morfemu wykorzystanego w adaptacji morfologicznej (-ować, -ywać, -ać) i związanym z tym wystąpieniem alternacji w wygłosie tematu słowotwórczego lub nie, np.
 - *fochać się, fochować się* (bez alternacji), *foszyć się* (z alternacją *ch:sz*) ← *foch*,
 - *szurać, szurować* (bez alternacji), *szurzyć* (z alternacją *r: rz*) ← *szur*,
 - *follować* lub *followować* ← *follow* (morfem -ać lub -ować);
- c) stopnia spolszczenia pisowni (wykorzystanie pisowni oryginalnej z *ch, sh, ll, pp, c* w tematach słowotwórczych lub spolszczonej, w której wykorzystano polskie dwuznaki lub litery *sz, k*, zlikwidowano podwojone litery), np.
 - *chillować* i *czilować*,
 - *follować* i *folować*,
 - *hashtagować* i *hasztagować*,
 - *nordicować* i *nordikować*,
 - *shipować*, *shippować* i *szipować*,
 - *trolować* i *trollować*.

W adaptacji zapożyczeń najczęściej stosowano morfem -ować, np. *chillautować*, *chilloutować*, *chillować*, *czilautować*, *chilować*, *czillować*, *czilować* (od ang. *chill out*), *blendować* (od *to blend*), czasami łącznie z

postfixem się: *crossować się* (od ang. *to cross*), lub z ucięciem nagłosowej części rzeczownika będącego podstawą słowotwórczą, np. *relationship* → *szipować*, *shipować*. Znacznie rzadziej przyłączano morfem *-ać* czy *-yc*, np. *follować* i *folować*, od ang. *to follow*⁹.

Warto zauważyć, że wariantywność graficzna występuje na różnych taktach derywacyjnych, co oznacza, że można ją spotkać także w pochodnych czasownikach prefiksalnych, nie tylko w verbach bezprefiksalnych. I tak angielski czasownik *chill out* po wejściu do polszczyzny przyjmuje siedem postaci graficznych: *chillautować*, *chilloutować*, *chillować*, *czilałtować*, *chilować*, *czillować*, *czilować*. Dwie z nich zyskują kontynuację w postaci prefiksalnych czasowników pochodnych: *chillować* → *wychillować*, *wychillować się*, *czilałtować* → *wyczilałtować*. Jednak w materiale odnotowałam również obecność verbów *wyczilałtować*, *wychiloutować*, *wychiloutować się*, których pisownia nie nawiązuje do grafii bezprefiksalnych czasowników (brak postaci: **czilałtować*, **chiloutować*), co może świadczyć o nieustabilizowaniu pisowni zapożyczeń czasownikowych albo równoległym tworzeniem form dokonanych z prefiksem *wy-*. Podobną wariantywność można zaobserwować w odniesieniu do spolszczeń angielskiego czasownika *follow*, które mają postaci: *follować* (i pochodne *odfollować*, *odfollowywać*), *folować* (i pochodne: *odfolować*) oraz *followować*. W verbach prefiksalnych znalazła się również forma *odfololować*, choć nie odnotowano w OJUW zapisu **fololować*. Można sądzić, że tak duża wariantywność wiąże się z przynależnością stylistyczną, sferą występowania tych czasowników (oznaczających odpoczywanie, relaksowanie się i przyjemne spędzanie czasu) ograniczoną do sytuacji codziennych. Na większe wahania i swobodę w zapisie nowszych czasowników zwracały uwagę Różycka (2006 i 2007) i Burkacka (2022a).

5.2. Czasowniki pochodne

5.2.1. Typy podstaw

Czasowniki utworzone na gruncie polszczyzny są w większości derywatami prostymi, których podstawami są rzeczowniki, przymiotniki i czasowniki. Tylko kilka verbów to derywaty złożone, co nie zadziwia, ponieważ złożenia są rzadkie w grupie polskich czasowników.

⁹ Można też interpretować ten czasownik jako efekt dołączenia morfemu *-ować* do skróconej postaci tematu słowotwórczego (z ucięciem wygłosowego elementu *-ow-*).

Oczywiście można przywołać jako tło funkcjonujące zrosty: *zmartwychpowstać* i *wniebowstąpić*, oraz nowszy czasownik złożony¹⁰ *odjanieprawlić*, będący strukturą analogiczną (zdaniem niektórych badaczy eufemizmem wobec wulgaryzmu). W materiale OJUW odnaleziono dwa czasowniki złożone: *bóldupić* (pochodne od potocznego wyrażenia *ból dupy*) i *samozaorać się* (pochodne od potocznego czasownika *zaorać się* ‘doprowadzić się do skrajnego zmęczenia, pracując ponad siły’¹¹ -SJP PWN, także skompromitować się¹², i zaimka *sam* wskazującego, że „coś się dzieje samoczynnie, bez niczyjego udziału” – SJP PWN).

Najliczniejsza grupę stanowią czasownikowe derywaty odrzeczownikowe, które są zwykle wynikiem derywacji paradygmatycznej, np. *górnikować* (od nazwiska piosenkarki Edyty Górniak), rzadziej derywacji paradygmatyczno-postfiksальной, np. *dziwiszować się* (od nazwiska biskupa Stanisława Dziwisza) czy prefiksально-paradygmatycznej, np. *odfrankować* (od nazwy waluty: franka szwajcarskiego).

Odprzymiotnikowe verba są zwykle tworzone w wyniku derywacji paradygmatycznej, ale w materiale mamy przykład derywacji sufiksальной, której towarzyszy ucięcie części niefleksyjnej tematu: *weganizować* 1. ‘dostosować danie do diety wegańskiej, zastąpić składniki pochodzenia zwierzęcego produktami wegańskimi’ (od *wegański*) [ucięcie <sk> i dołączenie sufiks -izować¹³].

W grupie czasowników odczasownikowych najliczniejsze są oczywiście efekty prefiksacji, zwykle z formantami perfektywizującymi *wy-*, *z/s-*, *za-*, *po-* oraz z formantem *od-*, np. *polajkować*, *sprankować*. Dwa czasowniki utworzono w wyniku wymiany formantów, np. *druknać* od *drukować* czy *smućać* od *smućić się*. Taki mechanizm derywacji często służy ekspresywizacji (por. Satkiewicz 1978), co w odniesieniu do współczesnego materiału językowego nie dziwi, ponieważ w

¹⁰ Niektóre czasowniki pochodzą od podstaw złożonych, np. *tentegować* od pot. *ten-tego*, są więc derywatami prostymi (formant paradygmatyczny).

¹¹ Znaczenie 2. *pot.* w SJP PWN.

¹² WSJP: *zaorać kogoś* 6. *pot.* ‘publicznie zrobić lub powiedzieć do kogoś coś, co tę osobę kompromituje’.

¹³ Format -izować jest zaliczany do sufiksów, ponieważ część -iz- podobnie jak inne sufiksy jest dodawana do tematu i pozostaje w formie wyrazu także w czasie jego koniugacji (w przeciwieństwie do formantu -ować, którego przyłączenie służy konwersji – przeniesieniu do grupy czasowników, ale nie jest widoczne w formach innych niż bezokolicznik).

polszczyźnie widoczna jest znaczna potoczność i emocjonalność dyskursu, powodujące brak spójności stylistycznej wypowiedzi.

5.2.2. Właściwości semantyczne czasowników odrzeczownikowych i odprzymiotnikowych

Wśród derywatów odrzeczownikowych zwraca uwagę duża liczebność czasowników, które powstały w wyniku kondensacji treści. Ich podstawami są s frazeologizowane połączenia, np. *strzelić focha* 'obrazić się' → *fochać się*, *foszyć się*, *parsknąć śmiechem* 'wybuchnąć śmiechem' → *śmiechać*, wulg. *odczuwać* lub *mieć ból dupy* 'narzekać' → *bóldupić*, *robić śmichy-chichy* 'robić żarty' → *śmieszkować*, lub dużo częściej porównania. Podstawą porównań jest podobieństwo zachowań do działań osób powszechnie znanych, np. jeśli ktoś nie widzi czegoś złego, dziwi się czemuś, co jest powszechnie znane, to *dziwiszuje* lub *dziwiszuje się* (podstawą nazwisko biskupa Stanisława Dziwisza), jeśli wypowiada się z pewnością siebie na tematy, których się nie zna, to *górnakuje* (od nazwiska Górniak), a jeśli zarabia, zawyżając rzeczywiste koszty działań, to *hofmani* (podstawą nazwisko posła Adama Hofmana). Przekształcenie nazwiska, także słotwórcze, często wiąże się z negatywną oceną, deprecjacją. Tworzenie czasowników od nazw własnych jest częstym zabiegiem we współczesnym dyskursie publicznym i internetowym (Pilińska 2022, Burkacka 2022a). Dla języka specjalistycznego, a także odmian środowiskowych (profesjolektów i socjolektów) charakterystyczne jest tworzenie czasowników nazywających precyzyjne i skomplikowane czynności. Czasowniki te układają się w pewne grupy:

- robić coś, co nazywa rzeczownik: *tortować*, *ciastkować*, *fanfikować*, *duetować*, *postować*, *sprankować*, *rajdować*, *lajkować*, *hashtagować*, *wymazać*;
- spędzać czas, pijąc coś: *drinkować*, *herbatkować*, *kawkować*, *piwkować*;
- jeździć czymś lub przemieszczać się w określony sposób: *jachtostopować*, *rowerować*, *nordikować*, *rajdować II I*;
- być kimś: *morsować*, *szurać*, *szurzyć*, *szurować*, *trollować*, *trolować*;
- stosować coś: *filtrować*, *bliknąć*;
- zajmować się czymś: *glampingować*, *glampować*.

Inne czasowniki nie tworzą licznych typów. To *skipować* 'chodzić na skip', *weganizować* 2. 'powodować, że ktoś staje się weganinem' oraz *odfrankować*, *odfrankowywać* 'pozbawić długu we frankach

szwajcarskich'. Kondensowanie treści w formacjach czasownikowych to częsty sposób tworzenia wyrazów ekspresywnych (por. Grabias 1978).

5.2.3. Prefiksacja

Pochodne czasowniki prefiksalne są tworzone od czasowników zapożyczonych lub derywowanych. Najczęściej stosowane są prefiksy perfektywizujące:

- *z/s-*: *zshippować, zweganizować, sprankować,*
- *za-*: *zahofmanić, zalajkować,*
- *wy-*: *wychiloutować a. wyczilałtować.*

Prefiks *po-* służy do tworzenia czasowników dokonanych: *polajkować, pokawkować* oraz czasowników nazywających wykonywanie czynności przez pewien czas: *podrinkować, poherbatkować, popiwkować, pokawkować, porowerować, pomorsować, ponordikować, pociastkować*. Interesujące są verba z przedrostkiem *od-*: *odzobaczyć, odfollować, odlajkować, odlubić/odlubiać, odobserwować*. Mają one znaczenie anulatywne (przeciwstawne wobec znaczeń ich podstaw: *zobaczyć, follować, polajkować, polubić/ać, obserwować*).

5.3. Pary czasowników

W wyekscerpowanym materiale można wskazać częste pary czasowników. Pierwszą grupę stanowi czasownik niedokonany i dokonany. Parę aspektową tworzy czasownik nieprefiksalny i prefiksalny (np. *lajkować* i *zalajkować, weganizować* i *zweganizować, chillować* i *wychilować*) oraz czasowniki z typowymi wykładnikami morfologicznymi (*-ić/yć* i *-ać, -nąć* i *-ać, -ować* i *-ować, -ować* i *-owywać*, np. *odlubić* i *odlubiać, wykrzaczać się* i *wykrzaczyć, śmiechać* i *śmiechnąć, odfrankować* i *odfrankować, odfollować* i *odfollowywać, odobserwować* i *odobserwowywać*).

Drugą grupę tworzą verba wskazujące na jednokrotność lub wielokrotność wykonywanej czynności (iteratywność), np. *odfrankować* i *odfrankowywać, fochać się* i *fochować się*.

Do trzeciej można zaliczyć czasowniki nazywające wykonanie czynności przez jakiś czas (związane ze znaczeniem prefiksu *po-*) i ich podstawy: *kawkować* i *pokawkować, herbatkować* i *poherbatkować, piwkować* i *popiwkować, rowerować* i *porowerować, nordikować* (też *nordicować*) i *ponordikować* (*ponordicować*), *morsować* i *pomorsować, drinkować* i *podrinkować*.

Czwartą tworzą czasowniki anulatywne i ich podstawy: *follować* (*folować*, *followować*) i *odfollować* (*odfolować*, *odfollowować*), *polajkować* i *odlajkować* (w tle czasownik *lajkować*). Gdyby uwzględnić w analizie nowe znaczenia czasowników, to do tej grupy można byłoby dołączyć nowy czasownik o znaczeniu anulatywnym i jego podstawę będącą neosemantyzmem: *odlubić* – *polubić* ‘dać lajka’, *odobserwować* – *zaobserwować* ‘być followersem’.

Piąty typ par obejmuje czasownik zapożyczony i rodzimy nowy odpowiednik, np. *odlajkować* i *odlubić*, *odfollować* (z wariantami zapisu) i *odobserwować*. Gdyby uwzględnić czasowniki funkcjonujące w polszczyźnie dłużej (w tym wcześniej zapożyczone), tych przykładów można byłoby podać więcej, np. *wychillować* i *wyluzować*, *zrelaksować się*.

5.4. Właściwości czasowników odnotowanych w OJ UW

Nowe verba nazywają działania człowieka, a zwłaszcza jego aktywności w mediach społecznościowych i internecie (*odzobaczyć*, *follować*, *odfollować*, *lajkować*, *odlajkować*, *zajkować*, *odlubić/odlubić*, *odobserwować*, *postować*, *zaobserwować*, *crossować się*, *hashtagować*, *podkastować*, *trolować*, *trollować*, *rajdować*, np. *stream*, *spotkanie online*), w znacznie mniejszym stopniu działania z wykorzystaniem nowych technologii (*bliknąć*).

Duży podzbiór stanowią czasowniki nazywające działania podejmowane w celu relaksu, odpoczynku, odnoszące się do form spędzania czasu wolnego (*chillować*, *wyczilałtować*, *wychiloutować*, *glampingować*, *glampować*, *drinkować*, *podrinkować*, *herbatkować*, *poherbatkować*, *piwkować*, *popiwkować*, *kawkować*, *pokawkować*), uprawiania sportu czy podejmowania aktywności fizycznej niezwiązanej z pracą czy obowiązkami (*jachtostopować*, *rowerować*, *porowerować*, *morsować*, *pomorsować*, *nordikować*, *ponordikować*, po części też *rajdować* II 1, 2).

Trzeci znaczący podzbiór obejmuje verba opisujące przygotowywanie jedzenia, zwłaszcza wykonywanie ciast czy ciastek (*tortować*, *ciastkować*, *pociastkować*), sposób odżywiania (*weganizować*, *weganizować się*, *zweganizować*, *zweganizować się*, oznaczające albo działania kogoś zmierzające do zmian receptury tradycyjnych dań, by uczynić je wegańskimi, albo przejście kogoś na dietę wegańską).

Czwarty podzbiór tworzą czasowniki odnoszące się do zachowań i reakcji ludzkich. Mogą to być zachowania typowe dla kogoś

(*dziwiszować, górniakować, hofmanić, zahofmanić*) lub stany i zachowania mające oznaki widoczne w mowie ciała, w mimice (*fochać się, foszyć się, samozaorać się, śmiechać, śmieszkować, smutać*). Zauważony zostaje też zwyczaj narzekania na kogoś lub na coś: *bóldupić* oraz ocenianie zachowań i relacji (nawet fikcyjnych): *prankować* ('robić z kogoś żarty'), *sprankować, szipować, shipować, zshipować*; też *szurać, szurzyć, szurować* ('mieć radykalne poglądy').

W dużo mniejszym stopniu są reprezentowane czasowniki odnoszące się do działalności twórczej człowieka (*duetować i fanfikować*), troski o wygląd (zdrowie, por. filtry UV – *filtrować* 'nakładać filtry', *wymazać* ('zrobić wymaz', test na obecność wirusa Covid-19) czy działań ruchów ekologicznych (freeganizmu): *skipować* ('iść na wyprawę na śmietnik').

5.5. Wnioski z analizy materiału czasownikowego z OJUW

W wyekscerpowanych z OJUW materiale czasownikowym zwraca uwagę znaczny udział czasowników będących efektem adaptacji zapożyczeń (z typowym morfem *-ować*) oraz związana z tym bardzo duża wariantywność zapisów: od grafii mocno lub częściowo spolszczonej po bliską oryginałowi angielskiemu, choć nie odnotowano zapisów z apostrofem, funkcjonujących w internecie, np. *upgrade'ować* (por. Burkacka 2022a). W obrębie struktur derywowanych widoczny jest duży udział verbów odrzeczownikowych (z morfem *-ować* jako wykładnikiem derywacji paradygmatycznej), na co zwracano uwagę w opisach słowotwórczych zarówno polszczyzny (np. Waszakowa 2005), jak i np. języka słowackiego (np. Ološtiak (red.) 2021). W dalszych procesach słowotwórczych najczęściej biorą udział prefiksy perfektywizujące (*z/s-*, *wy-*, *za-*, *po-*). Uwagę przykuwają czasowniki z prefiksem *po-* wnoszącym informację o wykonywaniu czegoś przez pewien czas oraz prefiksem *od-* budującym verba o znaczeniu anulatywnym.

Nowe czasowniki funkcjonujące w polszczyźnie ogólnej (i w części potocznej) wpisują się w pola leksykalne obejmujące słownictwo dotyczące mediów społecznościowych, działań prowadzonych w internecie oraz sfery obejmującej hobby, oddawanie się relaksowi, przyjemnościom, w tym uprawianie sportu i rekreację. W dużej części to czasowniki odrzeczownikowe, których podstawy są neutralne stylistycznie, a znaczenie wiąże się z kondensacją treści.

Rozwój nazewnictwa dotyczącego działań prowadzonych w internecie, z wykorzystaniem komunikacji na odległość (sfera kontaktów i sposobów przekazywania treści) jest niezaskakujący, ponieważ podobny przyrost słownictwa jest opisywany w odniesieniu do chętniej i częściej opisywanych rzeczowników. Interesującym i względnie nowym jest powstanie czasowników odnoszących się do sposobu spędzania wolnego czasu, relaksowania się, zajmowania się hobby, co można wiązać z wartościami pokolenia Z, które ceni równowagę między pracą a odpoczynkiem, lubi nowości, żyje w sieci i tam buduje własny wizerunek, komentuje wydarzenia, zdobywa wiedzę i umiejętności (edukacja nieformalna i pozaformalna).

Bibliografia

- Bańko, M. (red.) (2016). *Nie całkiem obce. Zapożyczenia wyrazowe w języku polskim i czeskim*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Burkacka, I. (2022a). „Upgrade’ować czy upgradować? Wahania w zapisie czasowników zapożyczonych (zakończonych w języku angielskim na e nieme)”. *Język Polski*, CII, nr 2, 23–35.
- Burkacka, I. (2022b). „Artystyczne neologizmy słowotwórcze. Wieczna nowość i drugie życie”. W: *Slovanská slovo tvorba: synchronia, inovácie, neologizácia*, red. M. Ološtiak, L. Liptáková, K. Bednárová-Gibová. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 393–409.
- Burkacka, I. (2022c). „Neologizmy względne i bezwzględne. Rozważania o neologiczności neologizmów”, referat wygłoszony na LXXIX zjeździe PTJ, Warszawa (UKSW, 26–27.09.2022).
- Buzássyová, K. (2003). „Tendencia k nacionalizácii v českom a slovenskom tvorení slov”. W: *Słowotwórstwo/Nominacja. Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*, red. I. Ohnheiser. Opole: Uniwersytet Opolski, 152–159.
- Cyran, W. (1974). „Mechanizm zapożyczania wyrazów w języku polskim”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. XX, 23–37.
- Derwojedowa M., Kwiecień M. (2020). O złudności nowości, o pozorności dawności (na przykładzie demokracji). *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny*, t. 19, 83–96.

- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Furdík, J. (1993). *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*, red. M. Ološtiak, Prešov: Náuka.
- Grabias, S. (1997). *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Grzegorzczkova, R., Puzyrnina J. (1998). „Słowotwórstwo”. W: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, t. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 361–634.
- Jadacka, H. (2001). *System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kacperska, B. (2019). „Googlować, trollować, tweetować..., czyli nowe zapożyczenia czasownikowe w języku użytkowników internetu”, *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica*, nr 53, s. 123–136.
- Koriakowcewa, E. (red) (2018). *Globalizacja a języki słowiańskie/ Globalization and Slavic languages. Papers dedicated to the XVI International Congress of Slavists (Serbia, Belgrade, 20. – 27.08.2018)*. Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Kreja, B. (2003). „Neologizmy i ich rodzaje”. W: *Wokół struktury słowa*, red. A. Pstyga, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 37–49.
- Kuć, J. (2011). „Nowe profesjolektalne słownictwo polskie (na przykładzie języka zawodowego menedżerów i trenerów)”. W: *Vidy jazyka a jazykovedy. Venovanú životnému jubileu doc. PhDr. Miloslavy Sokolovej*, red. M. Ološtiak, M. Ivanová, D. Slančová. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 348–360.
- Kudra, B. (2016). „O niektórych właściwościach nowych derywatów czasownikowych”, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. LXII, 2016, 49–57.
- Nagórko, A. (2002). *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ološtiak, M. (red.) (2021). *Kapitoly zo slovotvornej adaptácie prevzatých slov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešovie, Filozofická fakulta.
- Ološtiak, M. (red.), 2015, *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

- Ološtiak, M., Ivanová, M. (2021), *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešovie, Filozofická fakulta.
- Ološtiak, M., Liptáková, L., Bednárová-Gibová, K. (red.) (2022). *Slovanská slovotvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej university.
- Pilińska, A. (2022). „Misiewiczze, pisiewiczze, mateuszki. Eponimy w polityce – nie tylko od nazwisk”. W: *Dyskursy polityczne w Polsce i Czechach po roku 1989: gatunki, strategie komunikacyjne, wizerunki medialne*, red. A. Budzyńska-Daca, R. Rusin-Dybalska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Różycka, I. (2006). „Wybrane zjawiska z zakresu aspektu w procesie adaptacji nowszych czasowników obcego pochodzenia”. W: *Nowe zjawiska w języku, tekście i komunikacji*, red. A. Naruszewicz-Duchlińska, M. Rutkowski. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 87–94.
- Różycka, I. (2007). „Nowe czasowniki obcego pochodzenia w aspekcie diachronicznym i synchronicznym”. W: *Diachronia w badaniach nad językiem szkoły wyższej*, cz. II, red. S. Gala. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, nr 52, 195–204.
- Szymanek, B. (2010). *A panorama of Polish word-formation*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Waszakowa K., (2019). „Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, nr 75, 179-194
- Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Waszakowa, K. (1996). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wilkoń, A. (1987). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Witalisz, A. (2016). *Przewodnik po anglicyzmach w języku polskim*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Wieczorkiewicz, B. (1974). *Gwara warszawska dawniej i dziś*. Warszawa: PIW.
- Wyrwas, K. (2015). Czy poprawne są formy lajkować i hejtować?, (online: <http://www.poradniajezykowa.us.edu.pl>, dostęp: 23.09.2021).

Skrócenia źródeł:

NFJP: *Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego*, <https://nfjp.pl>

NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, <http://nkjp.pl>

OJUW: *Obserwatorium Językowe Uniwersytetu warszawskiego*.

Najnowsze Słownictwo Polskie, <https://nowewyrazy.uw.edu.pl>.

SJP PWN: *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/sjp>.

WSJP: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Źmigrodzki,
<https://wsjp.pl>.

Krystyna Waszakowa
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
KWszak@uw.edu.pl

NOWE CZASOWNIKI MOTYWOWANE PRZEZ ZAPOŻYCZONE NOMINALIZACJE WE WSPÓŁCZESNEJ POLSZCZYŹNIE

Abstract: This study presents the analysis of the productive models of the verbs connected with the expansive processes of internationalization in the current Polish. Based on Langacker's model of Cognitive Grammar (Langacker 1987a, b; 1991). The author also examines the semantic structure and function of some new verbal derivatives motivated by borrowed nominalizations.

Keywords: word-formation, internationalization, nominalization, verbalization, verbal derivatives

1. Przedmiot pracy, materiał, cele

W obecnym stuleciu, podobnie jak w poprzednim, w zakresie słowotwórstwa czasownika ekspansywne są modele związane z internacjonalizmami o anglosaskim rodowodzie. Chodzi o jednostki typu *ekoterroryzować*, *kanibalizować*, *tabletyzować* zwykle w pełni zaadaptowane do polszczyzny fleksyjnie (ze względów gramatycznych), różniące się aktywnością słowotwórczą oraz zasięgiem środowiskowym. W pierwszej części niniejszego artykułu przedstawiam ich opis słowotwórczy, przyporządkowując je do odpowiednich klas formalnych, zaś w drugiej – opartą na metodologii kognitywnej Ronalda Langackera interpretację przykładowych nowych czasowników utworzonych od zapożyczonych nominalizacji¹.

Analizowany materiał pochodzi z autorskiej bazy danych. Tworzą ją zarówno samodzielnie wyekscerpowane z różnych źródeł innowacje słowotwórcze polszczyzny (w tym także «wygooglane» w Internecie), jak i neologizmy omawiane w cytowanych pracach językoznawczych – zob. Bibliografia.

¹ Ściślej: wybranych jej aspektach, zaprezentowanych w studiach, w których uczony dotyka problematyki ważnej dla słowotwórstwa (Langacker 1987a, b, 1991). Należy zaznaczyć, że badacz ten, opowiadający się za antymodularnym opisem gramatyki, nie zajmuje się słowotwórstwem jako osobną dyscypliną; problemy, o których tu piszę, porusza w ramach semantyki.

2. Charakterystyka produktywnych modeli czasownika, na których aktywność mają wpływ procesy internacjonalizacji zachodzące w polszczyźnie XX/XXI w.

2.1. Brak stabilizacji nowych jednostek zapożyczonych; różne stopnie ich asymilacji

Zagadnienie to podejmują m.in. następujący autorzy: Przybylska (2006), Różycka (2007), Waszakowa (2007), Kudra (2016), Dyszak (2019), Burkacka (2022), niejednokrotnie przywołując jako dowód owego nieustabilizowania współistniejące formy wyrazowe o różnym stopniu adaptacji ortograficznej i/lub fonetycznej. Oto lista tego typu wyrażień:

binge'ować / bingewować / bingować / bindżować < ang. *to binge* (z wyrażenia *binge-watching / binge-viewing*) 'nałogowe oglądanie seriali, odcinek po odcinku';
browsować / brośować < ang. *to browse* 'przeglądać, wertować';
challenge'ować / czellendżować < ang. *to challenge* 'rzucić wyzwanie, wyzwąć';
charge'ować / (s)czardżować < ang. *to charge* 'policzyć komuś, pobrać, naładować się';
delete'ować / delejteować / dylejtować < ang. *to delete* 'usunąć';
densić / densować / deńsić < ang. *dance* (fon. *dens*) 'tańczyć';
fejsbookować / fejsować < ang. *facebook* (fon. *fejsbuk*) / *facebookować / fejsbukować*;
share'ować / sharować / szerować < ang. *to share* (fon. *tu szer*) 'udostępnić, dzielić się';
upgradować / upgrade'ować / apgrajdować < ang. *to upgrade* (fon. *tu apgrejd*) 'zmodernizować, unowocześnić'.

2.2. Typy aktywnych środków słowotwórczych

Aby bliżej scharakteryzować zróżnicowanie aktywności słowotwórczej środków w zakresie wyznaczonym przez cel badań, wyróżniam cztery typy derywatów werbalnych (te przedstawiam w punktach 2.2.1 – 2.2.4). Z kolei ich zasięg środowiskowy omawiam w osobnym punkcie (2.2.5).

2.2.1. Czasowniki derywowane od nowych zapożyczeń

Jak już wspomniałam, na szybką adaptację fleksyjną obcych jednostek zasadniczy wpływ ma wymóg polskiej gramatyki: tworzenia fleksyjnych form czasownikowych. W roli tej występują segmenty **-owa-** i **-izowa-**, pełniące zarazem funkcję słowotwórczą. Od tak zaadaptowanych czasowników nieregularnie tworzone są seryjne formy prefiksalne typu *pogooglać*, *wygooglać*, *zguglować* (różniące się – jak widać – stopniem adaptacji ortograficznej).

Obserwujemy też utrwalanie wtórnych sensów, jak np. w czasowniku *grillować*, w którym znaczenie podstawowe ‘opiekanie na grillu mięsa’ zostało rozszerzone (na gruncie obcym): ‘poddawać publicznemu niszczeniu, nękanu rozciągniętemu w czasie’ i w tej postaci również przejęte do polszczyzny – więcej na ten temat piszę w innym miejscu, tam też zamieszczam odpowiednie konteksty, potwierdzające słuszność niniejszej interpretacji – por. Waszakowa 2017.

2.2.2. Aktywność derywacji paradygmatycznej (także w połączeniu z prefiksacją i/lub postfiksacją) w procesach adaptacji internacjonalizmów o anglosaskim rodowodzie

Wyraża się w dostosowywaniu za pomocą flektywu /morfemu **-owa-** (o wiele rzadziej morfemów **-izowa-** /**-yzowa-**, **-nq-**), w mniejszym stopniu flektywów: **-a-**, **-i-** /**-y-** (bywa, że w połączeniu z postfiksem *się*), por. przykładowe: *empatyzować* < *empatia*, *fejkować* < *fejk*, *fejsbookować* < *fejsbook*, *hejtować* < *hejt*, *lajkować* < *lajk*, *memować* < *mem*, *focić* < *foto*, *selfić* < *selfie*, *frendzić się* < z ang. *friend* (fon. *frend*, analogiczne do polskiej formy *przyjaźnić się*) i in.

Wśród nich znajdziemy również pary aspektowe, np. takie jak z segmentem **-nq-**, takie jak: *drinkować* / *drinknąć*, *esemesować* / *esemesnąć*, *mailować* / *mailnąć*, *skypować* / *skypnąć*, *twittować* / *twitnąć*; por. przykładowe konteksty:

Jak ktoś jest rozrywkowy, ma poczucie humoru, lubi sobie drinknąć przy basenie, wskoczyć do pięknego morza, zagłębić się w odludne uliczki... [fragment reklamy]

Plik waży 90 Mb, nie da się „mailnąć”.

2.2.3. Aktywność derywacji paradygmatycznej (także w połączeniu z prefiksacją i/lub postfiksacją) w procesach tworzenia struktur o nieanglosaskim rodowodzie

Oto przykładowe innowacje potoczne i/lub środowiskowe: *szpilić* ‘grać’ < niem. *spielen*, *(po)lansować (się)* < *lans*, *lanserka* ‘promowanie siebie; tworzenie pozytywnego wizerunku własnej osoby poprzez odpowiednie zachowanie; prezentacja własnych możliwości, umiejętności, dokonań’ < franc. *lancer*; *melanzować* ‘imprezować; oddawać się zabawie’ / ‘uczestniczyć w wydarzeniach kulturalno-rozrywkowych’ < franc. *mélange*.

2.2.4. Aktywność derywacji prefiksalnej w procesach adaptacji zapożyczeń o anglosaskim rodowodzie

Produktywność wykazują zwłaszcza następujące przedrostki rodzime:

na-: *(na)biznesować się* < *biznesować* < *biznes*, *(na)grillować (się)* < *grillować* < *grill*;

od-: *odchipować / odczipować* < *chipować / czipować* < *chip / czip*;

po-: *(po)drinkować* < *drinkować / drink*, *pohejtować* < *hejtować / hejt*;

s-: *sfejkować* < *fejkować* < *fejk*;

u-: *(u)biznesować* < *biznes*, *ukompatybilnić* < *kompatybilny*;

wy-: *wyboldować* < *boldować / bold*, *wyoutubować (się)* < *youtubować / youtube*;

z-: *zchipować* < *chipować* < *chip*, *zgugłować* < *gugłować / Google*;

za-: *zachipować / zaczipować* < *czipować / chipować* < *chip*,

zaskypować < *skypować / skype* oraz obcy prefiks **re-**: *retweetować* < *tweetować* < *tweet*.

Przy drugiej motywacji derywaty te opiszemy jako prefiksально-paradygmatyczne. Wśród tego typu innowacji znajdziemy również pary aspektowe, por. czasowniki: *luzować się / wyluzować się*, *sprejować / wysprejować*; zob. przykładowe konteksty:

Cholernie trudno jest się wyluzować, kiedy się żyje w ciągłym stresie, braku środków do życia i ciągle na debecie.

Przyjechał z Łotwy wysprejować ścianę białostockiego przejścia podziemnego.

2.2.5. Zasięg środowiskowy nowych werbalizacji

Używane w wypowiedziach środowiskowych i/lub profesjonalnych niektóre tego typu jednostki czasem dość swobodnie przenikają do polszczyzny potocznej – zob. przykłady: *frendzić się* < ang. *friend*, *fristajlować* < ang. *free style* (fon. *fri stajl*), *odfollowywać* / *odfolowaływać* < ang. *to follow* (fon. *tu foloł*), *sherować* / *szerować* < ang. *to share*, *(za)flashować* < ang. *to flash*, *(s)fejkować* < ang. *fake* (fon. *fejk*), *(po)skypować* < ang. *skype*, *brexitować* środ. < ang. *Brexit*. Ostatni derywat jest oparty na dokonany na gruncie obcym przesunięciu semantycznym jego podstawy słotwórczej: od dosłownego znaczenia słowa *Brexit* – jego profilu w postaci sensu ‘rozciągnięte w czasie wieloetapowe wychodzenie Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej’ do przenośnego obrazu ‘powolnego wychodzenia z imprezy’. Przybliżone znaczenie tej jednostki podaje ta oto definicja:

«słowo oznaczające sytuację, w której na imprezie stoisz już w kurtce w drzwiach i mówisz, że wychodzisz, a nie wychodzisz. Tylko ciągle mówisz, że się zwijasz, jednak dalej pijesz tylko, że w kurtce.»;
<https://wykop.pl/wpis/44080097/brexitowac-to-nowe-slowo-okreslajace-np-sytuacje-w/>; dostęp: 5.05.2023.

O metaforycznych sensach ujawniających się w użyciu derywatów werbalnych będzie mowa w drugiej części następnego punktu. Przy okazji dodam, że na tego typu przesunięcia semantyczne zwracała uwagę Rajna Dragičević (2021), dowodząc, że struktury werbalne podobnie jak przymiotniki nie są nośnikami metafor i metonimii. Zdaniem badaczki, rozszerzenia dotyczą wyłącznie rzeczownika.

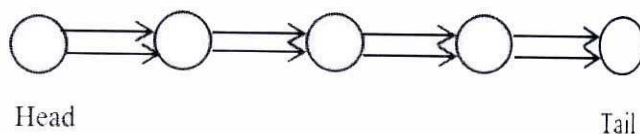
3. Semantyczna interpretacja nowych czasowników utworzonych od zapożyczonych nominalizacji

W antymodularnej gramatyce kognitywnej Ronalda Langackera słotwórstwo z założenia nie stanowi osobnego podsystemu. Relacje słotwórcze są traktowane jako pewien sposób wewnętrznego ustrukturyzowania jednostek, które są ujmowane holistycznie (podobnie jak wyrażenia słotwórczo niemotywowane) jako jednostki symboliczno-fonologiczne. Zgodnie z tą tezą w niniejszych rozważaniach innowacje werbalne opisuję jako wyrażenia o różnym stopniu asymilacji w polszczyźnie (mające już status jednostek

językowych albo będące na etapie jego osiągania). Względ na ich strukturę słowotwórczą i relacje z innymi jednostkami wynika z tematu i podjętych zadań badawczych, o których była mowa na początku niniejszych rozważań.

3.1. Czasowniki *ekoterroryzować*, *pokemonizować*, *tabletyzować* (profilujące proces) vs nominalizacje *ekoterroryzm*, *pokemonizacja*, *tabletyzacja* (profilujące rzecz)

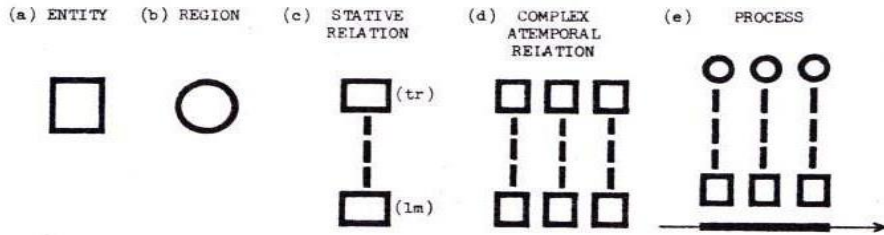
Uniwersalne kategorie, takie jak rzeczownik i czasownik, podobnie jak poszczególne konstrukcje gramatyczne w gramatyce kognitywnej Langackera (1987a, 1991), mają wspólną bazę konceptualną – wyznaczają ją model kuli bilardowej (*Billiard Ball Model*). Jest on rozumiany jako przestrzeń wypełniona przez odrębne obiekty fizyczne, zdolne do poruszania się i wzajemnego kontaktu fizycznego, w czasie którego energia jest przekazywana od początkowego elementu (*Head*) łańcucha akcji (*Action Chain*) do drugiego obiektu, który tym samym staje się źródłem w kolejnych interakcjach, aż do ostatniego elementu łańcucha (*Tail*), pochłaniającego energię – zob. Rys. 1.

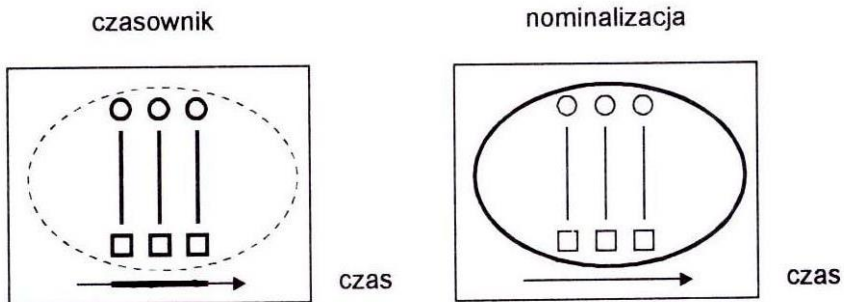
Rys. 1. Łańcuch energetyczny (za: Langacker 1991: 283)

W modelu tym zakłada się, że osobne obiekty fizyczne są prototypowe dla klasy rzeczowników (te profilują rzecz), zaś klasie czasowników są właściwe energetyczne interakcje między obiektami – te łączy profilowanie relacji ograniczonej do postrzeganego czasu, czyli ogólnie: profilowanie procesu.

Nowe zapożyczone verba, typu *ekoterroryzować*, *pokemonizować*, *tabletyzować* w omawianej tu koncepcji należą do klasy predykatów relacyjnych, zawierających nie jak przymiotniki jedną relację, ale ich sekwencję odniesioną do określonego czasu. Czasowniki te profilują „dzianie się”, tj. kontynuowanie w czasie pewnej stałej sytuacji – profilowanie to na Rys. 2 e) oznacza pogrubiona linia czasu.

Relacje między czasownikami *ekoterroryzować*, *pokemonizować*, *tabletyzować* z przywołanymi tu zapożyczonymi nominalizacjami zgodnie z koncepcją Langackera mają charakter semantyczny: derywaty werbalne od swoich podstaw słowotwórczych różnią się profilami. W strukturach czasownikowych – jak wspomniałam – profilowany jest czas, zatem właściwy jest im profil dynamiczny, podczas gdy odpowiednie nominalizacje jako rzeczowniki mają profil rzeczy, por. Rys. 3.

Rys. 3. Jednostki o profilu atemporalnym i temporalnym (za: Langacker 1987b: 90)

Mając na uwadze to, że w ujęciu kognitywnym omawiane tu derywaty werbalne od ich rzeczownikowych motywacji różnią się znaczeniem (profilami, ściślej: sposobem wyprofilowania ich zawartości konceptualnej), trzeba otwarcie stwierdzić, że w interpretacji tej nie ma podstaw do wyróżniania tzw. *derywatów transpozycyjnych*, które zgodnie z myślą Dokulilowską były odnoszone do struktur typu *śpiew / śpiewanie < śpiewać*, pozostających w syntaktycznej zależności z motywującymi je słowotwórczo czasownikami.

W ujęciu kognitywnym relacje między zapożyczonymi wyrażeniami werbalnymi typu *ekoterroryzować* a pozostającymi z nimi w związku formalno-semantycznym nominalizacjami *ekoterroryzm / ekoterroryzowanie / ekoterror* (podobnie jak w nominalizacjach typu *tabletyzacja < tablet*) nie ograniczają się do zmiany funkcji syntaktycznej, ale mają charakter semantyczny. Ta sama zawartość konceptualna jest bowiem różnie profilowana: w derywatach werbalnych jako czas, a w nominalizacjach – jako obszar (rzecz).

Podobne relacje semantyczne można wskazać w innych związkach wyrazowych, np. takich jak: *połexitować < Połexit, festiwalizować < festiwalizacja < festiwal* czy wymienionych wcześniej *pokemonizować się < pokemonizacja < pokemon(y)*. Zob. definicje leksykalne trzeciego czasownika: *pokemonizować się* „pejorat. nabywać cech, które są charakterystyczne dla pokemonów lub filmów i gier, w których one występują” (WSJP), *pokemonizacja* „pejorat. nabywanie cech, które są charakterystyczne dla pokemonów lub filmów i gier, w których one występują” (WSJP) oraz jego przykładowe jego użycie:

Od pewnego czasu w naszym kraju można zaobserwować nowy trend, który można określić jako „pokemonizacja” nastolatków i młodych;
<https://joemonster.org/art/9527>; dostęp: 25.05.2023

Zob. też konteksty czasownika *tabletyzować* i wyrazów z nim związanych: *tabletyzacja / tabletyzowanie < tablet*:

I kiedy na tzw. zachodzie już wyraźnie widać zgubne skutki dygitalizacji edukacji, u nas lobbyści nie ustają w wysiłkach, by tabletyzować dzieci;
https://twitter.com/faustyna2020/with_replies?lang=ar; dostęp: 25.05.2023

Większą wstrzeźliwość w kwestii tabletyzowania swoich samochodów wykazują Japończycy. Toyota nie oszalała na razie na punkcie dotyku. [...] Drogą tebletyzowania samochodów podążają w zasadzie wszystkie marki; <https://automotywna.com/tablety-czy-pokretla-i-guziki-jak-to-sie-zmienia-w-samochodach/>; dostęp: 25.05.2023

Tabletyzowanie rady rozpoczęte. [...] Grodziscy radni zostali wyposażeni w przenośne komputery, popularne tablety;
[https://www.google.com/search?q=Tabletyzowanie+rady+rozpocz%C4%99te&rlz=1C1KNTJ_pIPL969PL969&oq](https://www.google.com/search?q=Tabletyzowanie+rady+rozpocz%C4%99te&rlz=1C1KNTJ_pIPL969PL969&oq;); dostęp: 25.05.2023

3.2. Nowe jednostki *kanibalizować*, *kanibalizacja*, *kanibalizowanie* vs *kanibalizm* – derywaty słowotwórcze w perspektywie komunikacyjnej (on-line)

Za włączony do zasobu leksykalnego polszczyzny wypada uznać czasownik *kanibalizować* < ang. *cannibalize*, poświadczony w WSJP w dwóch nowych znaczeniach, precyzowanych kontekstowo. Semantycznie są one związane z *kanibalizmem*², ale jest to więź luźna, bo definicyjny element tego słowa: ‘zjadanie’ / ‘pożeranie’ (w znaczeniu dosłownym) w nowych strukturach ulega neutralizacji. Por. podane w WSJP definicje tego leksemu:

„1. polit. ‘praktyka niszczenia małych partii przez duże po wejściu do koalicji’” oraz

„2. tech. ‘proces polegający na pozyskiwaniu części zamiennych z uszkodzonych lub nieużytkowanych maszyn, stosowany w celu naprawy nieprodukowanych już urządzeń lub utylizacji rozbitych samochodów lub samolotów (np. w czasie wojny)’”.

Za ich wyróżnieniem i oddzieleniem przemawiają liczne użycia; oto przykładowe:

a) odnoszące się do znaczenia 1. polit., takie jak:

Socjaldemokracja RP miała słabe wyniki w sondażach [...], ale wciąż broniła się przed ostatecznym upadkiem tym, że to z tej partii wywodziła się głowa państwa. Kolejną podporą była koalicja z Pedepem, choć niektórzy komentatorzy podkreślali, że partia rządząca kanibalizuje partnera. Było w tym trochę prawdy. PDP robiła wszystko, by podeptać elektorat lewicy; źródło: Remigiusz Mróz: Wotum nieufności, 2017 (epage.pub); dostęp: 15.05.2023

W dwu następnych cytatach wolno upatrywać przesunięcie semantyczne, polegające na uwydatnieniu (wyprofilowaniu) cechy ‘dominować, mieć przewagę nad innymi’ (w tym sensie „pożerać / pożreć” innych), przy odejściu od politycznych realiów (obiektów), por.

Szacujemy, że polski rynek notebooków sięgnął w zeszłym roku 1,7-1,75 mln urządzeń. Zauważalny jest dalszy spadek sprzedaży w stosunku do 2012 roku. Główna przyczyna to właśnie coraz większa konkurencja ze strony tabletów. Choć rynek tych urządzeń ustabilizował się i notuje już mniejsze wzrosty, to nadal kanibalizuje kategorię komputerów mobilnych; źródło: Michał Duszczyk:

² Leksem *kanibalizm* ISJP definiuje tak: „1 zjadanie mięsa ludzkiego przez innych ludzi [...] 2. pożeranie się między sobą zwierząt tego samego gatunku”.

Tablety kanibalizują rynek komputerów mobilnych, Rzeczpospolita, 2014-02-10 (rp.pl).

[...] szpitale tymczasowe mają służyć pacjentom [...] Nie możemy, tworząc te szpitale, kanibalizować szpitali zwykłych, zabierać z nich personelu; źródło: Internet: video.wp.pl; dostęp: 15.05.2023.

b) odnoszące się do znaczenia 2 tech., takie jak:

Tymczasem sześć niemieckich haubic trafiło na Litwę do przeglądu technicznego, gdzie z powodu braku zapasowych części zamiennych technicy musieli „skanibalizować” jedną ze sztuk tego uzbrojenia - czytamy na łamach dziennika; <https://wpolityce.pl/swiat/622751-kompromitacja-bild-niemieckie-ministerstwo-zaspalo>; dostęp: 20.11.2022

Turecka armia kanibalizuje czołgi Leopard 2A4; [https://pl.wikipedia.org/wiki/Kanibalizacja_\(technika\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kanibalizacja_(technika)); dostęp: 3.04.2023.

Wolno sądzić, że w oparciu o te znaczenia i właściwe im kolokacje nastąpiło kolejne rozszerzenie semantyczne, widoczne w tym oto cytacie:

[...] firma powinna kanibalizować swoje własne produkty. Ma to wymusić przyszłościowe myślenie, opracowywanie nowych, przełomowych produktów mogących w dowolnej chwili wskoczyć na miejsce starszych; źródło: Internet: computerworld.pl/news; dostęp: 15.05.2023.

Konteksty te nie tylko potwierdzają odrębność obu znaczeń, ale też ukazują, jak dokonało się ich metaforyczne rozszerzenie. Kanibalizowanie partnera politycznego przez partię czy jednego szpitala przez drugi jest bliskie „zjadaniu osobników tego samego gatunku” (kanibalizmowi w drugim znaczeniu), nie dziwi zatem zawarte w obu cytatach wartościowanie negatywne. Z kolei kanibalizacja uzbrojenia służy jego renowacji, przywróceniu podstawowej funkcji, konotuje zatem cechą ‘użyteczności’ i tym samym ma aksjologię pozytywną.

Podobnie rzecz wygląda w innych znaczeniach czasownika *kanibalizować* – mam tu na uwadze jednostki nawiązujące do ścieżki semantycznej, w której sens „pożerania” nie jest profilowany (uwytatniony), ale zneutralizowany (a przynajmniej odsunięty do tła).

Jak widać, znaczenia omawianej jednostki precyzowane są w użyciu za pomocą kontekstu, który zawiera informacje służące ukonkretnieniu

jej treści pojęciowej przekazywanej kodowo. W tym sensie w teorii Langackera mówi się, że znaczenie wyrażenia powstaje w kontekście – w skrócie: że jest ono kontekstem (Langacker 1987a: 38; 1991: 2), Tabakowska 2002).

Oparte na metaforze przesunięcie semantyczne: od cechy ‘zjadanie, pożeranie’ w jej dosłownym sensie, właściwej leksemowi *kanibalizm*, do wyrażania znaczenia: ‘osiągnięcie dominacji, przewagi nad innymi’ w jednostkach *kanibalizacja*, *skanibalizowanie* czy – jak w przypadku drugiej ścieżki semantycznej, odnoszącej się do techniki, np. dotyczącej sprzętu wojskowego: ‘czynienie na nowo użytecznymi uszkodzonych części uzbrojenia’ dotyczy obu przywołanych tu nominalizacji.

Ich werbalizacja polega – tak jak we wcześniej omówionych wypadkach – na wyprofilowaniu czasu; tą cechą różni się od nich czasownik *kanibalizować*. Podgniazdo jednostek o znaczeniu przenośnym ma wspólną bazę konceptualną, a różnice między nimi wyrażają się w profilach wyznaczanych przez kategorie części mowy.

4. Podsumowanie

Zaprezentowane w obecnym artykule przykładowe czasowniki derywowane od internacjonalizmów, w ogromnej większości o anglosaskim rodowodzie, mają status złożonych nominalizacji. W syntetycznej charakterystyce zostały przedstawione w ujęciu strukturalistycznym te spośród modeli czasownikowych, które wykazują aktywność w procesach adaptacji zapożyczeń w polszczyźnie od przełomu XX i XXI w. Ich żywą obecność wiąże się z tendencjami językowymi, zachodzącymi co najmniej od półwiecza w polskim słowotwórstwie. Produktywne typy słowotwórcze znajdują się przede wszystkim wśród licznie reprezentowanych serii derywatów paradygmatycznych lub prefiksalnie-paradygmatycznych. Dołączają do nich jednostki werbalne, w których pod wpływem nowych zapożyczeń dokonały się zmiany semantyczne – wśród omawianych przykładów znalazły się m.in. znane z mediów wyrażenia *kanibalizować* < *kanibalizacja* (ang. *cannibalize*) i *brexitować* pot. < *Brexit*. Zgodnie z zasadami gramatyki Langackerowskiej relacje między badanymi czasownikami a ich rzeczownikowymi podstawami słowotwórczymi w obu wypadkach nie ograniczają się do zmiany funkcji syntaktycznej, ale mają również charakter semantyczny z tego względu, że w inny sposób konstruują wyobrażenie tej samej zawartości konceptualnej.

Bibliografia

- Burkacka, I. (2022). „Upgrade’ować czy upgradować? Wahania w zapisie czasowników zapożyczonych (zakończonych w języku angielskim na *e* nieme)”. *Język Polski* CII 2, 23–35.
- Dragičević, R. (2021). „Some Challenges of Metaphor and Metonymy Interpretation”. *Prace Filologiczne* LXXVI, 87–98.
- Dyszak, A. (2019). „Z badań nad zjawiskami słowotwórczymi i adaptacyjnymi w „najmłodszej polszczyźnie””. *Język Polski* XCIX 3, 18–31.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego* (2000), red. M. Bańko, t. I-II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kudra, B. (2016). „O niektórych właściwościach nowych derywatów czasownikowych”. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* LXII, 49–57.
- Langacker, R.W. (1987a). *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites. Vol. I*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R.W. (1987b). „Nouns and Verbs”. *Language* v. 63/1 (87), 53–94.
- Langacker, R.W. (1991). *Concept, Image, and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. Obserwatorium Językowe UW. Najnowsze słownictwo polskie; <https://nowewyrazy.uw.edu.pl/>; dostęp: 3.04.2023.
- Przybylska, R. (2006). „Nowe czasowniki we współczesnej polszczyźnie”. K. Ożóg, E. Oronowicz-Kida. Red. *Przemiany języka na tle przemian współczesnej kultury*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 131–141.
- Różycka, I. (2007). „Nowe czasowniki obcego pochodzenia w aspekcie synchronicznym i diachronicznym”. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN* LII, 195–204.
- Tabakowska, E. (2002). „Nowe myślenie paradygmatyczne w językoznawstwie: znaczenie jest kontekstem”. J. Ożdżyński, T. Rittel. Red. *Konteksty kulturowe w dyskursie edukacyjnym*. Kraków, 37–48.
- Waszakowa, K. (2009). „Derywowane anglicyzmy jako wyraz ekspansji słownictwa potocznego i środowiskowego w języku mediów ostatniego ćwierćwiecza”. *Slavia Meridionalis. Studia Slavica et Balcanica* 9. Red. V. Maldjieva. Warszawa: Instytut Sławistyki PAN, 89–102.

- Waszakowa, K. (2017). „O kreatywnym użyciu innowacji słowotwórczych”. *Barwy słów. Studia lingwistyczno-kulturowe*. D. Filar, P. Krzyżanowski. Red. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 849–868.
- Wawrzyńczyk, J. (2000–2011). *Słownik bibliograficzny języka polskiego. Wersja przedelektroniczna. T.1–10*. Warszawa: Bel Studio.
- WSJP PAN: Wielki słownik języka polskiego PAN (2007).
Red. P. Żmigrodzki; <https://www.wsjp.pl/>.

Katarína Vužňáková
Prešovská univerzita v Prešove
Pedagogická fakulta
katarina.vuznakova@unipo.sk

SLOVOTVORNÝ VÝZNAM SLOVIES Z ASPEKTU KOGNITÍVNEJ LINGVISTIKY

Abstract: This paper builds on the exploration of language from the aspect of cognitive science, in which the paradigm of embodied mind is currently being promoted. In linguistics, the uncovering of the incarnate mind is realized primarily by the method of interpreting phraseological lexics. Our aim in this study is to show that word-formation motivation also has this potential. The subject of the analysis will be suffixal and prefixal-suffixally formed Slovak verbs. The criterion for the choice of verbs is the inclusion of word-formation motivates in the field of somatic or anthropocentric derivatology, i.e. they are derived from the names of body parts. Another sign will be word-formation meaning reflecting the metaphorical thinking of the speakers. By searching for the motive for the emergence of a word-formation and reconstructing its motivational logic through diagnostic paraphrasing, we will describe cognitive epistemology, respectively the linguistic picture of the world of ordinary users of the Slovak language.

Key words: verbs, cognitive linguistics, word-formation meanings, metaphors, anthropocentrism

1. Úvod

V slovenskej jazykovede už máme k dispozícii veľmi detailný opis slovotvorby, vrátane tvorenia slovíes. Teória slovotvornej motivácie J. Furdíka, ktorej koncepcia je súhrnne spracovaná vo vysokoškolskej učebnici *Slovenská slovotvorba* (Furdík 2004; o mieste slovotvornej motivácie v lexikálnej zásobe a jej vzťahu k iným typom motivácií pozri Furdík 2008), vytvorila veľký priestor pre ďalšie skúmania a opis slovotvorne motivovaných slov v slovenčine. Na tomto základe vznikli lexikografické práce Sokolová – Ološtiak – Ivanová: *Slovník koreňových morféov slovenčiny* (2005, 2007, 2012), Ološtiak – Genči – Rešovská: *Retrográdny morfematičký slovník slovenčiny* (2015), Ološtiak – Ivanová, ed.: *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine* (2021) i rozsiahla knižná práca Ološtiak, ed.: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (2015). Z ďalších možno spomenúť napríklad Vužňáková: *Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny* (2006), Vužňáková: *Kompozitá v slovenčine* (2012),

Ološtiak – Vojteková – Oriňáková: *Slovo tvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine* (2018), Ološtiak – Ološtiaková: *Morfematika a slovo tvorba* (2018). Všetky uvedené práce sú založené na štrukturalistickej deskripcii tvorenia slov. V tomto príspevku budeme z týchto prác vychádzať, no zameriame sa na opis tvorenia slovenských slovies z hľadiska kognitívnej lingvistiky. Prístupy kognitívnej lingvistiky sa v slovenskom prostredí spájajú s prácou M. Ivanovej a M. Kyseľovej: *Sloveso vo svetle kognitívnej lingvistiky* (2013) (tu však nešlo o skúmanie slovo tvornej motivácie), čiastočne vzhľadom na zohľadňovanie aspektu telesnosti, resp. zmyslovosti aj s analýzou slovies N. Janočkovej *Sloveso a zmysly – slovo tvorba a vidotvorba* (2014). Východiskom deskripcie slovo tvorne motivovaných slovies v tomto príspevku sú pre nás predchádzajúce štúdie akcentujúce kognitívne prístupy k jazyku a opisujúce slovo tvorne motivované slová súvisiace s telesnosťou – Vužňáková: *Štrukturalistický a kognitivistický prístup ku skúmaniu slovo tvorby v jazyku* (2022), Vužňáková: *Prístupy kognitívnej lingvistiky k semaziologickým aspektom slovo tvornej motivácie. Somatická derivatológia* (2023). Kognitívny prístup otvára nové možnosti explanácie slovo tvorby, ktoré ukazujú, ako analýza tvorenia slov, v tomto prípade tvorenia slovies, odкрýva podstatu ľudského uchopenia sveta.

2. Predmet a východiská skúmania

Paradigmy štrukturalizmu a kognitivizmu nechápeme ako inkomensurabilné, ale komplementárne (pozri o tom Vužňáková 2022) a opis slovo tvorne motivovaných slov z aspektu štrukturalizmu považujeme za východisko pre kognitívnu derivatológiu. Štrukturalizmus a kognitivizmus používajú iné metódy skúmania. Rozdiel v použitých metódach možno demonštrovať na tvorení verb v slovenčine, ktoré sú predmetom analýzy v tomto príspevku. Preto diferencie v prístupe k opisu slovo tvorne motivovaného slova prezentujeme na desubstantívnom verbe „čeliť“.

Z hľadiska štrukturalizmu je slovo tvorba dôležitý systémotvorný činiteľ slovenského jazyka. Analýzou slovo tvorne motivovaných slov možno slová začleniť do onomaziologických kategórií, slovo tvorných kategórií a slovo tvorných typov, určiť slovo tvorný postup/slovo tvorné postupy a slovo tvorný prostriedok/slovo tvorné prostriedky, ktoré sa zúčastnili pri tvorbe slova, a rekonštruovať slovo tvorný/motivačný význam, ktorý ukazuje na pohnútky vzniku slova a spôsob jeho utvorenosti. Pri slovese „čeliť“ vieme vymedziť nasledujúce slovo tvorné

parametre (pozri o tom Furdík 2004): motivačný význam a motivačná intencia/slovotvorný význam: čelo → čel-it', „postaviť sa (k niečomu) čelom“/,V+ (Pr + N) + S_{cas}“, motivant – čelo, motivácia: čelo → čeliť, mutácia, slovotvorná kategória: nositeľ spôsobu deja (na základe systému slovotvorných kategórií podľa Furdík (rkp.), Furdík – Vužňáková 2006), slovotvorný prostriedok: -it' (gramatická morféma), slovotvorný postup: derivácia – transflexia. Skúmaním a opisovaním jazyka týmto prístupom zisťujeme a opisujeme dané slovotvorné parametre. Pri akvizícii jazyka osvojovaním si slovotvorne motivovaných slov dochádza z tohto aspektu k implicitnému osvojovaniu si uvedených slovotvorných parametrov (pozri o tom Vužňáková 2018a).

Z kognitívneho hľadiska možno slovotvorbu vnímať ako prostriedok poznávania vzťahu jazyka a myslenia a vzťahu používateľov jazyka a sveta. Z tohto pohľadu je sloveso „čeliť“ metaforickým pomenovaním, ktorým sa označuje reakcia na istú situáciu: „stavať sa na odpor, vzdorovať, odolávať“ (podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka, Kačala – Pisarčíková – Považaj 2003). Činnosť sa pomenúva na základe lokalizácie a vnímania príslušnej časti tela, od ktorej je pomenovanie utvorené. Čelo je symbolom sily, dominance a vrcholu (z toho napr. sémantická derivácia: *čelo lode*, *čelné postavenie* i slovotvorná odvodenosť: *náčelník* „ten, kto je na čele“), priamosti a odvahy (napr. aj vo frazéme *postaviť sa niečomu čelom*). Spôsob utvorenia slovesa „čeliť“ sa tak v tomto prípade spája s interpretáciou toho, ako vnímame naše telo, resp. toho, ako naše telo ovplyvňuje náš vzťah k svetu. Z tohto hľadiska skúmaním jazyka opisujeme a odkrývame spôsob špecificky ľudskej interpretácie sveta a osvojovaním si jazyka si osvojujeme tento spôsob interpretácie sveta. V tomto príspevku sa venujeme práve tejto deskripcii slovotvorne motivovaných slovies.

Kognitívningvistická analýza jazyka vychádza z filozofických teórií i poznatkov kognitívnej vedy. Tradičný karteziánsky dualizmus ducha a tela, ktorý ovplyvňuje európske myslenie od vydania práce R. Descarta *Meditace o první filozofii* (1641, podľa Descartes 2015), je založený na absolútnom protiklade duše a tela. Kognitívna veda (Rybár a kol. 2012) v súčasnosti prináša množstvo empirických poznatkov, na základe ktorých psycho-fyzický paralelizmus nie je obhájitelný. Výskumy v tejto oblasti ukazujú súvislosti medzi vonkajším správaním (vrátane jazykového) a kognitívnymi a neuronálnymi stavmi. Dokazujú to nové poznatky z oblasti neurológie, psychológie, robotiky, umelej inteligencie či modelovania neurónových sietí a modelovania kognitívnych procesov. K zmene paradigmy došlo nielen vo vede, ale

rovnako aj vo filozofii. Filozofická fenomenológia počnúc E. Husserlom (1859 – 1953) odstraňuje radikálny predel medzi telom a dušou a zdôrazňuje previazanosť telesného a duševného, čo možno sledovať aj u ďalších predstaviteľov tohto smeru, napríklad u českého fenomenológa J. Patočku (1995). Hodnota tela sa stáva dôležitou aj na základe analýzy jazyka (pozri o tom prácu Lakoff – Johnson 1980) a konceptu *vtelesnenej mysle*. Dokonca nové objavy z odboru fyziológie, genetiky a kvantovej fyziky naznačujú, že všetky telesné bunky, nielen nervové, disponujú pamäťou, čím ovplyvňujú genetické kódovanie a prispôsobujú sa zmenám prostredia. A tak psychiater Thomas Verny prichádza s ďalším posunom v chápaní mysle a vedomia, ktoré odráža názov jeho knihy *Mysl celého tela* (2023).

V rámci kognitívnej vedy sa rozvíja aj kognitívna lingvistika. Vychádza z toho, že jazyk je ľudským výtvorom, a preto jej skúmanie má antropocentrický charakter. V rámci antropocentrizmu sa v súvislosti s vplyvom vnímania ľudského tela na jazyk hovorí o *bodycentrizme* alebo *somatocentrizme*. V českej jazykovede sa takto venuje pozornosť *somatickej frazeológii* (pozri o tom Vaňková 2012). Vzťah mysle a tela cez analýzu jazyka možno sledovať nielen prostredníctvom *somatickej frazeológie* (napríklad slovenské frazémy ukazujú, že „ruka“ sa chápe ako „nádoba“, napr. *mať plné ruky práce; byť v dobrých rukách; prísť/odísť s prázdnyimi rukami*), ale aj cez *somatickú derivatológiu* (v slovenčine je v slovotvorne motivovaných substantívach „ruka“ chápaná prevažne ako „priestor“, napr. *náruč/náručie „to, čo je vymedzené rukami“*) (pozri o tom Vužňáková 2023). *Somatická derivatológia* zároveň ukazuje na ďalší fundamentálny charakter našej mysle, teda na to, že metafora nie je ozvlášťňujúcim jazykovým prostriedkom, ale je v základe našej mysle (pozri o tom Lakoff – Johnson 1980). Cez motivačný význam (pozri o tom Furdík 1993, 2004) slovotvorne motivovaného slova, ktorý možno rekonštruovať odpoveďou na otázku *Prečo sa niečo volá tak?*, vieme odkrývať metaforu súvisiacu s vnímaním našej telesnosti. Príkladom môže byť sloveso *jedovať sa „mať v sebe jed“* *X hnev, hnevať sa*. Hnev sa v tomto prípade ako negatívny psychický stav spája s ničením a poškodzovaním tela/telesnosti. Kognitívna veda prichádza s poznaním, že kognícia je spojením rozumového a zmyslového, pričom aj rozum a jeho štruktúra sú determinované telesnosťou a zmyslovým vnímaním. Neurológovia uvádzajú, že až 90% myšlienok prechádza cez vizuálne cesty. V tejto súvislosti nadobúdajú relevanciu výskumy v oblasti multimodality v našej komunikácii, v ktorej dôležitú úlohu má práve zmyslosť – vizuálne, zvukové,

pohybové, priestorové významy a semiotické systémy (Problém multimodálneho štýlu a textu sa rieši v lingvistike od 90. rokov 20. storočia, pozri o tom napríklad Kress 2010). Aj prostredníctvom verb možno sledovať vplyv vzťahu zmyslovosti a ľudskej telesnosti v jazyku, napr. *žilovatiet' „stávať sa žilovatým“*, teda *mocným*. Znakom fyzickej sily sa stal pre hovoriacich markantný perцепčný znak na tele, čo sa premietlo do motivácie tvorby a podoby pomenovania.

Na základe uvedenej explanácie slovotvorne motivovaných slov v jazyku možno slovotvorbu vnímať ako prostriedok odhaľovania kognitívnej epistemológie používateľov daného jazyka, čo je cieľom tohto príspevku. Do kognitívnej vedy možno v súčasnosti zaradiť aj kognitívnu lingvistiku a v rámci nej možno ako užšiu oblasť vymedziť *kognitívnu slovotvorbu*. Zameranosť na skupinu derivátov utvorených od názvov častí tela, zmyslov a telesných tekutín označujeme ako *somatická derivatológia* (Vužňáková 2023). Predmetom tohto príspevku sú slovotvorne motivované verbá súvisiace s telesnosťou. Z pozície kognitívnej lingvistiky možno na lexikálne jednotky nazerať ako na interdisciplinárny problém, teda nie len z aspektu vzťahu jazyka a myslenia, ale aj filozofie, psychológie, neurológie a fyziky. Takýmto prístupom sa snažíme ukázať, čo vypovedajú verbá o našom myslení a vzťahu k svetu.

3. Verbá a ľudská telesnosť

Verbá možno vzhľadom na ľudskú telesnosť hodnotiť dvojako. Možno sledovať spôsoby ich používania a tvorenia, ktoré sú determinované ľudskou fyziológiou, teda fungovaním ľudského mozgu, i ako odraz vnímania vlastnej, ľudskej telesnosti pri snahe pochopiť a pomenovať okolitý svet. Prvý prístup súvisí s vnímaním času, druhý s tým, ako chápeme vzťah telesného a duševného či psychického, čo sa premieťa do symboliky častí nášho tela.

3.1. Tvorenie verb a koncept času

Verbá slúžia na označenie/pomenovanie činností/dejov, ktoré súvisia so zmenami. Od Aristotela sa zmena, resp. vnímanie zmeny spája s časom. Zdá sa, že ak sa nič nemení, čas neplynie. V poľskej jazykovede sa funkcia sloviess a ich súvislosť s časom premieťa priamo do pomenovania daného slovného druhu – časovníky, teda „to, čím sa nejako vypovedá o čase“. „Čas“ pôvodne vznikol od slova deliť. Udalosti delíme na časové úseky na základe ich súvislosti s pohybom a zmenou, napr. pohybom planét, prirodzených družíc, zmenou dňa a noci, zmenou

súvisiacou s rastom, starnutím. Takéto vnímanie času, resp. koncept času ako taký vôbec nemusí korešpondovať so skutočným, fyzikálnym stavom.

Carlo Rovelli, súčasný taliansky teoretický fyzik, ukazuje, že máme naivnú predstavu o čase. Poznaním histórie nášho myslenia vieme, že skoky v poznaní spôsobujú to, že veci, ktoré sa nám zdajú evidentné, nie sú ničím iným ako tradovaným predsudkom. A to sa týka aj času. Názov knihy *Reality Is Not What It Seems. The Journey to Quantum Gravity*. (Rovelli 2014) možno preniesť aj na fyzikálny výklad času v knihe *The Order of Time* (Rovelli 2017). C. Rovelli tu totiž vysvetľuje, že čas nie je tým, čím sa nám zdá. Vnímanie času je relatívne a ovplyvňuje ho mnoho faktorov. Hmota spomaľuje plynutie času vo svojom okolí, a preto v jej okolí plynie čas pomalšie. Plynutie času závisí od rýchlosti, s akou sa niečo pohybuje, a preto je časov ohromné množstvo. Neexistuje jediný unikátny čas a súčasnosť je definovaná len na vzdialenosť pár metrov od nás. Ten istý okamih vo vesmíre nie je možné definovať. Svet vidíme iba približne, rozmazane, aproximatívne a aproximácia spôsobuje, že vnímanie času tak, ako ho poznáme, je špecificky ľudským fenoménom. V mikroskopickom svete nie je rozdiel medzi minulosťou a budúcnosťou. Jednosmernosť času (šípka času – smerovanie len od minulosti do budúcnosti) nie je jeho vnútornou vlastnosťou. Aj neurológia ukazuje, že nie vonkajšie faktory, ale náš mozog je uspôsobený na vnímanie minulosti – prítomnosti – budúcnosti, keďže to sa z hľadiska evolúcie zdá efektívne. Aby sme mohli predpovedať budúcnosť, potrebujeme si pamätať minulosť. Teda to, čo nás robí ľuďmi, je pamäť (Rovelli 2017). Tak sa vytvára aj koncept identity, či „jastva“. Podobne pristupujú k chápaniu „ja“ aj filozofické teórie (pozri o tom filozofiu mysle a problém vedomia a ega vo filozofii, napr. prácu A. Doláka *Problém jáství*, 2016). „Život medzi minulými a budúcimi udalosťami zaujíma v našej mentálnej štruktúre ústredné miesto. To je pre nás plynutie času.“ (Rovelli 2017: 141–142). To, že sme príbehmi, ukazuje fyzika, neurológia, ale i psychológia a literárne umenie. Náš život prežívame ako príbeh a vedomie seba vzniká v procese rozprávania príbehu (pozri o tom Vužňáková 2018b). Čas je teda výsledkom fungovania nášho mozgu a myslenia. Túto skutočnosť si uvedomoval aj sv. Augustínus, ktorý vnímal čas ako to, čo vnútorne prežívame, a rovnako k času pristupujú aj predstavitelia fenomenológie (napr. Patočka 1995). „Čas je teda to, čo meriam vo svojej myšli. ... Sú to stopy minulosti v mozgu.“ (Rovelli 2017: 143). A tak svet plynie v čase z našej ľudskej perspektívy.

To, ako sa nám nie vo vede, ale v „prirodzenom svete“¹ javí čas, možno pozorovať na tvorení slovies i ich mieste a funkcie v tom-ktorom jazyku. Ich analýzou možno teda pozorovať to, ako si vytvárame koncept času i to, čo je pre kategorizáciu reality pre nás rozhodujúce.

Ako prvotné a podstatné sa v našej kultúre od čias Aristotela považujú substancie. Odtiaľ aj pomenovanie substantíva či podstatné mená. Svet je z tejto perspektívy tvorený entitami. Odrazom tohto nastavenia je aj spôsob osvojovania si reči v detskom veku. Teda medzi prvé a najfrekvencovanejšie slová v detskej reči patria substantíva. Nie je ničím novým, že pri premýšľaní nad svetom usporadúvame všetko do entít. Osvojujeme si svet tak, že ho kúsokujeme, kategorizujeme. Tak totiž funguje štruktúra našej nervovej sústavy. „*Veci aj koncepty predstavujú fixné body v neurónovej dynamike...*“ vyvodzované zo zmyslových vnemov (Rovelli 2017: 138–139). Fyzika však ukazuje, že prvotné sú procesy, zmena, činnosť a nič neexistuje samostatne. Teda „*svet netvorí entity, tvoria ho udalosti, ktoré sa preskupujú ...*“ (Rovelli 2017: 136).

Napriek tomu, že za podstatné považujeme substantíva, tvorenie slov ukazuje, že toto stanovisko neuplatňujeme bezpodmienečne. Verbá sa v slovenčine tvoria od substancií a vlastností (*hlad* → *hladovať*, *vtip* → *vtipkovať*, *biely* → *bieliť*, *čistý* → *čistiť*), ale početnosť desubstantívnych verb demonštruje, že za východisko považujeme často udalosti v čase (*hrať* → *hráč*, *letieť* → *lietadlo*, *čakať* → *čakáreň*, *vychádzať* → *východ*). Naším myslením dokonca môžeme meniť pôvodnú kategorizáciu (*čítať* → *čítanie*, *tancovať* → *tancovačka*). V tomto prípade sa zameriavame na tvorenie verb, ktoré vypovedajú o „našom“ čase, teda o čase u slovensky hovoriacich. Sledujeme verbá ako motiváty. Prvú skupinu tvoria modifikácie východiskových pomenovaní vymedzujúce fázu alebo momentnosť, duratívnosť a frekvenciatívnosť deja. V týchto prípadoch ide o opozície: jednorázovosť deja X trvanie/opakovanie deja a začiatok deja X koniec deja. Druhou skupinou sú pomenovania utvorené od substancií, ktoré vnímame vo vzťahu k verbám ako prvotné a určujúce hranice časového úseku. Z toho aspektu dané slovenské slovesá ukazujú na delenie pohybu, jeho fázy a konkrétne úseky, a znaky, vlastnosti a procesy, v našom ponímaní, samostatne

¹ Lingvofenomenológia skúma netematizované predporozumenie svetu (Vaňková 2012: 65), a tak aj v našom prípade ide o sledovanie tzv. naivného obrazu sveta, nie vedeckej terminológie či vedeckého prístupu k času. Porozumenie svetu a javenie sa sveta pred vedeckým poznaním sa vo fenomenologickej filozofii označuje ako „prirodzený svet“ (pozri o tom Husserl 1996).

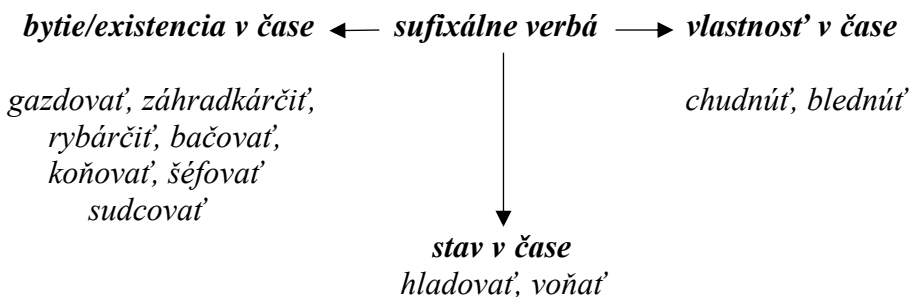
jestvujúcich entít, ktoré sa menia v čase, prípadne sú v istej fáze trvalým znakom istej entity a jej bytia.

Verbá ako pomenovania pre delenie času:

- momentnosť/jednorázovosť deja – *dupnúť, grgnúť*;
- trvanie deja – *zahrabávať, vypracúvať*;
- opakovanie deja – *chodiť, jedávať*;
- začiatok deja – *vyplávať, vycestovať*;
- postupné uskutočňovanie deja – *rozkričať sa, rozcvičiť sa*;
- koniec deja – *doletieť, dopísať*;
- vymedzenie časového úseku – *nocovať, vikendovať, zimovať, prázdninovať, dovolenkovať*;
- časové približovanie sa k inému časovému úseku – *večeriť sa, zimiť sa, zvolenbievať sa, znedelnievať sa*.

Verbá ako pomenovania pre bytie, vlastnosti a stavy v čase:

Sufixálne utvorené verbá, ktorých motivantom je substantívum alebo adjektívum, ukazujú, že substancie ako samostatne jestvujúce entity sú nestále a menia sa v čase. Aj v tomto prípade sa tak zjemňuje hľadisko, podľa ktorého je podstatná a prvotná existencia, nie pohyb. Dané verbá demonštrujú, že imanentnou vlastnosťou bytia nie je jeho stálosť, ale pohyb a zmena v čase.

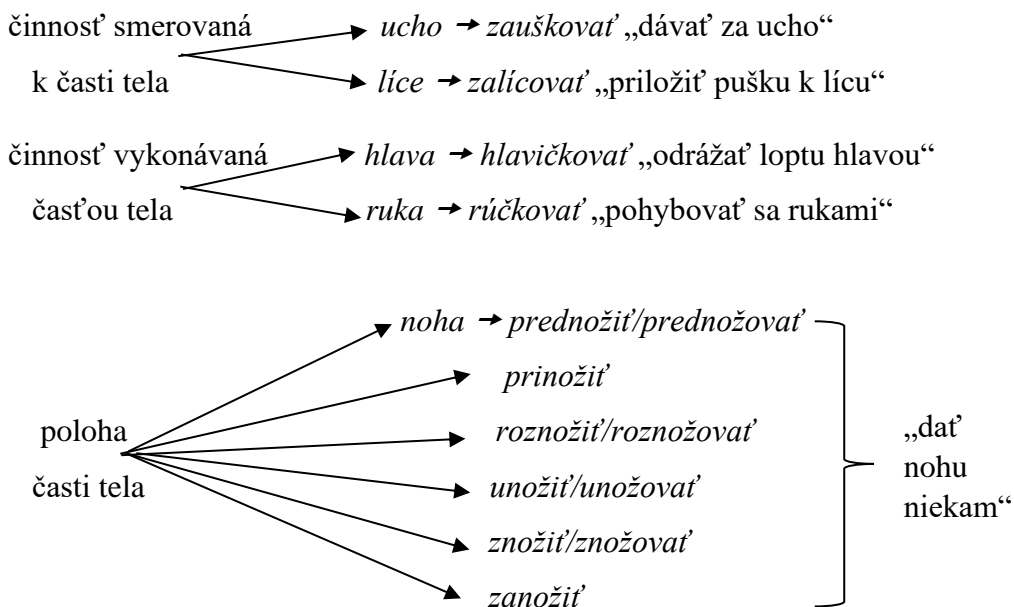
Obe skupiny verb odrážajú vytváranie času ako fenoménu, ktorý nám pomáha štruktúrovať svet, a vnímanie sveta v čase, ktoré je výsledkom fungovania nášho mozgu. Teda je odrazom uspošobenia našej telesnosti. V tomto prípade by bolo možné hovoriť o *somatickej derivatológii* ako o tvorení slov, ktorých príčinou je ľudská fyziológia. Tá spôsobuje, že svet hodnotíme cez koncept času, a tak tvoríme slovesá, ktoré prezentujú smerovanie od minulosti k budúcnosti. V ďalšej časti sa budeme venovať prevažne takým verbám, ktoré ukazujú na paradigmu stelesnenej kognície. Verbá utvorené od názvov častí ľudského tela odkrývajú vnímanie dôležitosti jednotlivých častí tela, vzťahu telesného

a psychického a symboliky ľudskej telesnosti v kognitívnom uchopení reality. V tomto zmysle je *somatická derivatológia* analógiou k *somatickej frazeológii*.

3.2. Čo pomenávajú verbá v somatickej derivatológii

Verbá utvorené od názvov častí ľudskeho tela možno rozdeliť do viacerých skupín podľa toho, čo sa nimi pomenúva. Označujú: 1. činnosti, ktoré súvisia s pohybom alebo polohou danej časti tela, prípadne činnosti, ktoré smerujú k istej časti tela, 2. percepčne markantné telesné znaky a pocity, 3. činnosti, ktoré vychádzajú z podobnosti s časťou ľudskeho tela, 4. vzťah telesného a psychického.

Poloha, pohyb, smer a časť tela:

Telesné znaky a pocity v slovesách a zmyslová percepcia

Verbami pomenujeme markantné, signifikantné telesné znaky a pocity, ktoré sa menia v čase, teda súvisia so zmenou. Výrazné percepčné stavy a procesy sú zároveň znakom/prejavom iných dejov a procesov.

Vonkajšie znaky

bruchatieť „stávať sa bruchatým“
chlpatieť „stávať sa chlpatým“
chudnúť „stávať sa chudým“
tučnieť „stávať sa tučným“
červenat' sa „stávať sa/byť
červeným“
voňať „vydávať vôňu“
zubiť sa „ceriť zuby“

Vnútorne stavy a pocity

smädiť „mať smäd“
hladovať „mať hlad“
pociťovať „mať pocit“
žialiť „mať žiaľ“

Tieto slovesá sú výsledkom zmyslovej percepcie seba alebo iných, pričom odkazujú na iné fyzické alebo kognitívne procesy, ktoré predchádzajú danému stavu alebo prebiehajú simultánne s daným znakom či procesom (smäd je výsledkom fyziologických procesov, ktoré súvisia s množstvom vody v organizme; niekto sa červená preto, že sa hanbí a pod.). Ide o subjektívne uvedomované a recipované znaky, stavy a pocity, znaky a stavy pozorované z pozície iného subjektu, zvonku alebo znaky zároveň vnímané subjektívne či introspektívne i vonkajškovo z pohľadu iného subjektu/iných subjektov. Subjektívne vnímané telesné a psychické zmeny sú utvorené priamo od substantív pomenúvajúcich prevažne vnútorné pocity a stavy: *smäd* → *smädiť*, *hlad* → *hladovať*, *pocit* → *pociťovať*, *žiaľ* → *žialiť*. Telesné znaky a pocity vnímané subjektívne i zvonku sú utvorené prevažne sprostredkované od názvov častí tela: *brucho* → *bruchatý* → *bruchatieť*, *chlp* → *chlpatý* → *chlpatieť*, ale aj priamo od adjektív: *chudý* → *chudnúť*, *tučný* → *tučnieť*, *červený* → *červenat' sa* alebo od substantív: *zub* → *zubiť sa*, *vôňa* → *voňať*. Markantný znak označený slovesom *zubiť sa* môže v závislosti od komunikačnej situácie nadobúdať rôzne, resp. protikladné významy: „ceriť zuby“ môže ten, kto má dobrú náladu (smeje sa), ale i ten, kto sa hnevá.

Telo človeka v hodnotení sveta

Vnímanie ľudskej telesnosti sa premieta aj do hodnotenia sveta. Hovoriaci hľadá analógiu medzi vlastnou telesnosťou a tým, čo je mimo nej (napr. očko ako orgán zraku a to, čo sa podobá na očko). A tak v slovotvorne motivovaných slovách, osobitne vo verbálnych motivátoch možno pozorovať odraz telesnosti a zmyslovej skúsenosti. Verbami sa v tomto prípade označujú deje, ktoré súvisia s podobnosťou výsledku istej činnosti a vytváraním predmetov podobajúcich sa na časti tela (*očko* → *očkovať*), s napodobňovaním pozície obojstranných častí tela (*líce* →

lícovat' a so správaním sa príslušnej časti tela (*chlp* → *chlpit' sa*). Tieto skutočnosti možno pozorovať komparáciou motivačného (MV) a lexikálneho významu (LV, lexikálny význam preberáme z Krátkeho slovníka slovenského jazyka, Kačala – Pisarčíková – Považaj 2003).

očkovať MV: „robiť očko“ X LV: „dávať ochrannú látku do tela“, odtiaľ následne „vybaviť niečím s cieľom získať lepšiu kvalitu“, „prenášať očko – púčik na inú rastlinu“;

zúbkovať MV: „robiť zúbky“ X LV: „robiť to, čo sa podobá zúbkom“;

lícovat' MV: „dávať tak, ako sú líca“ X LV: „zarovnávať, byť v jednej rovine“;

chlpit' sa MV: „správať sa ako chlpy“ X LV: „pohybom narúšať poriadok chlпов (nití a pod.) a spôsobovať ich zamotávanie“.

Slovotvorne motivované slová (pozri o tom aj analýzu substantívnych desomatizmov, Vužňáková 2023) patriace do *somatickej derivatológie* prispievajú k postoju, s ktorým prichádza kognitívna veda. Teda aj verbálne desomatizmy dokladajú, že kategorizácia a koncepty sú utvárané na základe toho, akú povahu a tvar má naše telo, na základe našej zmyslovej skúsenosti, zmyslovej orientácie a schopnosti pohybu.

Vzťah telesného a psychického

Špecifikom v antopocentrickom prístupe k jazyku je vnímanie tela ako takého a vzťahu telesného na jednej strane a psychického, duchovného či duševného na strane druhej. Ako sme naznačili v časti 2, historicky je v európskom kultúrnom kontexte tendencia oddeľovať dušu od tela. Od 50. rokov 20. storočia prístupy kognitívnej vedy a výskumy v oblasti neurológie prinášajú množstvo empirických poznatkov, na základe ktorých už nie je obhájitelný extrémny dualizmus telo a myseľ, resp. mozog a myseľ či mozog a kognícia. Hodnota tela pri poznávaní sveta naberá na dôležitosti a protikladom ku karteziánskeму dualizmu sa stala teória o *vtelesnenej mysli* (pozri o tom Johnson 1987). Jazyk však uchováva tradíciu karteziánskej cezúry, čo demonštruje práve analýza verb *stelesniť*, *vteľiť*, *prevteľiť* motivovaných slovom *telo*. Motivačný a lexikálny význam týchto slovotvorne motivovaných slov nesú informáciu o vnímaní tela ako niečoho hmotného: telo = hmota, a to v protiklade k psychickému: telo X duša/psychika.

- stelesniť* MV: „dať niečomu telo“ X LV: „dať niečomu konkrétnu telesnú podobu, personifikácia – dať niečomu ľudské vlastnosti, ľudskú podobu, teda vonkajšie prejavy tela“;
- vteliť* MV: „dať niečomu telo“ X LV: „stelesniť, dať niečomu hmotnú podobu, skonkrétniť“;
MV: „dať niečo do tela niečoho“ X LV: „začleniť (vteliť parcelu do pozemkovej knihy) → odtiaľ aj „dať telo do mysle“, teda koncept *vtelesnenej mysle*;
- prevteliť* MV: „zmeniť telo“ / „zmeniť sa na iné telo“ X LV: „zmeniť sa na čiarku - inú bytosť, dať niečomu istú podobu“ .

3.3. Čo znamenajú časti tela vo verbálnych desomatizmoch

Ako sme ukázali vyššie, kognitívna veda prichádza s empirickými zisteniami, že myseľ je vtelesnená. S tým súvisí ďalší fundamentálny znak ľudskej mysle. Myslenie je väčšinou nevedomé a abstraktné koncepty sú zväčša metaforické (Lakoff – Johnson 1999: 3). V tomto zmysle možno cez slovotvorne motivované slová sledovať symboliku jednotlivých častí ľudského tela. Najviac slovesných derivátov je utvorených od slova „ruka“, a preto v nasledujúcej časti uvádzame slovesá, ktorých motivantom je práve táto časť tela.

- ručiť* MV: „garantovať podaním ruky“ X LV: „zaväzovať sa, niesť následky“;
→ *doručiť* MV: „odovzdať do rúk“ X LV: „dopraviť“;
→ *naručiť* MV: „nariadiť rukou“ X LV: „rozkázať, prikázať“;
→ *poručiť* MV: „dať pokyn rukou“ X LV: „rozkázať“;
MV: „dať do rúk niekoho“ X LV: „nechať ako dedičstvo“;
→ *odporučiť* MV: „zverovať do rúk“ X LV: „nechať ako vhodné“;
→ *odporúčať sa* – MV: „zverovať sa do niečích rúk“ X LV: LV: dožadovať sa pozornosti, ochrany niekoho;

→ *zaručiť* MV: „zabezpečiť podaním ruky“ X
 „zabezpečiť, dať záruku“;

vyrukovať MV: „prezentovať sa rukou“ X LV: „hromadne vyjsť,
 vybrať sa –
 vyrukovať do ulíc, z domu“ i „vysloviť –
 vyrukovať s otázkou“;

rúčkovať MV + LV: „pohybovať sa posúvaním rúk“.

Všetky uvedené verbá (okrem slovesa *rúčkovať*, ktoré má priamy význam), demonštrujú, že na rozdiel od desubstantívnych desomatizmov a somatických frazém, ktoré sú utvorené na základe ontologickej a často aj orientačnej metafory, desomatické verbá výlučne na základe ontologickej metafory nesú informáciu, že „ruka“ je sila, moc, fyzická i psychická prevaha, ochrana a prezentácia sebedovetia. Metaforické koncepty teda vychádzajú zo vzťahu medzi substančnosťou a zmyslovosťou na jednej strane a kognitívnymi stavmi, emóciami a myslením na druhej strane. Tieto súvislosti vyplývajú z podstaty motivačného významu. Komparácia motivačného a lexikálneho významu však zároveň ukazuje, že vo väčšine daných verb v slovenčine došlo, resp. postupne dochádza k procesu slovotvornej demotivácie.

Slovotvorne motivované slová môžu prezentovať metaforické koncepty dvojako, resp. trojako: a) Obrazová schéma súvisiaca so spôsobom tvorenia slova je súčasťou motivačného významu, ako prezentujú predchádzajúce slovesá. b) Deriváty sú súčasťou frazém alebo vyjadrujú to isté ako frazéma, teda ide o vyjadrenie toho istého významu, metaforického konceptu inými prostriedkami. Vo vzťahu synonymie sú: slovotvorná motivácia X frazeologická motivácia, slovotvorne motivované slovo X frazeologická jednotka. Na Slovensku sa analýze fondu somatických frazém venovala D. Baláková (2011), ide však o štrukturalistický opis, ktorému sa v tomto príspevku nevenujeme. c) Na slovotvornú motiváciu sa navrstvuje sémantická derivácia.

a) Metaforické koncepty spájajúce sa s časťami tela:

Prostredníctvom verb utvorených od názvov častí tela možno vymedziť vnímanie telesnosti nasledovne:

ruka = sila moc, prevaha (*poručiť* „dať pokyn rukou“, teda rozkázať),

žila = fyzická sila (*žilovatiet* „stávať sa žilovatým“, teda mocným),

bok = niečo vedľajšie, nemajúce podstatný význam (*bočiť* „ísť ako bok – mať smer, pozíciu ako bok“, teda vyhybať sa, odkláňať sa od priameho smeru (od roboty),

čelo = (fyzická i psychická) sila, moc (*čeliť* „postaviť sa k niečomu čelom“, teda priamo, vyjadrovať odpor.

Najvyššou a najnižšou časťou tela: *čelo X päta* možno vyjadriť tú istú reakciu, resp. v jazyku slovesami utvorenými od pomenovaní týchto častí tela ten istý význam. Odpor, vzdor k niečomu možno vyjadriť dvojako: *čeliť* „postaviť sa čelom“ X *pätiť sa* „zdvíhať päty“.

b) Metaforické koncepty v slovtvornej a frazeologickej motivácii:

ba) slovtvorne motivované slovo je len súčasťou frazémy:

Takýmto príkladom je sloveso *vyočiť si* → *vyočiť si oči* „napäto, začudovane hľadieť“. Zdá sa, že tu by bolo možné uvažovať o akejsi „frazeologickej slovtvorbe“.

bb) slovtvorne motivovaným slovom sa vyjadruje rovnaký/podobný význam ako frazémou:

jazyk X klebetnosť, veľa rozprávať

jazyk → *jazyčiť* „používať jazyk (nadmieru)“ X *jazyčnica* „tá, ktorá používa jazyk (nadmieru)“ X *mať podrezaný jazyk*

jed X hnev

jed → *jedovať sa* „mať v sebe jed“ X *ide ho roztrhnúť od hnevu*

c) Metaforický význam súvisiaci so sémantickou derivatológiou:

Metaforický význam môže vzniknúť až sekundárne. Na základe slovtvornej motivácie oko → *očkovať*¹ „robiť očko/prenášať očko“ bola odvodená nová lexia: *očkovať*² „byť očkovaný proti niečomu (humoru)“, z toho *nezaočkovaný* „nemať pre niečo zmysel, ostať nezasiahnutý“.

5. Záver

Už tzv. koperníkovský alebo antropologický obrat u I. Kanta v 18. storočí ukázal, že objektívny svet je pre nás nepoznatel'ný a že svet poznávame špecificky ľudským spôsobom (pozri o tom napr. Kant 1979). V súčasnosti túto zmenu perspektívy dokazujú empirické výskumy kognitívnej vedy a neurológie. Prinášajú poznanie o tom, že orientácia vo svete je determinovaná našou telesnosťou. V tomto príspevku sme sa snažili demonštrovať, že aj lingvistika, konkrétne derivatológia môže prispieť k podopretiu tejto zmeny v pohľade na ľudské poznávanie sveta, keďže vnímanie sveta sa odráža v jazyku.

Vzťah myslenia, jazyka a telesnosti sme sledovali v rámci *somatickej derivatológie*. Opis a kognitívno-lingvistickú interpretáciu slovtvorne motivovaných slov sme realizovali prostredníctvom verb utvorených od názvov častí tela. Prostriedkom skúmania bola rekonštrukcia motivačného významu daných slov a komparácia motivačného a lexikálneho významu verbálnych desomatizmov. Na

vzťah týchto slovotvorne motivovaných slov a telesnosti sme nazerali z troch aspektov: 1. Sledovali sme tvorenie verb a vytváranie konceptu času na základe fungovania mozgu, ktorý spôsobuje, že ľudia sú uspôsobení na vnímanie minulosti, prítomnosti a budúcnosti. Táto skutočnosť sa premieta v jazyku. Slovenskí používatelia jazyka v tomto zmysle tvoria slovotvorne motivované verbá, ktorými vymedzujú dĺžku trvania deja, fázu deja a úsek deja ohraničený motivantom. Ďalej verbá demonštrujú, že fundamentom bytia pre hovoriacich nie je jeho stálosť, hoci sa substantíva chápu ako pomenovania pre samostatne jestvujúce entity, ale pohyb a zmena v čase. 2. Hodnotili sme verbálne desomatizmy, teda verbálne motiváty utvorené od názvov častí tela. Cez tieto lexikálne jednotky možno odkrývať dôležitosť percepčne markantných telesných znakov a pocitov pri vnímaní vlastnej telesnosti a telesnosti iných; ďalej to, ako sa chápanie častí tela premieta do kategorizácie sveta, a to cez hľadanie podobností a súvislostí medzi časťami ľudského tela a svetom mimo našej telesnosti; i informácie o tradičnom koncepte telesného a duševného založeného na dualizme ducha a tela. 3. Všimli sme si metaforickosť myslenia hovoriacich. V motivačnom význame verb možno pozorovať prevažne ontologickú metaforu, ktorá tiež prezrádza chápanie jednotlivých častí tela. Podobné až zhodné obrazové schémy možno pozorovať v *somatickej derivatológii* i *somatickej frazeológii* (pozri o tom aj Vužňáková 2023). Táto skutočnosť by mohla ukazovať na to, že dané obrazové schémy súvisiace so vzťahom jazyka, myslenia a tela by bolo možné považovať za univerzálnejší princíp myslenia u slovensky hovoriacich.

Predmetom nášho skúmania bola vybraná vzorka slovotvorných motivátov utvorených od somatizmov. Ide o selektovanú a úzku skupinu pomenovaní od častí ľudského tela. Skúmaniu by mohol byť podrobený oveľa širší súbor slovotvorných desomatizmov, teda nielen deriváty, ale i kompozitá, a motiváty s ostatnými slovnodruhovými charakteristikami. Predmetom takéhoto skúmania už boli desubstantívne desomatizmy (Vužňáková, 2023). A tak tento príspevok považujeme za pokračovanie v kognitívnolinguistickej analýze slovotvorne motivovaných slov i ako východisko pre ďalší výskum telesnosti v jazykovom obraze sveta u slovensky hovoriacich.

Bibliografia

- Baláková, D. (2011). *Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém)*. Greifswald: Ernst Moritz Arndt Universität Greifswald.
- Descartes, R. (2015). *Meditationes de prima philosophia. Meditace o první filozofii*. Praha: Oikoymenh.
- Dolák, A. (2016). *Problém jáství*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Furdík, J. (1993). *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia)*. Prešov: Náuka.
- Furdík, J. (2008). *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. M. Ološtiak (ed.). Prešov: Náuka.
- Ivanová, M. – Kysel'ová, M. (2013). *Sloveso vo svetle kognitívnej gramatiky*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Husserl, E. (1986). *Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filosofie*. Praha: Academia.
- Janočková, N. (2014). *Sloveso a zmysly – slovotvorba a vidotvorba*. Bratislava: Veda. Johnson, M. 1987: *The Body in the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kant, I. (1979). *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda, 1979.
- Kačala, J. – Pisarčíková, M. – Považaj, M. (eds.) (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4., doplnené a upravené vyd. Bratislava: Veda. [on-line] <<http://slovník.juls.savba.sk/>>
- Kress, G. (2010). *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication*. London: Routledge.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago university Press.
- Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. (eds.) (2005). *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. (eds.) (2007). *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 2. upravené vydanie. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M. (eds.) (2007). *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3., upravené a doplnené vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

- Ološtiak, M. – Genči, J. – Rešovská, S. (2015). *Retrográdny morfológický slovník slovenčiny*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ološtiak, M. (ed.) (2015). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ološtiak, M. – Vojteková, M. – Oriňáková, S. (2018). *Slovotvorná adaptácia a kompozitnosť v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ološtiak, M. – Ološtiaková, L. (2018). *Morfematika a slovtvorba*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- Ološtiak, M. – Ivanová, M. (eds.) (2021). *Slovník slovtvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.
- Patočka, J. (1995). *Tělo, společenství, jazyk, svět*. J. Polívka (ed.). Praha: Oikúmené.
- Rovelli, C. (2018). *Realita není, čím se zdá (Reality Is Not What It Seems)*. Praha: Argo, Dokořán.
- Rovelli, C. (2020). *Řád času (The Order of Time)*. Praha: Argo, Dokořán.
- Rybár, J. – Kvasnička, V. – Farkaš, I. (ed.) (2005). *Jazyk a kognícia*. Bratislava: Kalligram.
- Vaňková, I. et al. (2007). *Nádoba plná řeči*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Vaňková, I. (2012). Tělesnost a studium somatismů v perspektivě antropologické lingvistiky. In: I. Vaňková – J. Wiendl (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 63–77.
- Vaňková, I. – Šťastná, L. (eds.) (2018). *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metafory, stereotypy kulturní rozrůzněnosti jazyků jako obrazů světa*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- Verny, R. T. (2023). *Mysl celého těla*. Praha: Bohemia Books.
- Vužňáková, K. (2006). Slovtvorné (onomaziologické) kategórie a slovtvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine. *Jazykovedný časopis*, 57 (1), 13–32.
- Vužňáková, K. 2006. *Problémy lexikografického zachytenia slovtvorného systému slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [on-line]
<www.pulib.sk/elpub/PF/vuznakova1/index.htm>

- Vužňáková, K. (2012). *Kompozitá v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- Vužňáková, K. (2018a). Slovo tvorba v ranej ontogenéze reči. In: D. Slančová (ed.). *Desať štúdií o detskej reči. Lexika – Gramatika – Pragmatika*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove – Bratislava: VEDA, s. 87-153. [on-line] <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Slancova4>>
- Vužňáková, K. (2018b). Problém hendikepu ako problém poznávania prostredníctvom vedy a literárneho umenia. In: Gal Drzewiecka, I. – Brestovičová, A. (eds.). *Človek so znevýhodnením (postihnutím hendikepom)*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 325–344.
- Vužňáková, K. (2022). Štrukturalistický a kognitivistický prístup ku skúmaniu slovo tvorby v jazyku. In: Ološtiak, M. – Liptáková, Ľ. – Bednárová-Gibová, K. (eds.): *Slovanská slovo tvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 103–120.
- Vužňáková, K. (2023). Prístup kognitívnej lingvistiky k semaziologickým aspektom slovo tvornej motivácie. Somatická derivatológia. In: *Česká slovo tvorná koncepcie v kontextu slovanské jazykovedy*. Praha. V tlači.

Рајна Драгићевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

ПРЕФИКСАЛНИ ГЛАГОЛСКИ ДЕМИНУТИВИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Abstract: At the beginning of this paper, the concept of a diminutive verb is defined and the fact is stated that in the Serbian language verb diminution is most often achieved by suffixation, and much less often by prefixing. There are no specialized diminutive prefixes, and there are no prefixes that can diminutive all verbs to which they are attached. The paper presents how the role of prefixes in the diminutive of verbs in the Serbian language changed throughout the 7th century and up to the present day. For the first half of the 20th century, the data is taken, first of all, from the grammars and studies of Serbian linguists. For the fifties and sixties of the 20th century, the data is presented on the basis of dictionaries of the modern Serbian language. The latest situation in the Serbian language is presented on the basis of a survey in which Serbian studies students of the University of Belgrade participated. The results of the research are listed in the conclusion.

Keywords: verbs, diminutive, prefix, word formation, Serbian language, Slavic languages.

1. Инспирација за истраживање. Инспирацију за овај рад дала нам је академик Ирена Грицкат, која се од шездесетих до деведесетих година XX века више пута враћала деминуцији. Она је прва обрадила деминутивне глаголе у српском језику (1955–1956) и скренула пажњу на чињеницу да је „српски језик далеко више од осталих словенских језика развио категорију деминутивних глагола” (2020а: 205). Ирена Грицкат износи још две важне чињенице. Прва је да је данашњи руски језик далеко богатији од српског језика именичким и придевским деминутивима, али сиромашнији од српског у систему глаголске деминуције. Друга је да се глаголска деминуција у српском језику остварује углавном глаголским деминутивним суфиксима, а да је много мање глаголских префикса којима се граде глаголски деминутиви.

Због специфичности српског језика у односу на друге словенске језике у погледу глаголске деминуције, тема овог рада биће управо глаголска деминуција, а због ограничених могућности српских префикса да граде деминутивне глаголе усредсредимо се на префиксалне глаголске деминутиве у српском језику.

Према мишљењу Ирене Грицкат (2020б: 256), у глаголско деминуирање укључени су „семантички, стилски, психолошки, социолингвистички чиниоци”, а то значи да је ова појава веома сложена и вишеслојна. Д. Вељковић Станковић (2012: 499) примећује да глаголски деминутиви имају сфуматиран семантички опсег, што значи да је нејасан и неодређен. Обе ауторке, дакле, примећују да је семантика глаголских деминутива зависна од различитих фактора и прилично неухватљива.

Поновићемо да се у српском језику за деминуирање глагола префиксација користи знатно ређе него суфиксација. Према истраживању Д. Вељковић Станковић (2012: 503), говорници савременог српског језика, од свих афикса, у највећој мери осећају деминутивну вредност глаголских суфикса *-уца* (*ѿијуцаѿи*), *-уши* (*ѿевушиѿи*), *-ушка* (*љуљушкаѿи*). Суфикси с елементом **к** или **ц** представљају типичне деминутивне глаголске суфиксе у српском језику (*-ка*, *-кара*, *-уца*, *-уца*, *-ука*, *-уши*, *-ушка*), а продуктиван је и суфикс *-ну*.

2. Несистемност префиксалних глаголских деминутива.

Деминуција помоћу глаголских префикса ређа је појава у српском језику. Ниједан префикс који се користи за деминуирање није само деминутивни префикс већ има и друга значења, а та остала значења у првом су плану и важнија су од деминутивних. Највећи проблем у вези с испитивањем глаголске префиксалне деминуције лежи у томе што не постоји никаква системност у томе којим се све префиксима граде деминутивни глаголи, а и када се некако успостави та листа, немогуће је пописати све глаголе са датим префиксима који могу имати деминутивно значење. Управо та чињеница представља изазов овог истраживања.

3. Ка идентификацији глаголских префиксалних деминутива.

На самом почетку треба одговорити на питање за каквим то глаголима трагамо ако се бавимо деминутивним глаголима. Према И. Г. Милославском (2015), параметар *мање од нормалној* код глагола се манифестује у виду нарушавања 1) трајања; 2) интензитета и 3) ефективности. Нарушено трајање испољава се прилозима *мало*, *крајко*, *неко време*. Нарушен интензитет имају они глаголи који у себи садрже компоненту *с невеликом силом*, *слабо*, *мало*, а ефективност испод норме испољава се као компонента *ѿод-* (рус. *него-*).

Д. Вељковић Станковић (2012: 499) мало другачије класификује исте ове параметре: квантитет се код глагола везује за трајање, а квалитет за начин вршења радње, што значи да семантика глаголских умањеница обухвата темпоралне и начинске модификације основног глагола. Те модификације треба тумачити као широко схваћену временску или начинску ослабљеност.

Временска ослабљеност, тј. ограничено трајање радње, код перфективних глагола манифестује се као тренутна радња или као радња којој је ограничена дужина. С друге стране, темпорална ограниченост имперфективних глагола остварује се као итеративност. Начинске модификације могле би се, претпостављамо, одредити значењима која се могу именовати прилозима *мало, благо, нежно, овлаш, нехајно, њоврино* итд.

4. Терминолошка питања. Поставља се питање да ли целом комплексу значења која смо управо описали, и то само најуопштеније, одговара термин *деминуџивносџ*. И. Грицкат (2020а: 240) пореди глаголске деминутиве добијене суфиксацијом с онима који су добијени префиксацијом и каже: „Одмах ће се видети да је семантика при овом начину деминуирања посве друкчија него што је била при суфиксацији. Само у недостатку термина ми и једне и друге глаголе називамо истим именом – деминутивима. У литератури постоји назив *аџенуаџивносџ*, као први ступањ ка деминуцији; такав назив би одговарао само неким од њих.” У новијој литератури проналазимо поделу глагола на основу *деџтерминаџивне модификације*, под којом се подразумева модификација ситуације у правцу ограничавања њеног трајања. У групу *деџтерминаџивних глагола*, тј. глагола који означавају ситуацију која је трајала у ограниченом временском периоду, спадају *делимџџаџиви* и *џердураџиви*. „Код делимитатива временски период не мора бити одређен, а обично се интерпретира као кратак, док је код пердуратива он одређен, у потпуности обухваћен ситуацијом и обично се интерпретира као дуг” (исп. нпр. Е. Петрухина 2000; М. Ивановић 2012; М. Марјановић 2016). М. Марјановић (2016) износи детаљан преглед различитих погледа на делимитативе, а овде ћемо издвојити само онај који је заступао А. В. Исаченко (1960: 234–239), према којем делимитативи у центар пажње стављају „ограничене сегменте радње, представљене као целина, завршен догађај”. Он прави разлику између делимитатива са префиксом *џо-* и *аџенуаџива*. Према његовом мишљењу,

„делимитативи не означавају просто ’малу меру радње’, већ управо само меру радње ограничене у времену. Глаголи типа *ѿоѿоворийѿ* изражавају интервал времена неодређеног трајања (који се често схвата као релативно кратак) испуњен процесом говорења”, док је код атенуатива ограниченост другачије усмерена и односи се на интензитет, а не на ограниченост у времену (према М. Марјановић 2016: 245).

Пошто се из прегледа М. Марјановић види да је терминологија прилично неусаглашена, у овом раду употребљаваћемо термин *деминутивни* за све префиксалне глаголе које истражујемо, а које повезује комплекс значења у вези са квантитативним или квалитативним ослабљивањем радње.

5. Префиксални деминутивни глаголи у српском језику половином XX века. Пре него што се самостално упустимо у потрагу за префиксалним глаголима који су у српском језику временски или начински ослабљени, представимо префиксе које као (*и*) *деминутивне* издваја Ирена Грицкат (2020а) још 1955–1956, наглашавајући да само неки глаголи с овим префиксима (а не сви!) могу имати деминутивно значење: *ѿо-* (*ѿоѿрајѿи се*); *ѿри-* (*ѿридржѿи*); *нач-* (*начуѿи*), *ѿро-* (*ѿродремајѿи*), *зас-* (*засѿајѿи*), *ѿод-* (*ѿодврискивајѿи*). И. Грицкат (2020в: 269) констатује да се исти префикси користе за деминуцију придева и глагола (не и именица): *ѿодебео* – *ѿоодрастѿи*; *накисео* – *начуѿи*; *онизак* – *омекшајѿи*; *ѿријпросѿи* – *ѿричуѿи*; *ѿрохладан* – *ѿродремајѿи*. Према А. Белићу, ови префикси и њихова значења су са глагола прешли на придеве.

Не само што многи глаголи творени помоћу наведених префикса нису деминутивни већ су неки од њих изгубили деминутивност коју су некада имали. Као примере Ирена Грицкат (2020а: 240–247) наводи да историјски Речник ЈАЗУ констатује деминутивно значење глагола *ѿобојајѿи се*, *ѿокуцајѿи*, *ѿомолијѿи се*, *насмешијѿи се*, *нашалијѿи се*, док су у Маретићевој *Грамајѿици* у деминутивне глаголе уврштени *заѿрисѿи* и *засеѿи*. Деминутивност ових глагола данас је упитна у српском језику.

Из свега што је речено можемо закључити да се деминутивност префиксалних глагола једва одржава у српском језику и да се можемо запитати да ли она још увек опстаје, будући да је још пре 70 година примећена њена маргинална улога у категорији глаголске деминуције.

Ирена Грицкат је своје темељно истраживање обавила половином XX века, а у каснијим радовима је само допуњавала закључке до којих је раније дошла. Због тога се поставља питање статуса глаголске префиксалне деминуције у савременом српском језику.

6. Префиксални глаголски деминутиви у граматикама савременог српског језика. Само неколико година након истраживања И. Грицкат, 1964. године, објављено је прво издање граматике М. Стевановића. Иако је И. Грицкат посебну пажњу посветила префиксима *по-* и *за-*, М. Стевановић уопште не описује способност неких глагола на *за-* да имају деминутивно значење. То само показује колико је незнатан њихов потенцијал за деминуцију. Ипак, овај аутор обраћа пажњу на све остале глаголске префиксе којима се бавила И. Грицкат. Тако, М. Стевановић (1989: 441) запажа да неки глаголи на *по-* имају значење „извесно, краће време вршити радњу простог глагола”, нпр. *појевајти*, *поипрајти*, *поиричајти*, *покуцајти*. Аутор наводи и глаголе *посиавајти*, *почишћајти*, *пошећајти*, које мало који говорник српског језика данас користи. Од свих глагола на *пог-* М. Стевановић (1989: 441) издваја само *погнајти се* и констатује да „има еуфемистички тон”. За префикс *на-* овај аутор каже да уноси „деминутивну нијансу у значење основног глагола”, нпр. *начујти*, *назрејти* (исп. Стевановић 1989: 438). Глаголи на *ири-* значе „у мањој мери учинити оно што значи основни глагол” (Стевановић 1989: 443), нпр.: *ирибојавајти се*, *ирипазити*, *иричувајти*, *иридићи се*, *ирипирејти се*, *ириповоријти*. Међу глаголима које наводи М. Стевановић налазе се и *ириповоријти*, као и *ирикрити*, у којима говорници српског језика данас углавном не примећују деминутивност. Код неких глагола на *про-* Стевановић запажа „значење вршења радње извесно краће време” (Стевановић 1989: 444): *промучити се*, *просиавајти*, *пропазити*, *продрмајти*. Међу примерима се налази и глагол *прозборити*, који данас није деминутиван, као и глагол *прокујајти се*, који се готово не може чути.

У првој деценији нашег века настала је *Творба речи* Ивана Клајна (2002), који, као ни Стевановић, не пише о деминутивном значењу префикса *за-*, али га, за разлику од И. Грицкат и М. Стевановића, запажа код префикса *о-* и формулише то значење као „ослабљену варијанту кружног значења”, нпр. *ојећи*, *очешајти се*,

ојрљийи. Код префикса *ѿо-*, *ѿри-*, *на-*, *ѿро-*, *ѿог-* и Иван Клајн уочава деминутивност, коју назива „континуативно значење”.

У *Нормативној грамањици* П. Пипера и др. (2022), у којој су забележена само најважнија значења префикса, континуативно значење везује се само за префиксе *ѿо-* и *ѿри-*.

И у осталим јужнословенским и другим словенским језицима регистрована је слична ситуација у вези са функцијом префикса у грађењу деминутивних глаголских префиксала.

В. Радева (1991: 192) констатује да се префиксима *ѿог-*, *ѿри-* и *ѿро-* у бугарском језику указује да се значење мотивног глагола врши у слабом или ограниченом степену (*ѿог-*: *ѿодвикне*, *ѿодкисели*, *ѿодѿомотне*, *ѿодријне*; *ѿри-*: *ѿриѿладнее*, *ѿриѿовдијне*, *ѿрисвие*; *ѿро-*: *ѿродума*, *ѿрореве*, *ѿроскимѿи*).

К. Конески (1995) наводи деминутивно значење као једно од оних које имају следећи префикси у македонском језику: *за-* (*забрише*, *замазни*, *зајере*); *на-* (*наболи*, *наѿори*, *наѿризе*); *ѿо-* (*ѿобере*, *ѿовари*, *ѿолежи*); *ѿог-* (*ѿодвене*, *ѿодврне*, *ѿодглавне*); *ѿри-* (*ѿриварди*, *ѿридржи*, *ѿриѿази*), *ѿро-* (*ѿробања*, *ѿробара*, *ѿромие*, *ѿројере*). К. Конески (1995: 141) примећује да највећи број глагола на *ѿо-* значи извршавање радње основног глагола у малој мери, кратко време.

Да је ситуација слична и у словеначком језику, потврђује И. Страмљич Брезник (2015: 368), која констатује да у словеначком језику највећу могућност да се деминуира префиксима има глагол *stopicati* (*корачаѿи*), који се може деминуирати следећим префиксима: *od-*, *pre-*, *pri-*, *za-*, *po-*.

7. Префиксални деминутивни глаголи у речницима савременог српског језика. Пишући о префиксу *ѿо-*, Иван Клајн критикује шестотомни речник савременог српског језика (Речник МС), у којем за неке глаголе на *ѿо-* у дефиницијама пише „вршити радњу у малој мери”. Исправно је, сматра Клајн, ово својство одредити као „извесно, краће време вршити радњу”. Овим прецизирањем и критиком упућеном лексикографима Клајн сугерише два могућа мерила деминутивности глагола, о којима пише и И. Г. Милославски (2015) – а то су трајање и интензитет испод очекиване норме. Ове значењске компоненте представљене су и у речничким дефиницијама маркерима у *малој мери* и *крајко*. Отуда инспирација да прегледамо глаголе у српским речницима који имају ове компоненте у својим дефиницијама.

7.1. Преглед префиксираних деминутивних глагола на основу метајезичких константи. Према Н. Ивановићу (2014: 200–201), „метајезик у описном речнику својом природом тежи томе да бесконачан број семантичких реализација у лексичком систему сведе на ограничени број семантичких концепата. Он то чини тако што користи логичко-дефиниционе обрасце [...] Део лексикографске дефиниције којим се изражава повезаност лексеме са једним семантичким концептом односно доменом називамо *метајезичком или лексикографском констанцијом*.”

Прегледали смо префиксиране глаголе у два речника савременог српског језика, Речнику САНУ и Речнику МС, према метајезичким константама у њиховим дефиницијама које указују на темпоралну или начинску модификацију основног глагола у смеру ослабљивања. Циљ ове претраге био је **(1)** да се провери налаз Ирене Грицкат до којег је она дошла пре објављивања ова два најважнија речника савременог српског језика о шест глаголских префикса којима се остварује глаголска деминутивност (*за-*, *на-*, *по-*, *пог-*, *пои-*, *поо-*); **(2)** да се установи постоје ли још неки префикси којима се у глагол може унети значење деминутивности;¹ **(3)** да се утврди којим префиксом је префиксирано највише деминутивних глагола у српском језику. Када будемо имали листу префиксалних деминутивних глагола, без обзира на њену непотпуност, покушали бисмо да откријемо да ли деминутивност потиче од префикса и може ли се говорити о деминутивним глаголским префиксима у српском језику.

Устаљеност језика лексикографских дефиниција омогућила нам је да поставимо листу типичних метајезичких константи помоћу којих се најчешће дефинишу деминутивни глаголи у српским речницима.

Највише резултата, тј. највећи број деминутивних префиксалних глагола у својој дефиницији садржи константу *мало*, затим следи *крајко*, након тога *на брзину*, потом *овлаш*, онда *на брзу руку*, па *површно*, затим *краће време*, онда *блао*, па у *малој мери*.²

¹ И. Клајн, као што је овде већ речено, запажа способност глагола префиксираних префиксом *о-* да означавају деминутивност. Поставља се питање може ли се то значење омогућити још неким префиксом.

² Листе глагола које следе сигурно нису потпуне, али јесу репрезентативне и прилично детаљне.

МАЛО: до-: дотаћи, досећи, додирнути (3); за-: загулити, забридети, закречити, закусити, закуснути, зановити, засркнути, затулити, зацепити (9); на-: нагазити, нагрејати, нагрести, нагулити, надигнути, надизати, надодати, напрснути, насркнути, натрулити, натрунити, натупити, нацепити, начути, нашкиљити (15); о-: омазити (1); од-: одшкринути (1); по-: побеседити, повеселити, погладити, поговорити, погорети, погрбавити, погрмети, погурати, погурнути, подремати, подрхтати, подубити, подувати, пожмурити, позабавити се, позавести, позадржати, позастати, позахладити, поиграти (се), поизостати, покартати се, покопати, покотрљати, покувати, покуњати, полизати, помировати, понаквасити, понаучити, понестајати, поњушкати, поодљутити се, поодрасти, поодморити се, пооздравити, пооклевати, поокрепити (се), поосмелити се, пооснежити, поотварати, поотпити, поплакати, попевати, поплесати, поподићи, попоићи, попојести, попоместити, попоседети, попостојати, попоћи, попочекати, попрестати, попридати, попридићи, поприлазити, попримаћи, попричекати, попричувати, попросити, попроћи, попружити се, попсовати, попушкарати се, поразведрити се, поразговарати, поразмислити, порастрезнити се, порасхладити, порвати се, поросити, посветлити, поседети, посисати, поскочити, послухнути, поспавати, поспасти, поспустити, постајати, посумрачити се, посустајати, потешити, потрљати, потрпети, потуговати, поублажити, поуживати, поузрати, поуминути, поценкати (92); под-: подбријати, подвикнути, подгрејати, поднапити се, поткрадати, поткосити, поткресати (7); пре-: презалогјити (1); при-: прибистрити, прибојавати се, прибријати се, пригрејати, придићи се, придржати, придремати, придојити, призалогјити, призрети, приквасити, прилећи, примирисати, прињушити, прибути се, приоденути се, приоздравити, приокитити се, припити, приповратити се, припогледати, приподићи, припуцати, припрати, присабрати, присветлити, присести, присећи, приспавати, присушити, притворити, притрпети, прићутати (33); про-: промлети, пропитати, прорежати, проспавати, просушити, протући, прохладити (7); с-: смлачити (1).

У МАЛОЈ МЕРИ: до-: дотицати (1); на-: намазукати (1).

КРАТКО: до-: дотаћи (1); за-: запарати, запећи (2); на-: надопунити, накашљати се (2); по-: погунђати, појездити, полегнути, полећи, поносати, попостати, попричувати, постајати (8); под-: подшишати (1); при-: привирити, прилећи (2); про-: пробајати, проблеснути, провешати, прогуслити, пропржити (5).

КРАЋЕ ВРЕМЕ: по-: покотрљати, покотурати, пољуљати (3).

ОВЛАШ: за-: забридети, зачепкати (2); о-: омахнути, оцртати (2); по-: подражити (1); при-: прижмирити, прикуцати (2); про-: промрсити, прочешљати (2).

ПОВРШНО: за-: забрисати, зачепкати, зачистити (3); пре-: прелистати (1).

НА БРЗИНУ: за-: забрисати, зачистити (2); из-: измандрљати (1); про-: пролистати (1); с-: сбрљати, сврбовати, склепати, слупати (фиг.), шћапити (5).

НА БРЗУ РУКУ: од-: одмрмљати (1); при-: пригрести (1); с-: сгравати, слупати (фиг.), смазати, справити (4).

БИЛО КАКО: с-: здудати, скрпити (2).

БЛАГО: за-: залелујати (1); на-: насмехнути се (1); по-: посмехнути се (1); под-: подсмехнути се (1); про-: пропретити (1).

Сасвим је сигурно да у овом прегледу нисмо узели у обзир све лексикографске константе којима се у српској лексикографији дефинишу деминутивни глаголи, али ови побројани спадају у најтипичније.

7.2. Значењске карактеристике префиксалних глаголских деминутива на основу лексикографске константе. На основу значења лексикографских константи закључујемо о најважнијим одликама које могу имати деминутивни глаголи. Подразумева се да не морају сви они имати све одлике, иако се неке од њих могу комбиновати:

- радња се врши **кратко**: *край̑ко, краће време.*
- радња се врши **брзо**: *на брзину, на брзу руку.*
- радња се врши **непотпуно**: *мало, у малој мери.*
- радња се врши **слабо**: *мало, у малој мери.*
- радња се врши **нехајно, без посвећивања**: *йовршно, овлаш, на брзину, било како, мало.*
- радња се врши **благо, нежно**: *бла̑о, мало.*

Ова листа значења деминутивних глагола потврђује три „недостатности” које подразумева глаголска деминутивност према И. Г. Милославском – трајање (исп. *край̑ко, брзо*), интензитет (исп. *слабо, нехајно, бла̑о*) и ефективност (исп. *нейой̑уно*) испод очекиване мере.

Испоставља се да и речници савременог српског језика потврђују да деминутивност глаголима могу донети префикси *за-*, *на-*, *йо-*, *йод-*, *йри-*, *йро-*, на које је скренула пажњу још Ирена Грицкат. Осим ових префикса, значење деминутивности доносе и префикси *го-*, *из-*, *о-*, *од-*, *с-*, али је удео глагола с овим префиксима незнатан у односу на њихов укупан број. Из овога закључујемо да чак десет префикса може утицати на деминутивност глагола, иако ниједан од њих не можемо сматрати деминутивним префиксом, већ се деминутивност развија из неког другог значења које им је основно.

7.3. Двопрефиксални деминутивни глаголи. Упадљиво је да се деминутивност може остварити и полипрефиксираношћу глагола, иако је ово значење релативно ретка карактеристика ових глагола. Б. Тошовић (2010: 107) двопрефиксалне глаголе у српском језику разврстао је у 29 значењских група и запазио да највећи број њих служи да означи дистрибутивност (44,05%), нпр. *исйре̑азий̑ш*, а деминутивност је тек на осмом месту по броју двопрефиксалних

глагола који је означавају, са свега 3,35% глагола који припадају овој групи, нпр. *ѝоѝричекаѝи*. Како примећују Клајн (2002: 287) и Драгићевић (2013), префикси *из-* и *ѝо-* најпродуктивнији су у стварању двопрефиксалних глагола. Међу деминутивним глаголима у овом истраживању, највише је двопрефиксалних глагола које је изградио префикс *ѝо-*, али има и других: *наго-* (*нагогаѝи*); *ѝоза-* (*ѝозадржаѝи*), *ѝоиз-* (*ѝоисѝагаѝи*), *ѝоод-* (*ѝоодрасѝи*), *ѝоѝо-* (*ѝоѝојесѝи*), *ѝоѝри-* (*ѝоѝримаѝи*), *ѝораз-* (*ѝоразведриѝи*), *ѝоу-* (*ѝоублажиѝи*), *ѝодна-* (*ѝоднаѝиѝи се*), *ѝрио-* (*ѝриокиѝиѝи се*), *ѝриѝо-* (*ѝриѝовраѝиѝи се*).

Улога префикса *ѝо-* код већине ових глагола јесте ублажавање или ограничавање значења већ префиксираног глагола по интензитету, степену, трајању и др.

Посебну пажњу привлачи префиксални спој *ѝоѝо-*, у којем први префикс *ѝо-*, онај који је уз глагол, има граматичку улогу перфективизације, док се другим *ѝо-* уноси ублажавање, деминутивност (*ѝоѝодиѝи*, *ѝоѝојесѝи*, *ѝоѝоѝи*).³

Занимљив је и наизглед супротстављен спој префикса *ѝод-* и *на-* у глаголу *ѝоднаѝиѝи се*, који показује да се префикс који се додаје већ префиксираном глаголу семантички односи према значењу префиксалног глагола, а не само према његовом префиксу, а *ѝод-* служи за умањивање степена извршености радње *наѝиѝи се* (исп. Драгићевић 2013).

У неким случајевима, глагол који већ означава додавање тражи додатно потврђивање тог значења помоћу још једног префикса, на пример: *нагоѝуниѝи*, *нагогаѝи*.

За двопрефиксалне глаголе примећено је да се најчешће користе у разговорном језику, што значи да дају живост у комуникацији (Терзић 1997: 311).

7.4. Продуктивност префикса за грађење деминутивних глагола према лексикографским изворима. Најпродуктивнији префикс за грађење префиксалних деминутивних глагола у српском језику, судећи према грађи из речника савременог српског језика, јесте, и то убедљиво, префикс *ѝо-*, на другом месту је *ѝри-*, а на трећем *на-*. Основно значење ових префикса је просторно.

³ У македонском језику се поред *ѝоѝо-* јавља и *изиз-* (нпр. *ѝоѝокриѝе*, *изизнауѝи*), исп. Конески 1995: 147.

Глаголи са деминутивним значењем на *йо-* именују и темпоралну и интензитетску ограниченост. Ипак, има разлика међу њима.

Необична је, рецимо, њихова употреба уз перфективне глаголе који означавају радњу код које нема ступњевитости, на пример: *йоискусийи*, *йојогићи*, *йојресџаји*. Поставља се питање на који начин ови глаголи означавају вршење радње основног глагола у мањој мери – или је нешто престало или није, или је спуштено или није. Чему служи префикс *йо-* и шта означава? Јасно је да се овакви глаголи односе на радње које нису тренутне и код којих нека ступњевитост ипак постоји. Тако, на пример, престанак пушења представља радњу с којом се може попрестати, али не може се попрестати живети.

Смањивање интензитета радње у типичном случају подразумева губљења својства, а не добијање. Међутим, не мора бити тако. Глагол *јонесџајји* заиста означава лагано нестајање нечега што је постојало, али *јоокрејји се* и *јоосмелији се* значи остварити виши степен дате особине или стања.

Неки префиксални деминутивни глаголи стоје у семантичкој вези са глаголима којима се означава потпуна завршеност радње, а самим тим у вези су и њихови префикси. На то јасно указују речничке дефиниције. Тако, на пример, у корелацији стоје деминутивно *на-* и завршносвршено *из-*: *најџујији* = *мало исџујији*; *најрулији* = *мало исџрулији*; *најрунуји* = *мало исџрунуји*. У корелацији могу бити и *на-* и *за-*: *најрејји* = *мало зајрејји*; *најрисји* = *мало зајрисји*. Ова појава заслужује даље истраживање.

Код неких деминутивних префиксала префикс значи *мало*, а код других *још мало*, на пример: *јридремаји* = *мало одремаји*, али *јридојји* = *још мало јодојји*. Спој префикса и глагола у неким случајевима сугерише, дакле, додатак на радњу која је већ вршена, а у другом случају радња уопште није вршена.

Пажњу привлаче глаголи који својим метафоричким или метонимијским значењима остварују деминутивност, на пример, глагол *јрелисџаји* спада у деминутивне глаголе само онда када значи *јовршино*, *на брзину јрочийаји*. *Скрјји* може значити *начинији на брзину*, *било како*, а *слујаји* може значити *на брзину најравији*. Ова значења имају у себи и компоненту деминутивности. *Пријрисји* значи *јојесји мало*, *на брзу руку*,

презалотајити и ово значење је деминутивно. Глагол *смазати* у разговорном језику нема везе са мазањем, већ значи *брзо појесити*.

7.5. Кратак закључак о деминутивним префиксалним глаголима у речницима савременог српског језика. Речници савременог српског језика из којих смо ексцерпирани грађу објављени су у другој половини XX века. Језик који описују не спада у најсавременији српски језик. Речници показују да нема системности у остваривању деминутивних значења префиксалних глагола. Деминутивна значења могу се остварити употребом чак десетак префикса, иако ниједан од њих није прави деминутивни префикс. Ипак, упадљиво најпродуктивнији је префикс *по-*.

8. Анкетно истраживање префиксалних глаголских деминутива. Да бисмо истражили најновију ситуацију у вези са глаголском деминуцијом, језичко осећање говорника српског језика и употребу глаголских деминутива, сачинили смо анкету коју је у априлу 2023. године испунило 25 студената Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду. Анкетирани студенти похађају основне студије, од прве до четврте године, имају између 19 и 23 године, српски језик им је матерњи, а потичу из различитих места широм Србије. Анкета се састоји из осам питања. У наставку следи приказ анкете и анализа одговара. Да бисмо добили што спонтаније одговоре, осмислили смо питања у којима уводимо испитанике у конкретне животне ситуације очекујући да их језички оцене. То је био најприкладнији начин да добијемо одговоре у којима се градира степен већег броја истокоренских деминутивних глагола.

1. Особе А, Б, В и Г саопштавају Вам да воле да се одмарају поподне. Ко се од њих најмање и најкраће одмара, а ко највише и најдуже?

Одговорите на питање тако што ћете глаголе распоредити по интензитету доделивши им бројеве (1 – најкраће се одмара, 2 – више се одмара, 3 – још више се одмара, 4 – највише се одмара).

А: Поподне волим да прилегнем. ____

Б: Поподне волим да легнем. ____

В: Поподне волим да полежуцнем. ____

Г: Поподне волим да поприлегнем. ____

Показало се да су говорници српског језика као најдеминутивнији оценили глагол ПОЛЕЖУЦНУТИ (који је добио највише оцена 1, а просечна оцена му је 1,08), затим следи

ПОПРИЛЕЋИ (просечна оцена: 2,40), па ПРИЛЕЋИ (2,64), а онда ЛЕЋИ (3,80), који је оцењен највишом оценом јер не спада у деминутиве.

Редослед глагола *иолежуцунуџи* – *иоџрилећи* – *џрилећи* – *лећи* указује на чињеницу да се најефектније деминуирање остварује здруженом употребом деминутивног суфикса и префикса. Запажамо и значај двопрефиксалних глагола у деминуирању глагола. Јаче деминутивно дејство имају два префикса него један (*иоџри-* је деминутивније него *џри-*).

2. Особе А, Б, В, Г и Д замолиле су Вас да их сачекате. На основу глагола употребљеног у молби покушајте да процените коју особу ћете најкраће чекати, а коју најдуже:

Одговорите на питање тако што ћете глаголе распоредити по интензитету доделивши им бројеве (1 – вероватно ћете најкраће чекати, 2 – дуже ћете чекати, 3 – још дуже ћете чекати итд.).

А: Чекај ме! ___

Б: Чекни ме! ___

В: Причекај ме! ___

Г: Почекај ме! ___

Д: Сачекај ме! ___

Као најдеминутивнији оцењен је глагол ЧЕКНУТИ (добрио је највише оцена 1, а просечна оцена му је 1,12), затим следи ПРИЧЕКАТИ (просечна оцена 1,84), на трећем месту је ПОЧЕКАТИ (3,0). Недеминутивни видски парњаци ЧЕКАТИ и САЧЕКАТИ изазвали су колебање испитаника – највише четворки добио је глагол ЧЕКАТИ (3,8), а највише петица глагол САЧЕКАТИ (3,72). Ипак, као што се види, просечна оцена глагола САЧЕКАТИ нижа је од просечне оцене глагола ЧЕКАТИ, што значи да ЧЕКАТИ и САЧЕКАТИ деле четврто и пето место.

За наше истраживање најважније је запазити да се суфикс *-ну* показао као јаче деминутивно средство од свих префикса, што још једном потврђује чињеницу да се у српском језику глаголска деминуција пре свега остварује суфиксима, а тек онда префиксима. Други важан закључак је да говорници српског језика као јаче деминутивно средство доживљавају префикс *џри-* него префикс *ио-*. У електронском корпусу савременог српског језика SrWas има 127 потврда за глагол *иочекати* и 1.337 потврда за глагол *џричекаати*, што додатно потврђује чињеницу о доминантнијој улози префикса *џри-* у односу на префикс *ио-* у деминуирању глагола у савременом српском језику.

3. Особе А, Б, В, Г, Д, Ђ саопштиле су Вам да су опрале кошуљу. Ко је од њих најкраће и најмање темељно прао кошуљу?

Одговорите на питање тако што ћете глаголе распоредити по интензитету доделивши им бројеве (1 – вероватно је најмање темељно прао, 2 – темељније је прао, 3 – још темељније је прао итд.).

А: Перуцнуо сам кошуљу. ___ Д: Припрао је кошуљу. ___

Б: Опрао сам кошуљу. ___ Ђ: Попрао сам кошуљу. ___

В: Пропрао сам кошуљу. ___

Г: Запрао сам кошуљу. ___

Оценом 1 оцењен је глагол ПЕРУЦНУТИ (1,48), оцену 2 добио је глагол ПРОПРАТИ (2,84), на трећем месту је ПРИПРАТИ (2,40), на петом месту је ПОПРАТИ (3,52), а на шестом је недеминутивни глагол ОПРАТИ (5,08). Положај глагола ЗАПРАТИ није сасвим јасан – просечна оцена му је 2,60 (што би значило да је на трећем месту), а испитаници су му доделили највише оцена 1 или 4, што значи да се колебају око улоге префикса *за-* у деминуирању. Неки га схватају као најизразитији деминутивни суфикс, а други га не виде у тој улози.

Осим закључка о колебљивом статусу префикса *за-*, на основу одговора испитаника још се једном потврђује велика моћ суфикса *-ну* и његових варијанти (*-уцну*) у деминуцији глагола. Још једном се потврђује да префикс *џри-* има јаче деминутивно дејство него префикс *џо-*, али префикс *џро-* се показао као изразитије модификационо средство од *џо-* и *џри-*. Глагол *џроџраџи* има 74 потврде у електронском корпусу. Најчешће се користи у метафоричком значењу *џроџраџи џрофџи* или *џроџраџи биоџраџију*. Пошто се у тим синтагматским спојевима често понавља, може се претпоставити да је деминутивност глагола *џроџраџи* високо оцењена због самог глагола, не због високог деминутивног потенцијала префикса *џро-*.

4. Да ли је здравији онај који је а) **приздравио** или онај који је б) **пооздравио**? Заокружите слово испред глагола.

Шеснаест испитаника определило се глагол *џооздравиџи*, а пет за *џриздравиџи*. Два испитаника сматрају да ови глаголи имају исто значење. Још једном се потврђује да двопрефиксални глагол има јаче деминутивно дејство од једнопрефиксалног, модификација се изразитије постиже глаголом на *џо-* + *о-* него глаголом на *џри-*.

5. Особа А Вас је обавестила да ће Вас **позвати** телефоном, а особа Б је рекла да ће Вас **назвати** телефоном. Можете ли на основу избора глагола

претпоставити да ли ће краће трајати разговор с особом А или с особом Б? _____

Осамнаест испитаника сматра да се глаголом *назвайџи* именује радња која краће траје него глаголом *џозвайџи*, док седам испитаника мисли супротно. Закључујемо да има колебања у вези са деминутивном вредношћу ових глагола, али да се у саодносу префикса *џо-* са неким другим префиксом (овога пута је то *на-*) никада предност не даје префиксу *џо-*.

6. Хаљина А је **наквашена**, хаљина Б је **приквашена**, а хаљина В је **понаквашена**. Најмокрија је хаљина ____, средње мокра је хаљина ____, а најмање мокра је хаљина ____.

На ово питање добијени су овакви резултати:

најмокрија: наквасити (12), приквасити (2), понаквасити (11)
средња мокра: наквасити (9), приквасити (4), понаквасити (12)
најмање мокра: наквасити (4), приквасити (19), понаквасити (2)

Најубедљивије је да се најјачи степен деминуције постиже префиксом *џри-*. Прилично је убедљиво да префикс *на-* у овом глаголу има значење свршености, које је изражено више него значење у *малој мери*. Двопрефиксални глагол (*џона-*) овде се није показао као најдеминутивнији, већ је префикс *џо-* унео значење *џојприлично, у већој мери*.

7. На линији испод следећих реченица напишите да ли оне имају исто или различито значење. Ако је различито, укратко објасните разлику:

- а) Пази на понашање. : Припази на понашање.
 б) Поднапили су се у кафани. : Напили су се у кафани.
 в) Нагњечила ми се мандарина у торби. : Изгњечила ми се мандарина у торби.
 г) Јуче смо се играли. : Јуче смо се поиграли.
 д) Подгрејала је ручак. : Угрејала је ручак.

Навешћемо одговоре испитаника за сваки глаголски пар и кратак, главни закључак који се из тих одговора може извући:

пазити – дугорочније (3), генерално (3), редовно, у вези са одређеном ситуацијом, исто што и припазити (5), оштрије, озбиљније него припазити, мисли се на трајну радњу, строже него припазити, каже се некоме ко се понаша пристојно, слабији интензитет него припазити, каже се некоме ко се већ лоше понаша, претеће.

припазити – тренутно (6), у вези са понашањем које се понавља, исто што и пазити (5), мање оштро него пазити, глагол има претећи тон (2), мисли се на свршену радњу, мање строго него пазити, када се неко већ не понаша пристојно, јачи интензитет него пазити, каже се некоме ко само мало треба да коригује

понашање, иако је деминутивно, звучи више пасивно-агресивно него пазити, има претње у значењу, мало блаже него пазити (као савет), претећи тон.

ЗАКЉУЧАК: Деминутивност се може искористити као претња (*припазити*), стратегија у испољавању вербалне агресивности.

поднапити се – ? (4), исто што и пити се (10), мање пити него пити се (8), попили су све редом (дистрибутивно значење), довршити радњу напитања (завршно-свршени глагол).

напити се – исто што и поднапити се (10), више пити него поднапити се (8), нису попили баш све (није дистрибутивно).

ЗАКЉУЧАК: Губи се глагол *поднапити се*, губи се моћ и употреба префикса *под-*, студенти је не осећају, дају јој погрешну вредност (дистрибутивност, завршавање радње итд.).

нагњечити – на једном месту (8), исто што изгњечити (2), није скроз уништен, мање оштећен него изгњечен (2), цео, али оштећен (2), благо, мањег интензитета, мања оштећеност, само мало (2), делимично, мало изгњечити.

изгњечити – смрскати (11), исто што и нагњечити (2), није скроз уништен, више оштећен него нагњечен, потпуно (2), већа оштећеност, скроз (3), сасвим.

ЗАКЉУЧАК: Глаголска префиксална деминутивност се испољава не само као степен већ и захваћеност радњом само једног места на објекту, а да остатак објекта остаје нетакнут. У питању је ограниченост у ефикасности радње, на коју указује И. Г. Милославски, на шта смо скренули пажњу на почетку рада.

играти се – дуже (20), континуирано.

поиграти се – краће (22), необавезно, спонтано започети игру, помало, успутно, помало и не дуго, деминутивно.

ЗАКЉУЧАК: Глаголска префиксална деминутивност се испољава као начин вршења радње – необавезно, успутно, спонтано. Ако нема плана да се радња врши, онда се она може исказати деминутивним префиксом. Из деминуције следи да није било плана, усредсређености.

подгрејати – значи исто што и угрејати (16), краће је него угрејати, не сасвим угрејати (3), чешће користим него угрејати, краће него угрејати, мање угрејати, мање темељно, бржа радња, а мање угрејати, радња мањег интензитета, подгрејан ручак је бајат.

угрејати – значи исто што и подгрејати (16), дуже траје него подгрејати (2), боље угрејати, темељније.

ЗАКЉУЧАК: Студенти не осећају деминутивност префикса *под-* (две трећине њих), деминутивна радња се обавља краће, а самим тим и брже. Привидни парадокс: радња се обавља брже, али то је само зато што траје краће.

8. Уз следеће глаголе напишите прилог за начин који Вам прво падне на памет у складу са значењем глагола:

поиграти се _____

начути _____

придржати _____
застати _____

провеселити се _____
подмладити се _____

Навешћемо одговоре испитаника и кратак, главни закључак који се из тих одговора може извући:

поиграти се: мало (5), кратко (3), безбрижно, брзо (3), лепо (3), забавно, знатно, весело, нежно, пажљиво.

Најчешћи прилог који испитаници предлажу уз глагол *поигра̑ти се* јесте МАЛО. Безбрижност се јавља као манифестација деминутивности. Уз овај глагол везују се прилози који означавају нежност и веселост (зато што се радња везује за децу). Можда се може претпоставити да се деминутивни префикс чешће користи за радње које се приписују деци и вршиоцима од којих се очекује благод.

придржати: чврсто (5), дуго, мало (2), снажно, слабо, кратко (4), накратко (3), једва (2), накриво, тешко, брзо.

Најчешћи прилог који испитаници предлажу уз глагол *придржа̑ти* јесте ЧВРСТО. Понекад треба кратку радњу обавити усмерено, усредсређено – придржавамо да не падне, из значења глагола следи значење префикса. Колико је поигравање необавезно, толико је придржавање обавезујуће.

застати: нагло (3), брзо, брзински, мало (3), изненадно, изненада, кратко (6), накратко, полако, неопажено.

Најчешћи прилог који испитаници предлажу уз глагол *заста̑ти* јесте КРАТКО. Чини се да префикс уноси значење непредвиђености – кратак прекид неке друге радње која се из глагола подразумева – неко је ходао, што је трајна радња, па непредвиђено стао на кратко (краткоћа праћена неочекиваношћу).

начути: слабо, једва (2), мало (2), кришом, темељно (2), случајно, добро (2), половично, делимично, тихо (3), стручно, погрешно, довољно, лако, дискретно.

Најчешћи прилог који испитаници предлажу уз глагол *начу̑ти* јесте ТИХО. Осим компоненте *у малој мери*, овај глагол подразумева и компоненту да садржај радње није био намењен оном ко је чуо, чуо је нешто што не треба.

провеселити се: мало (6), лепо (6), бучно (2), духовно, брзо, много, јако, лудо, мушки, отужно.

Најчешћи прилози које испитаници предлажу уз глагол *провесели̑ти се* јесу МАЛО и ЛЕПО. Понеки испитаник запажа малу меру у значењу овог глагола, али већина их не осећа, радња се схвата као пожељна, у том правцу иду одговори, нема деминутивности.

подмладити се: пуно (3), мало (3), чудесно, брзо (5), лепо, умерено, лако, природно, неочекивано.

Најчешћи прилог који испитаници предлажу уз глагол *погмладити се* јесте БРЗО. Испитаници показују свест о неприродном току радње – *чудесно, неочекивано, брзо*. Као да је главни утисак о радњи чињеница да процес иде у супротном смеру од очекиваног, иде уназад. На ту појаву се скреће пажња, а не на степен, посебно не на низак степен.

9. Закључак истраживања. Ово истраживање посвећено је глаголским префиксалним деминутивима у савременом српском језику. Истраживање је мотивисано чињеницом да је глаголска деминуција у српском језику развијенија него у другим словенским језицима, па зато заслужује посебну пажњу у славистичким истраживањима. Други мотив лежи у чињеници да је у српском језику суфиксална глаголска деминуција веома богата, а да је префиксална глаголска деминуција прилично неодређена. И. Грицкат је половином XX века истражила префиксе којима се постиже деминуција у српском језику (*за-, на-, по-, пог-, при-, про-*), примећујући да се она постиже само у семантици одређених глагола, а да међу њима постоје и они који се наводе у старијим речницима и граматикама, и да се њихова деминутивност изгубила већ половином прошлог века (то су, на пример, ови глаголи: *записати, засећи, насмеши се, нашали се, побојати се, покуцати, помолити се*). На основу овог увида могло би се претпоставити да глаголска префиксална деминуција можда нестаје из српског језика. Због тога смо прегледали граматике и речнике савременог српског језика, а резултате употпунили анкетом помоћу које смо проверили језичко осећање говорника савременог српског језика.

9.1. Испоставило се да у граматички М. Стевановића (1964) није уочено деминутивно значење префикса *за-*, али се констатује деминутивност свих осталих префикса које је обрадила и И. Грицкат, иако им није посвећена нарочита пажња. У приручнику И. Клајна (2002) такође није констатована могућа деминутивност глагола префиксираних префиксом *за-*, али је зато установљена „ослабљена варијанта кружног кретања” која се постиже префиксом *о-*, што није констатовано ни у једној српској граматички. У *Нормативној граматички* (2022) примећена је деминутивност само префикса *по-* и *при-*. На основу пажње која је деминутивном значењу префиксалних глагола посвећена у граматикама српског

језика закључујемо да је српски граматичари схватају као сасвим маргиналну појаву.

Речници савременог српског језика из којих смо ексцерпирани грађу (Речник САНУ и Речник МС) објављени су у другој половини XX века. Језик који описују не спада у најсавременији српски језик. Речници показују да нема системности у остваривању деминутивних значења префиксалних глагола. Према грађи из речника, упадљиво најпродуктивнији је префикс *йо-*, на другом месту је *јри-*, а на трећем *на-*. Основно значење ових префикса је просторно.

Испоставља се да и речници савременог српског језика потврђују да деминутивност глаголима могу донети префикси *за-*, *на-*, *йо-*, *јод-*, *јри-*, *јро-*, на које је скренула пажњу још Ирена Грицкат. Осим ових префикса, значење деминутивности доносе и префикси *до-*, *из-*, *о-*, *од-*, *с-*, али је удео глагола с овим префиксима незнатан у односу на њихов укупан број. Из овога закључујемо да чак 10 префикса може утицати на деминутивност глагола. Улога префикса *йо-* код већине ових глагола јесте ублажавање или ограничавање значења већ префиксираног глагола по интензитету, степену, трајању и др.

Речници су показали значај двопрефиксалних глагола који имају деминутивно значење. Највише је двопрефиксалних глагола које је изградио префикс *йо-*, али има и других: *надо-* (*надогајти*); *јоза-* (*јозадржајти*), *јоиз-* (*јоизостајти*), *јоод-* (*јоодрасити*), *јојо-* (*јојојестити*), *јојри-* (*јојримаћи*), *јораз-* (*јоразведрити*), *јоу-* (*јоублажити*), *јодна-* (*јоднајити се*), *јрио-* (*јриокијити се*), *јријо-* (*јријоврајити се*).

9.2. Резултати анкете нису усаглашени са сликом из речника. Испоставило се да префикс *йо-*, који се у речницима показује као главни деминутивни префикс глагола, говорници уопште не користе и не доживљавају као префикс за деминуцију. Испоставило се да је у праву И. Клајн (2002: 267), који тврди да је *йо-* продуктиван префикс, али није фреквентан.⁴

Анкетно истраживање показало је да је префикс *јри-* (упркос предности која се у речницима даје префиксу *йо-*) најважнији

⁴ Чињеница о продуктивним, а нефреквентним префиксима веома је важна и за шири, теоријска истраживања творбе речи. И сами смо писали о томе у вези са суфиксима за грађење именица које означавају особине од простих продева који означавају људске особине (Драгићевић 2001: 26–27).

префикс у грађењу глаголских префиксалних деминутива у српском језику – *ѝричекаѝи* је, на пример, деминутивнији глагол него *ѝочекаѝи*.

И префикс *на-* има јаче деминутивно дејство него префикс *ѝо-* (*назваѝи* је деминутивнији глагол него *ѝозваѝи*).

Док речници показују да су најфреквентнији деминутивни глаголи на *ѝо-*, затим на *ѝри-* и, на крају, на *на-*, анкета пружа другачију слику. Најизразитију деминутивност носе глаголи на *ѝри-*, затим они на *на-* и, на крају, они на *ѝо-*. Ово је најважнији закључак нашег истраживања.

Потврдило се да суфиксална глаголска деминуција има јачу деминутивну снагу него префиксална (*чекнуѝи* је деминутивнији глагол него *ѝричекаѝи*).

Префиксима требају додатна афиксална средства како би се појачало деминутивно значење глагола. Ефикасност се појачава додавањем још једног префикса (*ѝоѝрилећи* је деминутивније него *ѝрилећи*) или употребом деминутивног суфикса у спрези са префиксом (*ѝрилежуѝнуѝи* је деминутивнији глагол него *ѝрилећи*).

Губи се деминутивна вредност префикса *ѝог-*. Неки испитаници нису могли ни да претпоставе шта значи глагол *ѝоднаѝиѝи се*, а глагол *ѝогѝрејаѝи* многима значи исто што и *ѝѝрејаѝи*.

9.3. На основу константи у речничким дефиницијама запазили смо да деминутивни глаголи означавају радње које се врше кратко, брзо, непотпуно, слабо, нехајно или благо. Анкетно истраживање помогло нам је да уочимо још неке значењске нијансе префиксалних глаголских деминутива. Деминутивни глаголи се могу користити као средство за изражавање вербалне агресије, могу имати значење претње (*Приѝази мало!*). Овим глаголима се може означавати радња која се врши спонтано, без плана, необавезно, успутно (*ѝоѝтраѝи се*). Радња исказана деминутивним глаголом може имати и семантичке компоненте безбрижности, веселости, опуштености, нарочито ако се односи на децу као вршиоце радње (*ѝоѝтраѝи се*). Неки деминутивни глаголи уносе у радњу сему усмерености, усредсређености, концентрисаног деловања [*ѝридржѝи* (*черсѝо*)]. Неке кратке радње праћене су непредвиђеношћу, неочекиваношћу, наглошћу [*засѝаѝи* (*нагло*)], а неке су праћене извесном забрањеношћу, тајношћу, случајном реализованошћу (*начуѝи*).

9.4. Из свега овога закључујемо да се префиксација још увек интензивно користи за деминуирање глагола у српском језику, иако

јој је улога у овом процесу далеко спореднија од улоге коју имају деминутивни суфикси који су специјализовани за глаголску деминуцију.

Литература

- Вельковић Станковић, Д. (2012). „Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику”. *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, главни уредник Р. Драгићевић, Београд: Филолошки факултет, 497–515.
- Грицкат, И. (2020а). „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику”. *Јужнословенски филолоџ XXI/1–4*, 1955–1956, 45–96 (цитирано према: Крујови Ирене Грицкајџ. *Семантичко-џрамајичка исџраживања савременој срџској језика*, приредила Р. Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 205–255).
- Грицкат, И. (2020б). „Значења афиксалне глаголске деминуције”. *Први линџвистички научни скуџ у сџомен на Раџосава Бошковића*, Титоград: ЦАНУ, 1988, 131–139 (цитирано према: Крујови Ирене Грицкајџ. *Семантичко-џрамајичка исџраживања савременој срџској језика*, приредила Р. Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 255–265).
- Грицкат, И. (2020в). „О неким особеностима деминуције”. *Јужнословенски филолоџ LI*, 1995, 1–30 (цитирано према: Крујови Ирене Грицкајџ. *Семантичко-џрамајичка исџраживања савременој срџској језика*, приредила Р. Драгићевић, Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2020, 265–301).
- Драгићевић, Р. (2001). *Придеви са значењем људских особина у савременом срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић, Р. (2013). „Глаголи са два префикса у српском језику с освртом на стање у другим словенским језицима”. *Зборник Мајџице срџске за славистику* 83, 257–269.
- Драгићевић, Р. (2021). „Глаголски деминутиви између творбеног и употребног значења у српском језику”. *Slowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*, pod redakcją Pawła Kowalskiego, Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 61–85.

- Ивановић, М. (2012). *Изражавање акционалности у украјинском и српском језику*, докторска дисертација, одбрањена 2012. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, ментор: проф. др Људмила Поповић.
- Ивановић, Н. (2014). „Лексикографски метајезик у Речнику САНУ”. *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси*, уредник Р. Драгићевић, Београд: Филолошки факултет.
- Исаченко, А. В. (1960). *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким*. Братислава: Издательство словацкой академии наук.
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику, први део: Слањање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Конески, К. (1995). *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Св. Кирил и Методиј”.
- Марјановић, М. (2016). *Полипрефиксирани глаголи у српском језику*, докторска дисертација, одбрањена 2016. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, ментор: проф. др Рајна Драгићевић.
- Милославский, И. Г. (2015). „Параметр «меньше нормы» в парадигме обеспечения речевых действий на материале русского языка”. *Menjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*, uredila Irena Stramljič Brezник, Maribor: Zora, 233–248.
- Петрухина, Е. В. (2000). *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*. Москва: МГУ.
- Пипер, П., Клајн, И., Драгићевић, Р. (2022). *Нормативна граматика српског језика*, четврто издање, Нови Сад: Матица српска.
- Радева, В. (1991). *Словообразуването в българския книжовен език*. София: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски”.
- Речник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, Zagreb: JAZU, 1880–1976.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XXI*, Београд: САНУ, 1959–.
- Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик I*, пето издање (прво издање 1964. године), Београд: Научна књига.

- Терзић, А. (1997). „Структурно-семантичке карактеристике глагола са префиксалном групом *јона-* у руском и српском језику”. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 26/2, 309–320.
- Тошовић, Б. (2010). „Нанизывание приставок в сербском, хорватском и бошњачком језицима.” У: Branko Тошовић, Arno Wonisch (Hg/Ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität, Beograd: Beogradska knjiga, 107–120.

- Maretić, T. (1963). *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, treće izdanje, Zagreb: Matica hrvatska.
- Stramljič Brezник I. (2015). „Glagolske manjšalnice v slovenskem jeziku”. *Menjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*, uredila Irena Stramljič Brezник, Maribor: Zora, 363–375.

Paweł Kowalski
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
pawel.kowalski@ispan.edu.pl

CZY W POLSZCZYŹNIE MOŻEMY MÓWIĆ O CZASOWNIKACH DEMINUTYWNYCH?

Abstrakt: W artykule podejmuję próbę opisanego zakresu deminutywności czasownikowej w oparciu o polski metajęzyk językoznawczy. Punktem wyjścia jest traktowanie deminutywności jako kategorii pojęciowej, zaś w polu moich zainteresowań będą proponowane klasyfikacje czasownikowe, zwłaszcza te, w których mówi się o czasownikach deminutywnych. Rozważania ilustruję polskim materiałem językowym, przytaczając jednostki zakorzenione w systemie, jak również nowe struktury typu *obiadkować*, *śniadankować*, *wieczorkować* jako elementy tekstu i dyskursu. Zakreślony temat przedstawiam z perspektywy funkcjonalnej, komunikacyjnej.

Słowa kluczowe: deminutywność, czasownik, język polski, kategoria słowotwórcza, kategoria pojęciowa

1. Wprowadzenie

Sformułowany tytuł w postaci pytania skłania do odpowiedzi twierdzącej, jeśli bowiem przyjrzeć się polskiej literaturze słowotwórczej, bez trudu odnajdziemy w niej takie określenia, jak czasownik deminutywny, czasowniki deminutywne, deminutywność czasownikowa, deminutywność werbalna oraz inne, które odnoszą się do interesującego nas tutaj pola deminutywności. W zaproponowanym pytaniu oraz w odpowiedzi na nie chodzi zatem o przyjrzenie się praktyce polskiej komunikacji słowotwórczej, a pytanie i odpowiedź otwierają rozważania natury metajęzykowej, których zadaniem jest próba ukazania zakresu kategorii czasowników deminutywnych i charakterystyka takiego zakresu w tradycji polskiej, zawężonego z racji obszaru konferencji i ram wyznaczanych gatunkiem tekstu, jakim jest artykuł do płaszczyzny słowotwórczej. Odpowiedź formułuję, opierając się na polskim materiale językowym wyekscerpowanym z prac językoznawczych, słowników oraz, mówiąc najszerzej, komunikacji; interesują mnie zatem zagadnienia związane z pragmatyką, choć nie uciekam od pewnych spostrzeżeń natury systemowej.

Punktem wyjścia jest założenie, że konceptualizacja słowotwórczej przestrzeni, jak i kategoryzowanie i klasyfikowanie określonych treści

derywatów w dyskursach słowotwórczych, ma negocjowalny charakter, krystalizujący się na poziomie komunikacyjnym, w tym wypadku komunikacji słowotwórczej. Najczęstsza droga wiedzie od subiektywnych spostrzeżeń badawczych do intersubiektywnych twierdzeń, które wyrażane i akceptowane w danym dyskursie przejść mogą w ontologicznie ujmowaną słowotwórczą obiektywność.

Inspiracją poszukiwań odpowiedzi na tytułowe pytanie jest przede wszystkim tom poświęcony kategorii deminutywności, będący pokłosiem konferencji Komisji Słowotwórczej w Mariborze (Stramljič Breznik 2015), który jest dowodem, że mimo licznych prac wcześniejszych poświęconych deminutywności, bogatych tak teoretycznie, jak i materiałowo, rozumienie kategorii językowych ulega zmianie. Zmiana ta jest zawsze zależna od pewnych tradycji kształtujących się na gruncie dyscypliny w danym kręgu badaczy, środowisku krajowym, ale także wykraczającym poza jeden kraj. Odbywa się drogą formowania się i kształtowania ogólnokrajowych dyskursów słowotwórczych, które składają się na złożony sławistyczny dyskurs słowotwórczy. Deminutywność jako kategoria pojęciowa w takim dyskursie jest polisemiczna (zob. np. Wierzbicka 1984, Jurafsky 1996), a jej charakterystyka może opierać się na ujęciu pozytywnym, kształtuje się zatem w świetle twierdzeń pozytywnych; z drugiej zaś jej opisy mogą odwoływać się do orientacji negatywnej, opozycjonujących kategorię względem innych, które wydzielane są w ramach aparatu pojęciowo-terminologicznego i komunikacji słowotwórczej. W niniejszym artykule przyjmuję przede wszystkim orientację pozytywną, odwołując się do dwupolowości deminutywności: parametru małości i ekspresywności, przeniesionych na grunt czasownikowy.

W polskiej literaturze słowotwórczej stosunkowo niewiele miejsca poświęca się kategorii deminutywności w odniesieniu do derywatów czasownikowych. Brak takiej informacji w Gramatyce współczesnego języka polskiego, tak z 1984, jak i z 1998 (GWJP 1984, 1998). Skromna notka o czasownikowej deminutywności pojawia się w Encyklopedii języka polskiego przy haśle 'zdrobnienia i spieszczenia w dialektach', w którym autorzy piszą o zdrobnieniach czasownikowych przy czym zaznaczają, że używane są w mowie do dzieci i to przede wszystkim w trybie rozkazującym (EJP 1970: 403); swoje twierdzenie podpierają przykładami typu *jadkaj, spajkaj już, chcesz papuśkać*. O czasownikach deminutywnych wspomina w wymienionym już tomie mariborskim Magdalena Pastuchowa, pisząc, że „nie można zapominać, że uzus językowy współczesnej polszczyzny dopuszcza tworzenie czasowników

odczasownikowych o wartości deminutywno-ekspresywnej” (Pastuchowa 2015: 316). Chodzi o takie formacje, utworzone drogą sufiksacji, jak *plakusiać*, *bekusiać*, *siusiać*, *papusiać*, czy też formę czasownikową, o charakterze defektywnym, *spatki* < *spać*. Badaczka podkreśla, że deminutywa odczasownikowe, inaczej niż odrzeczownikowe, charakteryzuje się nie przez odniesienie do wymiaru, lecz do tzw. skali aktywności (Pastuchowa 2015: 316).

Do skali aktywności odnosi się również Jadwiga Stawnicka, pisząc o kategoryzacji czasowników deminutywnych w perspektywie porównawczej polsko-rosyjskiej i rosyjsko-niemieckiej (Stawnicka 2009, 2003). Badaczka inspirowana jest klasyfikacjami i terminologią rosyjską, wiążąc deminutywność z rodzajem czynności (rodzaj akcji, Aktionsart), który traktuje jako kategorię semantyczną modyfikującą znaczenie danego czasownika ze względu na przebieg wyrażanej akcji przestrzennie lub czasowo oraz ze względu na stopień natężenia i ilości. Podobnie rzecz ujmują jako typ rodzaju czynności w języku chorwackim Silić i Pranjko (Silić, Pranjko 2007). Powiązanie deminutywności z rodzajem czynności wiąże to zagadnienie z aspektem leksykalnym, a zatem deminutywność jako pojęcie i jako przyporządkowany mu termin może być rozpatrywana i wiązana z innymi pojęciami tego poziomu, jak m.in. duratywność, iteratywność, dystrybucyjność, perduratywność, limitatywność oraz ich formalno-semantycznymi modyfikacjami.

Na poziomie rozciągłości Stawnicka wyróżnia kilka klas, w ramach modyfikacji temporalnych klasy: kompletywno-deminutywna, determinatywno-deminutywna, iteratywno-suplementarno-deminutywna, komitatywno-deminutywna; oraz w obrębie modyfikacji kwantytatywnych: deminutywny rodzaj akcji i klasę deminutywno-iteratywną (Stawnicka 2008). Wskazuje więc na pewne wyznaczenie znaczeń kwantyfikacji temporalnej (ograniczenia jej do pewnego odcinka, do pewnego stopnia rozciągłości odcinka). W takim rozumieniu deminutywność może odnosić się do małej, niewielkiej rozciągłości interwału wypełnionego akcją, do niewielkiej intensywności akcji lub do objęcia części obiektu akcją (Stawnicka 2009: 101).

O podobnych znaczeniach w kontekście czasowników deminutywnych piszą także inni badacze języków słowiańskich, choć nie zawsze łączą deminutywność z rodzajem czynności. Irena Stramljič Breznik zauważa, że o czasownikach deminutywnych mowa jest wtedy, gdy znaczeniowo wyrażają działanie, które wykonywane jest w mniejszym stopniu, w mniejszej mierze od zwyczajowego, a więc od pewnej ustalonej neutralnej normy; dla języka słoweńskiego badaczka

podaje przykłady, jak *stopati* ‘delati korake’ i formę deminutywną *stopicljati* ‘delati majhne, kratke korake’, *jokati* > *jokcati*, *brcati* > *brcljati*. Badaczka podkreśla, że w obrębie derywatów czasownikowych deminutywność łączy się z limitatywnością. Formalnie, słowotwórczo formy te są bliskie przykładom wymienionym przez Magdalenę Pastuchową oraz tym, przytoczonym w EJP, jednak polskie formy, takie jak *siusiać*, *plakusiać* niekoniecznie muszą oznaczać mniejszą aktywność, wyrażają raczej, tak jak pisze o nich Pastuchowa, deminutywność-ekspresywną, czy też, na co zwraca uwagę Wierzbička, są charakterystycznymi jednostkami języka dzieci, mogą też być klasyfikowane jako zdrobnienia. Samo włączanie czasowników w pole deminutywności nastęrczać więc może pewne problemy, na co zwraca uwagę w języku białoruskim Aleksander Łukaszanec. Przykłady typu *папахадзіць*, *пахаджваць*, *папачытаць*, *пачытваць*, będące derywatami od podstaw czasownikowych *чытаць* i *хадзіць*, umieszcza na peryferiach słowotwórczej kategorii deminutywności, jako deminutywność potencjalną (Лукашанец 2015: 199).

2. Modyfikacje temporalne

Modyfikacje temporalne dotyczą temporalnego ograniczenia akcji wyrażonej podstawą. Ograniczenie takie może być jednostronne, inicjalne lub finalne, bądź też dwustronne. Czasowniki deminutywne to przede wszystkim derywaty modyfikacyjne. Na płaszczyźnie semantyczno-składniowej tworzą wyrażenia predykatywne złożone z predykatu wyrażonego podstawą i dodanego do niego predykatu wyższego rzędu, który reprezentowany jest przez formant. Jadwiga Stawnicka w strukturach oznaczających finalny rodzaj akcji z prefiksem *do-*, typu *dopalać się*, *dogasać*, które Wróbel określa terminatywnymi (GWJP 1984: 476), pisze o podklasie kompletywno-deminutywnej. W obrębie modyfikacji temporalnych wymienia derywaty determinatywno-deminutywnych typu *posiedzieć* ‘siedzieć trochę czasu’, *popracować* ‘pracować trochę czasu’, *pospacerować* ‘spacerować trochę czasu’¹. Podstawa derywacyjna czasownika, od którego derywowane jest czasownikowe deminutivum obejmuje pełny zakres temporalny czynności, a więc wskazuje na ekstensję, od której derywowane jest

¹ W innych propozycjach terminologicznych Cezary Piernikarski klasyfikuje je jako czasowniki czasowo-determinatywne, Henryk Wróbel traktuje je jako perduratywne, zaś Tomasz Czarniecki pisze o wyrażaniu przez takie formy progresywności, kontynuatywności.

znaczenie deminutywne (czasownikowe), przy czym nie jest konieczne, acz możliwe, w szerszym kontekście eksplicytne zaznaczenie trwania tego zmienionego, zmniejszonego zakresu, por. *wczoraj pospacerowałam, potem zjadłam obiad; wczoraj trochę pospacerowałam, potem zjadłam obiad*. W obrębie tej klasy Stawnicka wyróżnia dwie podklasy determinatywno-deminutywne: a) niewielką rozciągłość w czasie: *pobiegać* ‘biegać jakiś odcinek czasu’, *postać* ‘stać jakiś odcinek czasu’, *pośpiewać* ‘śpiewać jakiś odcinek czasu’. Przede wszystkim będą to derywaty utworzone prefiksem *po-*, ale także formacje prefiksально-sufiksalne: *prze-... się*, jak *przespać się, przejechać się* lub *z-... się*, jak *zdrzemnąć się*. Według Stanisława Karolaka, który nie stosuje określenia deminutywności w przypadku czasowników, co wynika z odmiennych kryteriów wejściowych pisania o słowiańskim aspekcie, realizowana jest tutaj formuła: TRWAŁO P, A PO UPŁYWIE INTERWAŁU T STAŁO SIĘ TAK, ŻE NIE P (zob. Karolak 2001).

Niekiedy w przypadku formacji z prefiksem *po-* w polszczyźnie mówi się o częściowej lub zupełnej neutralizacji deminutywności, por. akceptowalne *Popracował nad książką godzinę* i *Pracował nad książką godzinę*, jak również *pracował nad książką kilka lat* i dewiacyjne (odbiegające od normy komunikacyjnej) *popracował nad książką kilka lat*.

Witold Śmiech (1986: 25) uważa, że przedrostek *po-* w czasownikach typu *posiedzieć do piątej, pospać do ósmej* jest z punktu widzenia znaczeniowego zbędny, gdyż ta sama treść wyrażana jest przez czasownik podstawowy z tym samym okolicznikiem: *siedział do piątej, posiedział do piątej; spał do ósmej, pospał do ósmej*. Przyjrzymy się kilku przykładom z codziennej komunikacji z okolicznikiem i bez okolicznika czasu: *lubicie siedzieć do późna; lubicie posiedzieć do późna*, oraz *mam drugą zmianę dlatego mogę spokojnie posiedzieć i oglądać telewizję; mam drugą zmianę dlatego mogę spokojnie siedzieć i oglądać telewizję*, gdzie obydwie warianty są akceptowalne. Jeśli jednak spojrzymy na użycie obydwu form w króciutkich dialogach, sprawa przestaje być tak oczywista:

Dialog 1.

A: *Oj tak, ale bym sobie posiedział na takiej plaży;*

B: *Wiesz, że ja też.*

Dialog 2.

A: *Oj tak, ale bym sobie siedział na takiej plaży.*

B: *I ile byś tak siedział, co?*

Obydwie wypowiedzi osoby A w dwóch dialogach są komunikacyjnie akceptowalne. Różna reakcja komunikacyjna osoby B na pierwszą wypowiedź i drugą nie musi być przecież związana z rzeczywistą różnicą w przekazywanej treści, lecz odmiennymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi należącymi do komunikacji. W obydwu przypadkach można jednak podać interpretację, która w pierwszym dialogu wskazywać będzie na fazowość czynności siedzenia, na podkreślenie trwania jakiegoś wydzielonego wycinka, interwału. W dialogu 2. taki interwał nie jest wyznaczany. Tutaj reakcja osoby B mogłaby być identyczna, jak w dialogu 1., jest jednak inna. Może ona wynikać z rozumienia przez osobę B formy *siedzieć* jako nieograniczonej w żaden sposób czasowo. Dlatego reakcja jest ironizująca, interwał (okres), w którym można posiedzieć na plaży ma swoje ramy, a zatem uaktywnia się tutaj wiedza zdroworozsądkowa osoby B.

Tego typu interpretacje są złożone, nie zawsze też możliwe jest wykazanie różnicy w znaczeniu, może to wynikać z komunikacyjnego skonwenjonalizowania się niektórych kontekstów, na które wskazywał Śmiech. Istnieją bowiem takie, w których rzeczywiście prefiks jest zbędny, można jednak przytoczyć wiele przykładów, w których różnica się pojawia. Należałoby prześledzić warunki semantyczne i pragmatyczne, które leżą u podstaw możliwej komutacji form. Przyjrzyjmy się jeszcze jednej wypowiedzi, dość dobrze rozpowszechnionej w polskiej kulturoserferze narodowej, wyzyskiwanej w różnych dyskursach publicznych, która świadczy o tym, że jednak prefiks *po-* nie jest zbędny z punktu widzenia znaczenia pragmatycznego: *13 grudnia spał do południa* i *13 grudnia pospał do południa*. W użyciu funkcjonuje tylko pierwsza wypowiedź, w której wskazuje się na długi czas trwania akcji spania konkretnej osoby z polskiej sceny politycznej, dlatego też niespotykane jest w tym kontekście *pospał do południa*, skądinąd, całkowicie akceptowalne w innych kontekstach. Forma *pospał* jako modyfikująca znaczenie czasownika *spać* może być bowiem traktowana deminutywnie i w takiej wypowiedzi zostać odczytana jako krótki interwał trwania akcji wyrażonej podstawą, a celem przytoczonej wypowiedzi jest podkreślenie długości trwania akcji.

Drugą grupą czasowników deminutywnych związanych ze znaczeniem aktywności w klasyfikacji Stawnickiej jest grupa, której inwariantem semantycznym derywatów czasownikowych jest 'niewielka intensywność akcji'. W jej obrębie badaczka wyróżnia następujące klasy: iteratywno-suplementarno-deminutywne z prefiksami *do-*, *nad-*, *przy-*, *pod-* z takimi przykładami, jak *doparzyć kawy*, *dokroić chleba*, *podsytać*

węgla, podkarmić dziecko, przymurować, przybudować. Badaczka wyodrębnia jeszcze niewielką klasę komitatywno-deminutywną z prefiksami *przy-*, *współ-* i takimi derywatami, jak *przygrywać do taktu*, *współdecydować o losach klubu*, a więc wnoszące znaczenia osłabiające akcję, która rozkłada się na więcej niż jeden podmiot.

3. Modyfikacje kwantyfikacyjne

W ramach modyfikacji kwantyfikacyjnych Stawnicka wymienia klasy, w których: a) wyrażane jest znaczenie podnormatywne. W języku polskim do czasowników niedostatecznie-normatywnego rodzaju akcji należą czasowniki z przedrostkiem *niedo-*, nadającym podstawom znaczenie ‘niezbyt słabo’, ‘niezbyt mało’, ‘niezbyt krótko’: *niedosłyszeć* ‘słabo słyszeć, mieć słaby słuch’, *niedojadać*, *niedowiedzieć*, *niedopiec*; norma powszechnie akceptowana wyrażana, wyznaczana jest czasownikiem podstawowym. Znajdą się tutaj zarówno czasowniki dokonane, jak i niedokonane, np. *niedospać*, *niedosypiać*, *niedowiedzieć*, *podleczyć*, *podgotować*, *podpiec*, *obgotować*, *przycichnąć*, *przywiędnąć*, *przykłęknąć*, *przyhamować*. Klasę b) deminutywną z prefiksem *przy-*, np. *przycichnąć* ‘trochę cichnąć’, *przywiędnąć* ‘trochę więdnąć’; oraz klasę c) deminutywno-iteratywną z prefiksami *po-*, *pod-*, *na-*, *przy-*, *prze-*, np. *podśpiewywać*, *podczytywać*, *przebiegać*. Mogą tutaj pojawić się także takie derywaty, które swoim znaczeniem akcji obejmują tylko część obiektu, np. *nadgryźć* ‘gryząc napocząć coś’, ‘częściowo zniszczyć coś lub zmniejszyć’, *nadjeść* ‘zjeść kawałek, zostawiwszy resztę’, *nadrdzewieć* ‘pokryć się w niewielkim stopniu rdzą - nalotem powstałym w wyniku działania wilgoci’, *nadgnieć* ‘częściowo ulec procesowi rozkładu’, *podgryźć* ‘zaszkodzić komuś lub zniszczyć coś’, ‘ugryźć część czegoś, zwłaszcza dolną’. Użycie prefiksów *nad-* i *pod-* może być wymienne, co pokazują takie derywaty i ich parafrazy, jak *nadgniły* ‘częściowo/trochę gnijący’ i *podgniły* ‘częściowo/trochę gnijący’, *nadrdzewiały* ‘częściowo pokryty rdzą’ i *podrdzewiały* ‘częściowo pokryty rdzą’, por. też: *te ziemniaki są lekko nadgniłe*; *te ziemniaki są lekko podgniłe*.

4. Pole deminutywno-ekspresywne

Drugim obszernym polem, w ramach którego mówi się w polskim metajęzyku językoznawczym o deminutywach czasownikowych, jest pole deminutywno-ekspresywne. Polska terminologia jest jednak także i pod tym względem bardzo rozchwiana; by przytoczyć tylko kilka przykładów, mówi się o czasownikach pieszczotliwych,

hipokorystykach, ekspresywach, czasownikach zdrobniałych, także czasownikach deminutywno-hipokorystycznych (por. Milewski 2011). Większość tego typu derywatów tworzona jest sufiksacją. Znaczna część tego pola obejmuje formy związane z językiem dzieci, a różnorodność sufiksalna jest bardzo duża. Wykorzystywane są takie formanty, jak: *-ikać* (śpikać ‘spać’), *-ińciać* (rozbawińciać się ‘rozbawić się’), *-uchnać* (papuchnać < papać ‘jeść’), *-ulać* (płakulać < płakać ‘płakać’), *-ulkać* (bawulkać się < bawić się ‘bawić się’), *-uniać* (luluniać < lulać ‘spać’), *-uńciać* (śpiuńciać < spać ‘spać’), *-usiać* (lulusiać < lulać ‘siusiać’), *-uškać* (papuškać < papać ‘jeść’), *-k-* (bujkać ‘huścić’, tupkać ‘chodzić’) (Milewski 2011: 355; także Cyran 1977: 60-61).

W ramach tego pola można wymienić także liczne przykłady wyrazów, które pełnią funkcje czasowników zdrobniałych, lecz stanowią struktury nieodmienne (często z reduplikacją) z końcówką *-u*, np. *amciu*; *buju*; *chlapu*; *ciapu*; *kapu*; *myju*; *papu*; *piciu*; *pisiu*; *plusku*; *tupu*, które często odnajdziemy w literaturze dziecięcej. Część z nich to formacje odonomatopeiczne, jak np. *plusku plusku*. Formy te utworzone są od podstaw: Od *myć* > *myju*, *gadać* > *gadu*. W komunikacji ulegają one powszechnie reduplikacji: *My tu myju myju, a do szkoły trzeba iść. Wy tu gadu gadu, a robota się nie robi*. Słotwórczo mamy tutaj do czynienia z charakterystycznym dla kategorii pieszczotliwości mechanizmem mutylacji (skrócenie wyrazu bez zwracania uwagi na podzielność gramatyczną i możliwość uzupełnienia go sufiksem) i podwojenia.

Tego typu formacje stanowią przede wszystkim słownictwo związane z codziennymi czynnościami, z życiem codziennym człowieka, jedzeniem, higieną. Są to struktury pragmatyczne, tworzone przez użytkowników polszczyzny w komunikacji online, ale następnie odtwarzane, zaakceptowane pewną konwencją komunikacyjną. W przypadku komunikacji z dzieckiem reduplikacja, typu *amku amku*, *myju myju* może być formą infantylizacji języka; może też jednak wynikać z psychicznej potrzeby upewnienia się, że dany komunikat dotarł do adresata (w tym wypadku dziecka); często bowiem w komunikacji dorosłego z dzieckiem ten pierwszy zakłada, że odbiorca komunikatu potrzebuje specjalnej uwagi, skupienia, by zrozumieć komunikat, dlatego też odwołuje się do mechanizmu reduplikacji. Formy reduplikowane mogą też kontekstowo wskazywać na dłuższy interwał względem swojej podstawy, a więc ponadnormatywny charakter trwania czynności, (intensyfikacja), por. *my tu gadu gadu, a praca się nie robi*.

Ta klasa czasowników jest bardzo zróżnicowana, jednak w przeciwieństwie do pierwszej klasy, na początkowym etapie tworzenia deminutywów udział prefiksacji jest znikomy. Powyższe struktury pojawiają się często w komunikacji z dziećmi, ale także jako skracanie dystansu w social mediach. Można je łączyć z odpowiednimi stylami internetowymi (por. Tošović 2015). Te związane z jedzeniem, pić, ogólnie z pożywieniem i spędzaniem wolnego czasu będą charakterystyczne dla forów, czatów, a także komunikatorów mediów społecznościowych, gdzie często wchodzi w relacje semiotyczne z innymi znakami, np. treścią wizualną. W takiej komunikacji dochodzić może do nakładania na siebie znaczeń intensyfikujących oraz pieszczotliwych (hipokorystycznych), czego przykłady mamy między innymi w takich krótkich seriach, jak: *spacerować* > *pospacerować* > *pospacerkować* „spędzić pewien czas, spacerując” (pwn.pl), czy też *bocian* > *bocianować* > *bociankować*. Ich interpretacja motywacyjna może być różna, możemy je wywodzić, jak w pierwszym przykładzie *pospacerkować* od czasownika, ale możliwa jest również interpretacja odrzeczownikowa od rzeczownika deminutywno-ekspresywnego *spacerek* > *spacerkować*, *bocianek* > *bociankować*. Dość liczne są tego typu derywaty związane z jedzeniem i pić: *obiadkować*, *mięskować*, *zupkować*, *kawkować*, *piwkować*, *winkować*, *wódkować*, *herbatkować*, *kompotkować*. Mogą być one traktowane jako formy uniwerbizacji, z wchłoniętą pozycją argumentową wyrażaną rzeczownikiem deminutywnym, np. *jeść obiadek*, *jeść mięsko*, *jeść zupkę*, *pić kawkę*. W binarnym ujęciu par słowotwórczych także jako derywaty odrzeczownikowe, derywowane od rzeczowników deminutywnych: *Obiadkować* < *obiadek*, *śniadankować* < *śniadanko*, *kawkować* < *kawka*, *obiadkować* < *obiadek*, *śniadankować* < *śniadanko*, *herbatkować* < *herbatka*, *kawkować* < *kawka*, *piwkować* < *piwko*, *winkować* < *winko*, *wódkować* < *wódka*

5. Zakończenie

Wracając do postawionego na początku pytania, spróbujmy sformułować odpowiedź końcową. Zależy ona oczywiście od przyjętej perspektywy. Wydaje się, że dotychczasowe rozwiązania metajęzykowe i materiał językowy pozwalają pisać i mówić o czasownikach deminutywnych, przyjmując pewną perspektywę i tradycję lingwistyczną, ujęcie to odbiega jednak np. od teorii aspektowej Stanisława Karolaka, stąd konieczne jest zawsze doprecyzowanie

zakresu deminutywności (por. też Nowakowska 2020). Wąsko odnosić się będzie do form ekspresywnych, a więc do klasy deminutywno-ekspresywnej, o której wspomina m.in. Magdalena Pastuchowa, szeroko obejmie także zagadnienia związane z rodzajem czynności, o czym pisze Jadwiga Stawnicka. Obie grupy różnią się znacznie ze względu na techniki derywacyjne, pierwsza charakteryzuje się bogactwem formantów słowotwórczych, druga przede wszystkim prefiksальnym charakterem tworzenia derywatów. Jan Sokołowski widzi w deminutywności płaszczyznę porównania szeroko zakrojonych badań porównawczych słowiańszczyzny (Sokołowski 2005). Jeśli przyjmiemy, że deminutywność może objąć również czasowniki, otwiera to szersze możliwości opisu deminutywności jako złożonej i zróżnicowanej kategorii w słowotwórstwie polskim, zwłaszcza na tle porównawczym. Pytanie tylko, czy rzeczywiście konieczne jest konstruowanie takiego opisu i porównania w ramach kategorii deminutywności. To jednak temat na nieco inny przyczynek.

Literatura

- EJP 1970 – Encyklopedia języka polskiego, red. Adam Heinz, Tadeusz Milewski.
- GWJP 1984, 1998 – Gramatyka współczesnego języka polskiego, T. 2. Morfologia, red. Grzegorzyczkowa i in.
- Cyran W. (1977). *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Jurafsky, D. (1996) „Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive”, *Language*, 72/3, 533–578.
- Katunar, D. (2013). „Diminutives in Action: A cognitive account of diminutive verbs and their suffixes in Croatian”, *Suvremena lingvistika*, 39, 1-23.
- Karolak, S. (2001). *Od semantyki do gramatyki*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Milewski, S. (2011). „Czasowniki deminutywne w mowie adresowanej do małych dzieci”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis 96. Studia Logopaedica IV. Język – kultura – edukacja*, red. Leszek Bednarczuk i in. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 351-362.

- Nowakowska, M. (2020). *Rezultatywność w języku francuskim i polskim*. Kraków: Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.
- Pastuchowa, M. (2015). „Polskie deminutywa o genezie werbalnej”, *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*, ur. Irena Stramljič Breznik, 306-318.
- Silić, J., Pranjković, I. (2007). *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: školska knjiga.
- Sokołowski, J. (2005). „Z problematyki opisu konfrontatywnego deminutywów w języku macedońskim i polskim (na tle innych języków słowiańskich)”, *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przykład*, red. Michał Sarnowski, Włodzimierz Wysoczański. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 339–344.
- Stawnicka, J. (2003). „Deminutywność jako rodzaj akcji : na materiale przekładowym rosyjsko-niemieckim”, *Pragmatyczne aspekty opisu języków wschodniosłowiańskich*, red. Piotr Czerwiński. Katowice; Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 217-223.
- Stawnicka Jadwiga. (2009). *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą "Aktionsarten" w języku rosyjskim i polskim. T. 1 Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Śmiech, W. (1986). *Derywacja prefiksalna czasowników polskich*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Tošović, B. (2015). „Кибердеминутция”, *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*, ur. Irena Stramljič Breznik. Maribor: Zora, 386-397.
- Wierzbicka, A. (1984). „Diminutives and Depreciatives: Semantic Representation for Derivational Categories”, *Quaderni Di Semantica* 5, 123-30.
- Лукашанец, А. (2015). „Асабовыя імёны-дэмінітывы ў сучаснай беларускай мове: сістэма і функцыянаванне”. *Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblika in vloga*, ur. Irena Stramljič Breznik. Maribor: Zora, 197-209.

Ludmila Liptáková
Prešovská univerzita v Prešove
Pedagogická fakulta
ludmila.liptakova@unipo.sk

DERIVÁCIA VERB V REČI DETÍ¹

Abstract: The aim of this paper is to present the results of an empirical research focused on the derivation of verbs in the Slovak-speaking children. In the research, we investigated both the spontaneous formation of innovative verbs and children's elicited, i.e. intentionally induced, knowledge of verbal derivatives. The paper is divided into five parts. In the first part, we emphasize the importance of investigating children's word-formation. In the second part we recall the most significant tendencies in verbal derivation in contemporary Slovak. In the third and fourth sections we describe the methodology of research on child verbal derivation and present the results of the analysis of empirical data. In the final section, we summarize the findings and suggest connections between child derivation and the tendencies of verb derivation in contemporary Slovak.

Keywords: denominal verbs, derivation, intraverbal prefixal derivation, natural productivity, Slovak speaking children, verb derivation, word-formation innovations

1. Úvod

Cieľom príspevku je predstaviť výsledky empirického výskumu zameraného na derivovanie verb v reči detí hovoriacich po slovensky, a to najmä predškolského a mladšieho školského veku. Vo výskume sme zisťovali jednak spontánne tvorenie okazionálnych verb a jednak elicítované, t. j. zámerne vyvolané, znalosti detí o verbálnych derivátoch. Príspevok sa člení na päť častí. V úvodnej časti sa zmienime o význame skúmania detskej slovotvorby. V druhej časti pripomenieme najvýraznejšie tendencie vo verbálnej derivácii v súčasnej slovenčine. V nasledujúcich dvoch častiach opíšeme metodológiu výskumu detskej verbálnej derivácie a predstavíme výsledky analýzy empirických dát. V záverečnej časti sa pokúsime o usúvzťažnenie výskumných zistení o detskej derivácii s tendenciami derivácie verb v súčasnej slovenčine.

Výskumy detskej reči všeobecne a v našom prípade výskumy detskej slovotvorby poskytujú informačnú bázu tak pre vývinovú ako pre

¹ Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0061/21 *Procedurálne jazykové znalosti detí o porozumení textu*.

edukačnú lingvistiku.² Znamená to, že štúdium spontánnej, ale aj elicitovanej slovotvorby dieťaťa prispieva k poznávaniu trajektórie jeho jazykového vývinu (porov. Clark 2017). Výskumné zistenia o slovotvorných znalostiach dieťaťa daného veku môžu poslúžiť aj jazykovej edukácii, a to implikáciami pre tvorbu a realizáciu slovotvorného kurikula. Výskumy potvrdili, že znalosti detí o prvkoch slovotvornej štruktúry (koreňoch, slovotvorných základoch, afixoch) majú signifikantný vplyv tak na rozvoj slovnej zásoby ako na porozumenie textu (Castles et al. 2018: 23–24; Oakhill et al. 2015: 66; Tennent 2015: 46–47). Slovotvorné vzťahy medzi slovami a predovšetkým organizácia lexém s rovnakou koreňovou morféomou do slovotvorných hniezd deťom uľahčuje prístup k novým a neznámym slovám (Oakhill et al. 2015: 66) a následne pomáha aj pri porozumení textu (Gogová 2017). Výskum implicitných znalostí 6- až 7-ročného dieťaťa o slovotvornom hniezde (Liptáková 2022) ukázal, že deti hovoriace po slovensky už v tomto veku disponujú znalosťami konštitutívneho znaku slovotvorného hniezda, ktorým je prítomnosť významu koreňovej morfémy v motivátoch patriacich do rovnakého slovotvorného hniezda. V situácii elicitovania (vyvolávania) jazykovej reakcie na predložený slovotvorný materiál dokázali účastníci vo výraznej miere identifikovať členy slovotvorného hniezda, resp. vylúčiť slová, ktoré do slovotvorného hniezda nepatria.

Slovotvorné vedomie³ teda deťom pomáha rozširovať a prehĺbovať znalosti o slovách (podľa Tennent 2015: 47). Vo veku 6 až 11 rokov sa znalosť koreňov zdvojnásobuje a desaťkrát sa zvyšuje počet slovotvorne súvisiacich slov (ibid.). Slovotvorné vedomie sa považuje za metajazykovú zručnosť, pretože zahŕňa aktívne reflektovanie jazyka (Cain 2010: 100–101). Výskumy potvrdili predikčnú silu slovotvorného vedomia vo vzťahu k slovnej zásobe dieťaťa. Napr. u 7-ročných detí slovotvorné vedomie predikovalo úroveň slovnej zásoby o dva roky neskôr (podľa Tennent 2015: 47). Slovotvorné vedomie má zároveň priamy vzťah k porozumeniu textu, t. j., lepší recipienti mali lepšie

² Vývinová a edukačná lingvistika sú relatívne samostatnými vetvami aplikovanej lingvistiky (Šebesta a kol. 2016: 11–13). Vývinová lingvistika resp. psycholingvistika sa konštituovala so zámerom skúmať osvojovanie jazyka v detskom veku (Nebeská 1992). Edukačná lingvistika je transdisciplínou, ktorá sa nachádza v priesečníku lingvistických a edukačných vied (Hult 2008; Spolsky 1978)

³ V anglickej zdrojovej literatúre „morphological awareness“. Podľa zdrojovej literatúry (Castles et al. 2018: 23) slovotvorné vedomie detí chápeme ako ich schopnosť reflektovať štruktúru slovotvorne motivovaného slova a manipulovať s ňou.

slovotvorné vedomie (ibid.). Podobne aj výskumy u starších detí ukázali, že porozumenie textu väčšmi súvisí so slovotvorným ako s fonologickým vedomím (ibid.).

Zistenia o detskej slovotvorbe sú nemenej významné pre rozšírenie poznania teoretickej lingvistiky a osobitne teoretickej derivatológie. Štúdium slovotvorného vývinu dieťaťa môže prispieť aj k štúdiu samotného jazyka a k jeho adekvátnejšiemu opisu (porov. Dolník 2005; Maršálová 1982). Na viaceré súvislosti detskej slovotvorby a dynamických tendencií v slovotvorbe slovenčiny sme už poukázali v niekoľkých publikáciách (napr. Liptáková 2000, 2009; Liptáková, v tlači). Vďaka skúmaniu detskej slovotvorby majú lingvisti prístup k údajom o prirodzenej produktivite slovotvorných procesov v jazyku. Pri chápaní produktivity uplatňujeme jednak hľadisko frekvencie v jazyku (tokenová a typová frekvencia), pričom sa opierame o súčasné derivatologické výskumy slovenčiny (Furdík 1998, 2004; Horecký et al. 1989; Janočková 2014; Nábělková 1993; Ološtiak 2015; Ološtiak & Ivanová 2021 atď.), ako aj hľadisko prirodzenej produktivity, ktorá súvisí s neuzuálnou slovotvorbou detí a dospelých⁴.

2. Tendencie vo verbálnej derivácii v súčasnej slovenčine

Všetky reprezentatívne slovotvorné výskumy od 90. rokov 20. storočia (Furdík 1998, 2004; Horecký et al. 1989; Horecký 2003; Janočková 2014; Ološtiak 2015; Ološtiak & Ivanová 2021) potvrdzujú **vývojovú dynamiku vo verbálnej derivácii** v súčasnej slovenčine. Ako najvýraznejšie sa ukazujú dve vývojové tendencie.

Prvou je systémovo aj prirodzene **produktívne tvorenie desubstantívnych verb**. Ako konštatovala K. Buzássyová (1990: 68), väčšina slovenských substantív preukazuje potenciálnu derivačnú vlastnosť pritvárať do svojej slovotvornej paradigmy verbálny tvar. Desubstantívne derivovanie verb patrí k veľmi produktívnym slovotvorným procesom v súčasnej slovenčine vo viacerých komunikačných sférach (porov. Furdík 1998: 67; Horecký 2003: 35; Horecký et al. 1989: 139–169).

V porovnaní so staršími slovotvornými výskumami (napr. Horecký 1971) sa počet sufixálnych formantov použiteľných na utvorenie desubstantívneho verba rozširuje a jednotlivé formanty prechádzajú procesom funkčnej a sémantickej špecifikácie (porov. Ivanová et al.

⁴ Tu sa opierame aj o výsledky vlastného výskumu okazionalnej slovotvorby detských a dospelých používateľov slovenčiny (Liptáková 2000).

2015). Teda, ak sa vtedy konšatovalo, že obmedzený inventár verbálnych sufixálnych formantov súvisí s obmedzenými pomenovacími potrebami pri verbách (Horecký 1971: 208), v súčasnosti môžeme sledovať práve narastanie pomenovacích a vyjadrovacích potrieb pri vyjadrovaní dynamického vzťahu k substancii, ktoré sa odrážajú jednak v potenciálnom tvorení desubstantívnych verb a jednak vo väčšej disponibilnosti, kombinovateľnosti a špecifikovanosti slovotvorných prostriedkov, ktoré sa na tento účel používajú.

Produktívnosť desubstantívneho derivovania verb sa manifestuje nielen počtom novoutvorených slovies, ale aj „ľahkosťou“, s akou sa v prípade pomenovacej či vyjadrovacej potreby tvorí sloveso od domáceho či prevzatého substantíva, a to bez väčších derivačných obmedzení (ako problematické sa ukazuje iba odvodzovanie slovies od spredmetnených dejov a spredmetnených vlastností; Liptáková 2004). Potenciálne tvorenie desubstantívnych verb je dokazované tak v uzuálnej ako v neuзуálnej slovotvorbe (porov. Liptáková 1998, 2005).

Najpreferovanejšie slovotvorné typy desubstantívnych verb (najmä **Zs + -ovat'** s variantmi sufixu⁵) sú zároveň sémanticky najbohatšie (Furdík 1998: 62; Ivanová et al. 2015: 523–524; Ološtiak & Ivanová 2021: 449). Podľa Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková (2015: 231) tvorí sufixálny formant *-ovat'* 50,3 % všetkých sufixov, ktoré sa podieľajú na derivovaní verb v slovenčine. Slovotvorné štruktúry so sufixom *-ovat'* prispievajú ku kondenzačnej funkcii slovotvornej motivácie (porov. Furdík 2004: 120). Z dôvodu úspornosti vyjadrenia sa voľné syntagmatické spojenia ľahko nahrádzajú jednoslovným verbálnym derivátom, ktorým sa komunikácia nielen ekonomizuje, ale aj špecifikuje, aktualizuje a dynamizuje: – *Musím ešte vymechanickovať v kuchyni koberec* (= vyčistiť mechanickou metlou). – *Ako budeš nedeľovať* (= tráviť nedeľu)? – *Minulý semester sme si už odvýstupovali* (= skončili vyučovacie výstupy). Polyfunkčnosť formantu *-ovat'* sa v súčasnosti posilňuje i významnou funkciou tohto sufixu pri internacionalizácii slovnej zásoby súčasnej slovenčiny, keď sa pomocou neho flektivizujú cudzie základy (*manažovať, mixovať, kondenzovať*)⁶ alebo keď sa pričínajú o slovotvornú adaptáciu prevzatých substantív

⁵ Podľa Ivanová et al. (2015: 523) jestvuje 12 variantov rozšírenej sufixálnej morfémy *-ovat'*.

⁶ Podľa Ološtiak & Ivanová (2021: 452) má adaptačný afix *-ovat'* vo svojej štruktúre každé štvrté slovotvorne nemotivované verbum.

(*interview-ovať, resum-ovať, lob-ovať, draft-ovať, zoom-ovať, akvabel-ovať, babysit-ovať* atď.)⁷.

Najproduktívnejším slovotvorným typom desubstantívnych transflexných verbálnych derivátov je štruktúra **Zs + Gv_{robit'}** (Ivanová et al. 2015: 532). Tento typ sa považoval za produktívny pri desubstantívnom derivovaní verb už pred 50 rokmi (porov. Horecký 1971: 54). V súčasnej verbálnej lexike sa jeho produktivita prejavuje nielen vo vysokom počte takto utvorených verb (porov. aj Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 238), ale aj v ich sémantickom a komunikačnom zábere. Desubstantívne verbálne deriváty s transflexom konjugačného vzoru *robiť* nájdeme podobne ako deriváty na *-ovať* vo všetkých sémantických skupinách verb a aj v komunikačnom využití nenachádzame výraznejšie obmedzenia (Liptáková 2005).

Menej preferované slovotvorné typy desubstantívnych verb sú viac sémanticky a komunikačne špecifikované. Pestrosť a špecifikovanosť dejových významových vzťahov spôsobuje, že sa pri všetkých typoch sufixálneho alebo transflexného formantu prejavuje tendencia ku kombinovaniu s prefixálnym alebo reflexívnym formantom, čím sa dokazuje produktivnosť konfixálnej derivácie v súčasnej slovenčine (Furdík 1998: 63; porov. Ivanová et al. 2015: 497), napr.: *za-ryb-niť, po-európ-čiť, za-víkend-ovať si, vy-vin-it' sa, z-let-nievať sa*.

Druhou výraznou dynamickou tendenciou vo verbálnej derivácii súčasnej slovenčiny je **vysoká produktivita intraverbálnej prefixálnej derivácie** (porov. Janočková 2014). Prefixálne verbá tvoria 80,3 % zo všetkých prefixálnych derivátov v slovenčine (Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 220). Motivantmi verb sú dominantne verbá (80 %) a intraverbálna prefixálna derivácia predstavuje 37,2 % v rámci derivácie verb (Ivanová et al. 2015: 624). Podobne ako pri verbálnej sufixácii aj pri prefixácii často dochádza ku kombinovaniu s ďalšími typmi formantov, najmä s reflexívnym formantom (porov. *ibid.*: 497).

Inventár prefixov, ktorými sa tvoria prefixálne deverbatívne verbá, pozostáva z 34 prefixov, pričom najfrekvencovanejšie sú prefixy *po-/pô-*, *vy-*, *za-*, *pre-*, *s-/z-/zo-*, *na-*, *roz-/rozo-*, *do-/dô-*, *od-/odo-*, *o-/ob-/obo-* (Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 221). Verbálne prefixy v slovenčine sa vyznačujú polyfunkčnosť (Furdík 2004: 44) a plnia perfektivizačnú (vidotvornú) funkciu a lexikálno-sémantickú funkciu, t. j. modifikujú lexikálny význam (funkcie verbálnej prefixácie

⁷ Okrem verbálnej sufixácie má dôležitú adaptačnú úlohu aj verbálna prefixácia, napr. *za-lobovať, pre-čítovať* (porov. Janočková 2014: 72).

podľa Furdík 2004: 44; Sekaninová 1980: 13). V zhode s N. Janočkovou (2014: 59) chápeme onomaziologický status prefixálnych deverbatívnych verb ako členov modifikačného typu onomaziologickej kategórie. Pri sémantickej diferenciacii prefixálnych verb vychádzame z teórie prefixálne charakterizovaných spôsobov slovesného deja a z ich členenia podľa všeobecných sém lokalizovanosti, temporálnosti a modalitnosti (Sekaninová 1980).

Z uvedených dynamických tendencií vo verbálnej derivácii v súčasnej slovenčine sme vychádzali pri plánovaní výskumov derivácie verb v reči detí. Po získaní empirických dát a ich spracovaní sme výskumné zistenia porovnali so slovotvornými procesmi v jazyku. V kvalitatívnom výskume detskej verbálnej derivácie sme uplatnili dva metodologické prístupy, ktoré spolu s výskumnými zisteniami predstavíme v nasledujúcich dvoch častiach príspevku.

3. Detská okazionálna derivácia verb

Prvým metodologickým prístupom pri zisťovaní detskej verbálnej derivácie bolo **dlhodobé sledovanie okazionálnej produkcie detí**, ktoré sme intenzívne realizovali v období od roku 1992 do roku 2009 (Liptáková 2000, 2009). S pomocou univerzitných študentov a ďalších spolupracovníkov sme metódou terénnych zápisov zozbierali 503 okazionálnych slov, ktoré spontánne utvorili 3- – 15-ročné deti v bežnej hovorenej komunikácii.⁸

Verbálne deriváty sú v zachytenom korpuse okazionalizmov výrazne zastúpené. U detí predškolského veku predstavovali 24,6 % všetkých okazionalizmov vyprodukovaných v tomto veku (z celkového súboru 375 jednotiek). U detí mladšieho školského veku bol podiel verbálnych okazionalizmov ešte vyšší, a to 31 % z celkového súboru 106 jednotiek zachytených okazionalizmov. U detí staršieho školského veku sme zachytili len 22 okazionalizmov, z toho 3 okazionálne verbá. Naprieč uvedenými trom vekovými skupinami vidno zostupnú tendenciu tvorenia okazionalizmov, čo sa dá zdôvodniť vývinom jazykových schopností dieťaťa a najmä klesajúcim tvorením okazionalizmov z nominačných dôvodov. Menšie deti týmto spôsobom spontánne vyplňajú prázdne miesta vo svojom subjektívnom slovníku (porov. termín *lexical gaps*, Clark 2009: 261), s nárastom slovnej zásoby sa potreba tvorenia okazionalizmov znižuje. Vo všetkých vekových

⁸ Zachytený korpus detských okazionalizmov je dostupný na: <https://indi.unipo.sk/wp-content/uploads/2022/12/3.pdf>

skupinách boli najfrekventovanejšie substantívne okazionalizmy (v predškolskom veku 66,7 % a v mladšom školskom veku 60,4 %, v staršom školskom veku 18 z 22), ostatné slovné druhy sú zastúpené len okrajovo (z nich majú najväčšie zastúpenie adjektíva – vyše 6 %).

Analýzou 128 verbálnych okazionalizmov (92 u predškolákov, 33 u mladších školákov a 3 u starších školákov) sme zistili dominantné použitie derivačného postupu s viacerými podobami motivačného vzťahu. Dovedna sme identifikovali 18 rôznych slovtvorných typov a takisto príklady analogického alebo anomálneho tvorenia. Prehľad slovtvorných typov, ktoré deti spontánne pri tvorbe okazionalného verba uplatnili, obsahuje nasledujúca tabuľka. Pri jednotlivých slovtvorných typoch uvádzame početnosť výskytu derivátov a ilustračný príklad, a to osobitne pre jednotlivé vekové skupiny.

Tabuľka 1 Slovtvorné typy detských okazionalných verb⁹

slovtvorný typ	predškolský vek (92)	mladší školský vek (33)	starší školský vek (3)
Zs + -ovat'	34 derivátov <i>tenis-ovat'</i>	13 derivátov <i>divadl-ovat'</i>	
Zs + -ovat' + sa	10 derivátov <i>emk-ovat' sa</i>	3 deriváty <i>gumk-ovat' sa</i>	
P- + Zs + -ovat'	20 derivátov <i>zo-servítk-ovat'</i>	5 derivátov <i>pre-guličk-ovat'</i>	2 deriváty <i>pre-obliečk-ovat'</i>
P- + Zs + -ovat' + sa/si	6 derivátov <i>na-špičk-ovat' sa</i>	4 deriváty <i>vy-fix-ovat' si</i>	
Zs + -it' (Gv₄)	1 derivát <i>volant-it'</i>		
Zs + -it' (Gv₄) + sa	1 derivát <i>bitkár-it' sa</i>	1 derivát <i>sankár-it' sa</i>	
P- + Zs + -it' (Gv₄)	1 derivát <i>na-masl-it'</i>		
P- + Zs + -at' (Gv₁)	1 derivát <i>za-put-at'</i>		

⁹ Použité skratky: Zs = substantívny základ, Zv = verbálny základ, Zadj = adjektívny základ, Zpart = partikulatívny základ, Zint = interjekcionálny základ; P = prefix; Gv₁, Gv₂, Gv₄ = verbálne transflexy odlišené podľa konjugačných tried (podľa Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 238).

P- + Zv + -ovat'		1 derivát <i>vy-tuš-ovat'</i>	
P- + Zv + -ovat' si		1 derivát <i>vy-lúšť-ovat' si</i>	
P- + Zv	2 deriváty <i>pre-lúbiť</i>	1 derivát <i>od-držať</i>	
P- + Zv + sa	3 deriváty <i>vy-utekať sa</i>	1 derivát <i>vy-namáhať sa</i>	
P- + Zadj + -iet' (Gv₂)	1 derivát <i>z-mŕtv-iet'</i>	1 derivát <i>u-leniv-iet'</i>	
P- + Zadj + -it' (Gv₄)		1 derivát <i>za-bystr-it'</i>	
P- + Zadj + -ovat'			1 derivát <i>u-slastň-ovat'</i>
Zpart + -ovat'	1 derivát <i>noač-ovat'</i>		
Zint + -núť	1 derivát <i>bum-núť</i>		
Zint + -ovat'	1 derivát <i>ententik-ovat'</i>	1 derivát <i>akafuk-ovat'</i>	
analogické deriváty	5 derivátov <i>vytopiť sa</i> (opak k <i>potopiť sa</i>)		
anomálne deriváty	4 deriváty <i>prešibnúť</i> (= <i>prekabátiť</i>)		

Analýza štruktúry utvorených verbálnych okazionalizmov ukazuje, že deti výrazne uplatňujú spontánne vyjadrovanie dejového vzťahu k východiskovej substancii, a teda **desubstantívne tvorenie verb.** U predškolákov sa uplatňuje v 74 z 92 verbálnych derivátov (80,4 %), u mladších školákov v 26 z 33 (78,8 %) verbálnych derivátov a u starších školákov v 2 z troch zachytených derivátov. Odvodzovanie verb od iných slovných druhov je málopočetné. Toto zistenie interpretujeme aj v súvislosti s vývinovými charakteristikami dieťaťa na rozhraní predškolského a mladšieho školského veku, pre ktoré je činnosť a účelové vnímanie substancii, ktoré ho obklopujú, ústredným organizačným princípom jeho subjektívneho slovníka (podľa Maršálová

1982: 125). Prirodzene produktívna derivácia desubstantívnych verb je dokázaná v detskej slovtvorbe aj v iných jazykoch (napr. Clark 2009: 268–270, 2017: 428–430; Čukovskij 1963).

V rámci desubstantívneho derivovania verb dominujú slovtvorné typy **so sufixom -ovat'** (u predškôľakov predstavujú 94,6 % a u mladších školákov 96,2 % zo všetkých desubstantívnych verb). Sufixálny formant *-ovat'* sa so slovtvorným základom najčastejšie spája samostatne (Zs + *-ovat'*), alebo sa kombinuje s reflexívnym formantom (Zs + *-ovat' sa*), s prefixálnym formantom (P- + Zs + *-ovat'*), alebo sa uplatňuje kombinácia 3 derivačných postupov, a to prefixácie, sufixácie a reflexivizácie (P- + Zs + *-ovat' + sa/si*).

Z ďalších typov desubstantívneho derivovania verb sa objavujú „čisté“ alebo konfixálne typy s uplatnením verbálneho transflexu, a to 4-krát *-it'* a len raz *-at'*. V súvislosti s najproduktívnejším slovtvorným typom desubstantívnych **transflexných derivátov** (Zs + G_{V_{robit'}}) je zaujímavý nielen výskyt tejto štruktúry v okazionalnej produkcii detí, ale aj „kopírovanie“ derivačnej tendencie, keď motivantom je slovtvorne motivovaný názov osoby (porov. Ivanová et al. 2015: 532): *bitkár* → *bitkár-it' sa*, *sánkar* → *sánkar-it' sa*.

Z ostatných slovných druhov sa **ako motivanty** uplatňujú **verbá**, a to 2-krát s pripojením prefixálneho, sufixálneho alebo aj reflexívneho formantu, a vo väčšej miere (7-krát) s uplatnením prefixácie alebo aj reflexivizácie. Ďalšie slovné druhy sa využívajú ako motivanty len raritne (4-krát adjektívum, raz partikula a 3-krát interjekcia).¹⁰

S doterajšími zisteniami o charaktere detskej okazionalnej slovtvorby (porov. Fleischer 1988: 11; Kubriakova 1981: 21–41; Šmilauer 1971: 194–206; a i.) korešponduje výskyt **analogického tvorenia** verb, ktoré sme zaznamenali v predškolskom veku. Deti spontánne napodobňujú morfeematickú štruktúru verbálneho celku, najmä v rámci konverzného lexikálneho vzťahu: „*Mamka, vypravilo sa mi tričko z teplákov*“ (= vyvlieklo sa). – ide o protismerný dej k deju vyjadrenému v úze verbom *zapraviť*.¹¹ Objavuje sa aj **anomálne tvorenie**, ktoré v uzuálnej slovtvorbe nemá paralelu: „*Tak si si synčeka*

¹⁰ Vymedzenie departikulatívneho verba *noačovať* a deinterjekcionálnych verb *akafukovať* a *ententikovať* je len približné, motivantom týchto verb je skôr širšie chápaný situačný výraz (porov. Bellmann 1988: 6).

¹¹ O uplatnení analogického tvorenia možno uvažovať aj v ďalších prípadoch, ktoré sme zaradili k slovtvorným typom. Napr. derivát *na-masl-it'* (= natrieť maslom chlieb) možno interpretovať jednak ako výsledok prefixálno-transflexnej derivácie od substantíva *maslo*, ale zároveň ako napodobnenie morfeematického celku *natrieť*.

vychoval, aby bol prefikáný, tak si ho teraz odfikuj!“ (= rob to, aby nebol prefikáný), hoci prefix *od-* dieťa použilo v súlade s uzuálnym významom „zbaviť niečoho“ (Horecký et al. 1989: 165).

Sémantika detských okazionálnych verb osciluje na škále **medzi konvenčnosťou a nekonvenčnosťou**. Motivačný význam je najviac transparentný pri desubstantívnych verbách so sufixom *-ovať*, ktoré reflektujú potencialitu prítvorenia verba do substantívnej slovotvornej paradigmy. Ide najmä procesové dynamické verba, ktoré odrážajú detské hrové aktivity (*pištolovať*, *hojdačkovať sa*, *lodičkovať sa*, *basketbalovať*, *švihadlovať*, *zaloptovať si*), a o kauzatívne verba vyjadrujúce zámernú činnosť smerujúcu k istému objektu (*kokosovať* koláč, *naolejničkovať* bicykel, *odvrchnákovat'* fľašu, *zoservítkovať si* rúž, *zakľučkovať* dvere)¹². Z dôvodu „čitateľného“ odrazu mimojazykovej reality možno za sémanticky transparentné považovať aj delokutívne okazionálne verba (chápanie delokutív podľa Ivanová et al. 2015: 623): *noačovať* (= stále hovoriť *no a čo*), *ententikovať* (= hovoriť vyčítanku *en ten tiki*), *akafukovať* (= hovoriť vyčítanku *aka fuka*).

Menej transparentné okazionálne verba sú väčšmi kontextovo viazané¹³ a vykazujú vyššiu mieru expresivity¹⁴. Napr. *emkovať sa* = hrať sa s Emkou; *prekol'ajovať sa* = prechádzať z jednej koľaje na druhú (asociácia pri chôdzi po chodníkových čiarach); *zapatat'* = spútať putami; *vyutekať sa* = utekaním sa unaviť; *oddržať* = zabrániť, aby niekto niekoho držal; *uslastňovať* = robiť slastnejším („*Uslastňuješ mi život.*“). Najväčšie kontextové ukotvenie vyžadujú okazionálne verba vzniknuté analogicky alebo anomálne: porov. okazionálny význam „*vypraviť tričko z nohavíc*“ a uzuálny význam homonymného verba „*vypraviť deti do školy*“; alebo pravdepodobná asociácia so slovom *šibal* v kontexte: „*Mamka, ale som ťa prešibla*“ (= prekabátila). Menej významovo a formálne transparentné okazionálne verba potom možno chápať aj ako výsledok situačnej motivácie (Bellmann 1988: 6).

¹² Pri kauzatívnych prefixálno-sufixálnych verbách možno pozorovať isté „analogické echo“ voľbou totožnej prefixálnej morfémy ako obsahuje motivujúce slovné spojenie: *zotrieť si servítkou rúž* → *zoservítkovať si rúž*; *odstrániť vrchnák z fľaše* → *odvrchnákovat' fľašu*; *namastiť bicykel pomocou olejničky* → *naolejničkovať bicykel*; *prezliecť obliečku* → *preobliečkovať a pod*.

¹³ Minimálne kontexty všetkých uvedených okazionálnych verb sú dostupné v korpuse detských okazionalizmov na: <https://indi.unipo.sk/wp-content/uploads/2022/12/3.pdf>

¹⁴ Opierame sa tu o názor Chanpirovovej (1972: 256), že „okazionalizmy sú vždy expresívne, pretože každá deformácia jazykovej normy a každá aktualizácia (deautomatizácia) je nevyhnutne expresívna“.

4. Elicitovanie znalostí o prefixálnych verbách

Ako druhý metodologický prístup pri zisťovaní detskej verbálnej derivácie sme uplatnili **krátkodobé elicitovanie (vyvolávanie) znalostí detí o intraverbálnych prefixálnych verbách**. Tento výskum bol súčasťou rozsiahlejšieho výskumu slovotvorných znalostí 6- až 7-ročného dieťaťa hovoriaceho po slovensky (Liptáková 2020). Na intraverbálne prefixálne verbá sme sa zamerali jednak preto, že vo výskume okazionalnej slovotvorby sme o ich produkovaní deťmi získali veľmi málo dát, a jednak sme chceli overiť, či konštatovaná vysoká produktivita intraverbálnej prefixálnej derivácie v slovenčine je reflektovaná aj v slovotvorných znalostiach dieťaťa. Ďalším dôvodom bola snaha overiť opodstatnenosť zaradenia školského učiva o prefixálnych verbách do 4. ročníka základnej školy, teda pre 9- až 10-ročných žiakov.

Na zber empirických dát sme použili metódu jazykovej úlohy verbálno-vizuálneho charakteru (pojmová mapa s východiskovým verbálnym motivantom a s ponukou štyroch prefixov) a metódu pološtruktúrovaného interview. Cieľom výskumu, ktorý absolvovalo 26 zámerne vybraných participantov, bolo zistiť implicitnú znalosť 6- až 7-ročného dieťaťa o sémantike a forme motivačného vzťahu: verbálny motivant (Zv) → prefixálne verbum (P- + Zv).

Aby sme proces elicitácie prefixálnych motivátov čo najviac opreli o jazykovú skúsenosť a tematickú preferenciu dieťaťa, zvolili sme dynamické verbá, a to pohybové a kauzatívne (porov. zistenia o detských okazionalných verbách; porov. aj Kesselová 2003). Každému participantovi boli v rámci individuálnej administrácie predložené dve verbá, jedno kauzatívne (z trojice *písať, kresliť, maľovať*) a jedno pohybové (z trojice *letieť, plávať, skočiť*). Pri výbere prefixov sme vychádzali zo sémantickej spájateľnosti s motivujúcim verbom tak, aby potenciálne motiváty korešpondovali s jazykovou skúsenosťou, ako aj s konkrétnym myslením dieťaťa. Zvolené prefixy sú preto väčšinou také, ktoré sa v slovenčine považujú za konkrétnejšie (Janočková 2014: 51) a ktoré patria k frekventovanejším prefixom (Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 221).

Úlohou participantov bolo spojiť východiskové verbum s ponúknutými štyrmi prefixmi a objasniť, čo utvorené slovo znamená. Ďalej bol participant vyzvaný, aby do voľných bublín pojmovej mapy

dopísal ďalšie prefixy¹⁵, ktoré sa podľa neho dajú s daným verbom spojiť, a opäť objasnil, čo utvorené slovo znamená. Na zistenie znalostí slovotvornej formy sme pokračovali úlohou napísať pod seba všetky utvorené prefixálne verba a zakrúžkovať tú časť, ktorú k východiskovému verbu participant pridal. Z interview bol zhotovený zvukový záznam, ktorý sme následne transkribovali, a písanú reakciu participanta sme zdokumentovali fotograficky.

Výsledky tohto výskumu sme podrobne opísali a interpretovali v (Liptáková 2020: 244–260). V tomto príspevku pripomenieme najdôležitejšie výskumné zistenia.

Pred zberom dát sme predpokladali, že spájanie verba s prefixom nebude pre deti predstavovať väčší problém, pretože slovotvorná hranica medzi prefixom a slovotvorným základom je pomerne zreteľná (porov. Furdík 2004: 43; Janočková 2014: 50–51). Zároveň sme predpokladali, že vzhľadom na polyfunkčnosť verbálnych prefixov v jazyku (Furdík 2004: 44) nebude možné v detských interpretáciách presne odlíšiť perfektivizačnú (vidotvornú) funkciu a lexikálno-sémantickú funkciu. Predpokladali sme aj to, že na rozdiel od formálnej transparentnosti prefixálneho verba môže byť interpretovanie jeho motivačného významu, ktorý je len malou významovou obmenou (modifikáciou) motivanta, pre deti väčšou výzvou.

Získané empirické dáta naše predpoklady potvrdili. Ukázalo sa, že **6- až 7-ročné deti dokázali bez problémov reprodukovať všetky prefixálne štruktúry, ktorým boli vystavené** (100-percentná úspešnosť pri 24 štruktúrach). Zaujímavým zistením je to, že deti samostatne **uviedli 15 ďalších uzuálnych prefixálnych štruktúr**. Okrajovo sa objavili slovotvorné inovácie alebo použitie iného ako prefixálneho derivačného postupu. Prehľad všetkých reprodukovaných a produkovaných derivátov prináša tabuľka 2. Pri derivátoch, ktoré deti uviedli samostatne, uvádzame počet participantov, ktorí danú štruktúru reprodukovali a objasnili.

Tabuľka 2 Prehľad deverbatívnych štruktúr

predložená štruktúra	vlastná štruktúra	slovotvorná inovácia	iný derivačný postup
vy-písať	pri-písať (2)	ku-plávať	písa-nie
pre-písať	do-písať (4)	tu-letieť	maľovať si

¹⁵ Keďže išlo o žiakov 1. ročníka, nepoužívali sme termín *prefix*, ale približný termín *časť slova* alebo *slabika*.

od-písať	na-písať (2)		vymaľovať si
pod-písať	na-kresliť (5)		
vy-kresliť	od-kresliť (2)		
pre-kresliť	pri-kresliť		
do-kresliť	do-maľovať		
ob-kresliť	od-maľovať		
vy-maľovať	na-letieť		
pre-maľovať	po-letieť (2)		
za-maľovať	do-letieť (5)		
pri-maľovať	zo-skočiť		
vy-letieť	pri-skočiť		
pri-letieť	pri-plávať (2)		
pre-letieť	do-plávať		
od-letieť			
vy-skočiť			
pre-skočiť			
po-skočiť			
na-skočiť			
vy-plávať			
pre-plávať			
od-plávať			
pod-plávať			

Intraverbálne prefixálne verbá, ktoré participanti uviedli samostatne, ukazujú prirodzenú preferenciu prefixov, ktoré sú jednak konkrétnejšie (od-, do-, pri-; porov. Janočková 2014: 51) a jednak majú v slovenčine vyššiu frekvenciu (porov. Ološtiak & Gianitsová-Ološtiaková 2015: 221). Participanti uviedli spojenie verba s týmito prefixmi: *do-* (11-krát), *na-* (8-krát), *pri-* (6-krát), *od-* (3-krát), *po-* (2-krát) a *zo-* (raz). Použitý prefix bol determinovaný významom verbálneho motivanta, čo deti pri uvádzaní vlastných príkladov reflektovali. Napr., aj keď sa prefix *zo-* považuje v slovenčine skôr za abstraktnejší (Janočková 2014: 51), v spojení s verbom *skočiť* mal predieľa transparentný lokalizačný význam *smerovania deja zhora dole*. Za zmienku stojí väčší výskyt prefixu *na-*, ktorý bol ako jediný použitý s čistou perfektivizačnou funkciou. Opierame sa tu o názor E. Sekaninovej (1980: 54), že význam *vykonávania činnosti na povrchu* sa pri prefixe *na-* stiera, pretože tvorí súčasť lexikálneho významu verbálnych základov (porov. detské deriváty *na-písať*, *na-kresliť*). Pri

prefixálnom verbe *na-letieť* (na dačo) je situácia trochu iná, pretože tu sa perfektivizačná funkcia prefixu kombinuje s lokalizačným významom *smerovania deja na niečo*. Relatívna voľnosť spojenia prefixu a verbálneho základu podnietila produkovanie dvoch inovatívnych štruktúr, v ktorých interferovalo dvojslovné spojenie (raz s prepozíciou *kuplávať*, raz s adverbialným pronominom *tuletieť*).

Detské interpretácie významovej modifikácie podnetového verbálneho motivanta jednotlivými prefixmi prebiehali na kontinuu od neistoty, približnosti k presnejšej, konvenčnej interpretácii exemplifikovanej skúsenostnými konotáciami. Napr., konvenčná interpretácia verba *dokresliť*: „*Že napríklad si v škole a si kreslíme, a keď už zazvonilo, tak, že si na ďalšej hodine dokončíš*“ (séma „dokončiť niečo“); inovatívna interpretácia verba *odmaľovať*: „*že odmaľujeme, napríklad vygumujeme*“ (séma „odstrániť niečo“). **Sémanticky teda prefixálne verbá neboli pre deti vždy dostatočne transparentné.** Napriek tomu participanti pri významovej interpretácii prefixálneho verba dokázali reflektovať situáciu v jazyku, kde sa čistá perfektivizačná funkcia prefixu vyskytuje len výnimočne a vo väčšine prípadov prefix spôsobuje lexikálno-sémantickú zmenu verbálneho motivanta (Horecký 1957; Sekaninová 1980).

Naproti tomu, **formálne boli prefixálne štruktúry pre deti výrazne transparentné.** Pri úlohe vyznačiť časť, ktorú pridali k východiskovému verbu, bezproblémovo identifikovali prefix a verbálny slovotvorný základ. Ukazuje sa, že už 6- až 7-ročné dieťa hovoriace po slovensky v interpretácii formálnej štruktúry prefixálneho verba reflektuje voľnejšie spojenie komponentov, ich zreteľnosť a vyčleniteľnosť. V porovnaní s detskou interpretáciou sufixálnych štruktúr tu vidíme istý rozdiel, pretože napríklad pri spájaní substantívneho motivanta so sufixom sa museli deti „vysporiadať“ s relačnou morféomou motivanta, zvlášť fonematically stvárnenu (Liptáková 2020).

V tejto súvislosti sa ukazuje, že Clarkovou (2017) uvádzaná ťažšia identifikácia prefixálneho statusu v ranom veku už v takej miere neplatí pre dieťa vo veku 6 – 7 rokov, minimálne v slovenskom kontexte. E. Clarková (2017: 439) vychádza z toho, že status prefixu si dieťa vytvorí ťažšie ako status sufixu. Odôvodňuje to tým, že slová sa tvoria smerom od začiatku ku koncu (zľava doprava), a teda pre deti je ľahšie identifikovať slová so sufixmi ako slovné celky. Zároveň to môže spomaliť detskú identifikáciu prefixov a takisto spomaliť identifikáciu ich významov. Na jednej strane to potvrdzujú aj naše dáta, keďže sa

ukázala menšia sémantická transparentnosť prefixálnych verb pre deti, na druhej strane sme však zistili, že 6- až 7-ročné deti už dokážu samostatne reprodukovať v jazyku produktívne prefixálne verbálne štruktúry a významovo ich interpretovať.

5. Záver

Uvedené dva empirické výskumy nám pomohli vytvoriť čiastkový obraz o slovotvornom vedomí dieťaťa hovoriaceho po slovensky, ktoré sa týka derivácie verb. Zdôrazňujeme čiastkovosť a nekompletnosť tohto obrazu, pretože aj keď výskumy na seba nadväzovali, neboli kompatibilné vo výskumnom postupe, výskumnom súbore ani v šírke výskumného záberu. Kým v longitudinálnom výskume detskej produkcie okazionálnych verb sme zaznamenali 128 spontánne utvorených verb u detí vo veku 3 až 15 rokov a následne sme produkované verbálne štruktúry analyzovali, pri elicitovaní znalostí dieťaťa o prefixálnych verbách sme sa zamerali len na intraverbálnu prefixálnu deriváciu v limitovanom súbore 6- až 7-ročných detí a skúmali sme nie produkovanie, ale reprodukovanie uzuálnych verbálnych štruktúr.

Napriek metodologickej nekompatibilite sa nám v rámci oboch výskumov podarilo získať pomerne rozsiahle a zaujímavé empirické dáta, ktoré spoluvytvárajú obraz o osvojených verbálnych štruktúrach dieťaťa v mladšom školskom veku. Osvojovanie derivátov závisí od schopnosti dieťaťa identifikovať slovotvorné prvky (základ, koreň, afix) a osvojenie afixu dieťa dokazuje aj tým, že ho vie použiť v iných slovách, vrátane slovotvorných inovácií (Clark 2017: 425). Na základe toho dáta získané sledovaním detských znalostí verbálnych štruktúr a zberom spontánne utvorených verbálnych derivátov umožňujú detekovať verbálne slovotvorné štruktúry, ktoré má dieťa osvojené.

Pri porovnávaní prirodzene produktívnych verbálnych štruktúr v reči detí a verbálnych štruktúr, ktoré sú súčasťou slovotvornej normy slovenčiny, zistíme zaujímavé paralely. Okazionálne derivovanie verb u detí sa vyznačuje výraznou prevahou desubstantívneho derivovania s uplatnením takých štruktúr, ktoré sú produktívne aj v jazyku. Elicitovanie intraverbálnych prefixálnych štruktúr zase poukázalo na rozsiahle znalosti dieťaťa o sémantickej a formálnej stránke týchto verbálnych derivátov, ako aj na schopnosť asociovať ponúkané deriváty s ďalšími uzuálnymi verbálnymi štruktúrami. Keďže deti sa pri produkovaní alebo reprodukovaní derivátov opierajú o slovotvorné možnosti jazyka a zväčša nevyužívajú náhodné kombinácie slovotvorných prostriedkov, ale modely produktívne v reči dospelých (porov. Clark 2009: 277), možno

zistenia o detskej verbálnej derivácii usúvzťažniť s dynamickými tendenciami vo verbálnej derivácii slovenčiny a s preferovaním verbálnych štruktúr dospelými používateľmi jazyka. Ani prípady analogického alebo inovatívneho tvorenia verbálnych derivátov reflektovanie produktívnych slovotvorných procesov v jazyku nevyklúčujú, pretože asociačná analógia je považovaná za inherentnú súčasť derivačných procesov (porov. Furdík 1970; Kubriakova 1981; Motsch 1988).

Prirodzená produktivita deťmi produkovaných a reprodukováných verbálnych štruktúr tak môže naznačovať ich typovú frekvenciu v jazyku. Skúmanie detskej slovotvorby preto môže byť jedným zo zdrojov poznávania tendencií v slovotvorbe jazyka. Okrem toho sú výsledky výskumu detskej derivácie verb využitelné pri opise slovotvorného vývinu dieťaťa, ale, v neposlednom rade, aj pri rozvíjaní jeho jazykových schopností. Na základe našich zistení môžeme konštatovať, že zaradenie školského učiva o prefixálnych verbách až do 4. ročníka nezodpovedá zistenému stavu slovotvorných znalostí žiaka 1. ročníka základnej školy a že zistená slovotvorná fluencia detí umožňuje systematickú prácu so slovotvorným materiálom už od začiatku školskej dochádzky. K tomu pristupuje aj v úvode príspevku zdôraznený význam slovotvorných znalostí pre rozširovanie slovnej zásoby detí a pre rozvíjanie porozumenia textu.

Zoznam bibliografických odkazov

- Bellmann, G. (1988). „Motivation und Kommunikation“. In *Deutscher Wortschatz. Lexikologische Studien* (3–23). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Buzássyová, K. (1990). „Okazionálna slovotvorba ako indikátor synchronnej a diachronnej dynamiky“. In V. Blanár (Ed.), *Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov* (63–73). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- Cain, K. (2010). *Reading Development and Difficulties: An Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Castles, A., Rastle, K., & Nation, K. (2018). „Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert“. *Psychological Science in the Public Interest*, 19(1), 5–51.
- Clark, E. V. (2009). *First Language Acquisition* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press.

- Clark, E. V. (2017). „Acquisition of Derivational Morphology“. In R. Lieber & P. Štekauer (Eds.), *The Oxford Handbook of Derivational Morphology* (424–439). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Čukovskij, K. I. (1963). *Od dvoch do piatich* (2. vyd.). Bratislava: Mladé letá.
- Dolník, J. (2005). „Jazykový systém ako kognitívna realita“. In J. Rybár, V. Kvasnička, & I. Farkaš (Eds.), *Jazyk a kognícia* (39–82). Bratislava: Kalligram.
- Fleischer, W. (1988). „Produktivität – Akzeptabilität – Aktivität. Zur Theorie der Wortbildung (im Deutschen)“. In *Zur Theorie der Wortbildung im Deutschen* (8–16). Berlin: Akademie – Verlag.
- Furdík, J. (1970). „Slovotvorná analógia a analogická slovotvorba“. *Jazykovedný časopis*, 21(1), 54–59.
- Furdík, J. (1998). „Zmeny v jazykových podsystemoch (čiastkových normách). Slovotvorné zmeny“. In J. Bosák (Ed.), *Slovenský jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich* (52–68). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovotvorba*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka.
- Gogová, E. (2017). „Slovotvorná kategorizácia ako stratégia pri rozvíjaní porozumenia učebného textu“. *O dieťati, jazyku, literatúre*, 5(2), 21–40.
- Horecký, J. (1957). „O tvorení slovies predponami“. *Slovenská reč*, 22(3), 141–155.
- Horecký, J. (1971). *Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Horecký, J. (2003). „Slovesá odvodené od podstatných mien“. *Kultúra slova*, 37(6), 333–336.
- Horecký, J., Buzássyová, K., Bosák, J. et al. (1989). *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Hult, F. M. (2008). „The History and Development of Educational Linguistics“. In B. Spolsky & F. M. Hult (Eds.), *Handbook of Educational Linguistics* (10–24). Malden, MA: Blackwell.
- Chanpira, E. I. (1972). „Okkazional’nyje elementy v sovremennoj reči“. In V. D. Levin (Ed.), *Stilističeskije issledovanija* (245–317). Moskva: Nauka.
- Ivanová, M., Kyseľová, M., & Perovská, V. (2015). „Nominačné aspekty slovných druhov – verbá“. In M. Ološtiak (Ed.), *Kvalitatívne*

- a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (485–629). Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- Janočková, N. (2014). *Sloveso a zmysly – slovotvorba a vidotvorba*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Kesselová, J. (2003). *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová.
- Kubriakova, J. S. (1981). *Tipy jazykových značeníj. Semantika proizvodnogo slova*. Moskva: Nauka.
- Liptáková, Ľ. (1998). „Okazionálne slovesá v hovorenej komunikácii“. In *Studia Philologica. Annus 6* (23–35). Prešov: Prešovská univerzita, Fakulta humanitných a prírodných vied.
- Liptáková, Ľ. (2000). *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka.
- Liptáková, Ľ. (2004). „K tvoreniu desubstantívnych slovies v súčasnej slovenčine“. In *Slovo o slove [10]* (34–41). Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Liptáková, Ľ. (2005). „Preferované slovotvorné typy desubstantívnych slovies v súčasnej slovenčine“. In *Západoslovanské jazyky I.: zborník vedeckovýskumných prác* (99–108). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta.
- Liptáková, Ľ. (2009). „Detská okazionálna slovotvorba a slovotvorba orientovaná na dieťa“. In Ľ. Liptáková & K. Vužňáková, *Dieťa a slovotvorba* (55–91). Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta.
- Liptáková, Ľ. (2020). „Slovotvorné znalosti“. In M. Klimovič, M. Kopčíková, Ľ. Liptáková, & K. Vužňáková, *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa* (197–288). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Liptáková, Ľ. (2022). „Implicitné znalosti dieťaťa o slovotvornom hniezde“. In M. Ološtiak, Ľ. Liptáková, & K. Bednárová-Gibová (Eds.), *Slovanská slovotvorba: synchronia, inovácie, neologizácia* (411–428). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Liptáková, Ľ. (v tlači). „Čo sa z výskumu detskej slovotvorby dozvedáme o slovotvorbe slovenčiny“. In *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta.
- Marsálová, L. (1982). *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Asociačné štruktúry v subjektívnom slovníku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- Motsch, W. (1988). „Analogie und Regel in der Wortbildung“. In *Zur Theorie der Wortbildung im Deutschen* (30–33). Berlin: Akademie – Verlag.
- Nábělková, M. (1993). *Vztahové adjektiva v slovenčine (Funkčno-sémantická analýza desubstantívnych derivátov)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Nebeská, I. (1992). *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.
- Oakhill, J., Cain, K., & Elbro, C. (2015). *Understanding and Teaching Reading Comprehension. A handbook*. London and New York: Routledge.
- Ološtiak, M. (Ed.) (2015). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- Ološtiak, M., & Gianitsová-Ološtiaková, L. (2015). „Formálno-procesuálne aspekty slovotvornej motivácie“. In M. Ološtiak (Ed.), *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine* (207–308). Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- Ološtiak, M., & Ivanová, M. (Eds.) (2021). *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita, Filozofická fakulta.
- Sekaninová, E. (1980). *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- Spolsky, B. (1978). *Educational Linguistics: An Introduction*. Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, INC.
- Šebesta, K., Lehečková, E., Pieścieniak, P. P., & Šormová, K. (2016). *Aplikovaná lingvistika*. Praha: Karolinum.
- Šmilauer, V. (1971). *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tennent, W. (2015). *Understanding reading comprehension. Processes and Practices*. SAGE.

Аляксандр Лукашанец

Нацыянальная акадэмія навук Беларусі (акадэмік на пенсіі)

alukashanets2021@gmail.com

ГРАМАТЫЧНЫ ДЫЯПАЗОН СЛОВАЎТВАРЭННЯ ДЗЕЯСЛОВАЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Abstract: The article is devoted to the study of grammatical boundaries of verbal word formation in the Belarusian language: the base according to the parts of speech of verbal word formation is determined, grammatical models of verb formation are established (taking into account the peculiarities of grammatical marking of the motivating base and grammatical characteristics of the motivated word), and the conditionality of verbal verb formation by the peculiarities of grammatical characteristics of the second level of the motivating base (aspect, reflexivity/non-reflexivity) is shown. Taking into account the considered grammatical criteria, an expanded five-component classification of verb formation in the Belarusian language by spheres and types of word formation (transpositional, transpositional-mutational, mutational, mutation-modification and modification) is proposed.

Keywords: Belarusian language, word formation, verb, parts of speech, grammatical model, word formation type

1. Уводзіны

Беларуская словаўтварэнне, як наогул і ўсё славянскае, мае надзвычай шырокія межы і характарызуецца вельмі шырокім дыяпазнам словаўтваральнай семантыкі і багатым інвентаром словаўтваральных спосабаў і сродкаў. Яшчэ Л. А. Булахоўскі пісаў, што “галіна словаўтварэння – адна з найбольш творчых, найменш замкнутых у граматыцы мовы” і “авалодаць словаўтваральнай структурай мовы можна ... толькі крок за крокам, засвойваючы кожнае асобнае слова” (Булаховский 1952: 127, 130). Тым не менш, сучасная навука выпрацавала надзейныя крытэрыі (семантычныя, структурныя і інш.), якія дазваляюць дастаткова выразна размяжоўваць асноўныя сферы (сінтаксічная і лексічная дэрывацыя) і тыпы словаўтварэння (транспазіцыйныя, мутацыйныя і мадыфікацыйныя), класіфікаваць спосабы і сродкі словаўтварэння, упарадкаваць корпус вытворнай лексікі па словаўтваральных катэгорыях і тыпах, што сведчыць пра існаванне пэўных заканамеркасцей у славянскім словаўтварэнні, пра яго “тыпізаванасць і сістэмнасць” (Моисеев 1987: 196).

Сярод крытэрыяў сістэматызацыі славянскага словаўтварэння, безумоўна, важнае месца займаюць граматычныя, якія заўсёды прысутнічалі ў апісаннях словаўтварэння розных славянскіх моў, але якім доўгі час не надавалася належнай увагі. Так, па меркаванні А. І. Маісеева, “словаўтваральны матэрыял надзвычай вялікі, але паддаецца рознага роду абагульненням” (Моисеев 1987: 198). Адною з найбольш шырокіх і буйных падстаў для такога роду абагульненняў, на яго думку, з’яўляецца часцінамоўная характарыстыка матывавальнага і матываванага слоў. У прыватнасці, ён піша: “Паколькі кожнае слова ... абавязкова належыць пэўнай часціне мовы, то словаўтварэнне таксама абавязкова ўтварае словы той ці іншай часціны мовы на базе слоў канкрэтнай часціны мовы. Часціны мовы, такім чынам, уваходзяць у словаўтварэнне двойчы: як база (утваральныя словы) і як вынік (вытворныя словы).

Часціны мовы праяўляюць сябе гэтаксама і ў словаўтваральных значэннях (словаўтваральнае значэнне – гэта семантычныя суадносіны вытворных і ўтваральных слоў, гэта значыць, заўсёды суадносіны вытворных і ўтваральных слоў якіх-небудзь часцін мовы). З часцінамі мовы звязаны і сродкі словаўтварэння. Усё гэта – часцінамоўны статус утваральных і вытворных слоў, словаўтваральныя значэнні ў адзінстве з адпаведнымі срдкамі словаўтварэння – вызначае, у рэшце рэшт, і словаўтваральныя тыпы” (Моисеев 1987: 136).

На важнасць паслядоўнага ўліку граматычных параметраў пры апісанні словаўтваральнай сістэмы мовы звяртае ўвагу і І. С. Улуханаў, даследуючы ўзаемасувязь словаўтварэння назоўнікаў з граматычным родам. У прыватнасці, ён піша: “Родавай характарыстыцы матывавальных слоў у граматычных даследаваннях удзялялася значна менш увагі, чым родавай характарыстыцы матываваных: суадносіны і ўзаемадзеянне катэгорый роду матываваных і матывавальных слоў спецыяльнаму аналізу і сістэмнаму даследаванню не падвяргаліся” (Улуханов 1988: 107).

У беларускім мовазнаўстве пытанне аб прыцягненні граматычных характарыстык матывавальнага і матываванага слоў да апісання сістэмы сінхроннага словаўтварэння беларускай мовы ўпершыню было пастаўлена ў (Лукашанец 1996) і дэталёва распрацавана ў (Лукашанец 1999; 2000 і інш.), а ў манаграфіі “Словаўтварэнне і граматыка” (Лукашанец 2001) ажыццёўлена

поўнае апісанне суфіксальнага словаўтварэння назоўнікаў у беларускай мове з улікам граматычных характарыстык матывавальнага (левая маркіроўка) і матываванага (правая маркіроўка) слоў. Прыцягненне да апісання граматычных параметраў першага (часцінамоўная прыналежнасць матывавальнага і матываванага слова) і другога (граматычны класіфікацыйныя катэгорыі матывавальнага і матываванага слоў) узроўняў дазволіла паставіць пытанне аб мэтазгоднасці выдзялення побач з традыцыйнымі транспазіцыйнымі, мутацыйнымі і мадыфікацыйнымі словаўтваральнымі катэгорыямі катэгорый прамежкавага тыпу: транспазіцыйна-мутацыйных і мутацыйна-мадыфікацыйных (Лукашанец 2001: 178–195).

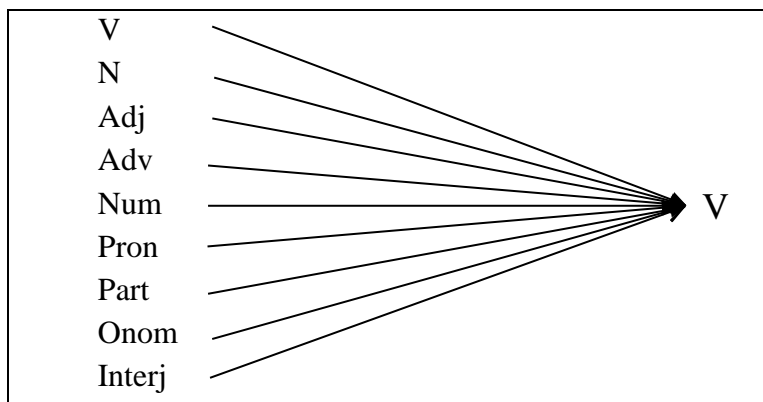
Такім чынам, прыцягненне да апісання сістэмы сінхроннага словаўтварэння беларускай мовы граматычных крытэрыяў дазваляе не толькі вызначыць яго граматычныя межы, але і ў значнай ступені ўдакладніць характар і склад асноўных словаўтваральных катэгорый.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца ўстанаўленне граматычных межаў і вызначэнне прыватных граматычных мадэлей дзеяслоўнага словаўтварэння ў беларускай мове. Факталагічнай базай даследавання служаць сучасныя нарматыўныя слоўнікі беларускай мовы (ТСБМ 1977–1984; СБМ 2012; РБС 2012).

2. Беларускае дзеяслоўнае словаўтварэнне ў кантэксце граматычных характарыстык матывавальнага і матываванага слоў

Граматычныя параметры апісання словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове выразна класіфікуюцца па двух узроўнях.

Параметры першага ўзроўню – часцінамоўная прыналежнасць матывавальнага і матываванага слоў: дзеяслоў (**Verb**), назоўнік (**Noun**), прыметнік (**Adjective**), займеннік (**Pronoun**), лічэбнік (**Numeral**), прыслоўе (**Adverb**), часціца (**Particle**), выклічнік (**Interjection**), гукападражанне (**Onomatopoeia**). На падставе параметраў гэтага ўзроўню вызначаюцца граматычныя межы словаўтварэння дзеясловаў (гл. малюнак “Часцінамоўны дыяпазон словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове”).

Малюнак. Часцінамоўны дыяпазон словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове.

Як можна бачыць, часцінамоўны дыяпазон словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове з’яўляецца шырокім: дзеясловы ў беларускай мове могуць утварацца практычна ад усіх знамянальных часцін мовы ($V \rightarrow V$, $N \rightarrow V$, $Adj \rightarrow V$, $Adv \rightarrow V$, $Num \rightarrow V$, $Pron \rightarrow V$), а таксама ад часціц ($Part \rightarrow V$), выклічнікаў ($Interj \rightarrow V$) і гукападражанняў ($Onomatop \rightarrow V$).

Параметры другога ўзроўню – класіфікацыйныя граматычныя характарыстыкі ўтваральнага і вытворнага слова:

а) дзеяслоў (**Verb**): трыванне (**Aspect**): дзеясловы незакончанага трывання (**Imperfect verbs**), дзеясловы закончанага трывання (**Perfect form of the verbs**); зваротнасць (**Reflexivity**): незваротныя дзеясловы (**Non-reflexive verbs**), зваротныя дзеясловы (**Reflexive verbs**);

б) назоўнік (**Noun**): род (**Grammatical gender**): мужчынскі (**Masculine**), жаночы (**Feminine**), ніякі (**Neuter gender**), множналікавыя назоўнікі (**Pluralia tantum**).

Граматычныя характарыстыкі матывавальных слоў іншых часцін моў для ўтварэння дзеясловаў з’яўляюцца нерэлевантнымі. Можна толькі адзначыць прывязанасць дзеяслоўнага словаўтварэння ў беларускай мове толькі да асобных лексіка-граматычных раздадаў слоў той ці іншай часціны мовы. Напрыклад, дзеясловы ў беларускай мове могуць утварацца толькі ад зборных лічэбнікаў (**Collective numerals**) і ад асабовых займеннікаў (**Personal pronouns**) *я, ты, мы, вы* і прыналежага займенніка (**Possessive pronoun**) *свой*.

Граматычныя параметры другога ўзроўню даюць магчымасць дэталізаваць агульныя часцінамоўныя мадэлі і стварыць поўную граматычную парадыгму дзеяслоўнага словаўтварэння, якая адлюстроўвае граматычныя межы ўтварэння асноўных лексіка-граматычных разрадаў дзеясловаў у беларускай мове (гл. табліцу “Граматычная парадыгма словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове”).

2.1. Унутранае словаўтварэнне

Як можна бачыць з табліцы, унутранае словаўтварэнне дзеясловаў (часцінамоўная мадэль $V \rightarrow V$) можа ажыццяўляцца ў межах 12-ці граматычных мадэлей, якія паказваюць залежнасць лексіка-граматычных разрадаў матываваных дзеясловаў ад граматычных характарыстык матывавальнага слова (дзеяслова).

Унутранае словаўтварэнне ($V \rightarrow V$):

(1) **V imperf.non-reflex.** \rightarrow **V perf.non-reflex.:** *вучыць* \rightarrow *вывучыць*, *капаць* \rightarrow *закапаць*, *несці* \rightarrow *прывнесці*, *працаваць* \rightarrow *прапрацаваць*.

(2) **V imperf.non-reflex.** \rightarrow **V perf.reflex.:** *будзіць* \rightarrow *дабудзіцца*, *гаварыць* \rightarrow *згаварыцца*, *гуляць* \rightarrow *разгуляцца*, *крычаць* \rightarrow *раскрычацца*, *ляцець* \rightarrow *разляцецца*, *плакаць* \rightarrow *расплакацца*, *хварэць* \rightarrow *расхварэцца*.

(3) **V imperf.non-reflex.** \rightarrow **V imperf.non-reflex.:** *быць* \rightarrow *бываць*, *везці* \rightarrow *вазіць*, *ляцець* \rightarrow *лятаць*, *несці* \rightarrow *насіць*, *паўзіці* \rightarrow *поўзаць*, *плысці* \rightarrow *плаваць*.

(4) **V imperf.non-reflex.** \rightarrow **V imperf.reflex.:** *апранаць* \rightarrow *апранацца*, *вучыць* \rightarrow *вучыцца*, *грэць* \rightarrow *грэцца*, *фатаграфавачь* \rightarrow *фатаграфавачца*, *глядзець* \rightarrow *пераглядвацца*, *пісаць* \rightarrow *перанісвацца*.

(5) **V imperf.reflex.** \rightarrow **V perf.reflex.:** *вучыцца* \rightarrow *вывучыцца*, *злавацца* \rightarrow *раззлавацца*, *смяяцца* \rightarrow *пасмяяцца*.

(6) **V imperf.reflex.** \rightarrow **V imperf.reflex.:** *баяцца* \rightarrow *пабойвацца*, *смяяцца* \rightarrow *пасмейвацца*.

(7) **V perf.non-reflex.** \rightarrow **V imperf.reflex.:** (прыкладаў не знойдзена).

Табліца. Граматычная парадыгма словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове.

MOTIVATIONAL WORD			MOTIVATED WORD				
Part of speech	Grammatical characteristics		Part of speech	Grammatical characteristics		№	
Verb	imperf.	non-reflex.	Verb	perf.	non-reflex.	1	
					reflex.	2	
		reflex.	Verb	perf.	reflex.	5	
				imperf.	reflex.	6	
	perf.	non-reflex.	Verb	imperf.	reflex.	7	
					non-reflex.	8	
		reflex.	Verb	perf.	reflex.	9	
					non-reflex.	10	
	Noun	anim.	masc.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	13
			femin.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	14
			neut. gend.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	15
			pl. tant.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	16
inanim.		masc.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	17	
		femin.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	18	
		neut. gend.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	19	
		pl. tant.	Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	20	
Adjective			Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	21	
Numeral			Verb	imperf./perf.	(non)reflex.	22	

Adverb	Verb	imperf./ perf.	(non)reflex.	23
Pronoun	Verb	imperf./ perf.	(non)reflex.	24
Particle	Verb	imperf./ perf.	(non)reflex.	25
Interjection	Verb	imperf./ perf.	(non)reflex.	26
Onomatopoeia	Verb	imperf./ perf.	(non)reflex.	27

(8) **V perf.non-reflex.** → **V imperf.non-reflex.:** *перапісаць* → *перапісваць*, *перамагчы* → *перамагаць*, *паднесці* → *подносіць*, *разбурыць* → *разбураць*, *стварыць* → *ствараць*, *узвысіць* → *узвышаць*.

(9) **V perf.non-reflex.** → **V perf.reflex.:** *адмовіць* → *адмовіцца*, *выказаць* → *выказацца*, *дачакаць* → *дачакацца*, *нанасіць* → *нанасіцца*, *пабудаваць* → *пабудавацца*, *пагаліць* → *пагаліцца*, *разгаварыць* → *разгаварыцца*.

(10) **V perf.non-reflex.** → **V perf.non-reflex.:** *панасіць* → *папанасіць*, *пабегаць* → *папабегаць*, *пагаварыць* → *папагаварыць*, *пагараваць* → *папагараваць*, *памыць* → *папамыць*, *папрацаваць* → *папапрацаваць*, *пачытаць* → *папачытаць*.

(11) **V perf.reflex.** → **V imperf.reflex.:** *адмовіцца* → *адмаўляцца*, *дамовіцца* → *дамаўляцца*, *перавучыцца* → *перавучацца*, *рассеяцца* → *рассейвацца*, *сагрэцца* → *сагравацца*, *стрымацца* → *стрымлівацца*.

(12) **V perf.reflex.** → **V perf.reflex.:** *навучыцца* → *панавучыцца*, *падзівіцца* → *пападзівіцца*, *паздзеквацца* → *папаздзеквацца*, *пакалаціцца* → *папакалаціцца*, *пакруціцца* → *папакруціцца*, *палячыцца* → *папалячыцца*, *пасварыцца* → *папасварыцца*.

Як паказвае даследаванні матэрыял, найбольш прадуктыўнымі (базавымі) граматычнымі мадэлямі ўнутранага (аддзеяслоўнага) ўтварэння дзеясловаў у беларускай мове з'яўляюцца **V imperf.non-reflex.** → **V perf.non-reflex.** (*вучыць* → *вывучыць*); **V imperf.non-reflex.** → **V imperf.reflex.** (*злаваць* → *злавацца*); **V perf.non-reflex.** → **V imperf.non-reflex.** (*перачытаць* → *перачытваць*); **V perf.non-reflex.** → **V perf.reflex.** (*спыніць* → *спыніцца*), паводле якіх

матываваны дзеяслоў адрозніваецца ад свайго матывавальнага толькі адным граматычным параметрам. Гэтыя мадэлі, за выключэннем мадэлей утварэння зваротных дзеясловаў, характарызуюцца таксама выкарыстаннем разнастайных словаўтваральных сродкаў, асабліва прэфіксальных.

Астатнія граматычныя мадэлі ўнутранага словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове могуць лічыцца ў пэўнай ступені перыферыійнымі, паколькі паводле гэтых мадэлей утвараецца параўнальна невялікая колькасць, як правіла, аднатыпных дзеясловаў: **V perf.non-reflex.** → **V perf.non-reflex.** (*набегаць* → *папабегаць*, *палятаць* → *папалятаць*, *пасмяшыць* → *папасмяшыць*, *пастукаць* → *папастукаць*); **V imperf.non-reflex.** → **V imperf.non-reflex.** (*везці* → *вазіць*, *несці* → *насіць*, *цягнуць* → *цягаць*).

Да перыферыійных, відаць, мэтазгодна аднесці і граматычныя мадэлі **V imperf.reflex.** → **V perf.reflex.** (*смяяцца* → *засмяяцца*); **V perf.reflex.** → **V imperf.non-reflex.** (*пасмяяцца* → *пасмейвацца*), паколькі яны сімвалізуюць галоўным чынам толькі магчымасць дадатковай (другаснай) інтэрпрэтацыі сінхроннай словаўтваральнай структуры матываванага зваротнага дзеяслова. Параўн.:

а) *капаць* → *выкапаць* → *выкопваць* → *навыкопваць*
 ↓ ↓ ↓ ↓
 капацца *выкапацца* *выкопвацца* *навыкопвацца*

ці:

б) *капаць* → *капацца* → *выкапацца* → *выкопвацца* → *навыкопвацца*

Параўн. таксама рус.:

а) **копать** → *в-копать* → *вкоп-ыва-ть* → *вкопывать-ся I*
 вс-копать → *вскоп-ыва-ть* → *вскопывать-ся I*
 вы-копать → *выкоп-ыва-ть* → *выкопывать-ся I*
 до-копать → *докоп-ыва-ть* → *докопывать-ся I ...*

б) **копать** → *в-копать* → *вкопать-ся* → *вкоп-ыва-ть-ся II*
 вс-копать → *вскопать-ся* → *вскоп-ыва-ть-ся II*
 вы-копать → *выкопать-ся* → *выкоп-ыва-ть-ся II*
 до-копать → *докопать-ся* → *докоп-ыва-ть-ся II ...*

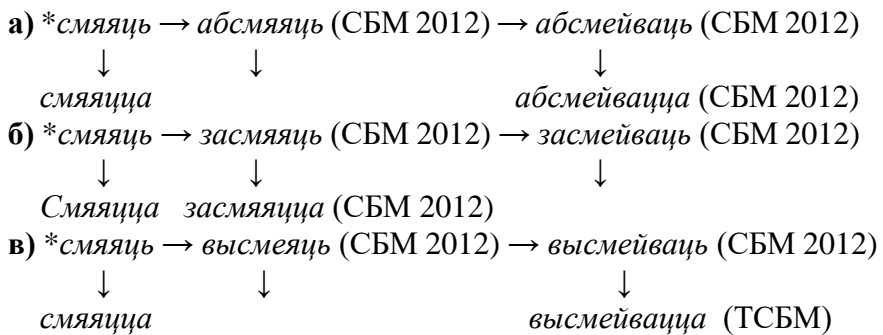
(ССРЯ 1985).

Таксама варта адзначыць, што выдзяленне асобных перыферыійных граматычных мадэлей утварэння некаторых дзеясловаў абумоўлена гістарычнымі працэсамі апрошчання. Напрыклад:

Сучасная беларуская мова: *баяцца* (невытв.) → *збаяцца*, *збаяцца*, *пабаяцца* (граматычная мадэль **V imperf.reflex.** → **V perf.reflex.**). Гістарычна: **баяць* → *баяцца* (граматычная мадэль **V imperf.non-reflex.** → **V perf.reflex.**).

Параўн.: **Бояти** дзеясл. *Тое, што і боятися.* оны видѣчи великую реку велми скоро плынѹчую, боѹли през онѹ мость переѹти (Алекс., 14б); все през терпливост скромне зносимы вси неприѹтели наши внѹтрныи забиваемы, также тежѹ звѹрхных не боимы (Там жа, 37); для того дей есмо за нимѹ не гонили, ижѹ есмо бояли, абы и насѹ не позабиваль (ФВК, XVIII, 206, 1607)... (ГСБМ 1983).

Сучасная беларуская мова: *смяяцца* → *зсмяяцца*, *пасмяяцца* (граматычная мадэль **V imperf.reflex.** → **V perf.reflex.**), *смяяцца* → *абсмяяць* (граматычная мадэль **V imperf.reflex.** → **V perf.non-reflex.**). Гістарычна: **смяяць* → *абсмяяць* (граматычная мадэль **V imperf.non-reflex.** → **V perf. non-reflex.**). Такім чынам, з улікам старачага ў словаўтваральным ланцужку звяна **смяяць* змяняюцца граматычныя мадэлі ўтварэння дзеясловаў *абсмяяць*, *зсмяяцца*. Параўн.:

Параўн. таксама ў рускай мове: “...дзеяслоў «смяяться» ўзыходзіць да спалучэння «смех деяти», якое ўтварыла спачатку «смяети», а затым, праз каўзатыўную форму «смяети кого-то», «смяети себя», дало зваротны дзеяслоў «смяяться». Не захаваная ў мове лексема «смяети» саступіла месца не толькі пранамінальнаму дзеяслову «смяяться», які прыняў на сябе актыўна-сярэдняе значэнне, але і прэфіксальнай дзеяслоўнай адзінцы «высмеять», адзначанай дзвюма граматычнымі функцыямі – каўзатыўнай і трывальнай” (Щербакова Т. Д.). Пры гэтым у (ССРМ 1985) дзеясловы *смяяться* і *высмеять* трактуюцца як утвораныя ад назоўніка *смех*: *смех* → *смяяться* (граматычная мадэль

N inanim.masc. → **V imperf.reflex.**), *смех* → *высмеяць* (граматычная мадэль **N inanim.masc.** → **V imperf.non-reflex.**).

Некаторыя магчымыя граматычныя мадэлі, напрыклад, **V perf.non-reflex.** → **V imperf.reflex.** маюць нулявую прадуктыўнасць. Таксама даследаваны матэрыял паказвае немагчымасць утварэння незваротных дзеясловаў ад зваротных, што дае падставы не ўключаць у граматычную матрыцу словаўтварэння дзеясловаў такія магчымыя мадэлі, як **V imperf.reflex.** → **V imperf.non-reflex.**, **V imperf.reflex.** → **V perf.non-reflex.**, **V perf.reflex.** → **V perf.non-reflex.**, **V perf.reflex.** → **V imperf.non-reflex.**, што ў сваю чаргу пацвярджае эфектыўнасць і мэтазгоднасць прыцягнення граматычных крытэрыяў да апісання сістэмы дзеяслоўнага словаўтварэння ў беларускай мове.

2.2. Знешнія словаўтварэнне

Для знешняга словаўтварэння дзеясловаў (часцінамоўныя мадэлі **N** → **V**, **Adj** → **V**, **Adv** → **V**, **Num** → **V**, **Pron** → **V**, **Part** → **V**, **Interj** → **V**, **Onomatop.** → **V**) граматычная дыферэнцыяцыя другога ўзроўню матываваных дзеясловаў з'яўляецца неістотнай, паколькі пераважная большасць матываваных адзінак маюць граматычную маркіроўку **V imperf.non-reflex.** Матываваныя дзеясловы **V imperf.reflex.**, **V perf.non-reflex.**, **V imperf.reflex.**, утвораныя ад слоў іншых часцін мовы, часта наогул адсутнічаюць у выкарыстаных крыніцах, або прадстаўлены адінкавымі ўтварэннямі і знаходзяцца на далёкай перыферыі дзеяслоўнага словаўтварэння.

(13) **N** → **V** (**N anim.masc.** → **V imperf.non-reflex.**; **N anim.masc.** → **V imperf.reflex.**): *бондар* → *бандарыць*, *гаспадар* → *гаспадарыць*, *жабрак* → *жабраваць*, *настаўнік* → *настаўнічаць*, *пан* → *панавачь*, *разбойнік* → *разбойнічаць*, *рыбак* → *рыбачыць*, *сват* → *сватаць*; *бюракрат* → *абюракраціць*, *гультай* → *разгультаіцца*.

(14) **N** → **V** (**N anim.femin.** → **V imperf.non-reflex.**; **N anim.femin.** → **V perf.non-reflex.**): *удава* → *удавець*; *рыба* → *зарыбіць*.

(15) **N** → **V** (**N anim.neut.** → **V imperf.non-reflex.**; **N anim.neut.** → **V imperf.reflex.**): *дзіця* → *дзіцінець*; *жарабя* → *жарабіцца*, *цяля* → *цяліцца*, *ягня* → *ягніцца*.

(16) **N** → **V** (**N anim.pl.tant.** → **V imperf.non-reflex.;**
N anim.pl.tant. → **V perf.non-reflex.**): *людзі* → *абязлюдзец* і
абязлюдзіць.

(17) **N** → **V** (**N inanim.masc.** → **V imperf.non-reflex.;**
N inanim.masc. → **V perf.non-reflex.**): *мароз* → *марозіць*, *дзень* →
дняваць, *план* → *планаваць*, *вечар* → *вечарэць*; *камп'ютар* →
камп'ютарызаваць; *боль* → *абязболіць*, *лес* → *залесіць*, *дакумент*
→ *задакументаваць*, *архіў* → *архіваваць*, *цяжар* → *абцяжарыць*.

(18) **N** → **V** (**N inanim.femin.** → **V imperf.non-reflex.;**
N inanim.femin. → **V perf.non-reflex.**): *зіма* → *зімаваць*, *ноч* →
начавач, *барана* → *баранавач*, *каса* → *касіць*, *крыўда* →
крыўдаваць, *праца* → *працаваць*; *вада* → *абвадніць*, *галава* →
абезгаловіць, *дорога* → *здарожыць*, *доля* → *абяздоліць*.

(19) **N** → **V** (**N inanim.neut.** → **V imperf.non-reflex.**): *вясло* →
веславаць, *гора* → *гараваць*.

(20) **N** → **V** (**N inanim.pl.tant.** → **V imperf.non-reflex.**): *каляды*
→ *калядаваць*.

(21) **Adj** → **V** (**Adj** → **V imperf.non-reflex.;** **Adj.** → **V perf.non-**
reflex.): *белы* → *бялец/бяліць*, *вясёлы* → *вясялец/вясяліць*, *сіні* →
сінец/сініць, *прыгожы* → *прыгажэць*, *мудры* → *мудрэць/мудрыць*;
блізкі → *прыблізіць*, *вялікі* → *павялічыць*, *добры* → *адобрыць*,
прыгожы → *упрыгожыць*, *далёкі* → *аддаліць*.

(22) **Adv** → **V** (**Adv** → **V imperf.non-reflex.**): *іначай* →
іначыць.

(23) **Num** → **V** (**Num** → **V imperf.non-reflex.**): (*два* →) *двое* →
дваіць, (*тры* →) *трое* → *траіць*, (*чатыры* →) *чацвёрэ* →
пачацвяраць; (*дзесяць* →) *дзесяцера* → *удзесяцярыць*.

Утварэнне адлічэбнікавых дзеясловаў фактычна абмяжоўваецца прыведзенымі вышэй зафіксаванымі ў слоўніках (ТСБМ 1978–1984; СБМ–2012) прыкладамі, хаця патэнцыяльна магчымы і іншыя ўтварэнні. Асаблівасцю ўтварэння ў беларускай мове адлічэбнікавых дзеясловаў з'яўляецца разыходжанне фармальнай і семантычнай матываванасці: фармальна яны суадносяцца з асновамі зборных лічэбнікаў, а семантычна – з адпаведнымі колькаснымі. Параўн.: **ДВАЦЬ**. *незак.* 1. Рабіць парным; здвойваць. 3. *Спец.* Дзяліць папалам; раздвойваць (ТСБМ 1978–1984). Але: **ТРАЦЬ**. 1. *Разм.* Дзяліць на тры часткі. 2. Злучаць у адно з трох (ТСБМ 1978–1984); **УДЗЕСЯЦЯРЫЦЬ**, *зак.* Павялічыць у дзесяць разоў. (ТСБМ 1978–1984).

(24) **Pron** → **V** (**Pron** → **V imperf.non-reflex.**; **Pron** → **V perf.non-reflex.**): *вы* → *выкаць*, *мы* → *мыкаць*, *ты* → *тыкаць*, *я* → *якаць*; *свой* → *прысвойць*. У апошні час у маўленні пашыраецца выкарыстанне сінанімічнага *прысвойць* дзеяслова *прысабечыць*, утворанага ад зваротнага займенніка *сябе* (Дав. склон - *сабе*).

Як можна бачыць, адзайменнікавае ўтварэнне дзеясловаў прадстаўлена толькі адінкавымі прыкладамі, матывавальнымі для іх выступаюць асабовыя займеннікі, *я*, *ты*, *мы*, *вы*, прыналежаць займенік *свой*, а таксама зваротны *сабе*.

(25) **Part** → **V** (**Part** → **V imperf.non-reflex.**). Слоўнікі беларускай мовы фіксуюць толькі адзінкавыя дзеясловы, утвораныя ад часціц: *а* → *акаць*, *не* → *некаць*, *так* → *такаць*.

(26) **Interj** → **V** (**Interj** → **V imperf.non-reflex.**; **Interj** → **V perf.non-reflex.**): *ах* → *ахаць/ахкаць*, *алё* – *алёкаць*, *бабах* → *бабахачць/бабахкаць*, *бух* → *бухачць/бухкаць*, *вой* → *войкаць*, *ох* → *охаць*; *бабух* – *бабухнуць*. У вусным маўленні спіс адвыклічнікавых дзеясловаў можа быць істотна пашыраны.

(27) **Onomatop.** → **V** (**Onomatop.** → **V imperf.non-reflex.**;): *гаў* → *гаўкаць*, *ква* → *квакаць*, *кукарэку* → *кукарэкаць*, *ку-ку* → *кукаваць*, *мяў* → *мяўкаць*, *ціў* → *ціўкаць*.

Такім чынам, часцінамоўны дыяпазон знешняга словаўтварэння дзеясловаў у беларускай мове практычна неабмежаваны, але прадуктыўнымі могуць лічыцца толькі граматычныя мадэлі дыяпазонаў **N** → **V** і **Adj.** → **V**, у межах якіх актыўна ўтвараюцца незваротныя дзеясловы незакончанага і закончанага трыванняў. Таксама ад назоўнікаў могуць вельмі абмежавана ўтварацца зваротныя дзеясловы (*цяліцца*, *жарабіцца*). Ад слоў астатніх часцін мовы дзеясловы ўтвараюцца вельмі абмежавана і знаходзяцца на далёкай перыферыі дзеяслоўнага словаўтварэння.

3. Заключэнне. Словаўтварэнне дзеясловаў у адносінах да сфер і тыпаў дэрывацыі

Паслядоўнае выкарыстанне граматычных параметраў матывавальнага і матываванага слоў пры апісанні сістэмы беларускага дзеяслоўнага словаўтварэння дазваляе паставіць пытанне аб яго адносінах да асноўных сфер і тыпаў дэрывацыі.

Традыцыйна словаўтваральныя сістэмы славянскіх моў, у тым ліку і беларускай, апісваюцца з пазіцыі словаўтваральных тыпаў, якія размяркоўваюцца па дзвюх асноўных сферах дэрывацыі

(сінтаксічнай і лексічнай) (Курилович 1962), а самі словаўтваральныя тыпы падзяляюцца на тры асноўныя групы (транспазіцыйныя, мутацыйныя і мадыфікацыйныя) (Dokulil 1962). Такая класіфікацыя словаўтваральных тыпаў паслядоўна выкарыстоўваецца пры апісанні словаўтварэння назоўнікаў, дзе словаўтваральныя тыпы дастаткова выразна размяркоўваюцца па названых групам. У дачыненні да словаўтварэння дзеясловаў такія падыход да класіфікацыі словаўтваральных тыпаў да гэтага часу прымяняецца непаслядоўна, а дзеяслоўныя словаўтваральныя тыпы класіфікуюцца пераважна з пазіцый спосабаў дзеяслоўнага дзеяння. Разам з тым, паняцці сінтаксічнай і лексічнай дэрывацыі і размежаванне словаўтваральных тыпаў на транспазіцыйныя, лексічныя і мадыфікацыйныя пачынаюць паступова распаўсюджвацца і на дзеяслоўнае словаўтварэнне, і словаўтварэнне іншых часцін мовы. Так, А. А. Земская адзначае, што да сферы сінтаксічнай дэрывацыі, акрамя аддзіяслоўных назоўнікаў са значэннем адцягненага дзеяння і адпрыметнікавых назоўнікаў са значэннем адцягненай прыметы, адносяцца таксама “адсубстантыўныя прыметнікі, якія абазначаюць агульныя, неканкрэтызаваныя ў вытворным адносіны да таго, што названа ўтваральнай асновай: *цементный, лесной, автомобильный, вкусовой, грязевой, банановый, абрикоровый*” (Белошাপкова 1989: 295). У сваю чаргу І. С. Улуханаў пашырае паняцце словаўтваральнай транспазіцыі на дзеяслоўнае словаўтварэнне. У сваёй кнізе (Улуханов 2015) ён піша: “Транспазіцыйнай у словаўтварэнні звычайна лічаць утварэнне аддзіяслоўных імён дзеяння і адад’ектыўных назваў якасці (*читать – чтение, белый – белизна*). У гэтых парах назоўнік набывае транспазіцыйнае значэнне, г. зн. значэнне, катэгарыяльна ўласцівае іншай часціне мовы (дзеяслову ці прыметніку). Гэты від адносін мы назавем прамой транспазіцыйнай. Аднак транспазіцыю (у вызначаным вышэй сэнсе) можна бачыць і ў тых словаўтваральных парах, дзе матывавальнымі служаць назвы дзеянняў і якасцей, а матываванымі – адпаведна дзеясловы і прыметнікі (*аврал – авралить, ремонт – отремонтировать; невежество – невежественный*). Гэты від адносін назавем адваротнай транспазіцыйнай” (Улуханов 2015: 5-6). Далей у сваёй працы ён размяжоўвае адсубстантыўныя мутацыйныя дзеясловы (*смола – смолить*), адад’ектыўныя мутацыйныя дзеясловы (*хитрый – хитрить*), адвыклічнікавыя мутацыйныя дзеясловы (*ах – ахать*), адсубстантыўныя транспазіцыйныя

дзеясловы (*фокус – фокусничать*) і аддзеяслоўныя мадыфікацыйныя дзеясловы (Улуханов 2015: 7–8).

На наш погляд, паслядоўнае прымяненне граматычных параметраў матывавальнага і матыванага слоў дазваляе больш дакладна і паслядоўна вызначыць межы сінтаксічнай і лексічнай дэравацыі, а таксама паслядоўна размежаваць транспазіцыйныя, мутацыйныя і мадыфікацыйныя словаўтваральныя тыпы розных часцін мовы, у тым ліку і дзеясловаў, і вылучыць побач з названымі асноўнымі прамежкавыя (транспазіцыйна-мутацыйныя і мутацыйна-мадыфікацыйныя).

Так, словаўтваральная транспазіцыя абавязкова прадугледжвае розную часцінамоўную прыналежнасць матывавальнага і матываванага слоў, г. зн. утварэнне слова іншай часціны мовы. Такім чынам, у словаўтварэнні дзеясловаў да транспазіцыі павінны быць аднесены дзеяловы, ўтвораныя па часцінамоўных мадэлях знешняга словаўтварэння (**N** → **V**, **Adj** → **V**, **Adv** → **V**, **Num** → **V**, **Pron** → **V**, **Part** → **V**, **Interj** → **V** і **Onomatop** → **V**). Аднак да “чыста” транспазіцыйных могуць быць аднесены толькі тыя матываваныя дзеясловы, лексічнае значэнне якіх застаецца тоесным лексічнаму значэнню матывавальнага слова. У нашым выпадку гэта адназоўнікавыя дзеясловы тыпу *смех* → *смяцца*, *фокус* → *фокуснічаць*, *дыспут* → *дыспутаваць*, *вечар* → *вечарэць* і інш., якія рэалізуюць словаўтваральнае значэнне ‘дзеянне (працэс або стан) паводле значэння матывавальнага назоўніка’. Таксама да “чыста” транспазіцыйных мэтазгодна адносяць адпрыметнікавыя дзеясловы са значэннем ‘дзеянне (працэс або стан) паводле значэння матывавальнага прыметніка’: *сіні* → *сінець*, *чорны* → *чарнець*, *белы* → *бялець* і пад. Аднак пераважная большасць словаўтваральных тыпаў, паводле якіх дзеясловы ўтвараюцца ад слоў іншых часцін мовы, рэальна маюць характар транспазіцыйна-мутацыйных, паколькі а) змяняюць часцінамоўную маркіроўку і б) набываюць іншае лексічнае значэнне.

Таксама паслядоўная граматычная маркіроўка матывавальнага і матываванага слоў у межах граматычнай часцінамоўнай мадэлі **V** → **V** дазваляе размежаваць мутацыйныя і мадыфікацыйныя словаўтваральныя тыпы і мадэлі. Калі лічыць, што словаўтваральная мадыфікацыя, як правіла, патрабуе захавання граматычных параметраў матывавальнага і матываванага слоў, да гэтай сферы могуць быць аднесены толькі дзеясловы, утвораныя па

мадэлях **V imperf.non-reflex.** → **V imperf.non-reflex.** (*быць* → *бываць*, *везці* → *вазіць*, *ляцець* → *лятаць*, *несці* → *насіць*), **V imperf.reflex.** → **V imperf.reflex.** (*баяцца* → *пабойвацца*, *смяцца* → *пасмейвацца*), **V perf.non-reflex.** → **V perf.non-reflex.** (*панасіць* → *папанасіць*, *пабегаць* → *папабегаць*, *пагаварыць* → *папагаварыць*), **V perf.reflex.** → **V perf.reflex.** (*навучыцца* → *панавучыцца*, *падзівіцца* → *пападзівіцца*, *паздэквацца* → *папаздэквацца*). Матываваныя дзеясловы, утвораныя па граматычных мадэлях, паводле якіх граматычная маркіроўка адрозніваецца ад граматычнай маркіроўкі матывавальнага дзеяслова, павінны быць аднесены да сферы мутацыйнага словаўтварэння. Аднак, улічваючы характар і ступень сэнсавай неадпаведнасці матываванага дзеяслова матывавальнаму, яны больш адпавядаюць прамежкаваму мутацыйна-мадыфікацыйнаму тыпу.

Такім чынам, граматычнае апісанне сістэмы дзеяслоўнага словаўтварэння ў беларускай мове робіць мэтазгоднай удакладненую пяцікампанентную класіфікацыю дзеяслоўных словаўтваральных тыпаў (транспазіцыйныя, транспазіцыйна-мутацыйныя, мутацыйныя, мутацыйна-мадыфікацыйныя і мадыфікацыйныя), кожны з якіх характарызуецца спецыфікай граматычнай маркіроўкі матывавальнага і матываванага слоў.

Літаратура

- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině: Teorie odvozování slov*. Praha: Nakl. Československé akademie věd.
- Белашапкова, В. А. (ред.). (1989). *Современный русский язык*. Москва: Высшая школа.
- ГСБМ (1983): *Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Т. 2*. Мінск: Навука і тэхніка.
- Лукашанец, А. А. (1999). Узаемадзеянне граматычных катэгорый у словаўтварэнні беларускіх назоўнікаў. *Новые пути изучения словообразования славянских языков*. – Магдебург: Sonderdruck, 163–178.
- Лукашанец, А. А. (2001). Словаўтварэнне і граматыка. Мінск: Права і эканоміка.
- Лукашанец, Аляксандр (1996). Аб рознааспектным прадстаўленні семантыкі словаўтваральных сродкаў. *Я.Ф. Карскі і сучаснае*

- мовазнаўства: *Матэрыялы VI навуковых чытаньняў 25-26 студзеня 1996 г., Т. 2.* Гродна: Гродзенскі ўніверсітэт, 152–157.
- Лукашанец, Аляксандр А. (2000). Граматычны дыяпазон словаўтварэння суфіксальных назоўнікаў у беларускай мове (аддзеяслоўныя намінацыі). *Wortbildung: interaktiv im Sprachsystem – interdisziplinär als Forschungsgegenstand.* – Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 109–125.
- Моисеев, А. И. (1987). *Основные вопросы словообразования в современном русском литературном языке.* Ленинград: Издательство ЛГУ.
- РБС (2012). *Русско-белорусский словарь. В 3 т.* Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі.
- СБМ (2012): *Слоўнік беларускай мовы.* Мінск: Беларуская навука.
- ССРЯ (1985): Тихонов, А. Н. *Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х тт.* Москва: Русский язык.
- ТСБМ (1977–1984): *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. У 5-ці тт., 6-ці кн.* Мінск: Галоўная рэдакцыя Беларускай Савецкай Энцыклапедыі.
- Улуханов, И. С. (1988). Грамматический род и словообразование. *Вопросы языкознания, № 5, 107–121.*
- Улуханов, И. С. (2015). *Глагольное словообразование современного русского языка. Т. I. Глаголы, мотивированные именами и междометиями.* Москва: Азбуковник.

Елена Лукашанец

Минский государственный лингвистический университет

(профессор на пенсии)

elukashanets@rambler.ru

РУССКИЕ ГЛАГОЛЫ С СУФФИКСОМ -И(ТЬ): ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СЕМАНТИКИ МОДЕЛИ В РАЗНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПОДСИСТЕМАХ ЯЗЫКА

Abstract: The semantics of verbs with the suffix -и(ть) in three social subsystems of the modern Russian language is considered: criminal argot, youth slang and standard language. The study involves not only suffixal verbs, but also verbs formed by other methods of affixation. The analysis of motivated verbs is carried out in accordance with the distribution of their motivating nouns into groups by meaning (animate – inanimate nouns, names of persons, objects, designations of abstract concepts, etc.). Both common features and specific features of the formation of verb semantics are revealed.

Key words: word formation, suffix, argot, slang, standard language

1. Введение. Проблемы изучения глаголов на -ить в истории русского языкознания. Постановка цели исследования

Особенностью славянской и, в частности, русской морфемике является особое строение глагольной основы в инфинитиве, заканчивающейся, за редким исключением, на гласный. Тем самым русские глаголы могут (в орфографическом выражении) иметь финали *-ать, -еть, -ить, -оть, -уть, -ыть* и *-ять* (и также эти же элементы + постфикс *-ся*).

Среди глаголов русского языка глаголы на *-и(ть)* занимают, как кажется, особое место. Этот суффикс обладает формальным единообразием, в отличие от *-а(ть)*, который, во-первых, имеет орфографические варианты (*-а(ть)* и *-я(ть)*), а во-вторых, может как представлять собой самостоятельный суффикс, так и быть лишь частью другого, более длинного (ср. *-ова(ть), -ива(ть), -ыва(ть), -ствова(ть), -ирова(ть), -изирова(ть), -нича(ть)* и некоторые другие). Далее, он достаточно частотен, уступая в этом только *-а(ть)* (*-я(ть)*), – в отличие от *-у(ть), -е(ть)* и тем более *-ы(ть)* и *-о(ть)*: по нашим подсчетам на основе данных Обратного словаря (ОРС), *-ать* (орфографически также *-ять*) встречается в 15655 глаголах, *-ить* – в 7145, в то время как остальные соответственно – в 1388, 1095, 157 и 88 случаях.

Выше мы написали «суффикс», хотя этот термин применительно к гласным в глагольных основах достаточно условен, о чем свидетельствуют многочисленные работы, посвященные проблеме вокалических глагольных основ в русском языке, их морфемной квалификации. Не приводя обширный список этих работ, кратко подведем итоги научной дискуссии, которая велась по этому поводу в русистике примерно полвека тому назад. Так, в настоящее время мало кто будет спорить с тем, что глагольная гласная перед показателем инфинитива *-ть* может иметь двоякий характер: а) может быть полноценной суффиксальной морфемой, в том случае если глагол с ее помощью образован от другой лексемы (или, соответственно, составлять часть такой морфемы), или б) может являться субморфом (оформляющим элементом) – в немотивированных, в том числе заимствованных, глаголах. Примером первых могут для *-и(ть)* служить слова *партизани(ть)* (← *партизан*), *мельчи(ть)* (← *мелький*), вторых – *реши(ть)*. (В редчайших случаях гласная в глагольной основе принадлежит корню: *б(и)ть*, *пи(т)ь*).

Одним из первых русистов, проявивших пристальное внимание именно к этому суффиксу, был В. Г. Костомаров (Костомаров 1955). Уже в его работе заложены основы современных теоретических подходов к анализу этого суффикса: разграничены две основные функции *-и-*, описаны формальные классы глаголов с суффиксом *-и(ть)* и словообразовательная семантика мотивированных слов, охарактеризованы основные стилистические особенности рассматриваемых глаголов, причем в рассмотрении вовлекаются также и префиксально-суффиксальные образования.

В следующие десятилетия XX в., и в особенности после выхода академической «Русской грамматики» (Шведова 1980), в которой были тщательно описаны все словообразовательные типы глаголов на *-и(ть)*, исследователи сосредотачивались в основном лишь на отдельных аспектах рассмотрения данных глаголов, на отдельных их типах: на соотносительных парах переходных / непереходных глаголов на *-и(ть)* и *-е(ть)* (Лобашкова 1977), на образованиях от названий лиц (Пугачев 1987, Собиров 1991), на деадъективных глаголах (Волков 1993). Чаще всего при этом в фокус внимания попадали неологизмы и окказионализмы

(Панюшкин 1987, Цейтлин 1989, Изотов 1990), хотя изучалась и история формирования этой группы глаголов (Рогоза 1993).

В работах первых десятилетий XXI века, с одной стороны, эти подходы сохраняются: интерес к диахроническим аспектам (Дмитриева 2014, Старовойтова 2015) сочетается со стремлением исследовать неологизмы (Тумакова 2003, Буцева, Зеленин 2021) и окказионализмы (Ковалевич 2017), включая новообразования от имен собственных (Ильясова 2006, Лепович 2020); с другой стороны – развиваются новые аспекты рассмотрения этой проблемы: социальные процессы, происходящие в обществе, диктуют необходимость обращения к новым слоям лексики русского языка – молодежному жаргону (Козлова, Прокофьева 2001), русской речи зарубежья (Земская 2005); развитие теории языкознания вовлекло в рассмотрение семантические процессы, происходящие в этой группе глаголов (Ванкевич 2013, Ильясова 2016).

Среди вышеупомянутых работ особняком стоит капитальный труд И. С. Улуханова (Улуханов 2015), целиком посвященный глагольным отыменным новообразованиям. Автор детально описал, в том числе, образование глаголов с суффиксом *-и(ть)* в современном русском языке, уделяя внимание как формальным, так и семантическим аспектам процесса деривации и вовлекая в рассмотрение не только суффиксальные глаголы, но и глаголы на *-ить*, образованные другими способами (префиксально-суффиксальным и др.), и не только узувальные, но и, даже в большей степени, окказиональные образования.

В числе прочих И. С. Улуханов затрагивает вопрос о том, «в какой степени значение глагола с инвариантным суффиксом и контекстное значение инвариантного суффикса предопределено значением мотивирующего слова», при этом автор отмечает наличие лишь «большой степени предопределенности», но не «жесткой детерминированности» (Улуханов 2015: 80). Этот вывод автор делает на основании анализа в основном общелитературного материала, включая, судя по приводимым примерам, также данные Национального корпуса русского языка. Однако нам кажется, что формирование семантики мотивированного слова может зависеть также и от типа социальной подсистемы национального языка. В связи с этим мы можем поставить следующую цель нашего небольшого исследования: выявить, насколько словообразовательное значение глаголов на *-и(ть)* обусловлено

семантическими характеристиками мотивирующего слова в разных социальных подсистемах русского языка – не только литературном языке, но и принадлежащих к субстандарту.

2. Материал и методика исследования

Исходя из цели исследования, мы используем в нашей работе материал трех подсистем русского национального языка. Во-первых, мы задействуем материал социолекта т. н. «закрытого» типа – криминального аргю второй половины XX в. Этот материал в целом нами проанализирован со словообразовательной точки зрения (Лукашанец 2012), однако конкретные особенности мотивированных глаголов на *-и(ть)* ранее не рассматривались. О характеристике данного материала и его источников см. там же (Лукашанец 2012: 52–62).

Во-вторых, мы привлекаем также современный материал молодежного сленга, отраженный в т. н. онлайн-словарях – интерактивных словарях, размещенных в Сети и пополняемых самими носителями сленга (см. о них подробнее Лукашанец 2019).

В-третьих, были взяты также глаголы на *-ить* из Генерального интернет-корпуса русского языка (далее – ГИКРЯ).

Некоторые особенности методики отбора материала из этих трех типов источников и теоретические подходы к их обработке объяснены ниже.

2.1. Криминальное аргю второй половины XX в.

В арготическом материале зафиксировано 565 отсубстантивных глаголов с суффиксом *-и(ть)*. Среди всех отыменных аффиксальных образований они занимают около 66 % (т.е. почти две трети). При этом надо учесть следующее.

1. Мы рассматривали не только суффиксальные глаголы, но и те, которые были образованы с помощью этого суффикса и префикса и/или постфикса. Нам кажется, что задача выявления взаимоотношений семантики мотивирующего и мотивированного решаема вполне одинаково во всех таких случаях. Семантическими компонентами, привносимыми в значение мотивированного префиксами и постфиксом, можно в данном случае пренебречь.

2. В некоторых глаголах суффикс *-и-* выступал с наращениями или, по-другому, имел вариантыные морфы: *-ави-*, *-ажу-*, *-али-*, *-ани-*, *-ари-*, *-ачи-*, *-аши-*, *-ери-*, *-ечи-*, *-ири-*, *-они-*, *-ули-*, *-учи-*, *-ыри-*, *-ычи-* и некоторые другие. Наличие таких морфов – яркая

черта социолектного словообразования, и игнорировать их нам кажется неправильным, ср. *бобылярить* ‘быть холостяком’ (← *бобыль*), *измордалить* ‘оставить следы побоев на лице’ (← *морда*).

3. Глаголы образуются как от общелитературных слов, так и, чаще, от других арготизмов, в том числе и от семантических дериватов. Таковы, например, *тараканить* ‘шалить (о детях)’ (← *таракан* ‘ребенок’), *джонить* ‘выдавать себя за иностранца’ (← *джон* ‘иностранец’); при делении мотивирующих на семантические группы учитываются, естественно, именно арготические (переносные) значения.

4. Этимология некоторых арготизмов или, точнее, выявление их мотивировки бывает иногда крайне затруднено: так, мы не видим явной связи значений мотивирующего и мотивированного в парах, например, *вандал* и *вандалиться* ‘скитаться’, *голован* и *голованить* ‘скрываться на чердаке’, *паскуда* и *паскудить* ‘хвастаться’. Такой разрыв связи в деривационной паре также вполне характерен для социолектов.

2.2. Молодежный сленг (онлайн-словари)

Из онлайн-словарей (СБ, СМС, СН) были выделены отсубстантивные глаголы на *-и(ть)* в количестве 228 слов. Так же как и выше, проанализированы не только суффиксальные, но и другие аффиксальные слова; учитывался суффикс с наращениями (*-ари-*, *-ачи* и проч., например: *заботварить* (← *ботва*), *фигачить* (← *фига*), *залампачить* (← *лампа*), *струячить* (← *струя*)), впрочем, таковых оказалось здесь очень немного. Некоторые случаи допускают двойственную мотивацию: *мексиканить* ‘1) путешествовать по Мексике; ехать в Мексику; 2) питаться блюдами мексиканской кухни; 3) батрачить на белых хозяев; 4) заводить бурные многоходовые любовные романы в духе мексиканских телесериалов’¹ ← *Мексика* или *мексиканский*, приоритет отдавался тогда существительному в качестве мотивирующего имени.

¹ Здесь и далее для примеров из онлайн-словарей мы сохраняем те формулировки значения, которые давали сами пользователи словарей.

2.3. Современный литературный язык

Поиск осуществлялся в подкорпусе «Вконтакте» по формуле [lemma="*.ить.*" pos="V"], что должно было дать достаточный материал по всем формам глаголов на *-ить*. Очистка первоначальной выгрузки в программе Excel от ошибочных результатов была сделана вручную. Были также исправлены написания с опечатками.

Далее материал был также разделен на следующие части.

1. Слова русского литературного языка второй половины XX в. По Обратному словарю, вернее, его электронной версии (ОРС), был сформирован корпус глаголов на *-ить* и *-иться* (всего в количестве 7145 слов). Все слова из ГИКРЯ, совпадающие с глаголами этого корпуса (без учета значений, так как Обратный словарь их не дает), были удалены из нашего материала: они уже подверглись анализу в указанных выше работах русистов 1970–1990-х гг.

Кроме них, были также удалены немногочисленные (23) окказионализмы, встречающиеся в произведениях авторов первой половины XX в. (И. Северянин, В. Маяковский, С. Есенин) и также нашедшие свое отражение в лингвистических работах.

2. Потенциальные слова. Это довольно «пестрая» группа мотивированных слов, которые связаны со словами первой группы разнообразными деривационными отношениями: префиксальные (*выбесить, загрезить, полихачить, спружинить*) глаголы, также глаголы, обозначающие способы действия (*нарезвиться, отзвониться*); к ним добавляются также некоторые другие слова (*банкротить*: в Обратном словаре присутствует только *банкротиться*). Поскольку в основе этих глаголов лежит мотивированный глагол на *-ить*, зафиксированный в Обратном словаре, их анализ также ничего не добавил бы к решению поставленной выше проблемы.

3. Нецензурная лексика. По этическим причинам мы также исключили слова с матерными корнями и корнями нематерными, но нецензурными.

4. Жаргонизмы и арготизмы. Среди выделенных в ГИКРЯ лексем мы обнаружили более ста слов, которые можно отнести к различным жаргонам, арго, сленгам. Действительно, 31 слово зафиксировано в наших арготических материалах (Лукашанец 2012): *бакланить, отдуплить, петрить, побазарить, скорешиться, скурвиться*, еще 24 представляют собой слова, мотивированные

арготическими глаголами: *разбодяжиться* (← *бодяжить*), *поколбаситься* (← *колбаситься*), *похимичить* (← *химичить*). Далее, 25 глаголов принадлежат современному молодежному сленгу, поскольку зафиксированы в интерактивных онлайн-словарях молодежного сленга: *барыжить* ‘заниматься мелкой частной торговлей’, *косячить* ‘делать что-либо крайне небрежно и, как следствие, допускать грубые ошибки’, *штырить* ‘получать удовольствие’, а 19 также образованы от сленговых глаголов: *заглючить* (← *глючить*), *позадротить* (← *задротить*), *подшаманить* (← *шаманить*). Все эти слова так или иначе представлены в нашем исследовании, там, где говорится об арготическом или сленговом словообразовании.

5. Англицизмы. В ГИКРЯ зафиксировано также 179 глаголов с англоязычными корнями. Эти глаголы, как и любые другие глаголы с иноязычным корнем, подразделяются на две основные группы: а) глагольные дериваты, образованные от соответствующих заимствованных в русский язык существительных (*дестрой* ‘процесс разрушения’ → *дестроить*, *репорт* ‘сообщение администрации игры с жалобой на какого-либо игрока за нарушения правил игры’ → *репортировать*, *читер* ‘игрок, нарушающий правила’ → *читерить* ‘нарушать правила’, *кэндишоп* ‘кондитерская’ → *кэндишопить*), и б) заимствованные глаголы, где глагольная финаль *-ить* носит оформляющий характер, позволяя приспособить англоязычную лексику к морфологии русского языка (*дауншифтить*, *делетить*, *стилить*, *фидить*, *хантить*). Однако мы приняли решение в данном исследовании не привлекать англоязычный материал, поскольку, как известно, отнесение глагольных лексем к той или иной группе составляет достаточно сложную проблему, решение которой, зависящее в основном от наличия и типа соотношения иноязычного глагола с однокоренным существительным, потребовало бы специального анализа и заставило бы выйти за рамки данной небольшой работы.

6. Слова современного литературного языка. Оставшиеся 158 слов можно, с определенной долей условности, отнести к современному литературному языку. Именно эти слова, не

принадлежащие к ни к одной из вышперечисленных пяти групп, проанализированы ниже.

3. Анализ материала

Учитывая вышесказанное, попытаемся, распределяя мотивирующие на семантические (тематические) группировки, установить возможную обусловленность словообразовательного значения мотивированного глагола значением мотивирующего слова.

3.1. Криминальное арго второй половины XX в.

I. Одушевленные существительные.

Глаголов на *-и(ть)*, образованных от названий лиц, в арго примерно одна треть. Поскольку большую роль в арготическом лексиконе играют названия преступников, то и среди отсубстантивных глаголов много слов со значением «быть преступником (с данной специализацией)»: *баклан* ‘хулиган’ → *бакланить* ‘хулиганить’, *рыбак* ‘вор, совершающий кражи у отдыхающих на пляже’ → *рыбачить* ‘совершать кражи на пляже’, *утюг* ‘спекулянт, имеющий дело с группами иностранных туристов’ → *утюжить* ‘спекулировать вещами, приобретенными у персонала судов, выполняющих заграничные рейсы’ (имеется только один глагол, образованный от названия «мирной» профессии: *пихальщик* ‘футболист’ → *пехальщить* ‘играть в футбол’). Довольно жесткая зависимость существует и в парах со значением «доносчик / осведомитель – доносить / быть осведомителем»: *лягавый* → *лягавить*, *тихарь* → *тихарить*, *фигарь* → *фигарить*.

Довольно предсказуемо образуются глаголы со значением «быть человеком с указанными свойствами, манерой поведения, чертами характера» от названий хитрых (*гнедой* → *гнедить*, *лиса* → *лисить*), жадных (*жадняк* → *жаднячить*), глупых (*осел* → *ослить*), хвастливых (*пономарь* → *пономарить*, *фикстула* → *фикстулить*), наглых (*халява* → *халявить*) людей. Еще одна специфическая для криминального арго группа названий лиц –

обозначения опозоренных, униженных преступников и/или заключенных, от которых образованы каузативные глаголы («делать таким человеком»): *помои* → *опомоить*, *тварь* → *тварить*, *форшмак* → *форшмачить*, *чуха* → *чушить*.

Выше были приведены глаголы *лисить* и *ослить*; в арго они мотивированы не общелитературными названиями животных, а арготическими зооморфизмами *лиса* ‘хитрый человек’ и *осел* ‘глупый человек’. Подобные случаи нередки в арго (ср. еще *нерпачить* ‘уклоняться от прямого разговора’, *павлинить* ‘заснаваться’). Однако имеются и другие глаголы, образованные непосредственно от зоонимов: *рачить* ‘работать усердно’, *рассобачиться* ‘рассердиться’, *обшучить* ‘обмануть’, – семантика всех таких слов формируется с использованием метафорических переносов.

II. Названия предметов.

Среди конкретных существительных выделяются, прежде всего, названия частей тела. От одних из них образуются глаголы с довольно прозрачной «инструментальной» мотивировкой: глагол означает действие, обычное или характерное для данной части тела, с некоторым сдвигом в «профессиональную» преступную сферу: *копыта* ‘ноги’ → *копытарить* ‘прохаживаться’, *уши* → *ушадрить* ‘прислушиваться’, *грабки* ‘пальцы’ → *грабчить* ‘щупать карманы жертвы’; в особенности четкую группу представляют названия женских и мужских половых органов и соответствующие глаголы.

«Инструментализм» проявляется и в семантике глаголов, образованных от названий приспособлений, инструментов, оружия: *гармочить* ‘пользоваться автогеном’ (← *гармоч* ‘автогенный аппарат’), *kozyрить* ‘рубить’ (← *kozyрь* ‘топор’), *микстуриуть* ‘убивать’ (← *микстура* ‘оружие огнестрельное’).

Еще одна четко выделяемая группа – названия наркотиков, спиртных напитков и предметов, предназначенных для курения, которые мотивируют глаголы со значением «употреблять ...»: *смолить* ‘курить гашиш’ (← *смола* ‘гашиш’), *газолинить* ‘пить самогон’ (← *газолин* ‘самогон’), *квасить* ‘пить спиртные напитки’ (← *квас* ‘спиртное’), *пирхотить* ‘курить’ (← *перхота* ‘папиросы’).

Впрочем, для наркотиков возможны и варианты развития значения: *кашкарить* ‘изготавливать наркотики; принимать наркотики; торговать морфием’ (← *кашкар* ‘наркотик, морфий’), иногда встречаются и более редкие семантические соотношения: *долбанить* ‘выпрашивать окурки, начиненные гашишем’ (← *долбан* ‘окурки папиросы, начиненный гашишем’), *малинить* ‘совершать ограбление усыпленной наркотиком жертвы’ (← *малинка* ‘снотворное, которое используют при ограблении жертвы’).

Интересно, что названия денег мало предопределяют семантику образованных от них глаголов: деньги можно тратить (*дрожжить*), выпрашивать (*дубасить* ← *дуб* ‘один рубль’), копить (*купюрить*), платить (*чистоганить*).

Семантика глаголов, образованных от названий помещений, мест, вместилищ, специфична и часто обусловлена особым арготическим номинативным заданием. Так, названия тайников, воровских притонов мотивируют глаголы с общим значением «прятать/прятаться» (*дабанить* ‘прятать в камере хранения’, *катронить* ‘ночевать в притоне’). Похожая ситуация – и с названиями мест заключения или их частей (*номериться* ‘находиться в камере’, *торбиться* ‘содержаться в ШИЗО’). Что же касается других слов с семантикой контейнера, они не столь явно обуславливают значение глагола: так, от общелитературного слова *тара* образованы *втарить* ‘снабдить чем-либо необходимым’, *дотарить* ‘донести’, *затарить* ‘спрятать’; Впрочем, не исключаем и возможного влияния семантики приставок в этих случаях.

Видно, как на процесс мотивации влияет «профессиональная» деятельность носителей арготического: семантика глагола развивается в сторону отражения в ней использования данной вещи в процессе совершения преступления, например: *затынить* ‘загородить при совершении кражи’ (← *тын*), *фалдарить* ‘приподнимать одежду и воровать’ (← *фалда*), *шнифтить* ‘совершать кражи через разбитые окна’ (← *шнифт* ‘стекла’). Во многих же случаях формирование семантики глаголов, образованных от конкретных существительных, происходит довольно хаотично, нередко с применением процессов метафоризации (*сифон* → *сифонить* ‘дуть;

сквозить’, *самовар* → *самовариться* ‘ворчать’, *фагот* → *фаготить* ‘говорить басом, хрипеть’), а часто – и с отсутствием явной связи между значениями слов (*отмочалить* ‘пошутить’, *роялить* ‘находиться где-либо без нужды’), что также проявляется в образованиях от названий городов: неясно, как связаны *рязанить* ‘выпрашивать’ и *Рязань*, *самарить* ‘выяснять’ и *Самара*, *таманить* ‘медлить’ и *Тамань*.

III. Названия абстрактных понятий.

Незначительное, порядка 15 %, число глаголов, мотивированных отвлеченными существительными, в целом демонстрирует известные тенденции: глагол обозначает то действие, которое в опредмеченном виде отражено в существительном; это называют иногда обратной транспозицией (Улуханов 2015: 6–8). Например: *кабурить* ‘делать подкоп’ (← *кабур* ‘подкоп’), *кипишиться* ‘скандалить’ (← *кипеш* ‘скандал’), *мандражить* ‘бояться’ (← *мандраж* ‘страх’), *парафинить* ‘клеветать’ (← *парафин* ‘клевета’).

3.2. Молодежный сленг (онлайн-словари)

В сленге в целом сохраняется выявленное для арго соотношение крупных группировок глаголов, образованных от одушевленных, неодушевленных конкретных и абстрактных существительных (больше всего вторых, меньше всего – третьих). Однако внутри этих групп наблюдаются несколько иные закономерности формирования словообразовательного значения глаголов.

Так, для названий лиц, кроме вполне обычных соотношений типа «лицо по профессии/специальности – быть таким лицом, работать по данной специальности» (*админ* → *админить* ‘администрировать локальную сеть’, *волонтер* → *волонтерить* ‘заниматься волонтерской работой’) и «лицо, обладающее склонностью к чему-либо, характеризующееся каким-либо поведением, имеющее данные черты характера – проявлять соответствующие привычки, черты характера и др.» (*булдос* ‘тот, кто любит попить с утра на лавочке, как это водится на рассвете’ → *булдосить* ‘пить спиртные напитки, но не редко, а частенько,

желательно с друзьями, а не в одиночку’, *капитан* *Очевидность* ‘человек, говорящий и без того понятные вещи’ → *капитанить* ‘говорить очевидные, банальные вещи, повторять общеизвестные истины’), имеется около 10 образований от имен собственных, чаще всего личных имен известных лиц – например, политиков, актеров, спортсменов, с общим значением «вести себя так, как данный человек; проявлять такие качества»: *зиданить* ‘пытаться обыграть в футболе всех соперников одного за другим, как это делал Зинедин Зидан’, *заобамить* ‘«вдурить, втюхать» свой товар; от технологий продвижения Б.Обамы на пост президента США’, *петросянить* ‘тупо шутить, острить’ (от фамилии артиста – Петросян). В отличие от арго, здесь зафиксированы также и образования от названий национальностей, причем чаще сниженных; значения глаголов ярко показывают отношение носителей сленга к представителям этих народов: *китаёзить* ‘1) пользоваться китайскими сайтами, автомобилями и т.п. изделиями КНР; 2) есть блюда китайской кухни; 3) производить свою продукцию в Китае; 4) нелегально «стянуть» программу из Интернета, «слямзить» или скопировать IT-продукт; 5) подражать китайцам в чём-либо’, *негритосить* ‘тяжело, упорно работать без видимого успеха и прибыли’, *таджикить* ‘строить дом, делать ремонт’.

Как ни странно, в сленге обнаружено большое число отзоонимных глаголов (более двух третей всех глаголов, образованных от одушевленных существительных). В этих глаголах профилируются общепринятые для русской лингвокультуры ассоциации, связанные с данным животным, однако сам набор животных специфичен, совсем не обязательно присутствуя в обыденном национальном бестиарии: *бизонить* ‘буйствовать, вести себя агрессивно, жестко нападать’, *жирафишь* ‘тупить, тормозить, не понимать’, *пингвинить* ‘присутствовать на ФМ-акции в качестве пингвина, наблюдать за действиями мобберов на акции’, *питонить* ‘получать удовольствие’, *тюлениться* ‘делать что-то очень медленно, лениво, переминаться с ноги на ногу’, *хомячить* ‘употреблять пищу’.

Среди неодушевленных конкретных существительных, мотивирующих глаголы на *-и(ть)*, выделяются, прежде всего, названия мест, помещений, которые, в свою очередь, распадаются на две подгруппы: а) географические имена собственные, названия стран, городов и б) нарицательные существительные. Первых

гораздо больше, причем в основном это названия южных или восточных государств, а значение глагола довольно стандартно, хотя и допускает ряд вариаций: *анголить* ‘работать / служить в Анголе’, *аргентинить* ‘1) готовить блюда аргентинской кухни; 2) болеть за Аргентину (в футболе, автогонках); 3) путешествовать по Аргентине’, *африканиить* ‘жить / отдыхать / работать / воевать в Африке’, *венесуэлитить* ‘вести бизнес в Венесуэле’, *гватемалить* ‘посещать Гватемалу в рабочих целях’. Встречаются и более сложные ассоциации при формировании глагольной семантики, нередко с применением метафоры: *кубинить* (← *Куба*) ‘экспортировать революцию’, *эстонить* (← *Эстония*) ‘всё делать в предельно замедленном темпе’. Что же касается нарицательных существительных в функции мотивирующих, то они чаще всего подвергаются метафоризации: *припланетиться* ‘присесть’, *растележаться* ‘не в меру вольготно расположиться, заняв слишком много места’.

Глаголы от наименований веществ чаще всего обозначают «употреблять, использовать это вещество», таковы *циклололнить*, *чифирить*, *эфедринить*, *щелочить*, *потабачить*. В противоположность им глаголы с мотивирующим – названием продукта питания – формируют, наоборот, чаще переносное значение, мотивацию которого иногда бывает непросто выявить: *апельсинить* и *котлетить* ‘мастурбировать’, *батонить* ‘валяться дома на диване’ (*ягодицы* → *булки* → *батоны?*), *лимониться* ‘расслабляться на диване’, *овоцитить* ‘ничего не делать’. Такая же картина – и в случае с названиями предметов одежды, быта в качестве мотивирующих: *бушлатить* (← *бушлат?*) ‘испытывать состояние абстинентного синдрома’, *залампачить* (← *лампа?*) ‘сделать’, *распатронить* (← *патрон?*) ‘забрать все до последнего’, ср. метафорически «заряженные» *микрофонить* ‘орать’, *опассатижить* ‘прижать, загнать в угол’, *прилопатить* ‘заставить делать какую-либо работу’, *шурупить* ‘соображать’.

Немногочисленные глаголы, мотивированные абстрактными существительными, так же как и выше, чаще всего обозначают данное действие: *понирванить* ‘впасть в нирвану’, *регить* ‘регистрировать’ (← *рега* ‘регистрация’), *юморить* ‘шутить’.

3.5. Современный литературный язык

Проанализируем отобранные данные из ГИКРЯ также по тематическим объединениям их мотивирующих.

I. Одушевленные существительные.

Так же, как и выше, имеются глаголы со значением «быть тем-то по профессии/специальности / роду занятий»: *вожатый* → *вожатить*, *генерал* → *прогенералить*, *пират* → *пиратить*, *химик* → *химичиться*. Несколько больше глаголов, обозначающих действие лиц по типу поведения, склонности, черте характера и проч.: *вандалить*, *капризулить*, *лунатить* (← *лунатик*), *маньячить*, *наркоманить*, *патриотить*, *суперменить*, *сыроедить*, *супружить*. То же – от названий существ: *вампитить*, *драконить*, *левиафанить*, а также от названий животных: *бычить*, *крысить*, *оттараканить*. Судя по контекстам, все отзоонимные глаголы имеют переносное значение: «Банан взял мат и оттараканил туда в угол»; «Друзья на авто, кто-нибудь может оттараканить двух очаровательных созданий с моим сопровождением в ветклинику?» (*оттараканить* ‘отбросить; отправить, отвезти’).

II. Названия предметов.

Как и выше, имеются глаголы, образованные от наименований частей тела: «Ручки не ручат, ножки не ножат, думалка не думает ... Пойду-ка я спать...» – здесь значение глагола «совершать действие, характерное для данной части тела»; а также – от названий мест, с общим значением «производить действия, которые обычно производятся в данном месте»: «...мы только обошли вокруг и вернулись в квартиру и продолжили голливудить.) спасибо всем , кто поддерживал атмосферу праздника !)) »); «...камушек, который подобрала, когда мы с тобой ходили на Иркут пленерить. Звони почаще ... мне тебя очень не хватает». Остальные конкретные существительные – наименования предметов быта, одежды – обычно претерпевают семантические переносы при образовании от них глаголов: «В переговорах проанализируй психотип оппонента и отзеркальте его "я свой"»; «Кстати, вышибло почему-то на Зинаиду Захаровну, которая тут же отбатутила меня обратно, даже не заметив этого»; «Всякий раз выкладываете шляпку на стол и смотрите, не фалдит ли поле. Почерк и узор могут внести свои коррективы».

В отличие от предыдущих двух лексиконов здесь больше глаголов, мотивированных «природно-погодными» существительными: «Весь день буранилось, метелилось, пуржило»; «Заноябрило ноябрем и декабрем задекабрило» – отметим здесь активизацию одной и той же модели, ср. также «Что-то мне сегодня плакать хочется... Вдруг засентябрило на душе...».

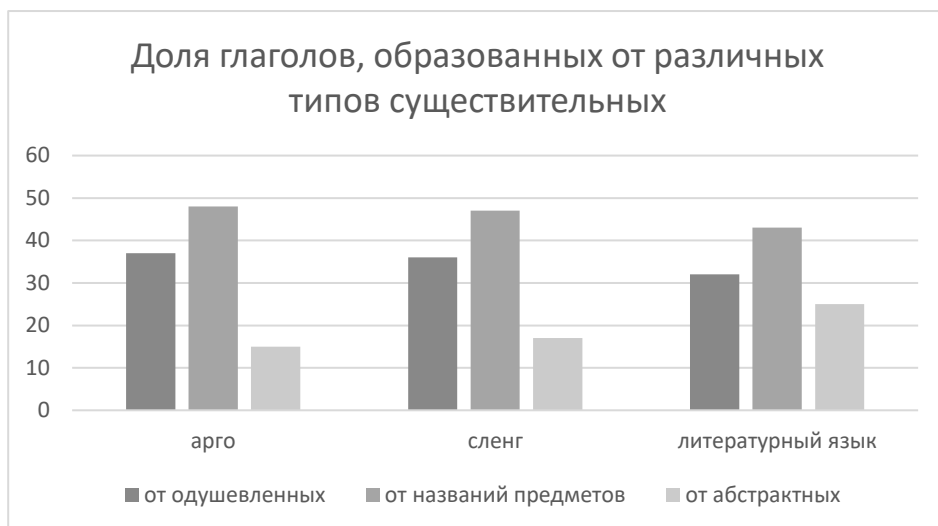
Необычным также является и нагромождение однокоренных слов с одновременным переосмыслением существительных как глагольных форм. Название «пикачú» (имя одного из самых известных покемонов, героя одноименного мультсериала) было в русском языке осознано как глагольная форма 1 лица единственного числа (я что делаю?), откуда потом и появилось видоизменение «пикатил» (что делал?) и «пикатить» (что делать?), что и имело своим следствием выражение «*Пикачу, пикатил и буду пикатить!*» Такого же типа и фраза «*Я крокодил, крокожу/крокою и буду крокодить*» (автор выражения – поэт и прозаик Михаил Волков; впоследствии фраза использовалась в песни одного российского музыканта).

Образования от абстрактных существительных демонстрируют те же закономерности, что и в двух предыдущих случаях: *побачатить* (← *бачата* (танец)), *джазить*, *комфортить*, *кошмарить*, *марафонить*, *занирванить*, *феерить*.

4. Некоторые выводы

При образовании отсубстантивных глаголов на *-и(ть)* – конкретно, при формировании их семантики – в разных социальных подсистемах современного русского языка наблюдаются как общие, сходные черты, так и различия.

Наиболее явным общим свойством процесса деривации в этих случаях является количественное соотношение трех основных групп глаголов – образованных от а) одушевленных, б) неодушевленных конкретных и в) абстрактных существительных. Как показало исследование, во всех трех подсистемах дериватов от абстрактных слов меньше всего, гораздо больше – от одушевленных существительных (в основном от наименований лиц), и самое значительное число глаголов – 40–50 % – мотивировано названиями предметов (см. диаграмму).

Общим для сленга и литературного языка (в противопоставление арго) является образование глаголов от имен конкретных лиц со значением «вести себя так, как данный человек», а также от географических названий, причем с довольно широким спектром значений: «отдохнуть – ездить – работать – ... в данной стране / данном городе». В целом для этих двух подсистем характерно образование глаголов на *-и(ть)*, мотивированных литературными словами, с метафорическим переосмыслением значения.

В криминальном арго образование глаголов на *-и(ть)* в гораздо большей степени претерпевает влияние специфики этой субстандартной подсистемы русского национального языка. С одной стороны, «профессиональная» функциональность арго, направленность его лексики на обозначение понятий преступного «ремесла» имеет своим результатом частую обусловленность словообразовательной семантики мотивированных глаголов тематикой мотивирующих существительных (см. выше о названиях типов преступников по их «специальности», наименованиях инструментов, спиртных напитков, тайников и притонов – и, соответственно, образованных от них глаголах). С другой стороны, некоторая степень экспрессивности арго ведет к появлению не только метафорически «заряженных» глаголов (*фаготить*), но и почти полностью демотивированных обозначений с «размытыми»

связями между означаемыми двух слов – мотивирующего и мотивированного (*таманить*).

Литература

- Буцева, Т. Н., Зеленин, А. В. (2021). «Глаголы как объект описания аспектных неологических словарей». *Активные процессы в современном русском языке: национальное и интернациональное*. Москва: ФЛИНТА, 125–137.
- Ванкевич, О. Г. (2013). «Типы семантической мотивированности отыменных глаголов в русском и белорусском языках». *Весті НАН Беларусі. Серыя гуманітар. навук* 4, 103–108.
- Волков, В. В. (1993). *Деадъективное словообразование в русском языке*. Ужгород: Ужгородский государственный университет.
- Дмитриева, О. И. (2014). «Динамика глагольной семантико-словообразовательной подсистемы в русском языке XVIII века». *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание* 1 (20), 6–13.
- Земская, Е. А. (2005). «Особенности русской речи эмигрантов четвертой волны». http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_520 [Дата доступа 27.02.2023].
- Изотов, В. П. (1990). *Социально-словообразовательный аспект изучения новообразований: автореферат кандидатской диссертации*. Орел; Орловский государственный педагогический институт.
- Ильясова, С. В. (2006). *Отыменные глаголы, мотивированные именами собственными, в аспекте словообразовательной игры*. <http://repo.ssau.ru/handle/YaZYKOVAYa-LICHNOST-TEKST-DISKURS/Otymennye-glagoly-motivirovannye-imenami-sobstvennymi-v-aspekte-slovoobrazovatelnoi-igry-74864> [Дата доступа 27.10.2023].
- Ильясова, С. (2016). «Отыменные глаголы как продукт мотивации и псевдомотивации». *Филология и культура* 4(46), 44–49.
- Ковалевич, И. О. (2017). *Окказиональное словотворчество в речи детей дошкольного и школьного возраста*. <https://cyberleninka.ru/article/n/okkazionalnoe-slovotvorchestvo-v-rechi-detey-doshkolnogo-i-shkolnogo-vozrasta> [Дата доступа 26.10.2023].

- Козлова, Р. П., Прокофьева, Т. О. (2001). «Способы образования отыменных глаголов в молодежном жаргоне». *Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки*. Т. 23, № 5, 10-12.
- Костомаров, В. Г. (1955). *Словообразовательная структура глаголов класса -ить, -ят в современном русском языке: автореферат кандидатской диссертации*. Москва: Институт языкознания АН СССР.
- Лепоевич, Е. (2020). «Деноминативные глаголы, мотивированные именами собственными». *Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Проблемы языкознания и педагогики* 4, 79–89.
- Лобашкова, С. Г. (1977). *Словообразовательная структура и семантика соотносительных переходных/непереходных (суффиксами -И/-Е-) глаголов в современном русском языке: автореферат кандидатской диссертации*. Москва: Московский областной педагогический институт.
- Лукашанец, Е. Г. (2019). «Новое слово и новый словарь: проблемы описания семантики в онлайн-словарях сленга». *Труды Института русского языка РАН* 19, 275–281.
- Лукашанец, Е. Г. (2012). *Словообразование в арго: система способов и типов деривации*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- ОРС: *Обратный русский словарь*. <https://www.slovorod.ru/rev-zaliznyak/index.html>.
- Панюшкин, В. В. (1989). *Образование новых слов и синонимия в ономаσιологическом аспекте: автореферат кандидатской диссертации*. Воронеж: Воронежский государственный университет.
- Пугачев, И. А. (1987). *Структура словообразовательной парадигмы названий лиц в современном русском языке: автореферат кандидатской диссертации*. Москва: Университет дружбы народов.
- Рогоза, Н. Р. (1993). *Отыменные глаголы с суффиксом -и в русском языке XI—XVII вв.: автореферат кандидатской диссертации*. Москва: Институт русского языка.
- СБ: *Словоборг*. <http://slovoborg.su/>.
- СМС: *Словарь молодежного сленга*. <http://teenslang.su/>.
- СН: *Словоново*. <http://slovonovo.ru/>.

- Собиров, С. (1991). *Словообразовательные парадигмы в гнездах имен существительных наименований лица в современном русском языке: автореферат кандидатской диссертации*. Москва: Университет дружбы народов.
- Старовойтова, О. А. (2015). «Об одной глагольной словообразовательной модели в современном русском языке: динамический аспект». *Вестник Санкт-Петербургского государственного университета*. Серия 9. Вып. 1, 154–161.
- Тумакова, Е. В. (2003). *Глагольные новообразования в современном русском языке: семантика и функционирование: автореферат кандидатской диссертации*. Тюмень: Тюменский государственный университет.
- Улуханов, И. С. (2015). *Глагольное словообразование современного русского языка. Т. I. Глаголы, мотивированные именами и междометиями*. Москва: Азбуковник.
- Цейтлин, С. Н. *Детская речь: инновации формообразования и словообразования: автореферат докторской диссертации*. Ленинград; Ленинградский государственный педагогический институт.
- Шведова, Н. Ю. (ред.) (1980). *Русская грамматика, т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва: Наука.

Марјан Марковиќ
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 markovic@ukim.edu.mk

ПРОДУКТИВНОСТА НА ПРЕФИКСНИТЕ И СУФИКСНИТЕ ВИДСКИ МОДИФИКАТОРИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Abstract: Within the tendency of the Macedonian language to restructure the modal indicators and raise the transparency from the morphonological to the morphological level, the prefixes and suffixes as aspectual modifiers play the most significant role. This analysis is focused on restructuring of the Macedonian verbal system in relation to the category, of aspect, especially when the prefixes and suffixes are playing the biggest role. The suffix *-(u)v-a* which becomes a universal type modifier for imperfectivity (including iterativity) will be analyzed. This suffix is superimposed on perfective/perfectivized bases (*īpрча-īpreīpрча-īpreīpрчува; говеge-говегува*), and always has the power to superimpose itself on the *-n-* base (as semantically the most general – 'momentivity') and to create new double nuclei on the side of the inherited pairs/series of aspect (*īāāa-īāagne-īāagnува*). Also, in relation to the modern Macedonian, the prefix *iz(s)-* will be analyzed, which forms the perfective form of the newly formed verbs with *-ira*. The prefix *iz(s)-* has the meaning thread 'execution of the action in its entirety', and thus becomes a universal aspectual modifier for this group of verbs (*исконīākīиpра, издеманīиpра, изиpиpииpра...*).

Key words: македонски јазик, глаголски систем, префиски и суфикси, видски модификатори

Вовед

Специфичноста на развојот на македонскиот јазик може да се огледа во неговата „двојна афилијација“. Имено генеалогски, тој е словенски (јужнословенски) јазик со наследени словенски категории во рамките на граматичкиот систем. Од друга страна, според ареалните критериуми, тој е балкански јазик што во голема мера ја заменил својата наследена граматичка структура за да се доближил до слична артикулација на заедничката концептуализација на светот со другите несловенски балкански јазици.

Така, од една страна, можеме да зборуваме за т.н. упростување на именскиот систем, односно пренесување на морфолошките постпозитивни падежни показатели во препозиција, а од друга страна, за т.н. усложнување на глаголскиот систем со голем број временски и модални категории. Сето тоа се должи на

многувековниот развој на македонскиот јазик во балканската јазична средина, при што процесите на адаптација биле, пред сè, мотивирани од потребата за обезбедување појасна комуникација меѓу говорителите на различните јазици и дијалекти. За да се обезбеди тоа, низ развојот јазикот ги поместувал наследените показатели на одредени категории на едно појасно и потранспарентно ниво. Имајќи предвид дека другите балкански јазици не ја познаваат категоријата вид од словенски тип, македонскиот јазик, особено преку своите дијалекти, се обидува да го реструктурира својот видски систем поместувајќи ги наследените видски показатели од фонолошко и морфонолошко на морфолошко ниво, при што во голема мера се подига транспарентноста и се обезбедува поголема еднозначност и јасност во комуникацијата во една мултикултурна и мултијазична средина.

1. Модели за имперфективизација

Доколку ги погледнеме наследените модели за имперфективизација во македонските дијалекти (Видоески 1994), можеме да кажеме дека голем дел од тие вокални и консонантски алтернации на фонолошко и морфонолошко ниво презеле една од главните улоги при подоцнежната поделба на свршени и несвршени глаголи во повеќето словенските јазици. Како и во другите словенски јазици така и во македонскиот, меѓу продуктивните модели на имперфективизација/перфективизација, се јавуваат и моделите со формантите *-ова-* (*куй'оваӣи*), *-ва-* (*ѿознаваӣи*), *-(j)a* (*+u > a* превој, *+консонантска алтернација*): (*ѿлаӣиѿӣи–ѿлаӣиѿаӣи–ѿлака*; *родӣӣи–раждгаӣи–рага*) и др. Доколку ја погледнеме ситуација во северните македонски говори, може да кажеме дека најголем дел од овие наследени модели се зачувале и функционираат во овие говори.

*Овие глаголски модели најдобро се запазени во северните македонски дијалекти на правецот Кратово – Куманово – Скопска Црна Гора, сп.:

1. *куй'у(j)e, каж'у(j)e* (: *куӣи, кажи*),
2. *ум'ива се, добива, заси'ива* (: *ум'ие, доб'ие*),
уси'ева (: *уси'ее*),
ѿозн'ава (: *ѿозн'ае*),
об'ува, соб'ува (: *об'уе*);

3. *п'лака, ф'ака, вр'ака, с'ека, свр'ака, п'р'ука, зап'река* (: *п'лаши, ф'аши, с'еши, п'р'уши, зап'реши*), *в'иџа* (: *в'иди*), *разб'уџа* (*разб'уди*), *м'ења, п'ром'ења, см'ења* (: *м'ени, п'ром'ени*), *аналошки* и *с'ом'ења* (: *с'ом'ене*),
п'ушипа (: *п'ушипи*), *вр'ља* (: *вр'ли*), *нар'уча* (: *нар'учи*),
п'ура (: *п'ури*), *уд'ара* (: *уд'ари*), *п'ов'ара* (: *п'ов'ари*),
осп'авља (: *осп'ави*), *ј'авља, с'п'равља, п'оп'равља, п'реп'сип'авља, расп'р'а(в)ља*; по овој модел се повеле и: *ос'оља* покрај *ос'аља* (: *одз'ови*), и со проширена основа: *одрж'авља / одржевља, сниж'евља* (: *одржи, снижи*);
4. *п'окл'ања* (: *п'окл'они*), *закл'ања, зап'в'ара* (: *зап'в'ори*), *оп'в'ара, об'ара, п'овп'ара, расп'в'ара, р'аџа* (: *р'оди*), *п'оџ'аџа, до(в)'аџа, п'ре(в)'аџа, на(в)'аџа, по(в)'аџа*, покрај *на(в)'оџа, п'ре(в)'оџа, оп'рашипа* (: *оп'роспи*);
5. *изб'ира* (: *изб'ере*), *наб'ира* (: *наб'ере*), *разб'ира, с'б'ира, исп'ира* (: *исп'ере*),
ум'ира (: *умре*), *п'оп'п'ира (п'оп'п'ере), п'росп'ира, п'озр'иба (п'озр'ебе), озр'иба, нар'ица / нар'ича* (: *нар'ече*), *одр'ица / одр'ича, зар'ича, п'рос'ича* (: *п'рос'ече*), *п'оп'и'ича, ис'ича, доп'и'ича, п'реп'и'ича, зап'и'ича* (: *зап'ече*), *завл'ича* (: *завл'ече*),
исп'р'иса (: *исп'р'есе*), *п'реп'р'иса / п'реп'р'иша, зап'л'иша / зап'л'ика* (: *зап'л'еше*), *нап'л'иша / нап'л'ика, расп'л'иша / расп'л'ика, п'рем'иша / п'рем'ица* (: *п'рем'еше*), *смиш'ика (смейе), п'роп'иша / п'роп'ица, зап'л'иша / зап'л'ика, дол'иша / дол'ика, одл'иша / одл'ика, ос'ика* (: *ос'еше*), *п'оп'с'ика, зап'р'ида / зап'р'иџа* (: *зап'р'еде*), *п'реп'л'ид'џа, п'озп'л'ид'џа, нар'иџа* (: *нар'еди*), *одр'иџа, ур'иџа, нач'иња* (: *начне*), *зап'иња, п'оч'иња, п'роп'иња, с'ап'иња, сед'иња* (: *седне*), *сп'еи'иња* (: *сп'еине*), *п'ек'иња, п'реп'и'иња, с'ом'иња, леџ'иња, оп'и'иња* (: *оп'ине*), *замрз'иња* (: *замрзне*), *с'пад'иња* (: *с'падне*), *сп'еи'иња, с'ам'иња, сп'еи'иња* и др.

Забелешка: 1. Промената на /н/ во /њ/ е аналошка, сп. и: *осика – осеши, нариџа – нареди, п'реп'р'иса – п'реп'р'иша*; 2. по овој модел се повеле сите глаголи со суф. -н- во свршената форма – а потоа можел да се пренесува и на други глаголи, сп. *замес'иња* (: *замеси*), *п'осп'рад'иња* (: *п'осп'рада*) и др.

6. *д'иза* (: *д'иџне*), *сп'и'иза (сп'и'иџне), исп'и'еза, исп'р'еза, н'ица* (: *н'икне*), *п'уца* (: *п'укне*), *см'аца (см'акне), изм'аца (изм'акне), ск'ака* (: *ск'очи*), *иск'ача, п'реск'ача, п'аџа* (: *п'адне*);

7. *реи'ава* (: *р'еиш*),
криш'ава (: *к'рсџи*), *џрош'ава* / *џрошк'ава*, *измешк'ава* (*изм'есџи*),
џроџашк'ава, покрај: *џрошк'ева*, *криш'ева*,
обеќ'ава (: *об'еџи*), *сек'ава*,
џокор'ава (: *џок'ори*), *џрекор'ава*,
смењ'ава (: *см'ени*), *скамењ'ава*, *џромењ'ава*,
насиљ'ава (: *нас'или*), *дозвољ'ава*, *намаљ'ава* (: *нам'али*), *џодел'ава*
(: *џод'ели*).

*(Сите примери се од кумановскиот говор, сп. Видоески, 1962 : 189-190).

Од друга страна, пак, во крајните југозападни македонски говори, коишто биле во најсилен контакт со другите балкански несловенски јазици, сите овие модели се поместиле на потранспарентно ниво и целосно се наметнал само еден модел. Тоа значи дека се наложува основата на перфективниот глагол, а видската функција ја презеле суфиксите (-в-, -ув-),...

При сето ова, може да се каже дека овие југозападни македонски говори на еден начин се и главното јадро во рамките на развојот на балканската јазична заедница. Токму тука, одредени балкански процеси отишле најдалеку во својата реализација.

Извадок од Б. Видоески (Видоески. 1999:229):

„...Во југозападните говори на правецот Струга - Охрид - Преспа - Лерин и на југ до Корча и Нестрам - Костур готово сите стари модели се свеле на еден главен зборообразувачки модел со суф. -в-, кој се додава на тематскиот дел од свршениот глагол. Сп.: куп-в-и, плат-в-и (: плати), измен-в-и, тур-в-и, мен-в-и, поклон-в-и, товар-в-и, от(в)ор-в-и, род-в-и, зајд-в-и, дојд-в-и, вид-в-и, пад-в-и, влег-в-и, прост-в-и и др. Таму каде што се јавиле фонетски пречки, се проширила основата и се јавиле нови преобразувања, на пример: лег-ин-в-и (: легин-а + легни), падин-в-и (: падина); кај глаголите што им завршува коренската морфема на -в-суфиксот се проширил во -ив- : забрав-ив-а (: за-брав-и), поправ-ив-а, ожив-ив-а (: ожив-и), оздрав-ив-а (: оздрав-и), отков-ив-а (: откови), обув-ив-а (: обув-и), а потоа тој модел можел да се шири и на други глаголи каде што се јавила потреба да се избегнат неможни консонантски секвенци, како во закашл-ив-а (-шлв-), изведр-ив-а (: изведр-и), или во глаголите на -н- од типот легн-ив-а (: легн-и) покрај легин-в-а.“

Токму тој интензивен контакт на македонските западни периферни дијалекти со балканските јазици и долговековниот развој во рамките на балканската јазична заедница, придонеле овие

тенденции да се развијат и да станат значаен сегмент од еволуцијата на македонскиот видски глаголски систем.

Ова преставува интересен показател како одредени носители на информации од семантичкиот континуум поттикнати од одредени влијанија на околината (во случајов многүјазичната средина) биле принудени да се адаптираат и, станувајќи недоволно транспарентни, да поттикнат други носители (префикси, суфикси) да ја преземат таа улога носејќи поголема транспарентност.

2. Префиксите и суфиксите како видски модификатори

Во македонскиот јазик можеме да издвоиме 3 главни модификатори/показатели за перфективизација и имперфективизација:

(а) префиксите како основни видски модификатори за свршеност. Во а-група префиксите се основни видски модификатори (*ше̑та-̑роше̑та ̑рча-го̑рча за̑рча, ис̑рча, ...*), а и во другите глаголски групи ја зголемуваат својата моќ за видска и семантичка модификација. (*ме̑ов-изме̑ив, бриков-избричив, ̑ив-ис̑ив, на̑ив, го̑ив, ...*). Голема група на новоформирани (туѓи) глаголи на *-ира* прави видска измена со префиксот *из(с)-*, кој поседува значенска нишка – извршување на дејството во целост, и со тоа станува универзален видски модификатор (*искон̑ак̑ира, изгеман̑ира, изири̑ира, ...*)

б) суфиксот **-н-** како наследен носител на најсилната перфективна информација (моментност) овозможува образување „општа“ перфективна основа (*сегу-сегне, ̑а̑а-̑агне.*) со можност за понатамошни префиксални семантички модификации.

в) суфиксот *-(у)в-а* станува универзален видски показател/модификатор за имперфективност (вклучително со итеративност). Се наложува на перфективни/перфективизирани основи (*̑рча-̑ре̑рча-̑ре̑рчува*), а секогаш има моќ да се наложи врз **-н-** основата (како семантички најопшта – моментност) и да создава нови двојни јадра настрана од наследените видски парови/серии.

Таа тенденција можеме да ја забележиме и кај одредени глаголски форми доколку ги споредиме со другите словенски јазици, при што можеме да ја видиме разликата во однос на начините на видското зборообразување. Интересно е да се забележи дека македонскиот јазик во голема мера почнал да ги отфрла наследените вокални и консонантски алтернации со цел да ги

подигне (пред сè) видските показатели на едно потранспарентно ниво. Доколку споредиме некои глаголски форми со соодветните во другите словенски јазици, ќе ја видиме таа разлика:

*nos – *nes (nositi -nesti)

Српски:

несвршен: donositi, iznositi, prenositi, podnositi, unositi, ...
свршен: doneti, izneti, preneti, podneti, uneti, ...
несвршен: dovoditi, izvoditi, navoditi, uvoditi, prevoditi, ...
свршен: dovesti, izvesti, navesti, uvesti, prevesti, ...

Како што може да се види од овие два примера, префиксите овде воопшто не вршат видска модификација, туку таа улога ја имаат вокалните превои.

Во македонскиот, пак, видската разлика не се темели на вокалниот превој (о во е), туку преку продуктивниот суфикс за имперфективизација (-ува), која се наложува врз само една (најчесто свршена) основа:

Во овој случај, прасловенската основа *nos- станува непродуктивна при образувањето на видски парови ... додека основата *nes- е продуктивното јадро за образување видски парови.

Пример: *nes-

свршен: донесе, изнесе, пренесе, принесе, поднесе, однесе, внесе, ...
несвршен: донесува, изнесува, пренесува, принесува, поднесува, внесува, ...

Следните примери се од полскиот јазик, којшто, исто така, ја континуира старата наследена поделба на прасловенските основи *ved- *vod- (*vad-):

Полски:

свршен:	несвршен:	
<u>-ved-</u>	<u>-vod-</u>	<u>-vad-</u>
dowieść	dowodzić	doprowadzać/doprowadzić
wywieść	wyvodzić	naprowadzać/naprowadzić
wywieść się	wyvodzić się	oprowadzać/oprowadzić
odwieść	odwodzić	przeprowadzać/przeprowadzić
przywieść	przywodzić	przyrowadzać/przyrowadzić
zwieść	zwodzić	wprowadzać/wprowadzić

zawieść zawodzić wyprowadzać/wyprowadzić
 uwieść uwodzić zaprowadzać/zaprowadzić

Како што може да се види, во полскиот јазик се чуваат старите вокални и консонантски алтернации како видски модификатори.

Од друга страна, македонскиот јазик настојувал низ својот развој во мултијазична средина да ги неутрализира тие опозиции.

Табела 1:
 *ved- *vod- (*vad-)

вод-	-вод	-вед- (продуктивно глаголско јадро)			-вад--
Води		веде			вади
Вод	увод	вовече	воведува	вовед	навади
водство	довод	доведе	доведува		навадува
Водач	завод	заведе	заведува		вада
Водич	извод	изведе	изведува	изведувач	вадар
водител	навод	наведе	наведува		
(рако)водител	одвод	одведе	одведува		
(по)водник	повод	повече	поведува		
водило	/	подведе	подведува	подведувач	
водилка	превод	преведе	преведува	преведувач	
водник	/	привече	приведува		
(пред)водник	производ	произведе	произведува	произведувач	
(раз)водник	развод	разведе	разведува		
сводник	свод	сведе	сведува		
(спро)водник	спровод	спровече	спроведува	спроведувач	
војвода војсководец вожд	водовод				
	далновод				

Наследените видски секвенции се развојувале и се формирале нови видско-опозициски системи создадени од ново јадро. И погореспомнатите глаголски основи (-ved- и -vod-) создале различни јадра, при што основата **-вог-** станала продуктивна во деривација на именски форми:... додека јадрото создадено од основата **-вег-** станало продуктивно во глаголската деривација и основно јадро за видска диференцијација: *веге, говече-говедува*,

изведе–изведува, ѿведе–ѿведува, ѿреведе–ѿреведува, наведе–наведува.

Тенденцијата во македонскиот за образување нови видски парови темелени врз перфективната, односно перфективизираната глаголска основа, можеме да ја видиме и во рамките на деривацијата на прасловенските глаголски основи **leg-* **log-* со нивните стари вокални и консонантски алтернации (**lež-*, **lož-* **lag-*) Како што може да се забележи, овде се наведени видските парови изведени со суфиксот *-ува* како најтранспарентен маркер за видска модификација наспрема наследениот начин на образување со вокалско вдолжување о > а: *ѿредложи–ѿредлаѿа* (*ѿредложува*), *налажи–налаѿа* (*наложува*), *образлаѿа/образложува*, *ѿрилаѿа/ѿриложува...*

Глаголската деривација на прасловенскиот корен **teg-* може да се смета за специфичност на македонскиот јазик во однос на тоа дека видските парови се образуваат од само една основа, додека имперфектната основа **tez-*, настаната со алтернација *g>z(ž)*, станала сосема непродуктивна за разлика од некои други словенски јазици; пр., во српскиот: *istezati, rastezati, potezati, natezati...*). Во случајот со глаголската основа **teg-*, таа улога ја презел продуктивниот суфикс за имперфективизација (*-ува*), со чија помош се образувале бројни видски парови: *гоѿеѿне–гоѿеѿнува, заѿеѿне–заѿеѿнува, исѿеѿне–исѿеѿнува, наѿеѿне–наѿеѿнува, оѿеѿне–оѿеѿнува, ѿодзаѿеѿне–ѿодзаѿеѿнува, ѿоисѿеѿне–ѿоисѿеѿнува, ѿооѿеѿне–ѿооѿеѿнува, ѿоѿресѿеѿне–ѿоѿресѿеѿнува, ѿоѿрисѿеѿне–ѿоѿрисѿеѿнува, ѿорасѿеѿне–ѿорасѿеѿнува, ѿоѿеѿне–ѿоѿеѿнува, ѿоѿсѿеѿне–ѿоѿсѿеѿнува, ѿресѿеѿне–ѿресѿеѿнува, ѿреѿеѿне–ѿреѿеѿнува, ѿрисѿеѿне–ѿрисѿеѿнува, ѿриѿеѿне–ѿриѿеѿнува, ѿроѿеѿне–ѿроѿеѿнува, расѿеѿне–расѿеѿнува, сѿеѿне–сѿеѿнува (сѿеѿа)...*

И во однос на корен **dig-* можеме да кажеме дека, покрај наследениот видски модел *диѿне–диѿа, воздиѿне–воздиѿа, ѿодиѿне–ѿодиѿа...*, или како алтернацијата *г>з* (српски: *дизаѿи–ѿодизаѿи/издизаѿи*), македонскиот јазик образувал голем број видски парови со вторична имперфективизација преку суфиксот *-ува*, кој се наслојува на перфективизираната основа: *воздиѿне–воздиѿнува, задиѿне–задиѿнува, издиѿне–издиѿнува, надиѿне–надиѿнува, ѿодиѿне–ѿодиѿнува, ѿридиѿне–ѿридиѿнува, раздиѿне–раздиѿнува...*

Имајќи ја предвид горенаведената тенденција за реструктурирање на видските показатели и подигање на нивото на

транспарентноста од морфонолошко на морфолошко ниво, би можеле да кажеме дека серијата примери со *-ува* сè повеќе се наметнува во македонскиот јазик. Имено, некои изведени форми со вокално вдолжување **о** > **а** веќе се надвор од употреба во современиот македонски јазик (*влаџа, слаџа, облаџа, ѝрилаџа, ...*), а некои, пак, сè уште се употребуваат, полека отстапувајќи им го местото на изведенките со *-ува*. За таа „тројност“ во видскиот систем помага и тоа што во рамките на граматичките информации пренесувани преку суфиксот *-ува*, несвршеноста често се реализира и како информацијата за повторливост на дејството.

Што се однесува до префиксите како видски модификатори, покрај општата тенденција за којашто споменавме погоре, во современиот македонски јазик, посебно во разговорниот и во јазикот на медиумите, сè позачестено се среќаваат нови префиксации кај туѓите глаголски форми образувани со наставката *-ира*.

Префиксот *из(с)-* како видски модификатор кај глаголите на *-ира* :

1. *Владаџа анализира* колку “Рамковниот договор“ е сироведен во ѝпракса,
2. *Европската Комисија џи анализира* инцидентите од саботните.
3. *Ако малку џовнимателно се изанализира* самиот џекст, лесно ќе се воочи дека...
4. *Преџходно џи соџледа и изанализира* џричините заради кои...
5. *Може да се изорџанизира* и некоја мини работилница во Точка.
6. *Обично се џоџребни 2-3 месеци да се издџаџира* делот ...
7. *Нџџу Тео Ваџел не им излоџира* директен влез на Германците...
8. *Единствено Министертвото за финансии може да џо изменаџира* џроблемот...
9. *Не знам како усџеа да џи искомбинира* џше две работи.
10. *Таа џокажа како џреба да се исџромовира* еден нов албум.
11. *МВР завчера урџенно џобрза да ја избриџира* јавноста ...
12. *Ама, џоџисот џи издеманџира*.
13. *Ви искоџаџирав* родителите и џше се соџласија да се орџанизира концертот.
14. *Нашот беше џрв џри месеци џа никоџаш не изреџира* џака. ...
15. *Direct Media* целосно џо осмисли и *изреџира* џроектот
16. *Одлукаџа на обвинителството џи изреволџира* семејствата.
17. *Бирото за лекови искоџролира* 40, а заџтвори 3 аџтеки во Скопје.
18. *Преџседателот веќе искомуницира* со двете џарџии...
19. *Тоа беа млади сџуденџии кои нашата џолицџа џи изџнорира*.

20. *Рейлек то искреира и Клубоџи на џоџрошувачи...*

21. *Шџом искулира во бексџеџи, бендоџи се џоџави џред СКЦ...*

Како што може да се забележи во првите четири примери (со глаголот *анализира*), единствен фактор за одредување на видот и на времето кај непрефиксираните форми е токму контекстот. Но само контекстот не е доволен за да се утврдат овие категории. Затоа, македонскиот јазик, односно неговите говорители, се послужил со најнемаркираниот префикс, а тоа е *из-(ис-)*, чие основно значење (меѓу другите) е извршување на дејството во целост, односно негово целосно заокружување што токму е најблиску до сфаќањето на свршеноста.

Така, на пример, сè почесто можат да се сретнат образувања од типот: *исконџакџира, изреаџира, изреализира, изорџанизира, исконџролира, изреволџира, изириџира, искоординира, исџарџизира, исџолиџизира, исџрезенџира, изанализира, издизаџнира, излобира, избриџира, изменаџира, искомбинира, исџромовира* и други. Дека тоа е понов процес, сведочат глаголите образувани со овој префикс кои се дојдени директно под влијание на англискиот јазик: *менаџер, лоби, бриџфинџ, револџи, кул* и др. И во претходните етапи на развојот на македонскиот современ јазик, токму наставката *-ира* се јавува како најпродуктивна при образувањето на глаголи од туѓо потекло.

На овој начин глаголите на *-ира* преминуваат во свршени и со тоа полесно влегуваат и во видски и во временски опозиции. Една од причините за потребата од акомодација на овие глаголи во однос на видот и времето е тоа што овие глаголи се од *а-џруџа*, која нема раздели во аористот.

Може да се каже дека глаголите на *-ира* во македонскиот јазик стануваат сè побројни, и тоа придонесува да се забрза процесот на нивна префиксација. Како најпродуктивен се јавува префиксот *из-(ис-)*, со што се решаваат повеќе проблеми: една голема група двовидски глаголи може да се подреди според категоријата вид без показател за дел, почеток, крај и сл. на дејството). Со *из-(ис-)* како своевиден видски маркер, се решава проблемот на хомонимноста на непрефиксираните форми на *-ира* (поради а-групата) во однос на категоријата време (сегашност - минатост во 3 л. едн.) (*конџакџира-исконџакџира*) и, исто така, се решава проблемот на дистинкцијата меѓу имперфектот и аористот (1 л. едн.).

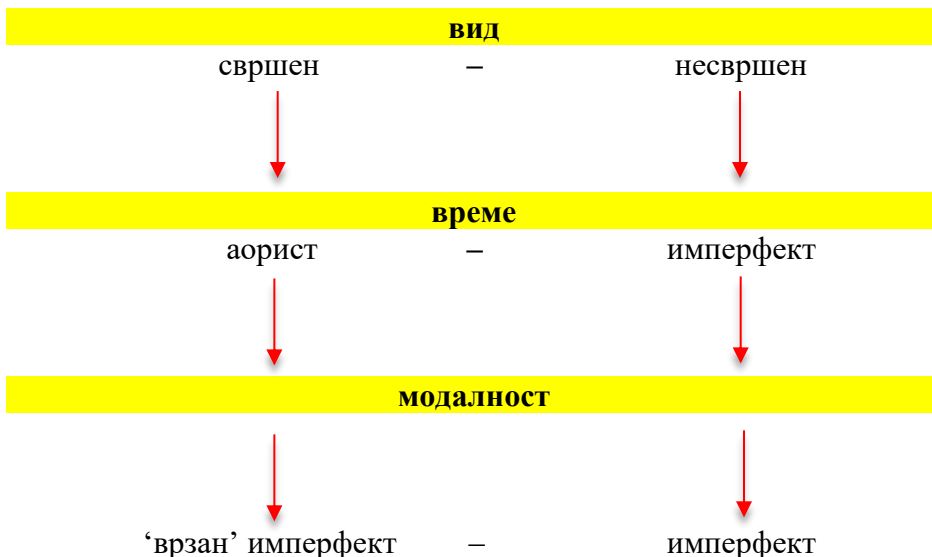
Така, покрај тоа што префиксот *из-(ис-)* внесува видска разлика, односно станува модификациски видски маркер, тој помага во подигнувањето на транспарентноста и еднозначноста и во рамките на категоријата време.

Заклучок

Од сето ова може да се заклучи дека овој процес на реструктуирање на глаголскиот систем е сè уште жив во македонскиот јазик, кој, наоѓајќи се во мултијазична и мултикултурна средина, имал поголема потреба постојано да се адаптира и отишол во правец старите морфонолошки разликувачки видски експоненти да ги заменува со потранспарентни показатели.

Ваквото реструктуирање во глаголскиот деривациски систем, посебно во процесите на отфрлање на старите морфонолошки алтернации како видски модификатори и воведувањето други, потранспарентни и поразбирливи показатели, коишто овозможувале формирање цели серии на видски парови градени врз една основа, т. е. едно јадро, имале влијание врз целиот глаголски систем на македонскиот јазик.

Табела 2: вид-време-модалност

Имено, тенденцијата за блокирање на образување на аорист од несвршени глаголи е речиси целосно реализирана во современиот македонски јазик.

Зголемената транспарентност на видските показатели го олеснила реструктурирањето на несвршените глаголи во имперфект и свршените во аорист. Кога видската диференцијација станала доволно транспарентна и еднозначна, започнало и реструктурирање на разделите, т. е. на вторичните показатели за аорист. Аористот ги задржал трите раздели (**а и о**), додека разделот **-е-** (како маркер за имперфект) го „отстапил“ за да може поеднозначно да се препознаваат формите на ‘врзан’ имперфект од свршени глаголи и еднозначно да се поврзуваат со вокалот **е**. (од типот: *да, ако, ќе, ... дојдев, станев, донесев, избелев, ...*) Со тоа, македонскиот јазик ја израмнува опозицијата свршеност-несвршеност со опозицијата аорист-имперфект, и создава два разликувачки система во однос на опозицијата време-модалност.

Со ваквото реструктурирање во глаголскиот систем, македонскиот јазик во голема мера се адаптира кон соодветните системи во другите балкански јазици. Токму развојот на македонскиот јазик во балканско јазично опкружување е главниот двигател за реструктурирањето на глаголскиот систем и за воведувањето на потранспарентни граматички показатели.

Можеме да кажеме дека македонскиот јазик преставува еден вид феномен во пошироки рамки. Тој во својот „арсенал“ ги има и наследените словенски карактеристики и стекнатите балкански карактеристики. И во својот балкански развој и во својот сегашен самостоен развој, македонскиот јазик ги користи сите овие средства со цел што појасно и поеднозначно да ја артикулира концептуализацијата на постојано променливиот свет, а и да обезбеди појасна комуникација меѓу говорителите.

Литература

- Видоески, Б. (1998). *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 1*. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б. (1999). *Дијалектните на македонскиот јазик, Том 2 и 3*. Скопје: МАНУ.

- Голомб, З. (1970). „За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров“, *Македонски јазик* XXI, pp. 115-32.
- Демирај, Ш. (1994). *Балканска лингвистика*. Скопје: Библиотека.
- Илиевски, Хр.П. (1988). *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: МАНУ.
- Конески, Б. (1981). *Грамајтика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1982). *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Марковиќ, М. (2010). „Видска и временска акомодација на глаголите на **-ира** во современиот македонски јазик“, *Зборник на XXXVI Научна конференција, при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“*. Скопје: МАНУ, сс. 205-15.
- Тополињска, З. (1992). „За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми“, *Прилози XVI*. Скопје: МАНУ.
- Фридман, В. (2001) „Граматиализацијата на балканизмите во македонскиот јазик“, *Македонски јазик* 51-52, сс. 31-38.
- Фридман, В. (2011). *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

* * *

- Friedman, A.V. (1977). *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Friedman, A.V. (2015). *Macedonian Studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Kravar, M. (1980). *Pitanja glagolskog vida u latinskom jeziku (= Živa antika 6)*. Skopje: Društvo za antički studii na SRM. : Filozofski fakultet, Seminar za klasična filologija.
- Markovikj, M. (2012). „Macedonian Language from the Perspective of Its Balkan Environment (Language Tendencies)“, *Colloquia Humanistica, vol. 1: The Continuity and Discontinuity as a Research Problem in the Macedonian, Balkan and European Cultural Context*. Warszawa, pp. 81-96.
- Nevaci, M. (2006). *Verbul în aromană – structură și valori*. București: Editura Academiei Române.

- Shields, K. C. (1992). *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Sławski, F. (1974). *Słownik prasłowiański I*, Ossolineum. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe DWN *Słownik prasłowiański*.
- Solecka, K.M. 1983. *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Topolińska, Z. (2010). „The Balkan *Sprachbund* from a Slavic Perspective,” *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 53(1). Нови Сад: Матица Српска, стр. 33-60.

Горан Милашин
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет
goran.milasin@flf.unibl.org

ДЕЛИМИТАТИВНО ЗНАЧЕЊЕ СРПСКОГ ГЛАГОЛСКОГ ПРЕФИКСА *по-* ИЗ УГЛА КОГНИТИВНЕ СЕМАНТИКЕ

Abstract: This paper applies principles of cognitive semantics to explain the delimitative meaning of the verbal prefix *по-* in the contemporary Serbian language on the conceptual level. The main task was to examine how the delimitative meaning can be connected with other meanings of the prefix *по-*. The research starts from the assumption that the meaning of temporal limitation, which can be recognised in verbs like *поиграј се* ('play for a while'), *полежати* ('lie down for a while'), etc., is one of the realisations of the superschema common to all verbs with the prefix *по-*, thus completing the traditional approach to the semantics of this prefix. It is argued that in the background of the delimitative meaning, viewed from the perspective of cognitive semantics, one can recognise the concept of PATH, but also of SURFACE, which connects this meaning to the basic spatial meaning, but also to the distributive, resultative, and, especially, attenuative meaning of the prefix *по-*.

Key words: Serbian language, word formation, verbal prefix *по-*, delimitative meaning, cognitive semantics

1. Уводне напомене

Префикс *по-* дио је морфемске структуре великог броја глагола у савременом српском језику, а значења су му веома разноврсна. Она су описивана у нашим једнојезичним рјечницима: *Рјечнику хрвајскоја или срјскоја језика* (РЈАЗУ), *Речнику срјскохрвајскоја књижевној језика* (РМС), *Речнику срјскоја језика* (РСЈ) и *Речнику срјскохрвајској књижевној и народној језика* (РСАНУ), граматикама (Стевановић 1986: 440–441; Мразовић–Вукадиновић 2009: 96; Пипер et al. 2022: 297–298 и др.), монографијама о творби ријечи (Вабјић 2002: 544–545; Клајн 2002: 265–267), као и бројним другим радовима и књигама (нпр. Белић 1949; Грицкат 1955–1956, 1966–1967, 1995; Ивић 1982; Марић 1988; Миланов 2012; Јовановић 2012; Ивановић 2016; Стојановић 2016; Лукајић 2016; Оертле 2016), у којима је пажња посвећена утицају овог префикса на вид, значење, теличност и акционалност глагола.

Предмет овог рада јесте делимитативно значење српског глаголског префикса *по-*, односно његова способност да ограничи

трајање глаголске ситуације. У лингвистици је већ уочено и прилично детаљно размотрено то значење префикса *īo-* у српском језику (в. нпр. Budja 2010; Стојановић 2016: 242–255; Oertle 2016: 217–219, као и тамо наведену литературу), али се овдје освјетљава из другог угла – когнитивносемантичког (о главним идејама развијеним у оквиру овог приступа в. нпр. Lakoff 1987; Taylor 1995; Talmy 2000, 2018; Tyler–Evans 2003; Croft–Cruse 2004; Klikovac 2004, 2006; Rasulić 2004; Langacker 2008; Šarić 2008, 2014).¹ Основни задатак јесте да се утврди како је делимитативност постала дио семантичког профила префикса *īo-*, односно да се могућност изражавања ограничености ситуације у времену покуша повезати са осталим значењима овог афикса, што је и предодредило теоријско-методолошке основе истраживања. Познато је да когнитивистички оријентисани приступи семантици језичких јединица настоје установити унутрашњу структуру неке категорије тако што ће издвојити њене чланове, али и објаснити њихове међусобне релације, а то се, између осталог, показало веома плодотворним у анализама префиксних значења (о овоме в. Миљковић 2021: 9–19). У складу са темељним погледима когнитивне семантике, затим са резултатима когнитивнолингвистичких истраживања семантике глаголског префикса *īo-* у неким другим словенским језицима (нпр. Tabakowska 1999; Dickey 2007; LeBlanc 2010), као и већ поменути претходним описима значења српског глаголског префикса *īo-*, полази се од претпоставке да значење делимитативности представља једну од реализација суперсхеме заједничке за све глаголске лексеме с префиксом *īo-* у савременом српском језику.

Основни извор у формирању корпуса истраживања представљао је шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (РМС). Поступак је изгледао овако: најприје су из РМС издвојени сви глаголи с префиксом *īo-* као првим (1634 лексеме, односно лексичкосемантичке јединице),² затим су они

¹ На теоријско-методолошким основама когнитивне семантике већ је описана семантика српских глаголских префикса *раз-* (Кликовац 1998, 2002), *уз-* (Кликовац 2012), *из-*, *о-*, *об-* и *у-* (Миљковић 2021), чиме је потврђена експланаторна моћ овог приступа.

² Термином *лексичкосемантичка јединица* овдје се именује јединство лексичке форме и једног префиксног значења. Уведен је како би се оваква јединица разликовала од лексеме, будући да се у оквиру једне одреднице у рјечнику често срећу различите реализације значења префикса, нпр. резултативно, дистрибутивно, делимитативно и атенуативно, па би посматрање такве лексеме

разврстани по значењима, а предмет даље анализе били су само глаголи у којима *йо*- носи значење делимитативности (укупно 114 лексичкосемантичких јединица). Њихова семантика одређивана је на темељу рјечничких дефиниција и наведених примјера. У неким проблематичним случајевима консултовани су и РЈАЗУ, РСАНУ и РСЈ. Треба напоменути да је анализа синхронијска, а да нам је ослонац било властито језичко осјећање. Етимолошка анализа у неким случајевима можда би дала друкчије резултате, али то би се, вјерујемо, ипак односило на мањи број примјера и не би знатно утицало на резултате овог истраживања.

2. О делимитативности

Делимитативне модификације, поред пердуративних, Милена Ивановић (2016: 147–166) убраја у акционалне детерминативне модификације. Са становишта теорије функционалне граматике, делимитативност, као, уосталом, и акционалност уопште, доводи се у везу са функционално-семантичком категоријом лимитативности, која, у домену глагола, обједињава различите типове односа глаголске ситуације према временској граници (Бондарко 1987: 45). Осим с категоријом лимитативности, делимитативност је у вези и са семантичком категоријом степена,³ односно с појмом норме као имплицитне референтне тачке, будући да се у литератури за глаголе с овим значењем наводи како они изражавају радњу краћу од обичне, односно краћу од нормалне (Грубор 1953: 12, 32).

Семантика делимитатива веома је комплексна, што се може закључити на основу бројних истраживања посвећених овој акционалној класи глагола у словенским језицима. Један од основних проблема представљају подијељена мишљења о њиховом квалитативно-фазном и квантитативно-прагматичком аспекту (в. Ивановић 2016: 147–149; Стојановић 2016: 242–246). Наиме, док велики број лингвиста сматра да је временски интервал којим је ограничена ситуација изражена делимитативом кратак, неки истичу да он, у ствари, може бити и неутралан, али и дуг. Тако А. В. Исаченко, анализирајући делимитативе у руском и словачком

као једне лексичке јединице отежало статистичку обраду грађе. Треба напоменути и то да видски парњаци, неповратне и повратне форме нису узимани као посебне јединице, осим кад се значење префикса *йо*- у њиховој структури разликује.

³ О семантичкој категорији степена в. нпр. Пипер 2002, 2009; Николић 2014: 22–31.

језику, учача да они не означавају просто малу мјеру радње, већ управо само мјеру радње ограничене у времену. Он истиче да глаголи типа *йоговорити* изражавају временски период неодређеног трајања (који се често схвата као релативно кратак) испуњен говорењем (Исаченко 1960: 238).

Поред тога, потешкоћу ствара и разграничавање делимитатива од атенуатива, класе глагола у којима се такође може уочити ограниченост ситуације, али не у времену, него у интензитету (в. нпр. Исаченко 1960: 237–242; Зализњак–Шмелев 2000: 120–121; Каган 2016), што је посебан проблем код глагола грађених помоћу префикса *йо-*. Овај афикс јавља се у словенским језицима, укључујући српски, као носилац оба ова значења (о томе в. Ивић 1982: 54–60; Oertle 2016: 217–220). То потврђују сљедећи примјери:

Павле са својом групом и рањеницима *йоседе* још мало па пође полако (*Јос. Д.*, РМС IV: 741);

Драгомир *се* мало *йоосмели*: А шта би рекла ... кад бих те ја сиромаш запросио? (*Шајч.*, РМС IV: 701).

У првом случају префикс *йо-* указује на релативно кратко одвијање глаголске ситуације, дакле у домену је темпоралности, што глагол у чијој се структури налази сврстава у акционалну класу делимитатива, док у другом случају носи значење атенуативности – ослабљеног интензитета процесуалних обиљежја. Заправо, како истиче Исаченко (1960: 238–239), ради се о суштински истој ограничености, али је она код атенуатива усмјерена на интензитет, а не на вријеме. Треба ипак нагласити да није увијек једноставно направити разлику између ових значења, будући да постоји снажна веза између трајања радње и интензитета: смањен интензитет обично подразумијева и краће вријеме трајања ситуације. Као илустрација може послужити глагол *йодоручковаи*. Наиме, није лако у примјеру *Јуџпрос мало йодоручковах, ѿа се овђе свраиџих* (*Н. ѿриџ. Вук.*, РМС IV: 571) утврдити да ли се указује само на малу количину хране која је поједена, како би се могло закључити из рјечничке дефиниције – 'појести за доручак нешто мало' – или се подразумијева и да је конзумирање хране релативно кратко трајало. Као што је примјетила Олга Кејган (2016: 313), хомоморфизам није обавезан, тј. ова два значења не морају бити удружена (неко може веома дуго, полако, да једе малу количину хране), али је корелација, свакако, веома јака.

Проблему повезаности делимитативности и атенуативности посвећена су рецентна генеративнолингвистичка истраживања у

којима је у обзир узета улога скаларности у глаголском домену (о томе в. Milosavljević 2022: 24–25, као и тамо наведену литературу). Уз то, пажњу проучавалаца заокупља и питање да ли су делимитативи у ствари перфективни партнери одговарајућих имперфективних глагола. Упркос томе што делимитатив има додатно значење у поређењу са мотивним имперфективним глаголом, поједини аутори тврде да се он на неки начин може сматрати његовим перфективним партнером, додуше не као што је то случај у релацији типа *йрејисаџи* – *йрејисиваџи* (в. Dickey 2000: 45–47).

3. Когнитивносемантичка анализа делимитативног значења српског глаголског префикса *йо-*

Делимитативно значење глаголског префикса *йо-* општесловенска је појава, али није на цијелом словенском терену једнако заступљено (Ивић 1982: 55–57; Oertle 2016: 217–219). Кад је ријеч о српском језику, то је једно од основних значења овог афикса. Префикс *йо-* заправо је и главно средство за изражавање временске ограничености ситуације.⁴ Михаило Стевановић (1986: 441) примјеђује да глаголи типа *йојричаџи*, *јосјаваџи*, *јошејаџи се* и сл. значе „за извесно, краће време вршити радњу простог глагола“. С друге стране, у РМС, под одредницом *йо-*, наводи се како овај префикс у глаголима као што су *јоијраџи*, *јолежаџи*, *јојећи* и *јосјаваџи* означава 'радњу или стање извршено у малој мери' (подвукао Г. М.).⁵

Иван Клајн сматра прихватљивијом дефиницију коју је понудио Стевановић, с обзиром на то да је у овим случајевима, како он тврди, „нагласак на трајању (мада ограниченом), а не на краткоћи радње“ (2002: 267).⁶ Његово тумачење, дакле, у складу је с

⁴ Неки су аутори ово значење препознали још само у малом броју глагола с префиксима *јри-*: *јридржаџи*, *јријазџи*, *јричекаџи*, *јричуваџи*, дјелимично и у *јрилећи* и *јрис(ј)есџи* (Ивановић 2016: 165–166); *јриусјаваџи се*, *јријомоћи*, *јријом(ј)есџи се*, *јријојледаџи*, *јријоврајџи се*, *јризакаснџи* (Стојановић 2016: 255–256), односно *јро-*: *јровеселиџи се*, *јровозаџи (се)*, *јродр(ц)емаџи*, *јрокујаџи се*, *јројаскаџи* (Ивановић 2016: 166); *јројазговараџи се*, *јросклизаџи се* (Стојановић 2016: 256).

⁵ Притом се на овом мјесту не разграничава делимитативно од атенуативног значења.

⁶ Клајн ове глаголе назива *конјинуаџивнима*. Значајно је напоменути да он, за разлику од Стевановића, уопште не издваја атенуативно значење глаголског префикса *йо-*.

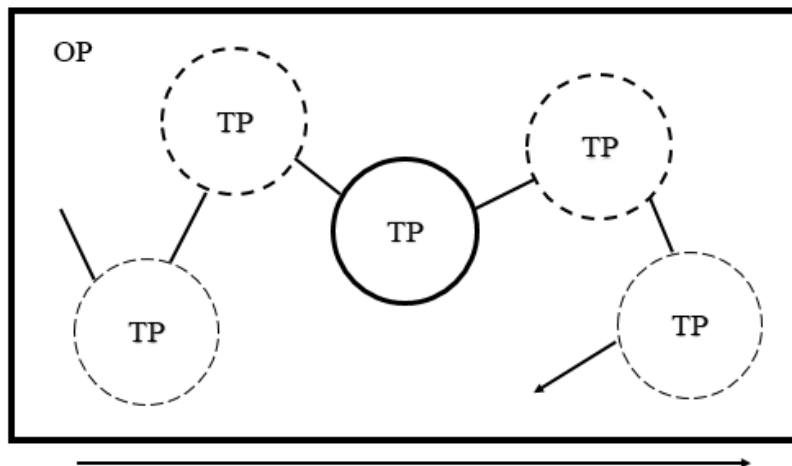
поменути ставом А. В. Исаченка да није нужно ријеч о малој мјери радње, него само о мјери радње ограничене у времену.⁷ Чини се како је и приликом писања одреднице *йо-* у РСЈ предност дата оваквој интерпретацији, јер се на том мјесту наводи да *йо-* у глаголским твореницама овог типа означава 'радњу, стање (из)вршену у извесној, малој мери' (подвукао Г. М.). Овдје придјев *изв(ј)есѝан* указује на то да је у питању мјера која може, али не мора бити мала. Сасвим прецизно изражено је то у РСАНУ, гдје стоји да префикс *йо-* у творенице овог типа уноси значење ограниченог трајања радње. Чињеница да се ова акционална класа глагола употребљава претежно са одредбама које ту мјеру одређују као кратку (углавном су то прилози *мало, малко* и сл.) упућује на то да се делимитативима ипак најчешће изражава ситуација ограничена кратким временским интервалом (Ивановић 2016: 152, Стојановић 2016: 248–249).

Глаголски префикс *йо-* специфичан је по томе што његово просторно значење, остварено у лексемама какве су *йолиѝи, йоѝрскаѝи, ѝосуѝи* и сл., није најфреквентније, што је уочио и Белић (1949: 304–306), те му није додијелио статус основног. Могло би се претпоставити како његова релативно слаба заступљеност указује и на тенденцију да се ово значење сасвим изгуби, у потпуности граматикализује, као у неким другим словенским језицима, чему у прилог иде и чињеница да се са становишта савременог језичког осјећања глаголи у којима се оно реализује могу тумачити и као резултативи (нпр. *йоѝазѝи, ѝоложѝи, ѝомазѝи, ѝостѝавѝи* и др.).

Упркос томе, управо мјесно значење може се у српском језику сматрати основним, будући да је различите семантичке реализације овог префикса могуће и данас објаснити преко локалности која је повезана с концептом ПУТА, односно ПОВРШИНЕ, као и у случају семантичког профила приједлога *йо*. Стога се у овом раду полази од хипотезе да сви *йо-*префиксали представљају елаборацију суперсхеме ДИНАМИЧКЕ СУПРАЛОКАЛНОСТИ. Графички би се то

⁷ Анализирајући делимитативну семантику глаголског префикса *йо-* у руском језику, Мајкл Флајер је дошао до сличног закључка. Он је, наиме, примијетио како овај афикс не описује унутрашњу структуру ситуације исказане глаголом, него заправо скреће пажњу на њене метафоричке контуре (према LeBlanc 2010: 27). На тај начин за глаголе представља исто што и садржатељи за градивне именице: *йо-* у *ѝочѝѝаѝѝ* ('читати неко вријеме') ограничава радњу мотивног глагола као што у конструкцији *чаѝка чая* ('шоља чаја') *чаѝка* ('шоља') ограничава *чай* ('чај') на количину која у њу стаје (в. LeBlanc 2010: 27).

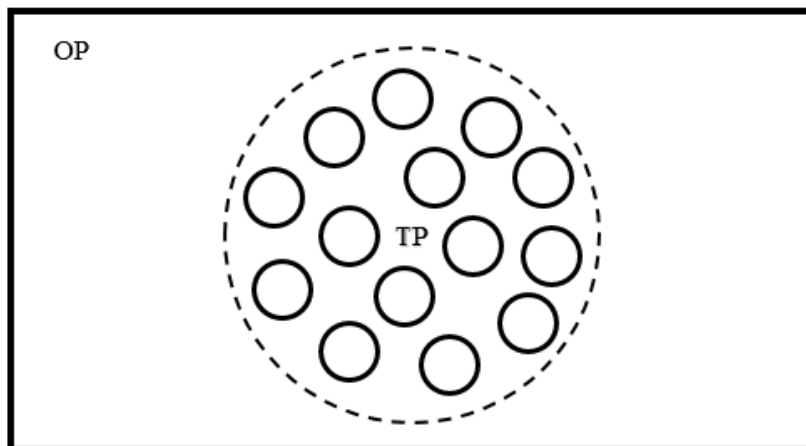
могло представити као просторни однос између трајектора и оријентира у коме је оријентир повезан с концептом ПОВРШИНЕ, а трајектор с концептом ПУТА (Слика 1).

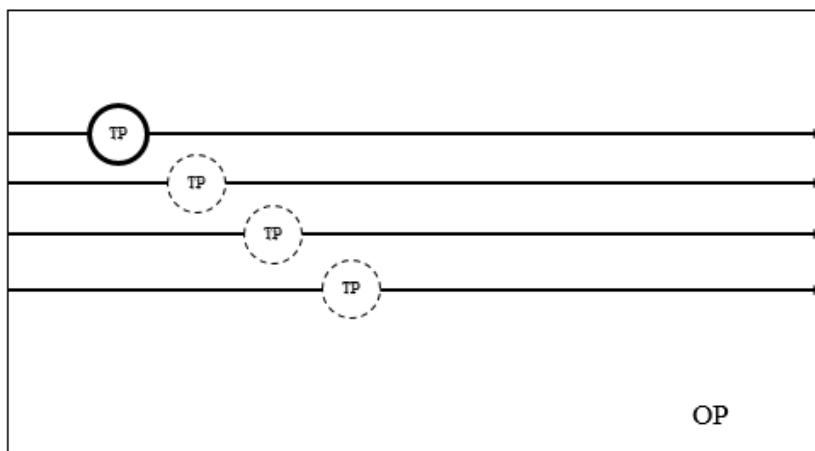
Слика 1. Приказ реализације суперсхеме ДИНАМИЧКЕ СУПРАЛОКАЛНОСТИ приједлога *ио* и глаголског префикса *ио-* (адаптирано према Matovac 2013: 109)

Семантичким нијансирањем обиљежја ДИНАМИЧКЕ СУПРАЛОКАЛНОСТИ, нарочито захваљујући схеми ДИФУЗНОГ ТРАГА или ДИФУЗНОГ ФИЗИЧКОГ КОНТАКТА (као у примјерима *иолиити*, *иоирскити*), настало је дистрибутивно значење (Слика 2а–б), које подразумева да се радња обавља на више објеката (*иоубијатити*) или да је обавља више субјеката (*иоустјајатити*). И ту је јасно видљива веза с приједлогом *ио*. Наиме, како је уочио Предраг Пипер (2001: 73), за разлику од конструкција с приједлогом *на*, у конструкцијама с приједлогом *ио* често се истиче контакт са различитим тачкама на оријентир, тј. реализује се дистрибутивно значење, динамичког недирективног (*Дјечаци ирче ио иралииити*) или статичког типа (*По становима торе свјетла*). Дистрибутивну природу, како тврди Ирена Грицкат (1955–1956: 83), имала је ријеч из које су се касније развили и приједлог *ио* и (глаголски) префикс *ио-*. Због тога је разумљиво што неки аутори (нпр. Белић 1949: 304–305; Milosavljević 2022: 33–37) сматрају како је основно значење српског глаголског префикса *ио-* управо дистрибутивно. Међутим, пошто се дистрибутивност, иако надилази просторно искуство, може замислити у простору, преко сликовне схеме ДИНАМИЧКЕ

СУПРАЛОКАЛНОСТИ, односно подразумева да је трајектор у контакту са више тачака на површини оријентира или у његовој унутрашњости, чини се како је оправдано предност ипак дати мјесном значењу као темељном.

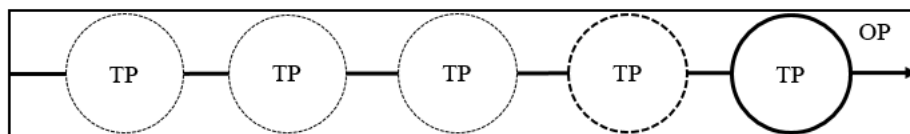
Слика 2а. Приказ реализације дистрибутивног значења конструкције с приједлогом *по* (адаптирано према Matovac 2013: 116)

Слика 2б. Приказ реализације дистрибутивног значења глаголског префикса *по-* (адаптирано према LeBlanc 2010: 150)

Дистрибутивност, динамичка супралокалност и дифузност могу бити уобличене и као довођење до резултата или постизање

циља, ако је фокус на равномјерној распоређености, разастртости, односно на томе да је радњом обухваћена цијела површина, као у примјерима: *ѿобакриѿи*, *ѿозлаѿиѿи*, а метафоричке екстензије оваквог значења препознају се и у трансформативним глаголима типа *ѿосрбиѿи* (*се*), *ѿоѿурчиѿи* (*се*) и сл. Вријеме се метафорички схвата као линија, али и као ПОВРШИНА (уп. **По гану сѿава**, а **ѿо ноћу луѿа**), а границе оријентира својим особинама условљавају временске границе одвијања радње, баш као што код реализације спацијалног значења приједлога *ѿо* оријентир својим просторним особинама условљава кретање трајектора, поготово кад је кретање усмјерено (уп. *Воз иде ѿо шинама*). У случају *ѿо*-префиксала, то би значило да трајектор прелази одређени пут до циља, односно од једне до друге границе оријентира (Слика 3), који притом може бити уже или шире захваћен. Захваљујући могућности да буде захваћен шире, настало је једно од доминантних значења префикса *ѿо*- у савременом српском језику – резултативно, као у примјерима *ѿојесѿи*, *ѿоѿиѿи* и др.

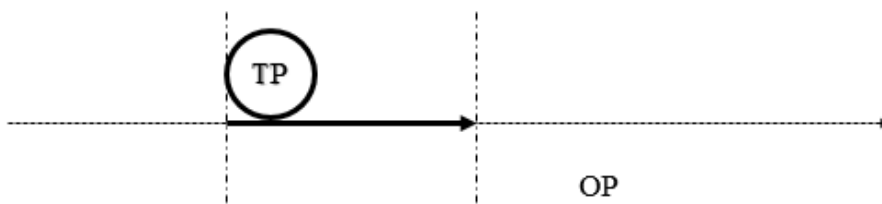

Слика 3. Приказ реализације резултативног значења глаголског префикса *ѿо*-

Истражујући везу међу значењима глаголског префикса *ѿо*- у савременом руском језику, Николас Лебланк (2010) долази до закључка да је управо резултативност прототипско значење овог афикса, а да су остала значења, укључујући делимитативно и атенуативно, његове елаборације. Многа запажања овог аутора могу се потврдити и на материјалу српског језика.

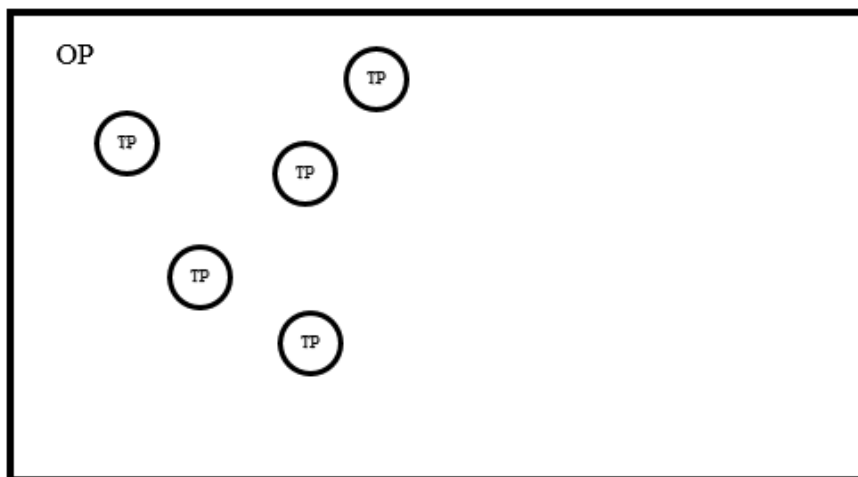
Делимитативно значење, за разлику од резултативног, профилише само дио трајекторије и као такво потенцијално представља метонимијску екстензију резултативног значења, будући да му се у подлози може препознати метонимија ДИО ЗА ЦЕЛИНУ, али је повезано и са концептом ПУТА, као и резултативно, па се у њему реализује и метафора ВРИЈЕМЕ ЈЕ ПРОСТОР (ВРИЈЕМЕ ТРАЈАЊА СИТУАЦИЈЕ ЈЕ ПУТ КОЛИ СЕ ПРЕЂЕ ЗА ВРИЈЕМЕ ТРАЈАЊА СИТУАЦИЈЕ), а овдје је ријеч о ограниченом путу, односно времену

(Слика 4). На сличан начин, могао би се објаснити настанак значења атенуативности.

Слика 4. Приказ реализације делимитативног значења глаголског префикса *йо-* (адаптирано према LeBlanc 2010: 145)

Хипотеза која се чини оправданијом, бар када је ријеч о српском језику, јесте да се и делимитативно и атенуативно значење префикса *йо-* директно ослањају на дистрибутивно значење, метафорички (МЈЕРА ЗАСТУПЉЕНОСТИ ПРОЦЕСУАЛНИХ ОБИЉЕЖЈА ЈЕ БРОЈ ТАЧАКА ОБУХВАЋЕНИХ ПРУЖАЊЕМ РАДЊЕ ПО ПОВРШИНИ), јер значење дјелимичности проистиче и из површности, а дистрибутивно значење ту игра веома важну улогу пошто оно није јасно одређено у смислу плурализације и може означавати да је релативно мали број тачака на некој површини обухваћен процесом, као и то да дисперзијом није захваћена цијела површина, него неки њени дијелови (Слика 5). У прилог томе иде и чињеница да се некомплетност, мјера испод норме, може парафразирати прилозима и изразима као што су *мјесџимично*, *йу* и *йамо* и сл., којима су у подлози спацијалност и дистрибутивност. Осим тога, чини се како је сам концепт ПОВРШИНЕ ту јако важан јер се метафоричким проширењем радња која се одвија на површини трансформише у радњу која је само дјелимично остварена. Дакле, управо та неравномјерна распоређеност на површини могла је послужити као подлога за развој делимитативног/атенуативног значења префикса *йо-*. Захваљујући томе, он се и појављује у функцији фази детерминатора (енгл. *fuzzy determiner*) трајања глаголске радње и њене заступљености, како га одређује Милка Ивић (1982: 54–60).

Слика 5. Приказ делимитативног/атенуативног значења глаголског префикса *yo-* повезаног са дистрибуцијом на дијелу површине и мањим бројем захваћених тачака на оријентир

Делимитативно/атенуативно значење српског глаголског префикса *yo-* не треба се посматрати одвојено од истог значења придјевског и прилошког префикса *yo-*, које се остварује у примјерима типа *yoвелик*, *yогосџа* и др., него треба понудити обједињен опис, као што је то за руски језик учинила Олга Кејган (2016), утврдивши да је ријеч о једном афиксу чија је функција да ограничи диференцијални степен у вербалном, адјективном или адвербијалном домену.⁸ Заправо, ријеч је о дистрибуцији обиљежја на различитим скалама, у различитим сферама, а свима је заједничко неподударање са нормом. У том смислу, са становишта савременог језичког осјећања треба говорити и о аналогiji као темељу семантичких екстензија, односно узајамној мотивацији значењских реализација истог афикса у различитим врстама ријечи.

⁸ Без детаљније анализе, на повезаност путева развоја глаголског и придјевског/прилошког префикса *yo-* са значењем мале мјере у српском језику указао је Александар Белић: „На основу овог значења које се јавља и у придевима-прилозима (*yoвише* – ‘мало више’, *yoниже* – ‘мало ниже’), а које се могло развити из употребе *yo* уз свршене глаголе, имамо и код глагола значење – ‘вршење радње у малој мери’: *yoиџраџиши*, *yoкуцаџиши*, *yосџаваџиши*, *yoшражџиши* и сл.“ (1949: 305). Он није говорио да се ради о једном афиксу, али, с друге стране, није ни раздвајао делимитативност и атенуативност српског глаголског префикса *yo-*, одређујући притом мјеру вршења радње изражену њиме искључиво као малу.

4. Закључак

Делимитативно значење српског глаголског префикса *йо-*, односно његово мјесто у мрежној, прототипској структури овог афикса, у раду је описано на теоријско-методолошким основама когнитивне семантике. То је подразумејавало утврђивање мотивацијског фактора унутар когнитивно-концептуалне мреже префикса *йо-*, чиме се још једном показало како семантичке разлике међу члановима неке категорије не искључују њихову повезаност. Установљено је да делимитативност представља једну од елаборација суперсхеме ДИНАМИЧКЕ СУПРАЛОКАЛНОСТИ, с којом су повезани концепти ПУТА, односно ПОВРШИНЕ. Она се најбоље може објаснити преко везе са дистрибутивним значењем овог афикса, али и аналогијом са придјевским и прилошким префиксом *йо-* у примјерима типа *йовелик*, *йодосѿа*.

С обзиром на то да су многи издвојени делимитативи архаични, требало би у неким будућим истраживањима, на новијој грађи, све закључке подвргнути провјери. Основни циљ ове анализе, која не претендује на коначност и отворена је за проширивања и реинтерпретације, био је да се понуди друкчији модел анализе значења глаголског префикса *йо-* у односу на приступ традиционалније литературе, као и да се додатно афирмишу методе когнитивне семантике у разматрању значења сублексичких јединица.

Литература

- Белић, А. (1949). *Савремени српскохрватски језик. II део: Наука о грађењу речи*. Београд: Научна књига.
- Бондарко, А. В. (1987). „Аспектуалност“. Бондарко, А. В. (ред.). *Теорија функционалне граматике: Введение. Аспектуалност. Временна локализованост. Таксис*. Ленинград: Наука, 40–209.
- Грицкат, И. (1955–1956). „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику“. *Јужнословенски филолоџ* XXI (1–4), 45–96.
- Грицкат, И. (1966–1967). „Префиксација као средство граматичке (чисте) перфектизације“. *Јужнословенски филолоџ* XXVII, 185–223.
- Грицкат, И. (1995). „О неким особеностима деминуције“. *Јужнословенски филолоџ* LI, 1–30.

- Зализняк, А. А., Шмелев А. Д. (2000). *Введение в русскую аспектологию*. Москва: Языки русской культуры.
- Ивановић, М. (2016). *Акционалности – семантика и форма: у савременом украјинском и српском језику*. Београд: Филолошки факултет.
- Ивић, М. (1982). „О неким принципима глаголске префиксације“. *Јужнословенски филолоџ XXXVIII*, 51–61.
- Исаченко, А. В. (1960). *Грамматический строй русского языка в соотнесении с словацким. Часть вторая: Морфология*. Братислава: Издательство Словацкой Академии наук.
- Јовановић, В. (2012). „Глаголи са префиксом *по-* у светлу теорије сложеног аспекта и њихови преводни еквиваленти у француском језику“. *Српски језик XVII*, 433–440.
- Клајн, И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слањање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Кликовац, Д. (1998). „О значењу српског глаголског префикса *раз-* (когнитивнолингвистички приступ)“. *Наш језик XXXII* (3–4), 153–167.
- Кликовац, Д. (2002). „О различитим врстама префиксалног значења: лексичко и творбено значење префикса *раз-*“. *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд – Нови Сад: САНУ – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, 185–194.
- Кликовац, Д. (2012). „О семантици глаголског префикса *уз-*“. Драгићевић, Р. (ур.). *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при међународном комитету слависта*. Београд: Филолошки факултет, 573–600.
- Миланов, Н. (2012). „Семантика глаголског префикса *по-* у српском језику“. Ковачевић, М. (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности: Зборник радова са III научног скупа младих филолога Србије, одржаног 12. марта 2011. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу III* (1). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 141–152.
- Миљковић, В. Н. (2021). *Когнитивнолингвистичко израживање глаголских префикса у савременом српском језику* [Докторска

- дисертација]. Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Николић, М. (2014). *Категорија сљењена у српском језику: Сложена реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер, П. (2002). „Степеновање у граматичи и речнику (у српском и другим словенским језицима“. *Зборник Матице српске за славистику* LXI, 59–79.
- Пипер, П. (2009). „О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици“. *Јужнословенски филолоџ* LXV, 65–88.
- Пипер, П., Клајн, И., Драгићевић, Р. (2022). *Нормативна граматика српскога језика* (4, измењено и допуњено изд.), Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнोजезичка норма) I: Увод. Фонетика. Морфологија* (5. изд.). Београд: Научна књига.
- Стојановић, М. Љ. (2016). *Полипрефиксирани глаголи у српском језику* [Докторска дисертација]. Филолошки факултет Универзитета у Београду.

*

- Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (3. izd.). Zagreb: HAZU – Globus.
- Budja, J. (2010). „Delimitativni glagolni *po-* u hrvatskom i ostalim štokavskim jezicima“. *Croatica et Slavica Iadertina* VI, 89–119.
- Croft, W., Cruse, D. A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dickey, S. M. *Parameters of Slavic aspect: A cognitive approach*. Stanford: CSLI Publications.
- Dickey, S. (2007). „A prototype account of the development of delimitative *po-* in Russian“. Divjak, D., Kochanska, A. (eds.). *Cognitive Paths into the Slavic Domain*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 329–374.
- Kagan, O. (2016). „Measurement across Domains: A Unified Account of the Adjectival and the Verbal Attenuative *po-*“. *Journal of Slavic Linguistics* 24 (2), 301–336.
- Klikovac, D. (2004). *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Klikovac, D. (2006). *Semantika predloga: Studija iz kognitivne lingvistike* (2. izd.). Beograd: Filološki fakultet.

- Lakoff, G. (1987). *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- LeBlanc, N. L. (2010). *The polysemy of an „empty“ prefix: A corpus-based cognitive semantic analysis of the Russian verbal prefix po-* [Doctoral dissertation]. University of North Carolina.
- Lukajić, D. (2016). *Aspect et préfixes verbaux en serbe dans une perspective cognitive: Analyse du préfixe po-* [Thèse, Université de Genève]. Archive ouverte UNIGE. <https://doi.org/10.13097/archive-ouverte/unige:87828>
- Marić, A. (1988). „Uticaj prefiksa *po-* na promenu značenja glagola u slovačkom i srpskohrvatskom jeziku“. *Књижевности и језик* 35 (2), 194–198.
- Matovac, D. (2013). *Semantika hrvatskih prijedloga* [Doktorska disertacija]. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Milosavljević, S. (2022). „The delimitative prefix *po-*, durative adverbials, and Slavic aspectual composition“. Holtz, A., Kovač, I., Puggard-Rode, R. (eds.). *Proceedings of ConSOLE XXX*. Leiden: Leiden University Centre for Linguistics, 17–42.
- Mrazović, P., Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskog jezika za strance* (2. izd.). Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Oertle, S. (2016). *Die slavischen Verbalpräfixe und Präpositionen: Polysemie und Grammatikalisierung*. Herne: Gabriele Schäfer Verlag.
- Piper, P. (2001). *Jezik i prostor* (2. izd.). Beograd: Biblioteka XX vek.
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet.
- Šarić, Lj. (2008). *Spatial Concepts in Slavic: A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Šarić, Lj. (2014). *Prostor u jeziku i metafora: Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Tabakowska, E. (1999). „Pobłądzić po malowniczych zakątkach Starego Miasta’: Semantyka polskiego przyimka *po* i przedrostka *po-*“. Brzezina, M., Kurek, H. (wyd.). *Collectanea Linguistica in*

- Honorem Casimiri Polański*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 269–278.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics. Vol. I: Concept Structuring Systems, Vol. II: Typology and Process in Concept Structuring*. Cambridge: MIT Press.
- Talmy, L. (2018). *Ten Lectures on Cognitive Semantics*. Leiden–Boston: Brill.
- Taylor, J. (1995). *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory* (2nd ed.). New York: Oxford University Press.
- Tyler, A., Evans, V. (2003). *The semantics of English prepositions: Spatial scenes, embodied meaning and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Рјечници

- РЈАЗУ (1880–1976). *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*. Zagreb: JAZU.
- РМС (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска).
- РСАНУ (1959–2019). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XXI*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РСЈ (2011). *Речник српског језика (измењено и допуњено изд.)*. Нови Сад: Матица српска.

Sonja Nenezić
Univerzitet Crne Gore
Filološki fakultet
sonjan@ucg.ac.me

NOVIJI GLAGOLSKI ANGLICIZMI NA CRNOGORSKOM INTERNET DOMENU

Abstract: This paper discusses recent verb anglicisms in the Montenegrin language, whose numbers have been uncontrollably increasing, especially in today's most significant medium - the internet, where a substantial portion of both official and unofficial communication has now migrated to. Our research has revealed that these neologisms are primarily characteristic of professional jargon related to information technology, but they also infiltrate colloquial styles, particularly on social media, and extend into journalistic and publicist texts. Based on morphological and derivational analysis, which represents the primary focus of this work, we conclude that their adaptation relies on a combination of domestic suffixes with untranslated, phonologically shaped verb or noun English bases, with the dominant suffix being *-ovati*. Additionally, we have observed that these verb anglicisms, especially those with two aspects, can sometimes undergo secondary derivational processes, most frequently using the prefix *iz-*, primarily for the purpose of perfective aspect formation. However, it turns out that such secondary adaptation does not limit the potential aspectuality of verbs with two aspects.

Keywords: verb anglicisms, neologisms, morphological-derivational adaptation, suffix, prefix, Montenegrin internet domain

1. Predmet rada. Najočiglednija savremena tendencija u tvorbi glagola crnogorskog jezika, koja će i biti u fokusu našeg istraživanja, tiče se naglog rasta broja anglicizama, kao što su: *apludovati*, *bindžovati*, *editovati*, *fajlovati*, *hendlovati*, *kropovati*, *masterirati* i brojni drugi čiji prenos još traje. To i nije neočekivano budući da je engleski već neko vrijeme najuticajniji svjetski jezik, zahvaljujući najviše ekstralingvističkim činiocima, vojno-političkoj snazi i ekonomsko-tehnološkom napretku Velike Britanije i SAD. Kako moć jezika zavisi od moći njegovih govornika, on je preuzeo primat u tržišnom, ekonomskom, političkom, tehnološkom i kulturnom povezivanju i umrežavanju ljudi i zemalja, te postao globalni kontaktni jezik odnosno jezik davalac, naspram koga stoje brojni jezici primaoci. Njegov neizbježni efekat osjeća se na svim jezičkim nivoima, ali su domeni leksikona i tvorbe svakako najotvoreniji za promjene, i one se u njima najprije i najlakše zapažaju. Zanimljiv je i podatak, dobijen na osnovu

statističkih analiza u različitim jezicima, da među preuzetom inostranom ili, u novijim istraživanjima, konkretno engleskom leksikom, glagoli zauzimaju drugo ili treće mjesto, u odnosu na imenice i pridjeve, sa udjelom od najviše dvadesetak procenata (Muhvić-Dimanovski 1995: 267).

2. Internet kao korpus. Znatnom prodoru anglicizama u brojne jezike posebno je doprinio internet, gdje engleski jezik takođe dominira, zbog čega smo ga i odabrali za korpus istraživanja glagolskih anglicizama, tačnije veb kao njegov veoma značajan, a dostupniji i stabilniji segment od, recimo, privatne elektronske komunikacije. Internet je inače najveći i najkompleksniji medij, koji se i najbrže mijenja, pa se s tim u vezi govori o raznovrsnosti njegovog jezika. Iako se, u krajnjoj liniji, mogu izdvojiti neke opšte jezičke crte interneta, jedini način da se uvaži karakter ovog novog i, u pogledu sličnosti s govorom i pisanjem, mješovitog medijuma – jeste da se lingvistička istraživanja sprovode na pojedinačnim mu autputima: vebu, imejlu, blogu itd. (Kristal, 2012). Prilikom formiranja jezičkog materijala za analizu, uzimali smo u obzir novije glagole engleskog porijekla, iz posljednje nekoliko decenije, različitog stepena integrisanosti, koji su u korpusu prisutni makar nekoliko puta na različitim veb-stranicama, te na taj način došli do skupa od oko dvjesto jedinica¹. I paušalnim poređenjem sa stanjem na jezički

¹ Primjere smo tokom maja 2023. prikupljali sa sljedećih veb-stranica: www.pobjeda.me, www.vijesti.me, www.dan.co.me, www.cdm.me, www.portalanalitika.me, www.antenam.me, www.aktuelno.me, www.borba.me, www.kodex.me, www.fosmedia.me, www.mondo.me, www.kolektiv.me, www.pcnen.com, www.monitor.co.me, www.barinfo.me, www.standard.co.me, www.bokanews.me, www.primorskenovine.co.me, www.mnemagazin.me, www.rtcg.me, www.portalluca.me, www.dnevno.me, www.mladiniksica.me, www.forumcdm.me, www.radiodux.me, www.radiotitograd.me, www.radiobijelopolje.me, www.radiokotor.info, www.skalaradio.com, www.podgorica.me, www.gradski.me, www.crnogorskiportal.me, www.sport.barinfo.me, www.mina.news, www.volimpodgoricu.me, www.gradski.me, www.dijagonale.me, www.zid.org.me, www.kreativnanastava.edu.me, www.gov.me, www.multicom.me, www.ucg.ac.me, www.travelmontenegro.me, www.caritascg.me, www.digitalizuj.me, www.bankar.me, www.tehnoverzum.me, www.madeinmontenegro.com, www.amplitudo.me, www.represent.co.me, www.makanje.me, www.finomen.me, www.mladiinfo.me, www.gradient.co.me, www.cbcg.me, www.investitor.me, www.avon.me, www.drogerija.me, www.belodore.me, www.zenasamja.me, www.mravinjak.me, www.tekport.me, www.ombudsman.co.me, www.mobilnisvijet.me, www.fk-buducnost.me, www.maticacrnogorska.me, www.autodiler.me, www.pametnekuce.me.

srodnim srpskim, hrvatskim i bosanskim veb-stranicama, kao i u *Srpskom rečniku novijih anglicizama* (2021) grupe autora sa Tvrtkom Prčićem na čelu², koji smo koristili kao kontrolni, možemo zaključiti da je njihov broj na crnogorskom vebu osjetno manji. Njemu treba dodati i jednu manju skupinu od tridesetak glagola dobijenih prefiksacijom već preuzetih anglicizama. Napominjemo, takođe, da u istraživanom korpusu, u velikom broju slučajeva, registrujemo veću zastupljenost glagolskih imenica nego motivnih im glagola, ne samo u publicističko-novinarskom, administrativnom i naučnom funkcionalnom stilu, koji pripadaju imeničkim stilovima, već i u razgovornom stilu, u kojem su najfrekventnija vrsta riječi glagoli.

3. Anglicizmi. Pod anglicizmom³ se uglavnom podrazumijeva riječ preuzeta iz engleskog jezika i adaptirana prema sistemu jezika primaoca kako bi dobila status pozajmljenice⁴. Pri prikupljanju građe za analizu na umu smo, takođe, imali mišljenje Rudolfa Filipovića (1990: 16–17) da ona u engleskom jeziku može biti i stranog porijekla⁵, ali ako je uklopljena u njegov vokabular, smatraće se takođe anglicizmom u jeziku primaocu. Ekscerpirani glagoli pripadaju očiglednim anglicizmima, manje-više integrisanim na ortografskom, fonološkom, morfološkom, sintaksičkom, semantičkom i pragmatičkom planu, od kojih neki vremenom mogu steći status odomaćene jedinice. Osim očiglednih, prema stepenu njihove obličke realizacije i integracije, Prčić (2019: 120–123) razlikuje još dvije vrste anglicizama: skrivene, odnosno domaće jezičke jedinice koje slijede ili odražavaju normu engleskog jezika (npr. *locirati* od *locate* 'pronaći') i sirove, doskoro nepostojeće, preuzete iz engleskog jezika bez ikakvog prilagođavanja njihovog pisanja (npr. *roaming*, *prepaid*...). Dodajmo da on anglicizmom smatra svaku riječ, sintagmu ili rečenicu čija upotreba odražava i/ili slijedi ortografsku, fonološku, gramatičku, semantičku ili pragmatičku normu engleskog jezika (Prčić 2019: 59).

² Dalje ćemo u tekstu koristiti opšteprihvaćeni akronim SRNA.

³ U hrvatskom jeziku češće se koristi termin *anglizam*.

⁴ U radu ćemo upotrebljavati termin *pozajmljenica* kao jedan od najfrekventnijih termina u montenegristici, mada se u literaturi srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika sreću i mnogi drugi s istim ili srodnim značenjem: *posuđenica*, *odomaćenica*, *posvojenica* itd.

⁵ Nekada je engleski jezik i sam bio jedan od najotvorenijih za strane uticaje, pa u njemu ima pozajmljenica iz više od 350 jezika, a tri četvrtine njegovog vokabulara porijeklom je iz romanskih odnosno klasičnih jezika (Crystal 2003: 23).

4. Neologizmi. Preuzete se lekseme, kao i one derivirane od njih, u prvo vrijeme nakon prenosa i tvorbe doživljavaju kao neologizmi, koji se inače različito definišu u literaturi, ali je neupitan njihov vremenski aspekt i frekventnost: to su nove riječi ili novotvorenice koje se obično, za razliku od okazionalizama ili hapaksa, pojavljuju više puta u nekom registru ili eventualno u opštem rječniku. Među njima su svakako najbrojnije pozajmljenice, danas osobito anglicizmi, koji prema nekim procjenama, barem u većini evropskih jezika, čine više od četrdeset procenata neološkog rječnika (Muhvić Dimanovski 2005: 40). Sa aspekta neologije, Vesna Muhvić Dimanovski razlikuje dva tipa pozajmljenica: denotativne su “one koje su potrebne da bi se imenovali novi proizvodi, novi pojmovi stvoreni u nekoj drugoj zemlji, koji onda zajedno s tim pojmom donose i novu riječ”, a konotativne “pak ne ulaze u jezik iz istih pobuda: one su posljedica prestiža što ga posjeduje neka država i njezino društvo; posljedica fascinacije nekim stranim stilom života, civilizacijskim tekovinama društva koje je u stanovitim razdobljima bilo uzorom drugima” (2005:7). U našem korpusu ima i jednih i drugih, ali su prve, koje u stvari popunjavaju leksičke praznine, brojnije jer je njihovoj najezdi doprinijela pojava mnogih tehnoloških inovacija iz anglofonog svijeta. U novije vrijeme neki istraživači odbacuju tradicionalnu podjelu pozajmljenica na potrebne i nepotrebne, naglašavajući da one nijesu važne samo zbog popunjavanja leksičkih praznina nego i zbog stilskih i pragmatičkih funkcija koje njihovi domaći ili odomaćeni ekvivalenti nemaju (Đurčević 2021: 54).

Iako se osnovnim postupkom prilagođavanja leksičkih jedinica sistemu jezika primaoca smatra ono na nivou sadržine, prevođenje nije uvijek moguće. Kako navodi Prčić (2019: 127–128), prevod može biti sasvim neizvodljiv zbog ograničenih produktivnih morfosintaktičkih sredstava u drugom jeziku ili predug i glomazan. Zato se s novim referentima transponuju i njihova imena. Dominiraju anglicizmi iz oblasti računarstva i interneta (*aplaudovati, autorizovati, bagovati, bekapovati, daunloudovati, embedovati, flipovati, forvardovati, sejvovati, spamovati, hakovati, krekovati, zipovati...*), pogotovo društvenih mreža (*anfrendovati, blokirati, fejsbukovati, folovati, lajkovati, tvitovati, postovati...*), mada ih ima i iz drugih domena: muzike (*bitboksovati, repovati, semplovati, skrečovati*), sporta (*draftovati, drilovati, dopingovati (se), sparingovati*), kozmetologije (*botoksirati (se), fiksirati, hajlajtovati, konturisasi, pilingovati (se)...*), zabave (*bindžovati, partijati, šopingovati*), ekonomije (*dampingovati,*

merdžovati, mobingovati, franšizirati), kulinarstva (*grilovati, miksovati, blendirati*) i dr. Uglavnom pripadaju profesionalnom žargonu i razgovornoj leksici, odakle najčešće ulaze u publicističko-novinarske tekstove. Ako su skorije preuzeti, u zvaničnijem stilu će se nerijetko javiti pod navodnicima.

5. Leksičko preuzimanje i adaptacija. Proučavajući leksičko preuzimanje u oblasti jezičkih kontakata, Filipović (1986) govori o dva tipa pozajmljivanja: neposrednom, koje nastaje kao rezultat neposrednog, direktnog kontakta govornika dva različita jezika, i posrednom, koje se ostvaruje indirektno, preko posrednika, najčešće medija, kao u slučaju naših glagola. Ono se reguliše dvjema jezičkim operacijama: importacijom, koja predstavlja proces preuzimanja strane riječi, i – češće – supstitucijom, koja podrazumijeva adaptaciju preuzetog modela oblikovanjem ili prevođenjem. Pošto se javlja i na fonološkom i na morfološkom nivou, supstitucija obuhvata transfonemizaciju i transmorfemizaciju. Promjene nastale tokom adaptacije smatraju se primarnim, a one koje se javljaju nakon integracije u sastav jezika primaoca – sekundarnim. U toku prenosa, primarna adaptacija obuhvata i adaptaciju značenja strane riječi. “Ona slijedi opću tendenciju suženja značenja jer se riječ preuzima da se zadovolji potreba imenovanja preuzetog predmeta ili pojma iz kulture i civilizacije zemlje jezika davaoca, a to je obično samo jedno značenje”, obrazlaže Filipović (1986: 65) navodeći i drugu mogućnost – mogućnost nulte semantičke ekstenzije, kad značenje pozajmljenice potpuno odgovara značenju engleske riječi. Treća pak pojava, čini se najrjeđa – proširenje značenja – javlja se u sekundarnoj adaptaciji, kad se pozajmljenica potpuno integriše i počne slobodno da se upotrebljava. Glagoli u našem korpusu ilustruju sve tri mogućnosti i one mogu biti predmet posebnog rada, a mi ćemo se ovdje fokusirati na transmorfemizaciju u oblikovanju preuzetih glagola, odnosno njihovo usklađivanje sa morfološkim sistemom jezika primaoca.

5.1. Transmorfemizacija. Glagoli u engleskom jeziku nemaju infinitivni završetak, pa prilikom preuzimanja moraju biti adaptirani da bi dobili status pozajmljenice, što znači da je njihova morfološka adaptacija mnogo složenija od imeničke. Međutim, glagolski anglicizmi ne vode porijeklo samo od glagola nego i od imenica, a rjeđe i od drugih vrsta riječi, pa u tom slučaju ne bi trebalo govoriti o transmorfemizaciji kao primarnoj adaptaciji, nego o derivaciji od anglicizama, koji su već, makar djelimično, integrisani u jeziku primaocu. Tako nastali derivati

obično se nazivaju pseudoanglicizmima, a Filipović (1986: 193–194), objašnjavajući da su nastali kao rezultat sekundarnih promjena u toku adaptacije, napominje da se često nazivaju i sekundarnim anglicizmima.

U morfološkoj odnosno tvorbenoj analizi nije uvijek lako razlikovati primarne glagolske anglicizme, kod kojih imamo transfer u okviru iste morfološke vrste, od sekundarnih, uglavnom nastalih od već preuzetih imenica, budući da u engleskom jeziku mnoge riječi, osobito jednosložne i dvosložne, funkcionišu i kao glagoli i kao imenice, a sa glagolom se obično preuzima i imenica istog porijekla. Vesna Muhvić Dimanovski (1995: 269) pretpostavlja da je drugi slučaj češći s obzirom na činjenicu da se imenice preuzimaju u neuporedivo većem broju, a kad su već jednom prihvaćene u nekom jeziku, neće biti problem izvođenjem od njih dobiti glagol. Ova bi se pojava mogla uporediti sa višestrukom motivacijom, prilikom koje jedan derivat stoji u relaciji prema više osnovinskih riječi (Ćorić 2008: 27). Prema tome, sa sigurnošću možemo tvrditi da je neki glagolski anglicizam postao od imenice samo onda kada mu u engleskom jeziku ne postoji odgovarajući glagol, a u našoj građi to su rijetki derivati, kao npr.: *gifovati*, *menadžerisati*, *selfirati*, *botovati*, *trimovati*..., te desetak anglicizama porijeklom od gerunda: *dampingovati*, *dopingovati (se)*, *kastingovati*, *mobingovati*, *motoringovati*, *pilingovati (se)*, *rejtingovati*, *sparingovati*, *šopingovati*. Pomenuto razgraničenje svakako nije relevantno za distribuciju glagolskih formata jer se domaći (i odomaćeni) sufixi *-ovati*, *-irati*, *-isati* i *-ati* javljaju i kao sredstvo morfološke adaptacije i kao sredstvo derivacije glagolskih anglicizama, odnosno tvorbene morfeme *-ova-*, *-ira-*, *-isa-* i *-a-* dobijaju ulogu vezivnog sredstva između osnove i gramatičkog nastavka *-ti*. Oni se dodaju uglavnom fonološki adaptiranoj osnovi engleskog glagola ili imenice, ali bilježili smo i primjere sa izvornom engleskom odnosno pravopisno neprilagođenom osnovom ili sa crticom između takve osnove i sufixa, npr.: *downloadovati*, *download-ovati*; *checkirati*, *check-irati*; *coolirati*, *cool-irati* itd. Ima i dosta primjera kod kojih se izgovorni oblik poklapa sa pisanim: *banovati (ban)*, *blogovati (blog)*, *blurovati (blur)*, *draftovati (draft)*, *mapirati (map)*, *postovati (post)*, *targetirati (target)*... Tvorbena osnova je obično puna, ali može ponekad biti skraćena ili eliptična kao u slučaju već navedenih *botovati (robot)* i *trimovati (trimer)*, ali i *bukirati (booking)*, *bildovati (bodybuilding)*, *bindžovati (binge watching)* itd.

5.1.1. Sufiksacija. Tvorbeno-morfološka uobličjenja glagola stranog, pa i engleskog porijekla počivaju na sufiksaciji. U našem

korpusu najfrekventiji je opšteslovenski, domaći sufiks *-ovati*, sa oko sto trideset glagola, kao npr. *aploudovati*, *banovati*, *bekapovati*, *bustovati*, *draftovati*, *embedovati*, *fajlovati*, *flejmovati*, *forvardovati*, *hajlajtovati*, *hakovati*, *hejtovati*, *kenselovati*, *konvertovati*, *lajkovati*, *menšnovati*, *mjutovati*, *prankovati*, *rejvovati*, *semplovati*, *skremblovati*, *skrinšotovati*, *svingovati*, *šerovati*, *tagovati*, *trigerovati*, *tripovati*, *vlogovati*, *zipovati* itd. Druga grupa po brojnosti mnogo je manja i čini je samo četrdesetak glagola sa sufiksom *-irati*, čije se porijeklo inače dovodi u vezu s njemačkim jezikom. Navešćemo i neke od njih: *botoksirati*, *budžetirati*, *dajdžestirati*, *devastirati*, *facilitirati*, *formatirati*, *fotošopirati*, *franšizirati*, *klonirati*, *kulirati*, *lobirati*, *masterirati*, *moderirati*, *overdozirati*, *riternirati*, *singlirati*, *skenirati*, *stresirati*, *targetirati*, *tendirati*, *tjunirati* itd. I Filipović osamdesetih godina prošlog vijeka zaključuje da je “tvorba glagolskih posuđenica pomoću formanta *-ova* najviše u skladu s tvorbom glagola u hrvatskom”, ali i ističe da nema “nikakvih statističkih podataka da je njegova upotreba češća od upotrebe formanta *-ira*” (1986: 137, 139), koji je prepoznat kao živ i aktivan upravo u tvorbi novih glagola od stranih osnova. Konstatuje i da je sufiks *-irati* češći u zapadnoj nego u istočnoj varijanti (srpskohrvatskog jezika), u kojoj ga potiskuje složeni sufiks *-isati*, inače grčkog porijekla. Međutim, tu je tvrdnja opovrglo više istraživača, pomenimo samo Mihaila Stevanovića (1986: 578). I u našem korpusu sufiks *-isati* zastupljen je jedino kod nekoliko glagola: *konturisasi*, *memorisati*, *menadžerisati*, *piraterisati*, što govori da on danas nije aktivan u adaptaciji engleskih glagola, te možemo konstatovati da ih oba, u stvari, potiskuje dominantni sufiks *-ovati*. Ivan Klajn kaže da se *-ovati* vrlo često javlja sa stranim glagolskim osnovama, ali da češće od njega i sufiksa *-isati*, za adaptaciju glagola stranog porijekla, služi sufiks *-irati* (Klajn 2003: 351, 355). To za srpski jezik konstatuje i Danko Šipka (2001), dok Nataša Bugarski (2002) u svom istraživanju dolazi do zaključka da se *-ovati* i *-irati* upotrebljavaju ravnopravno. Noviji podatak o apsolutnoj dominaciji sufiksa *-irati* u hrvatskom jeziku nalazimo kod Ane Mikić Čolić (2015). Isti sufiks najzastupljeniji je u glagolskim anglicizmima i u bosanskom jeziku (Šehović 2019). Naši primjeri pak pokazuju da je danas u crnogorskom jeziku neupitno i nedostižno preimućstvo sufiksa *-ovati* nad svim ostalim sufiksima koji se mogu javiti kod novijih glagola engleskog porijekla.

Sufiks *-ati*, koji svakako najčešće dolazi na imeničke, a vrlo rijetko na glagolske osnove (Klajn 2003: 326–327), zastupljen je u našoj građi

sa sedam glagola: *blendati*, *blinkati*, *folovati*, *guglati*, *klikati*, *printati* i *surfati*, iz čega se može zaključiti da nije aktivan u adaptaciji glagola engleskog porijekla. Pet glagola sadrži sufiks *-nuti*: *brejknuti*, *flipnuti*, *kliknuti*, *tvitnuti*, *tapnuti*. On je inače jedini sufiks za perfektizaciju glagola, ali nemaju svi navedeni glagoli nesvršene parnjake: bilježimo *brejkovati* i *tvitovati*. Postoji i oblik *flipovati*, ali ne dijeli semantiku sa *flipnuti*: dok prvi znači 'okretati ili obrtati sliku na kompjuterskom ekranu ili monitoru oko horizontalne ili vertikalne ose; =okretati, =obrtati', drugi ima neformalno preneseno značenje 'razdražiti se, postati nakratko razdražen ili psihološki nestabilan, =otkačiti, =skliznuti, =fijuknuti' (SRNA). Glagol *tapnuti* nema parnjaka u našem korpusu, kao ni u SRNI. Što se tiče anglicizma *kliknuti*, Klajn (2003: 348) napominje da je ovaj kompjuterski termin (nesvršeno *kliktati* sa sufiksom *-tati*), preuzet iz engleskog (*click*), posljednjih godina dostigao priličnu popularnost uprkos postojanju domaćeg *škljocnuti* i uprkos homonimiji sa *kliknuti* 'uskliknuti' odnosno *kliktati* 'klicati'. Zanimljivo je da u našem korpusu, pored navedena dva, egzistira i nesvršeni glagol *klikati* sa sufiksom *-ati*, koji nije zabilježen ni u SRNI. Prema tome, glagolski vid je za *flipnuti* i *tapnuti*, budući da nemaju svoje vidske parnjake nesvršenog vida, klasifikaciona a ne paradigmatska kategorija. Jednim primjerom je potvrđen i sufiks *-iti*: *fejsbučiti*, sa alternacijom k : č, pored oblika *fejsbukovati*. Glagol *partijati* izveden je ili sufiksom *-jati* od glagolske osnove, ili sufiksom *-ati* od imeničke osnove zavisnih padežnih oblika (*parti*, *partija*...).

Filipović (1986: 137) nalazi, kao i drugi istraživači, da se tri sufiksa: *-ati*, *-irati* i *-ovati* mogu upotrebljavati alternativno. Međutim, u našoj građi je malo takvih slučajeva. Osim već pomenutih *kliktati* i *klikati*, bilježimo još: *blinkati* i *blinkovati*, *blendati* i *blendovati*, *fejsbukovati* i *fejsbučiti*, *guglati* i *guglovati*, *surfovati* i *surfati*, *tjunirati* i *tjunovati*⁶, premda su prvi članovi navedenih parova uobičajeniji, te ovi drugi ponekad mogu dobiti stilsku vrijednost. U izboru sufiksa za adaptaciju ili derivaciju ne uočavamo neke određene zakonitosti osim u vezi sa sufiksom *-isati*, koji se javlja iza sonanta *r*, ali ne u svim slučajevima jer postoje i primjeri kao što su *masterirati*, *moderirati* itd.

⁶ SRNA ne bilježi *blinkati* i *tjunovati*. Nema ni *blendati*, ali ima *izblendati*.

Takođe, sufiks *-ovati* dosljedno se javlja s gerundom: *dopingovati*, *kastingovati*, *monitoringovati* itd⁷.

Umjesto pojedinih glagola, obično onih koji su nedovoljno integrisani, koriste se dekomponovane varijante sa domaćim semikopulativnim glagolom i odgovarajućim imeničkim anglicizmom: *lajkovati* / *baciti lajk*, *hejtovati* / *baciti hejt*, *pilingovati (se)* / *raditi piling*, *botoksirati (se)* / *raditi botoks*, *sabskrajbovati* / *stisnuti sabskrajb*, *blokirati* / *staviti na blok* i sl.

5.1.2. Prefiksacija. Prefigiranje glagolskih anglicizama posebna je tema. Naime, neki su od njih i preuzeti prefigirani, obično s prefiksima *re-*, *dis-* i *de-*: *rebrendirati*, *remiksovati*, *repostovati*, *restartovati*, *retvitovati*, *diskonektovati*, *dislajkovati*, *deblokirati*... Prefiks *re-* ima značenje ponavljanja i/ili naknadne promjene radnje, a *dis-* i *de-* imaju privativno značenje, odnosno značenje poništavanja ili negacije radnje (Klajn 2003: 291–292). Međutim, bitno je istaći da ovi strani prefiksi ne utiču na aspekt pozajmljenih glagola, a prefiksacija kao sekundarna adaptacija igra bitnu ulogu u perfektizaciji glagolskih anglicizama. Opštepoznato je da se slovenski glagoli po morfološkoj kategoriji vida ili aspekta razlikuju od engleskih, kojima ona nije svojstvena. Zbog toga glagolski anglicizmi omasovljavaju inače najmalobrojniju grupu domaćih glagola, dvovidske glagole, što ne znači da među glagolskim pozajmljenicama iz engleskog nema jednovidskih glagola, kako se često paušalno zaključuje. Ima, naravno, ali su u odnosu na dvovidske glagole rijetki, pogotovo perfektivni, recimo *dokovati*, *diskonektovati* i *overdozirati (se)*, te već navedeni sa sufiksom *-nuti*. Imperfektivnih ima mnogo više, čak šezdesetak u našoj građi, što je nešto manje od jedne trećine ukupnog broja analiziranih glagola: *bagovati*, *bildovati*, *bindžovati*, *bitboksovati*, *blendovati*, *blendati*, *blinkovati*, *blinkati*, *botovati*, *brejkovati*, *brejnstormovati*, *kulirati*, *lobirati* itd. Dakle, oko dvije trećine primjera otpada na glagole s potencijalom dvoaspekatske realizacije. Međutim, odavno se u literaturi govori o težnji glagolskih anglicizama da prefiksom izraze perfektivnost. Tako Filipović obrazlaže kako “glagolske posuđenice slijede domaće aspektno ambivalentne glagole u njihovoj težnji da se jače aspektno označe pomoću jednog od morfoloških elemenata, a to je najčešće prefiks” i na taj način

⁷ Više o tome kako su pojedini istraživači ispitivali da li finalni konsonanti i konsonantske grupe, odnosno njihova artikulaciono-akustička svojstva, utiču na izbor sufiksa – vidjeti u Bugarski 2002.

“rasterećuju osnovni oblik glagolske posuđenice označavanja jednog od dva vida”, pa bi ta tendencija mogla pridonijeti tome da se postupno likvidira skupina dvovidskih glagola (1986: 144). S druge strane, ima mišljenja da je prefiks kod dvovidskog glagola pleonastičnog karaktera. Kada se dvovidski glagol kome kontekst predodređuje perfektivnu vrijednost prefigira, “nužno dolazi do pleonastične vrijednosti prefiksa”, smatra Miloš Kovačević (2010). Lana Hudeček, Kristian Lewis i Milica Mihaljević (2011: 54) takođe tvrde da u standardnom jeziku dvovidski glagoli ne bi trebalo da imaju vidske parnjake jer su sami sebi vidski parnjaci, a i kad ih imaju, oni ne pripadaju standardu.

U našoj građi prefiksacijom je obuhvaćen manji broj glagola. Od njih se najveći broj kombinuje s prefiksom *iz-*, koji je već prepoznat kao najčešći perfektizator glagolskih pozajmljenica, po pravilu dvovidskih (Klajn 2002: 256). Međutim, češće se javlja s imperfektivnim (*izblendovati, izblendati, izgrilovati, izguglati, izlogovati (se), izlobirati, ishejtovati, ishajpovati, iskulirati, izmiksati, ispartijati (se), isprintati, istrimovati*) nego dvovidskim glagolima (*izbotoksirati (se), isfotošopirati (se), ishendlovati, istresirati (se), iščekirati, izlajkovati*). Treba napomenuti da prefiksi tvorenica s imperfektivnim glagolima kao motivnom osnovom nemaju pleonastičku vrijednost. Registrovali smo još prefikse: *za-*: *zabagovati, zablokirati, zaklikati, od-*: *odbagovati, odblokirati, otčekirati, odlogovati, pro-*: *proguglati, na-*: *nabildovati, u-*: *utripovati...*

Iako je poznato da je težnja dvovidskih glagola stranog porijekla ka perfektizaciji vrlo jaka (Klajn 2002: 256), u našoj građi nije došla do izražaja vjerovatno zato što je riječ o još nedovoljno integrisanim pozajmljenicama, pa se i njihovi prefiksali javljaju uglavnom u neformalnoj komunikaciji, u razgovornom jeziku. Pobrojani su prefiksi češće samo markeri perfektizacije, ali mogu mijenjati i leksičko značenje motivnih glagola, pa je tako *za-* u navedenim glagolima marker inhoativnosti, *na-* sativnosti, *pro-* delimitativnosti, *iz-* distributivnosti (*izlajkovati*) ili sativnosti (*ispartijati (se)*). Takođe, na osnovu naših primjera, mogli bismo zaključiti da se perfektizacijom ne sužava aspekatska vrijednost dvovidskog glagola. Tako se npr. glagol *čekirati*, iako ima prefiksalsnu varijantu *iščekirati*, i dalje upotrebljava kao perfektivni, npr.: *a i da se čekiram, hoće li me pustiti na passport kontrolu, forum.cdm.me, Vardar već čekirao kartu za četvrtfinale, dan.co.me...* Govorimo, dakle, o naporednoj egzistenciji dvovidskog glagola i njegovog prefiksalnog derivata. Naravno, u ovom slučaju u

posmatranje glagolskog vida, osim semantičkog i morfološkog aspekta, moramo uključiti i sintaksički kontekst.

6. Zaključak. U ovom istraživanju analizom su bili obuhvaćeni noviji, očigledni glagolski anglicizmi, čiji broj posljednjih decenija nekontrolisano raste, pogotovo na danas najvažnijem mediju – internetu, gdje se preselio veliki dio i zvanične i nezvanične komunikacije. Kao neologizmi, denotativni i konotativni, odlika su profesionalnog žargona, pogotovo onog koji se tiče informacionih tehnologija, ali i razgovornog jezika, posebno na društvenim mrežama. Međutim, polako prodiru i u publicističko-novinarski stil. Njihovo morfološko-tvorbeno uobličjenje, koje je u fokusu rada, počiva na kombinovanju domaćih sufiksa s neprevedenim, fonološki adaptiranim glagolskim ili, rjeđe, imeničkim engleskim osnovama. Pritom je najproduktivniji sufiks *-ovati*, mnogo manje zastupljen je sufiks *-irati*, dok se ostali javljaju kao neproduktivni ili neaktivni sufiksi. U sekundarnoj adaptaciji analizirani glagoli mogu biti i prefigurirani, ali dosta rijetko i najčešće u cilju perfektizacije, pri čemu se prefiksi, a dominira *iz-*, češće dodaju nesvršenim nego dvovidskim glagolima, koji čine oko dvije trećine ispitivane građe. Prefiksalni glagolski anglicizmi, očekivano, kao “svježi” neologizmi, ne sužavaju potencijalnu aspektualnost dvovidskih glagola.

Literatura

- Bugarski, N. (2002). “Morfološka adaptacija glagola pozajmljenih iz engleskog jezika”. *Прилози истраживању језика* 33, 58–77.
- Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org>
- Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Đurčević, J. (2021). *Formalna i semantičko-pragmatska analiza anglicizama u crnogorskom jeziku i njihovih modela u engleskom jeziku* (doktorska disertacija). Nikšić: Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore.
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Hudaček, L., K. Lewis, M. Mihaljević (2011). “Pleonazmi u hrvatskome standardnom jeziku”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 37/1, 41–72.

- Kristal, D. (2012). *Internetska lingvistika*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost.
- Mikić Čolić, A. (2015). “Tvorba glagolskih neologizama i uklapanje u jezični sustav”. *Fluminensia* 27/1, 87–103.
- Muhvić-Dimanovski, V. (1995). “Glagolski anglicizmi u njemačkom”. *Filologija* 24–25, 267–273.
- Muhvić-Dimanovski, V. (2005). *Neologizmi. Problemi teorije i primjene*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za lingvistiku.
- Prčić, T. (2019). *Engleski u srpskom*. Treće e-izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-512-9> [Pristupljeno 16. 5. 2021]
- Prčić, T. i dr. (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Prvo, elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet. <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-636-2> [Pristupljeno 1. 5. 2023]
- Šehović, A. (2019). “Anglicizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku”. *Bosanskohercegovački slavistički kongres II: zbornik radova 1*, 229–242.
- Šipka, D. (2001). “Distribucija nastavaka -irati/-isati/-ovati u srpskim glagolima stranog porijekla”. *Зборник Матѣице српске за филологију и лингвистику* XLIV/1–2, 167–173.

- Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику 2*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић, М. (2010). “Плеонастичка употреба префикса у српском језику”. *Научни састѣанак славистиа у Вукове дане* 39/1, 97–112.
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик (Грамаѣички сисѣми и књижевнојезичка норма) I*. Београд: Научна књига.
- Ђорић, Б. (2008). *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Božana Niševa
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
niseva@slu.cas.cz

NOVÁ ČESKÁ A BULHARSKÁ SLOVESNÁ POJMENOVÁNÍ Z HLEDISKA DYNAMIKY SOUČASNÉ KOMUNIKACE

Abstract: This contribution is focused on the word-formation methods, processes and means that are currently most actively used in the formation of new Czech and Bulgarian verbs and/or are most frequently involved in word-formation competition. The confrontational analysis rests on the assumption that the developments in the field of new verb formation are linked to the dynamics of the individual communication spheres, respectively that the communication expressivity of numerous Czech and Bulgarian verbal neologisms is related to the choice of word-formation means that correspond most closely to the speaker's specific communication intention and the goal of the piece of communication stipulated by the particular communication situation.

Key words: new verbal designations, dynamics of contemporary communication, language typology, Czech, Bulgarian

1. Synchronní slovotvorná analýza: produktivita a konkurence

1.1. Při řešení teoretických východisek slovotvorného popisu současného jazyka navrhuje M. Dokulil podrobnou stupnici produktivity (viz blíže Dokulil 1962a: 90–93, dále TSC 1), a to v návaznosti na předchozí práce V. Šmilauera (1940), A. Dostála (1950) a G. P. Neščimenkové (Нещименко 1960). Zároveň zdůrazňuje, že

Produktivnost (slovotvorného prostředku i slovotvorného typu) jakožto schopnost tvořit nová slova je pojem synchronního jazykového plánu, je dynamickým momentem v synchronním obrazu jazyka. (TSC: 79).¹

Se zřetelem k tomu stanovuje dvě základní kritéria při zjišťování stupně produktivity jednotlivých členů slovotvorného repertoáru. Prvním (hlavním) kritériem je míra účasti určitého slovotvorného prostředku v procesu tvoření nových slov. Toto kritérium však podle něho postihuje nejen „produktivnost systémovou, jazykovou, nýbrž i produktivnost

¹ Realizaci této možnosti, tj. vytváření nových slov podle určitých zákonitostí, naopak, usouvztažil M. Dokulil s diachronním jazykovým plánem.

všeobecnou, empirickou [...]“ (TŠČ 1: 87); druhé kritérium, které produktivitu zbavuje empirického zabarvení, je účast slootovorného prostředku „v procesu jeho *konkurence* (zvýr. autor) se sémanticky a stylisticky synonymními prostředky“ (tamtéž). Stupeň slootovorné produktivity, jako jeden z podstatných rozlišovacích znaků, vytyčuje M. Dokulil i ve své koncepci porovnávací charakteristiky tvoření slov v slovanských jazycích (viz blíže Dokulil 1963).

1.2. S přihlédnutím k přístupu uplatněnému M. Dokulilem se otázce slootovorné produktivity jako diachronního nebo synchronního pojmu věnuje D. Šlosar (1984). Soustřeďuje se při tom na distribuci a konkurenci slootovorných typů a formantů a dospívá k závěru, že produktivitu lze „zjistit objektivně a nadto odstupňovaně i v plánu synchronním“. Jako relevantní postup, který zajišťuje platné výsledky, autor stanovuje komplexní sledování produktivnosti slootovorného typu, tedy „hodnocení *konkurence* (zvýr. B. N.) typů v rámci slootovorné kategorie [...]“ (Šlosar 1984: 98). Pro náš výzkum je též podstatné, že vzhledem k synchronnímu určení produktivity slootovorného typu existují podle D. Šlosara zásadní historicky (vývojově) dané rozdíly mezi substantivy a mezi slovesy. V souvislosti s tím autor připomíná názor I. Němce, že u sloves

[...] polyfunkčnost sufixálních formantů a fakt resuffixace jako převládajícího postupu při derivaci způsobuje, že ukazatelem produktivity je množství opozic, v nichž je typ zapojen. (Němec 1958, cit. podle Šlosar 1984: 101).

1.3. V české lingvistice se pojem/termín *konkurence* začíná uplatňovat nejdříve v gramatických výzkumech, které se zabývají vidovou protikladností. Jedna z prvních statí o jazykové konkurenci je věnována případům, kdy „[...] táž objektivní skutečnost může být podle různých potřeb jazykové stylisace označována různými vidy“ (Mathesius 1938). V této Mathesiově formulaci nelze nevidět poukázání k základní roli mimojazykových (komunikačních) faktorů při vzniku a realizaci jazykových konkurenčních vztahů. S obdobným názorem se setkáváme i u M. Dokulila, již se zřetelem k problematice aktivizace (zintenzivnění) „tvořivé potence“ (TŠČ 1: 79) slootovorných prostředků, resp. se vznikem nových a stabilizací, dotvářením již existujících konkurenčních vztahů v rovině slootovorné. V Dokulilově pojetí (viz také 1.1) je tedy slootovorná konkurence: a) kritérium systémové, na jehož základě lze určit stupeň produktivity (aktivity, expanzivity) slootovorného

prostředku v určitém „bodě v čase“ (TSC 1: 87);² b) dynamický proces, který v synchronním průřezu jazyka nemusí „vždy končit vítězstvím jednoho a potlačením ostatních, nýbrž i přehodnocením, významovou disimilací těchto formantů.“ (TSC 1: 89).

Na slootovornou konkurenci, opět v návaznosti na M. Dokulila, se zaměřuje i A. Jedlička, který uvádí, že tento pojem lze chápat také šíře, tj.

[...] nejen jako konkurenci slootovorných prostředků (např. sufixů), nýbrž je možno do něho zahrnout i konkurenci různých způsobů tvoření slov (např. konkurenci derivace – kompozice, nebo konkurenci vytváření jednoslovných útvarů, ať už derivací, nebo kompozicí, a vytváření sousloví ap.) (Jedlička 1962: 380).

Z těchto pozic vychází A. Jedlička jak při interpretaci základních jevů a problémů spjatých s úlohou spisovné češtiny v společenské komunikaci (viz např. Jedlička 1978), tak při konfrontačním studiu projevů a prostředků synchronní dynamiky (viz např. Jedlička 1989). Konkurenční jevy v rovině lexikální a slootovorné autor rozebírá i se zřetelem ke skutečnosti, že některé inovační prostředky jsou vázány na určité komunikační sféry, tj. s přihlédnutím k „faktorům komunikačních sfér“ jako faktorů velice podstatnému pro „osvětlení některých projevů dynamiky“ (Jedlička 1989: 58).

Komunikační aspekt v pojetí konkurence vymezuje detailně V. Barnet (1981). Při charakteristice jevů a pojmů spjatých se synchronní dynamikou spisovného jazyka (mezi nimiž patří variantnost, jazyková situace, její tři základní komponenty, tj. komunikační sféry, uživatelé jazyka, jazykový celek, aj.) autor vyděluje konkurenci strukturní (vzhledem k rozmanitým fonetickým, morfologickým, synonymním a izolexémním vztahům variantních jazykových prostředků) a konkurenci komunikační (vzhledem k vztahu spisovného jazyka a útvarů nespisovných) (Barnet 1981: 125). Přitom podotýká, že konkurenci často motivují nové vyjadřovací potřeby, což „[...] vede k nepřetržité redistribuci jazykových útvarů a stylů v příslušných komunikativních sférách.“ (tamtéž, s. 127).

² Přičemž však podotýká, že „nelze dobře oddělit stupeň produktivnosti daného slootovorného prostředku od stupně aktuálnosti obsahu (významu), který tento prostředek vyjadřuje [...]“ (TSC 1: 87).

Komplexní přístup k slovotvorné konkurenci se ukázal jako nosný i pro neologicky orientovaný výzkum. O. Martincová (1997) vychází při výkladu vztahu konkurence a neologismů z dvojího hlediska: na jedné straně, neologismy hrají podstatnou úlohu při vzniku a rozvoji konkurence jako vývojového procesu; na straně druhé, neologismy, prostřednictvím své slovotvorné struktury, vstupují do konkurenčních vztahů, anebo na ně poukazují, tj. konkurenční situaci signalizují. Se zřetelem k Dokulilovu přístupu autorka také zdůrazňuje, že

[...] konkurenční vztahy mezi koexistujícími synonymními slovotvornými prostředky se utvářejí a rozvíjejí za určitých okolností (vnějších, mimojazykových i vnitřních, jazykových faktorů a podmínek) [...] (Martincová 1997: 161).

V bulharských výzkumech zaměřených na komplexní popis současného stavu roviny slovotvorné se o konkurenci naopak uvažuje zejména z hlediska vnitřní dynamiky systému a postupuje se především od sémantiky k formě nových pojmenování. Například konkurenci, aniž by blíže specifikoval obsah tohoto pojmu/termínu, sleduje V. Murdarov (Мурдаров 1983), a to jak na úrovni jednotlivých slovotvorných způsobů a postupů (derivace :: kompozice; prefigace :: kompozice :: tvoření víceslovných pojmenování, aj.), tak na úrovni slovotvorných prostředků a typů. V. Radeva (viz např. Радева 1991: 75) ve svých pracích podotýká, že konkurence sufixů s identickými strukturálními parametry vyvolává změny v slovotvorném systému, analogické změnám u sémanticky stejných lexikálních jednotek. Podle ní v obou těchto případech tlak jazykového systému směřuje k diferenciaci sémanticky identických prvků (slov nebo formantů) buď změnou jejich funkce, sféry užití, konotačních rysů apod., nebo přechodem jednoho z konkurenčních prostředků do periferie jazyka.

O konkurenci jako o jednom z ústředních dynamických jevů – a i faktorů – spjatých s fungováním a vývojem slovotvorného systému uvažuje ve své slovotvorné teorii J. Furdík.³ Výběr konkrétních slovotvorných prostředků probíhá podle autora v každém konkrétním nominačním aktu. Vzhledem k tomu J. Furdík stanovuje tři typy konkurenčních vztahů realizujících se na úrovni: a) slovotvorných

³ Je třeba upřesnit, že ve Furdíkově pojetí (Furdík 2004: 115) je slovotvorný systém chápán jako soubor onomaziologických kategorií, z nichž každá sestává ze slovotvorných typů nacházejících se v ustavičném pohybu.

prostředků; b) slovotvorných způsobů a postupů; c) slovotvorných útvarů (viz blíže Furdík 2004: 110). Při sledování posledního z uvedených typů pak lze vyjít ze slovotvorných základů (a zaměřit se na konkurenci členů slovotvorných řad, paradigmát a hnízd), nebo z onomaziologické struktury jako celku (a zaměřit se na konkurenci slovotvorných typů, onomaziologických kategorií a typů onomaziologických kategorií). Záleží na tom, zda je základ v struktuře analyzovaných souborů lexikálních jednotek stejnoakořenový nebo různokořenový.

2. Dynamika současné české a současné bulharské komunikace a slovotvorná konkurence: cíle výzkumu

2.1. Dnes se obecně přijímá, že pro současnou jazykovou situaci češtiny a bulharštiny (i ostatních slovanských jazyků) je charakteristická neostrost hranic jednotlivých jazykových variet. Na rozdíl od předchozího období, kdy se o prohloubení této komunikační (funkční, stylistické) „prostupnosti“ uvažovalo především s ohledem na korelace spisovného jazyka s ostatními strukturními útvary národního jazyka (viz také výše), v současnosti se přihlíží k dichotomii útvarů spisovných a nespisovných, resp. standardních a nestandardních, která se projevuje jak v komunikaci regulované (veřejné), tak neregulované (soukromé). V návaznosti na to se zdůrazňuje, že v každém z těchto dvou typů komunikace existuje jazyková dominanta (tedy, že je upřednostňován určitý jazykový útvar) a také, že

Na základě jazykové analýzy komunikátů lze dospět k přesnějšímu poznání toho, co má ve vyjadřování skutečnou prestiž. Ruší se tak předem deklarovaná hranice spisovnosti a nespisovnosti, která je v tradičním pohledu na národní jazyk základní. (viz blíže Krčmová – Chloupek 2017).⁴

V novějších českých pracích (viz např. Hoffmannová a kol. 2016; Nekvapil 2017 aj.) se vedle již klasického Jedličkového pojetí (široce uznávaného i v bulharské lingvistice) proto přijímá také názor J. Homoláče a K. Mrázkové, že současnou jazykovou situaci lze rozdělit na „komunikační oblast běžného dorozumívání a komunikační oblast realizace vyšších komunikačních cílů“ (Homoláč – Mrázková 2014: 4). Tyto dvě základní oblasti pak autoři popisují se zřetelem k jejich vztahu

⁴ Pro bulharštinu, a vzhledem k bulharské lexikální dynamice, viz Благоева – Колковска 2013: 332. Viz také Niševa 2022.

k sociálním sférám, stylovým faktorům a jazykovému managementu, tak aby je vymezili „jinak než pomocí variet, které se v nich užívají“ (tamtéž, s. 7).⁵

2.2. Na základě dosavadních úvah slovtvornou konkurenci usouvztažňujeme s dynamikou současné komunikace. Komunikační dynamiku chápeme obecně jako dění, pohyb v jednotlivých komunikačních sférách české a bulharské jazykové situace. Projevy a výsledky této dynamiky pojmáme jako procesy, které mají charakter vývojových tendencí. Dynamické procesy v komunikaci jsou podle nás ve své podstatě spjaty s výběrem konkurenčních jazykových (lexikálních, slovtvorných) prostředků, jež v největší míře odpovídají komunikačnímu záměru mluvčího a cíli komunikátu, tj. textu fungujícího v jisté komunikační situaci.

Zaměřujeme se na významnou roli neologismů. Jejich tvoření a užívání vnímáme jako faktor vyvolávající napětí jednak na úrovni koexistujících (již dříve utvořených, tradičních, resp. nově nastupujících) jazykových prostředků uplatňovaných v komunikátech typických pro určitou komunikační sféru a jednak na úrovni dílčích komunikačních situací. Soustředíme se konkrétně na slovtvornou konkurenci těch skupin českých a bulharských nových slovesných pojmenování, které jsou pro současnou komunikační dynamiku nejcharakterističtější, a to vzhledem k nejaktivnějším, nejexpanzivnějším (z hlediska synchronního nejproduktivnějším) slovtvorným postupům, způsobům a prostředkům, které se dnes uplatňují při tvoření jejich členů.

Pozornost věnujeme jazykovým (vývojovým) dynamickým tendencím komplexnějšího a univerzálnějšího charakteru, tj. projevům a výsledkům intelektualizace a demokratizace (kolokvializace, expresivizace), internacionalizace a tzv. vyrovnávacích procesů (viz blíže Martincová 2005a), terminologizace a determinologizace.

3. Jak v češtině, tak v bulharštině se výrazně projevuje napětí mezi dvěma v současnosti nejaktivnějšími pojmenovacími postupy: přejímáním „formou morfologické adaptace cizích sloves, resp. slovních základů do třídy sloves“ (Martincová 2005b: 119) a slovtvornou derivací (pro bulharštinu viz Благоева 2008: 83).

3.1. V souvislosti s tím si v současné komunikaci začínají aktivněji konkurovat slovesa z cizích substantivních základů, již dříve nebo nově odvozená pomocí sufixů, a morfologicky ztvárněné přejímky.

⁵ Viz také Niševa (2024).

3.1.1. Mezi izolexénní dvojice s uvedenými rysy patří např. Tyto: *brainstormingovat* (k *brainstorming*) – *brainstormovat* (k angl. *to brainstorm*), obdobně: *detoxikovat* – *detoxovat* (a též *detoxifikovat*); *manažerovat* (a též *umanažerovat*, *zmanažerovat*) – *manažovat* (a též *umanažovat*, *zmanažovat*); *monetarizovat* – *monetizovat*; *relokalizovat* – *relokovat*; *šopingovat* – *šopovat* aj.

3.1.2. V bulharštině se konkurenční vztahy tohoto typu realizují u paralelně vznikajících útvarů jako: *валидизирам* (k *валидизация*) – *валидирам* (k angl. *to validate*), nebo *дрифтирам* – *дрифтя*; *лифтирам* (kosm.) – *лифтингирам*; *маркетинзирам* – *маркетинирам*; *медиализирам* – *медиатизирам* (a též *медиирам*), *сърфя* – *сърфирам* aj.

3.2. V českém a bulharském neologickém materiálu je však početnější soubor variantních slovesných pojmenování, do jejichž struktury vstupují vzájemně si konkurující sufixy, resp. kmenotvorné přípony, které se – naopak – pojí se substantivními základy s identickými genetickými a strukturními zvláštnostmi. Zároveň je pro současnou slovo tvornou (lexikální) dynamiku obou jazyků charakteristické, že nově vzniklémi slovesnými neologismy se často dotvářejí synonymní korelace s již dříve existujícími členy izolexémního pojmenování.

3.2.1. V češtině se při tvoření desubstantiv nejčastěji užívají kmenotvorné formanty **-ova-** :: **-uj-**, řidčeji též **-i-** :: **-í-** a **-nou-** :: **-nu-** (viz blíže Martincová 2005b: 120). Na vzniku synonymních sloves ze substantivních základů se pak nejpravidelněji podílejí prvky **-ova-** a **-i-**, např.: *akvabelovat* – *akvabelit*; *cyklistovat* – *cyklistit* (ale též *cyklovat*); *driftovat* – *driftit* (a též *driftnout*); *feedovat* – *feedit* (a též *feednout*); *googlovat* – *googlit*; *hejtovat* – *hejtit* (a též *hejtnout*) aj. O stabilizaci konkurenčních vztahů **-ova-** a **-i-** svědčí rovněž izolexénní (izosémantické) prefigáty jako *vycraftovat* – *vycraftit*.⁶ Pro většinu z nich je ovšem typická paralelní motivace: vztahují se jak k substantivu, tak k již odvozenému neologickému verbu, např. *progooglovat* – *progooglit* (ke *Google* a také ke *googlovat* – *googlit*), *vyfiletovat* – *vyfiletit* (k *filet* a k *filetovat*). Druhé členy všech dosud uvedených dvojic se vyznačují výraznější komunikační a stylovou příznakovostí. Nová variantní slovesa vznikají i k již dříve ustáleným jednotkám. Tak např. k verbu *parlamentovat* s význ. ‚jednat v parlamentu‘ registrovanému již v

⁶ Z přejatého anglického základu *craft*, který se v češtině ustálil ve funkci nesklonného adjektiva.

Slovníku spisovného jazyka českého,⁷ se dnes přimyká její sémantický protějšek *parlamentit* s hodnotící sémantikou.

3.2.2. V bulharštině mezi nejcharakterističtější projevy současné slovesné dynamiky patří synonymie (variantnost) desubstantivních sloves, jejichž struktury se účastní hlavně formanty **-ира-** a **-изира-**, řidčeji také **-ува-**, **-ва-**, **-ова-**, **-и-**, **-н-** aj. (viz blíže Благоева 2008: 85–87; Костова 2018: 33–37, 48–51). Srov. např. tyto řady izolexémních nedokonavých a obouvidových verb: *аутсорсирам – аутсорсвам; блогирам – блогувам – бложа; болдирам – болдвам; гуглирам – гугълизирам – гугълвам – гугълувам; гриловам – грилвам – грилирам; зумвам – зумирам; лизинговам – лизингирам; пиаря – пиарствам; спамя – спамвам; сърфирам – сърфя; туитвам – туитървам; троля – тролвам – тролирам – тролувам – тролствам; фейсбукирам – фейбуквам; хейтя – хейтвам – хейтърствам* aj. Zajímavé jsou rovněž případy, kdy se k stylisticky neutrálním domácím slovesům přimykají nová expresivní pojmenování z anglických základů, např. *протестирам – протестърствам* (k angl. *protester*).

3.3. Nejproduktivnějším způsobem tvoření sloves modifikačního typu – jak v češtině, tak v bulharštině – i nadále zůstává prefixace (viz Martincová 2005b: 133; Благоева 2008: 83).

3.3.1. V nejnovější české lexikální vrstvě narůstá pravidelnost tvoření deverbativních izolexémních pojmenování s těmito prefixy a prefixoidy:

de- :: **od-** (s významem ‚zbavování, zbavení vlastnosti‘), např. *deakademizovat – odakademizovat; deghettoizovat – odghettoizovat; deglobalizovat – odglobalizovat; deintelektualizovat – odintelektualizovat; deislamizovat – odislamizovat; deradikalizovat – odradikalizovat; desakralizovat – odsakralizovat; desexualizovat – odsexualizovat* aj.;

re- :: **pře-** (s významem ‚nový, opakovaný průběh činnosti, děje‘) např. *readaptovat – přeadaptovat; rekatégorizovat – překategorizovat; rekontextualizovat – překontextualizovat; restrukturalizovat – přestrukturálnízovat* aj. Avšak na rozdíl od předchozí skupiny je vznik synonymních korelací mezi útvary s těmito formanty podmíněn kontextem jejich tvoření a užívání.⁸ Do konkurenčních vztahů s

⁷ Zde a dále vycházíme z elektronické verze slovníku přístupné na adrese <https://ssjc.ujc.cas.cz/>.

⁸ Srov. např. variantnost (synonymii) členů dvojice *rekontextualizovat – překotextualizovat* v komunikátech ze sféry umělecké kritiky: *Její členové [...]* ale

předponami **re-** a **pře-** v uvedeném významu vstupuje také prefixoid **znovu-**. Ve většině případů se neologismy s komponentem **znovu-** dotvářejí k prefígátům s **re-** a/nebo **pře-** doloženým již dříve. Srov. např. řady neosémantismů s **re-** a **pře-**, k nimž se v komunikačním prostředí počítačů a nových technologií přimykají neologismy se **znovu-**: *redefinovat – předefinovat – znovudefinovat; reinstalovat – přeinstalovat – znovudefinovat* neologickém materiálu nacházíme izolexémní slovesa i z dalších oblastí odborné (profesní) komunikace, např. *reinvestovat – znovuinvestovat*,⁹ a zároveň vysoce frekventované variantní jednotky užívané v širších komunikačních oblastech, např. *reorganizovat – přeorganizovat – znovuorganizovat* aj. O ustálení paralelního užívání **re-** a **znovu-** dále svědčí dvojice slovtvorných a/nebo sémantických neologismů, jako např. *reaktualizovat – znovuaktualizovat; reeditovat – znovueditovat; remedializovat – znovumedializovat; reetablovat se – znovuetablovat se; reinscenovat – znovuinscenovat; přetestovat – znovutestovat* aj.;

sebe- :: **samo-** (vyjadřující reflexivitu děje, a to hlavně v kombinaci s krátkým tvarem zvrátneho osobního zájmena *se*), např. *sebefinancovat se – samofinancovat se; seabemedikovat se – samomedikovat se; sebeorganizovat se – samoorganizovat se; sebetrasovat se – samotrasovat se; sebevyšetřovat se – samovyšetřovat se*, ale též *sebe prezentovat – samoprezentovat* aj. Oslabení vlastní sémantiky těchto pronominálních komponentů (viz také Bozděchová 1994: 75) postupně narůstá, mj. i pod vlivem kalkování anglicismů s první částí *self* typu *self-programming, self-propagation* aj.¹⁰ V tomto kontextu je doplňován také soubor neologických sloves se **sebe-** :: **samo-** :: **auto-**, v jejichž struktuře někdy absentuje částice *se/si*. Sémanticky a funkčně tyto

*nezachraňují staré nástroje, nýbrž v klavírních úpravách reinterpretovali a rekontextualizují díla známých vizuálních umělců 20. století [...]. A protože jeho tvorba je cenná a přínosná, ale také skutečně mnohvrstevná, představujeme v Brně ty realizace, jež nejvíce a také nejsubtilněji překontextovávají samotnou sféru tvůrčí umělecké praxe [...]. Avšak nelze hovořit o úplné sémantické ekvivalenci v případech, kdy je nové slovesné pojmenování užito v komunikátu z oblastí odborné komunikace (v terminologickém významu), srov. např.: *Tato funkce slouží pouze pro potřeby slovníku a umožňuje předefinovat klávesy na klávesnici počítače pro jednotlivé jazyky. = Pomocí AutoHotkey lze redefinovat všechny nadstandardní klávesy [...]* – a naopak – v širším (neodborném) kontextu: *Později jsem si vnitřně předefinoval limity, co je bolest a co můžu ještě vydržet.**

⁹ Srov. se slovem *přeinvestovat* registrovaným v *Slovníku spisovného jazyka českého* s význ. „nadměrně do něčeho investovat“.

¹⁰ Platí to jak pro češtinu, tak pro bulharštinu (viz blíže 3.3.2).

jednotky korespondují s morfologicky adaptovanými anglicismy, srov. např. řady izolexémních pojmenování jako: *autocenzurovat* – *sebecenzurovat (se)* – *samocenzurovat (se)* (k angl. *to autocensure*);¹¹ *autodetekovat* – *samodetekovat* (k angl. *to autodetect*); *autoregulovat* – *sebereregulovat* – *samoregulovat* (k angl. *to autoregulate*) aj.;

ko- :: **spolu-** (ve významu ‚společně‘), např. *koexistovat* – *spoluexistovat*; *komodifikovat* – *spolumodifikovat*; *koprodukovat* – *spoluprodukovat*; *kofinancovat* – *spolufinancovat* aj. Se zřetelem k uvedeným příkladům lze říci, že konkurenční vztahy, do nichž internacionální prvek **ko-** vstupuje se svým českým sémantickým ekvivalentem **spolu-**, poukazuje na další prohlubování procesu jeho vydělování a osamostatňování.

3.3.2. V bulharštině se při vzniku nových izolexémních deverbativ nejčastěji realizují konkurenční slovotvorné vztahy následujících prefixů a prefixoidů:

де- :: **раз-** (s významem ‚zbavování, zbavení vlastnosti‘), např. *деархивирам* – *разархивирам*; *деинсталирам* – *разинсталирам*; *декапсулирам* – *разкапсулирам*; *декомпресирам* – *разкомпресирам*; *декриптирам* – *разкриптирам*; *демонтирам* – *размонтирам*; *дешифрирам* – *разшифрирам* aj.;

ре- :: **пре-** (ve významu ‚znovu‘, ‚opakovaně‘), např. *реваксинирам* – *преваксинирам*; *реекспортирам* – *преекспортирам*; *релегитимирам* – *прелегитимирам*; *ремастерирам* – *премастерирам*; *репозиционирам* – *препозиционирам*; *ресертифицирам* – *пресертифицирам*; *ресоциализирам* – *пресоциализирам*; *рефинансирам* – *префинансирам* aj.

Dynamika současné bulharské komunikace výrazně přispívá k doplňování a prohlubování systémových (synonymních) korelací mezi slovotvornými prostředky **де-** :: **раз-** nebo **ре-** :: **пре-**, resp. mezi deverbativy jimi tvořenými. Pozorujeme přitom jednak zvýšení aktivity slovotvorných modelů s cizími prefixy a jednak rozšiřování spojitelnosti prefixů domácích s cizími základy. Narůstá tak počet izolexémních dvojic jak nově (souběžně) utvořených slovotvorných synonym (редефинирам – предефинирам, k dříve doloženému slovesu дефинирам), tak slovesných neologismů korespondujících s již

¹¹ Srov. např. Ale *sebecenzurovat* zpětně taky nedává smysl.; Přispívá také k rozvoji dovedností a strategií žáka *autoregulovat* proces poznávání a podporuje spolupráci mezi učiteli a žáky.

existujícími prefigáty (Např. *Речник на българския език*¹² registruje slovesa s cizími prefixy jako *дешифрирам*, *реваксинирам*, *реекспортирам*, ale nezachycuje útvary s předponami domácími *разшифрирам*, *преваксинирам*, *пreekспортирам*, které však nacházíme v korpusovém [neologickém] materiálu.)

само- :: **себе-** (u sloves vyjadřujících reflexivitu děje), např. *самооценявам се* – *себеоценявам се*; *самореализирам се* – *себереализирам се*; *самопрезентирам се* – *себепрезентирам се*; *самосугестирам се* – *автосугестирам се* aj. Byť řídčeji, prvky **само-** :: **себе-** si vzájemně konkurují i při tvoření reflexiv z domácích základů; srov. např. izolexémní dvojice *себедокажа се* (k dříve doloženému *самодокажа се*), ale též *самопостигна се* – *себепостигна се* (s oběma neologickými členy) aj. Do konkurenčních vztahů prefixoidů **само-** :: **себе-** realizujících se v rámci modelu, na jehož základě (a v kombinaci s reflexivní částicí *се*) vznikají složená hybridní slovesa z přejatých základů,¹³ stále častěji vstupuje též prvek **авто-**.¹⁴ V tomto kontextu probíhá reflexivizace již asimilovaných tranzitivních sloves, např. řada izolexémních pojmenování *себерекламирам се* – *саморекламирам се* – *авторекламирам се* odkazují k tranzitivu *рекламирам*, již fungujícímu v jazykovém systému. Na uvedený proces lze nahlížet v opozici k procesu dereflexivizace a tranzitivace nepřechodných zvratných sloves z domácího lexika (v dnešní bulharštině se tak ustalují např. dvojice *усмихна се* – *усмихна*, *страхувам се* – *страхувам* aj.).¹⁵ Repertoár nových reflexivních sloves je obohacován také útvary jako např. *деетнизирам се*, *деофшоризирам се*, které jsou sémanticky protikladné svým nezvratným (kauzativním) ekvivalentům *деетнизирам*, *деофшоризирам*.

ко- :: **съ-** (ve významu ‚společně‘), např. *копродуцирам* – *съпродуцирам*, *кофинансирам* – *съфинансирам* aj. Konkurence prefixů **ко-** :: **съ-** i nadále zůstává spíše jevem okrajovým. Přesto však aktuální stav potvrzuje názor D. Blagoevové (Blagoeva 2008: 83), že vzhledem k oblasti tvoření sloves lze uvažovat o počáteční fázi

¹² Zde a dále vycházíme z elektronické verze slovníku přístupné na adrese <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>.

¹³ Je třeba připomenout, že podstatně výraznější produktivita komponentu **само-** (v porovnání s komponentem **себе-**) při odvozování sloves typu reflexiva tantum je tradičně pokládána za specifickou zvláštnost bulharštiny (viz blíže Иванчев 1977: 40).

¹⁴ Užití pronominálních komponentů **само-** :: **себе-** je běžně spojováno s kalkováním internacionalismů s první částí **авто-** (viz Аврамова 2003: 149 aj.).

¹⁵ Viz blíže Костова 2018: 42–47 a tam citovaná literatura.

osamostatňování předpony **ко-**, což se děje mj. i v kontextu shodných procesů v substantivní slovtvorbě (viz např. neologické deriváty z domácích základů jako *коуправление, коприсъствие* aj.).

4. Dosud představené konkurenční situace, charakteristické pro nejnovější vrstvu českého a bulharského slovesného lexika, poukazují na skutečnost, že převládající část neologických verb je buď vázána na danou komunikační sféru (typu komunikace), nebo že se její příznakovost projevuje: a) na pozadí synonymních prostředků s neutrálními stylistickými (funkčními, komunikačními) rysy (čes. *nalogovat se* :: *přihlásit se*, *deletovat* :: *vymazat*; bulh. *рефрешна* :: *презаредя, сърчна* :: *потърся*); b) na pozadí prostředků odborného vyjadřování (čes. *aktualizovat* :: *updatovat*; bulh. *надграждам* :: *надстроявам* :: *правя ънгрейд/ънгрейдвам*).

4.1. O tom, že pronikání nových sloves ze zájmových a profesních komunikačních sfér do širšího komunikačního prostoru nebývá vždy doprovázeno ztrátou jejich příznakovosti, svědčí též data obsažená v akademických slovnících nových slov českých (dále SN 1, SN 2) a bulharských (dále РНДЗБЕ, РНДБЕ 1 a РНДБЕ 2).

SN 1 a SN 2	<i>celkem</i>	<i>expr.</i>	<i>slang.</i>
	524	39	24
РНДЗБЕ, РНДБЕ 1 a 2	<i>celkem</i>	<i>přízn.</i>	<i>žarg.</i>
	538	109	48

4.1.1. Je zřejmé, že se tendence tvoření a užívání příznakových sloves projevuje mnohem markantněji v bulharštině než v češtině. Tento mezijazykový rozdíl lze vysvětlit dvěma základními faktory: na jedné straně tvarově a paradigmaticky bohatou slovesnou soustavou bulharštiny, a – na straně druhé – systémovým tlakem vyvolaným tzv. generalizací vidovosti. S druhým faktorem spojuje R. Nicolovová (Ницолова 2008: 250) např. rozhojňování souborů nedokonavých sloves odvozených z obouvidových základů pomocí přípony **-ва**, která jsou na pomezí spisovnosti a nespisovnosti. Potvrzuje to také dění v nejnovější bulharské lexikální vrstvě, v níž se nejčastěji ustalují tyto dva typy vidových dvojic s jedním obouvidovým (nacionálním) a jedním nedokonavým (expresivním) členem: 1) nově vzniklé, např. *принтирам*

– *принтвам, спамирам* – *спамвам*; 2) s jedním již dříve existujícím obouvidovým (nacionálním) členem, k němuž se přimyká jeho příznakový protějšek, např. *експортирам* – *експортвам, импортирам* – *импортвам*. A naopak: v nejpočetnější skupině nových bulharských slovesných pojmenování odvozených pomocí přípon **-ира-, -изира-** (celkem 318 jednotek; viz také 3.2.2) nacházíme nejméně stylisticky (komunikačně, funkčně) příznakových jednotek (pouze 21).

4.1.2. V češtině se příznakem slangovosti, expresivnosti vyznačuje naprostá většina desubstantivních verb perfektivizovaných formantem **-nou/-nu**, jejichž stylisticky neutrálními protějšky jsou jak slovesa příponová, nebo (častěji) předponově-příponová, tak výrazy doplňující repertoár nových víceslovných výrazů utvořených na základě analytického způsobu nominace. Srov. např. *buknout* – *zabookovat*, *hashtagnout* – *zhashtagovat* (a též *opatřit hashtagem*), *restartnout* – *restartovat*, *squashnout* – *zasquashovat (si)* (a též *zahrát si squash*), *tweetnout/twítnout* – *tweetovat/twítnout* aj. Jako typická pro určitou zájmovou nebo profesní oblast je v SN 1 a SN 2 označená také nemalá část českých předponových (dokonavých) sloves, např. *naanimovat* (film.) *nakonfigurovat* (poč.), *pobrowsit* (poč., slang.), *prokoučovat* (sport.), *překliknout se* (poč.), *vysamplovat* (hud.), *zatejpvat* (odb.) aj.

5. Závěrem

5.1. Vyšli jsme z předpokladu, že dění v oblasti tvoření nových sloves je spjato s dynamikou jednotlivých komunikačních sfér, resp. s napětím, které může mezi nimi vyvolat potřeba užít slovotvorné prostředky odpovídající v největší míře konkrétnímu komunikačnímu záměru mluvčího. Na základě provedené analýzy jsme zjistili, že převážná část českých a bulharských neologických sloves s jasnou slovotvornou strukturou dnes vzniká derivací, resp. uplatňováním základních pojmenovacích postupů, a zvláště domácích či zdomácnělých sufixů, předpon a prefixoidů. Obohacování slovesného repertoáru se však aktivně účastní i přejaté základy v různé fázi adaptace. Nejrozsáhlejší soubory nepříznakových českých a bulharských sloves nacházíme právě mezi jednotkami opírajícími se o internacionalismy.

5.2. Můžeme proto shrnout: Napětí slovotvorných způsobů tvoření sloves a morfologická adaptace přejímek značně přispívá k aktivizaci opozičních korelací slovotvorných prostředků s neshodnými genetickými a komunikačními (funkčními) rysy. Jako výrazný faktor a projev slovotvorné konkurence v současné komunikaci vystupují především synonymní (variantní) slovotvorné prostředky, které se liší navzájem

svým původem (domácím :: cizím) a/nebo svou kombinovatelností s domácím :: cizím základy. Přesto však je inovační dění u nových českých a bulharských sloves – ve srovnání s ostatními slovními (jmennými) druhy – výrazněji ovlivněno působením tzv. vyrovnávacích procesů. Rýsují se také opozice vzhledem ke komunikační sféře, do níž konkrétní přejatý slovo tvorný prvek pronikl nejdříve (v níž se původně ustálil), resp. k dalším typům komunikace, v nichž se jeho užití dnes postupně šíří. (Například projevy determinologizačních procesů vyvolávají napětí mezi sférou odborné komunikace a profesní, zájmovou komunikací, popř. slangem, nebo naopak, pod vlivem demokratizačních procesů se soubory výrazových prostředků typických pro sféru běžné každodenní komunikace dostávají i do jazyka veřejné [mediální] komunikace apod.)

Literatura

- Barnet, V. (1981). „Synchronní dynamika spisovného jazyka“. *Jazykovedný časopis* 32, 123–130.
- Bozděchová, I. (1994). *Tvoření slov skládáním*. Praha: ISV.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Academia.
- Dokulil, M. (1963). „Ke koncepci porovnávací charakteristiky slovanských jazyků v oblasti tvoření slov“. *Slovo a slovesnost* 24, 85–105.
- Dostál, A. (1950). „Produktivnost v jazyce“. *Slovo a slovesnost* 12, 83–97.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovo tvorba: teória, opis, cvičenia*. Prešov: Náuka.
- Hoffmannová a kol. (2016). *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.
- Homoláč, J. – Mrázková, K. (2014). „K stylistickému hodnocení prostředků, zvláště lexikálních“. *Slovo a slovesnost* 75, 3–38.
- Jedlička, A. (1962). „K slovo tvornému vývoji v novější spisovné češtině“. *Slavica Pragensia*, IV, 377–382.
- Jedlička, A. (1978). *Spisovný jazyk v současné komunikaci*. Praha: Univerzita Karlova.
- Jedlička, A. (1989). „Projevy a prostředky dynamiky v současné spisovné češtině a slovenštině“. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Slavica Pragensia*. Praha: Univerzita Karlova, 57–75.

- Krčmová, M. – Chloupek, J. (2017). „Národní jazyk“. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
<[https://www.czechency.org/slovník/NÁRODNÍ JAZYK](https://www.czechency.org/slovník/NÁRODNÍ_JAZYK)>
[Cit. 28. 9. 2023].
- Martincová, O. (1997). „Na okraj konkurence slovtvorných prostředků (U příležitosti životního jubilea M. Dokulila)“. *Slovo a slovesnost* 58, 161–164.
- Martincová, O. (2005a). „Internacionalizace a vyrovnávací tendence. In: Internacionalizmy v nové slovní zásobě“. Praha: ÚJČ AV ČR, 17–22.
- Martincová, O. (2005b). „Nová slovesná pojmenování“. *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 85–99.
- Mathesius, V. (1938). „O konkurenci vidů v českém vyjadřování slovesném“. *Slovo a slovesnost* 4, 15–19.
- Nekvapil, J. (2017). „Jazyková situace“. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*.
<[https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ SITUACE](https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÁ_SITUACE)>
[Cit. 28. 9. 2022].
- Niševa, B. (2022). „Slovtvorná konkurence v současné komunikaci (na českém a bulharském neologickém materiálu)“. *Slovanská slovtvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 161–178.
- Niševa, B. (2024) (v tisku). „Slovtvorná konkurence a konfrontační studium dynamiky v současné komunikaci (na českém a bulharském neologickém materiálu)“. *Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy*. Praha: Academia.
- Šlosar, D. (1984). „Slovtvorná produktivita – pojem synchronní, nebo diachronní?“. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity A* 32, 97–101.
- Šmilauer, V. (1940). „Tvoření slov“. *Hovory o českém jazyce*. Praha: Prometheus, 103–124.
- Благоева, Д. – Колковска, С. (2013). „Динамика и иновационни процеси в българската лексика в края на ХХ и началото на ХХІ век“. *Българска лексикология и фразеология I*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 215–394.
- Благоева, Д. (2008). „Нова глаголна лексика в българския език“. *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 79–90.

- Иванчев, С. (1977). „Един неописан семантико-словообразователен глаголен модел на съвременния български книжовен език“. *Закономерности на развитието на славянските езици*. София: БАН, 37–54.
- Костова, Н. (2018). *Глаголни неологизми в българския език*. София: Авангард прима.
- Мурдаров, В. (1983). *Съвременни словообразователни процеси*. София: Наука и изкуство.
- Нещименко, Г. П. (1960). „Словообразование существительных женского рода со значением лица в современном чешском языке“. *Ученые записки Института славяноведения XIX*. Москва: АН СССР, 159–202.
- Радева, В. (1991). *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Zdroje jazykového materiálu

- Benko, V. (2015). *Srovnatelné webové korpusy Aranea*. Ústav ČNK FF UK, Praha 2015. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.
- Databáze excerpčního materiálu NEOMAT*. Praha: Oddělení současné lexikologie a lexikografie ÚJČ AV ČR, v.v.i. Dostupná z WWW: <<http://neologismy.cz>>.
- Martincová, O. a kol. (1998). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.
- Martincová, O. a kol. (2004). *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.
- Slovník spisovného jazyka českého ÚJČ AV ČR*. Dostupný z WWW: <<https://ssjc.ujc.cas.cz/>>.
- Благоева, Д. и кол. (2021). *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство.
- Пернишка, Е. – Благоева, Д. – Колковска, С. (2001). *Речник на новите думи и значения в българския книжовен език*. София: Наука и изкуство.
- Пернишка, Е. – Благоева, Д. – Колковска, С. (2010). *Речник на новите думи в българския език*. София: Наука и изкуство.
- Речник на българския език*. Институт за български език на БАН. Достъпен на WWW: <<https://ibl.bas.bg/rbe/>>.

Martin Ološtiak
Prešovská univerzita v Prešove,
Filozofická fakulta
martin.olostiak@unipo.sk

SLOVOTVORNO-NOMINAČNÉ VZŤAHY VERBÁLNYCH NEOLOGIZMOV V SÚČASNEJ SLOVENČINE¹

Abstract: Word-formation and nomination relations of neological verbs in present-day Slovak

The paper deals with word-formation and nomination relations of neological verbs in present-day Slovak. Based on the material from the upcoming Dictionary of Slovak neologisms the article is divided into four parts. After introductory notes the methodological background (i.e. theory of lexical motivation) is explained (chapter 2). Chapter 3 analyses neological verbs as motivated words, i.e. the results of a nomination process. Four ways of coining new verbs are taken into account: a) borrowing from other languages, b) word-formation (derivation, compounding), c) establishment of new meanings (neosemantisms), d) lexicalization of multi-word expressions. Chapter 4 addresses verbs as underlying, motivating words. Three ways of deverbal nomination processes are considered: a) semantic changes (establishment of new meanings), b) conversion, c) word-formation. In this respect, a special attention is paid to the structure of deverbal paradigms. In addition, chapter 5 examines other phenomena closely related to nomination of neological verbs – polymotivation, remotivation, reciprocity, and analogy.

Keywords: present-day Slovak, lexicology, nomination, word-formation, neologisms, verbs.

1. Úvodné poznámky

Výskumy inovácií a neologizačných procesov sú v slovakistike síce viacrozmerne, no vôbec nie systematické a aktuálne chýba syntéza, ktorá by reflektovala premeny slovenskej lexiky v turbulentnom období po roku 1989. Absencia zásadnejších prác na túto tému sa týka tak lexikológie (neológie), ako aj lexikografie (neografie), teda prejavuje sa jednak v neexistencii zásadnejších prác či monografickej syntézy, jednak reprezentatívneho lexikografického diela. Z tohto dôvodu na pôde Prešovskej univerzity v Prešove sa dlhodobejšie realizuje neologický výskum, ktorý v posledných štyroch rokoch (2019 – 2023) nadobudol aj

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0025/22 (50 %). Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046 (50 %).

podobu inštitucionálneho projektu. Ide o projekt s názvom *Slovník slovenských neologizmov (lexikografický, lexikologický a porovnávací slavistický výskum)* (porov. pozn. pod čiarou č. 1; bližšie informácie sa nachádzajú v práci Ološtiak – Rešovská 2021). Predkladaný príspevok predstavuje parciálne výsledky tohto projektu a jeho cieľom je náčrt fungovania neologických verb v slovenčine. Okrem úvodu a záveru štúdia je rozdelená na štyri časti. Teoreticko-metodologické východiská sú predstavené v kap. 2. Ďalej sa predstavuje jadro skúmanej problematiky, t. j. fungovanie neologického verba ako motivátu, teda rezultátu nominácie (kap. 3), a motivantu, teda východiska nominácie (kap. 4). Okrem toho sa pozornosť venuje ďalším javom, ktoré s nominačnými aspektmi neologických verb úzko súvisia – polymotivácia, remotivácia, recipocita, analógia (kap. 5).

2. Teoreticko-metodologické východiská

Rôznym aspektom tvorenia a fungovania neologických verb v slovanských jazykoch sa pozornosť venovala v podobe samostatných monografií (Костова 2018), kapitol v monografiách (Martincová 1983: 64–68, 75–76, 89–90; Martincová 2005a: 119–133; Svobodová 2007: 70–76; Niševa 2014: 66–74) a najčastejšie v podobe štúdií a článkov (парг. Савицкий 1987; Martincová 2000; Благоева 2008; Костова 2012, 2015, 2016; Атанасова 2013; Děngeová 2015; Mikić Čolić 2015; Миљаковић 2016; Miljković 2018; Nzimba 2000; Ševčíková 2022). Prirodzene, v týchto prácach sa uplatňujú rozličné metodologické postupy, ktoré závisia od zvolených cieľov.

V našom príspevku neologické verbá skúmame cez prizmu teórie lexikálnej motivácie (Furdík 2008; Ološtiak 2011 a i.; ďalej TLM). Podstatou tohto prístupu je relativizácia Saussurovej tézy o všeobecnej platnosti princípu arbitrárnosti jazykového znaku. Za všeobecne platný sa pokladá princíp motivácie, ktorý je podporený týmito vlastnosťami: onomaziologickosť a relačnosť (neizolovanosť): „Nie arbitrárnosť, ale motivovanosť jazykového znaku je absolútna. Arbitrárnosť platí len pre izolovanú jazykovú jednotku, aj to len z pohľadu od formy k obsahu.“ (Furdík 2008: 31–32). Neizolovanosť odráža fakt, že lexéma sa vyznačuje súborom vzťahov s inými lexikálnymi jednotkami, pričom tieto vzťahy determinujú hodnotu tejto jednotky. Okrem toho na charakter pomenovania môžu vplývať aj extralingválne faktory (podrobnejšiu charakteristiku porov. v citovaných prácach J. Furdíka a M. Ološtiaka). Jedným z týchto faktorov je aj čas, ktorý vplýva na hodnotu lexikálnej jednotky v tom zmysle, že existujú lexikálne jednotky

časovo bezpríznačkové (atemporalizmy, napr. *otec, hlava, žiť, byť*) a lexikálne jednotky časovo príznačkové (temporalizmy) – staré (historizmy a archaizmy, napr. *panské, Československo*) a nové (neologizmy). Časový faktor sa v kontexte TLM reflektuje vymedzením osobitného motivačného typu – temporálnej motivácie.

Za neologické, teda temporálne motivované pokladáme také pomenovania, ktoré sa v slovenskej slovnej zásobe objavili po roku 1989. Toto obdobie vo vývine slovenského jazyka pokladáme za tzv. najsúčasnejšiu slovenčinu (Ološtiak 2022).

Materiálovú bázu, z ktorej sme čerpali, tvorí takmer 14 000 neologických lexém, ktoré boli nazhromaždené pre potreby prípravy spomínaného neologického slovníka slovenčiny (Ološtiak – Rešovská 2021). Tento materiál obsahuje 66,3 % substantív, 22,6 % adjektív a 7,1 % verb. Zvyšok tvoria ostatné slovné druhy a špecifické jednotky (frazémy, skratky, slovné komponenty).

V súbore verb (979 jednotiek), ktorý sme využili ako materiálový zdroj pri príprave tejto štúdie, sa z formálneho hľadiska nachádzajú: a) jednoslovné verbá (*podfinancovať, prebootovať*), b) viacslovné verbá: ba) s reflexívnym formantom (*bulvarizovať sa, posurfovať si*); bb) s ďalším komponentom, resp. ďalšími komponentmi: bba) nefrazeologické (*stavebne sporiť, dôchodkovo sa pripoistiť, adoptovať na dialku*); bbb) frazeologické – frazémy s formou verbálnej syntagmy (*byť cool, byť čistý*).

Z onomaziologického hľadiska možno konštatovať, že nové verbá vznikajú ako reakcia na potrebu pomenovať dynamický príznač – nesamostatne existujúci a prebiehajúci v čase. Dynamický príznač sa bližšie špecifikuje ako: a) akčný príznač (akčné verbá typu *čipovať, esemeskovať*); b) procesuálny príznač (procesuálne verbá typu *européizovať sa*), c) stavový príznač (stavové verbá typu *chalupárčiť*).

Z komunikačného hľadiska sa nové verbálne pomenovania tvoria predovšetkým v týchto oblastiach, ktoré sa rôznym spôsobom prekrývajú (Martincová 2005a): profesijná sféra (*guvernérovať, implementovať, manažovať*); technologická, technická sféra (*hibernovať, hackovať, mailovať, napáliť*)²; ekonomicko-politická sféra (*kapitalizovať, kofinancovať, odštatniť*); kultúrno-civilizačná sféra (*harašiť*,

² Ako zvlášť produktívna sa profiluje sféra počítačovej a internetovej komunikácie. Vo vzťahu k slovesám sa tejto problematike (z rôznych uhl'ov pohľadu) venovali napríklad tieto práce: Норецкий (1995), Wacharczyková (1998), Дёнгеová (2015), Костова (2016), Миляковић (2016), Mislovičová (2016, 2020).

koncelebrovať, kortešovať, krstiť); športová, záujmová a i. sféra (*džogingovať, instagramovať, čítovať, hejťovať, lajkovať, klikat, karavanovať, kávičkovať*).

Prostredníctvom TLM možno skúmať rozličné aspekty fungovania lexikálnej zásoby (ide napríklad o aspekty diachrónne, synchronne, statické, dynamické, stratifikačné, štruktúrne, komunikačno-pragmatické a i.). Jedným z týchto aspektov je aj pohľad na nomináciu, teda na spôsoby tvorenia nových lexikálnych jednotiek (bližšie Ološtiak 2023). Klasifikáciu podľa spôsobov tvorenia nových pomenovaní uplatňujeme aj v tomto príspevku, zameranom na neologické verbá. Za základné klasifikačné kritérium sme zvolili miesto verba v nominačnom procese, ktoré môže byť dvojaké. Verbum môže fungovať:

1) ako výsledok nominačného procesu, teda v kontexte furdíkovej slovotvornej a širšie motivatologickej teórie ide o verbum ako motivát; schematicky $\rightarrow \mathbf{V}$ (kap. 3);

2) ako východisko nominačného procesu, v takomto prípade skúmame verbum ako motivant; schematicky $\mathbf{V} \rightarrow$ (kap. 4).

3. Verbum ako motivát ($\rightarrow \mathbf{V}$)

Keď hovoríme o verbe ako o motiváte, tak nás zaujíma výsledok nominačného procesu. Nové verbá sa v skúmanom materiáli tvoria tromi základnými spôsobmi (porov. aj Martinová 2005a): prevzatím z iného jazyka a následnou morfológicko-morfematickou adaptáciou (kap. 3.1.), slovotvorne (kap. 3.2.), etablovaním nového významu – utvorením neosémantizmu (kap. 3.3.). Osobitne stojí problematika tvorenia viac-slovných pomenovaní, ktoré majú formu syntagmy s konštrukčne dominantným verbálnym komponentom (kap. 3.4.). Spôsobu tvorenia nových verb analyzujeme s využitím TLM. V rámci nej sa vymedzujú typy motivácie, ktoré majú nominačnú funkciu, t. j. sú zodpovedné za fyzické utváranie nových lexikálnych jednotiek (Ološtiak 2023).

3.1. Interlingválna motivácia + slovotvorná motivácia

Interlingválne motivované sú lexikálne jednotky prevzaté z cudzích jazykov (Furdík 2008: 68–70; Ološtiak 2011: 195–228). V novom prostredí preberajúceho jazyka (L2) sa lexémy cudzieho pôvodu celkom prirodzene adaptujú, a to na viacerých úrovniach – zvukovej, morfológickej, morfematickej, slovotvornej, sémantickej, štylistickej, kolokačnej, ortografickej (Furdík 1994; Ološtiak 2011: 213–225). Okrem výslovnosti sa ako jeden z elementárnych procesov realizuje

morfológická adaptácia, t. j. formálne stváranie morfológických kategórií podľa slovnodruhovej príslušnosti prevzatej lexémy. Vzhľadom na typologickú profiláciu slovenčiny ako jazyka flektívneho typu sa výrazným spôsobom o slovo hlási potreba ohýbania (flexie), ktorá kladie nároky najmä na zakončenie slova.

Z toho pohľadu najmenej „náročné“ sú substantíva, ktoré sa vo väčšine prípadov zaraďujú do deklinačných tried na základe zaradenia do príslušnej rodovej triedy a formálneho zakončenia, napr. *gej* (maskulínium životné), *grant* (maskulínium neživotné), *frakcia* (feminínium), *gastro* (neutrum) (bližšie Ološtiak – Rešovská 2022: 97–98). Menej často sa substantíva z hľadiska ohýbania neadaptujú, t. j. zostávajú nesklonné, napr. *šou*, *oldies*, *play-off*.

Pre sklonnosť adjektív je potrebné adekvátne morfematické zakončenie, čo sa dosahuje prostredníctvom slovotvorných sufixov s flektivizačnou funkciou (Furdík 1967), napr. *coolový*, *digitálny*. Adjektíva cudzieho pôvodu bez flektivizačného formantu zostávajú nesklonné, napr. *sexi* (*oblečenie*), *super* (*nápad*), *online* (*prístup*), *soft* (*porno*). V niektorých prípadoch dochádza ku konkurencii sklonných a nesklonných podôb, napr. *cool/coolová* (*akcia*), *off-road/offroadové* (*vozidlo*) (porov. aj Bozděchová 2022: 143–146).

Verbá sú v z hľadiska flexie „najnáročnejšie“, čo vyplýva z ich morfosyntactickej funkcie. Verbum v určitom tvare ako jadro, predikát dvojčlennej vety sa musí ohýbať. Z tohto dôvodu sa musí každá verbálna lexéma náležite adaptovať, čo sa uskutočňuje s pomocou flektivizačného formantu. Na tieto účely sa dominantne používa sufix *-ovať* (*abstínovať*, *editovať*, *fritovať*, *followovať*, *importovať*, *manažovať*, *skrolovať*), v oveľa menšej miere sufix *-núť* (*kliknúť*, *čeknúť*).

Z uvedeného vyplýva, že v skupine verb nestačí uvažovať len o interlingválnej motivácii, na základe ktorej sa dané pomenovanie preberá z L1 do L2, ale dôležitú úlohu zohráva aj slovotvorná motivácia prostredníctvom aktivizovania flektivizačných formantov. Z tohto dôvodu v názve tejto podkapitoly uvádzame oba motivačné typy. Pravda, tu slovotvorný prostriedok (sufix) primárne neslúži na nominačné účely (utvorenie novej jednotky), ale má morfológickú funkciu. Pri slovesách to platí bezvýnimčne, nemáme verbum, ktoré by sa prevzalo z cudzieho jazyka a bolo by neohybné, napr. **edit* – *editovať*. Pri substantívach a adjektívach môže fungovať aj neohybná podoba (bez flektivizačného formantu), aj ohybná podoba (s flektivizačnom formantom), napr. *last minute dovolenka* – *lastminutová dovolenka*, *cool párty* – *coolová párty*.

Takáto flektivizácia predstavuje prvú úroveň adaptačných procesov, na ktorých sa podieľa slovtvorná motivácia (Furdík 1993: 109–114, 2004: 117–122; Ološtiak – Oriňáková 2021: 36). Ďalšie adaptačné stupne sú reprezentované dvomi javmi, ktorým pozornosť venujeme v ďalších častiach tejto štúdie. Ide o remotiváciu (porov. kap. 5) a fungovanie v pozícii motivantu (porov. kap. 4). Osobitnú problematiku predstavuje adaptácia z hľadiska kategórie vidu (porov. 3.2.1.3. c).

3.2. Slovtvorná motivácia

Nové verbá sa v skúmanom materiáli pomocou slovtvornej motivácie tvoria predovšetkým derivačne (97 %), okrajovo kompozične (3 %). V nasledujúcej časti uvádzame stručný prehľad jednotlivých skupín podľa slovtvorných spôsobov (derivácia – kompozícia), slovnodruhovej príslušnosti východiskových motivantov (desubstantíva, deadjektíva, deverbatíva) a slovtvorných postupov (prefixácia, sufixácia, transflexia, konfixácia), ako aj stručnú významovú charakteristiku.

3.2.1. Derivácia

3.2.1.1. Desubstantíva

Desubstantíva sa tvoria: 1) sufixálne takmer výlučne pomocou formantu *-ovat'* (*bajkovať, kávičkovať, fanúšikovať, čipovať, koučovať, lajkovať, karavanovať, dídžejovať*), výnimočne inými formantmi: *-čiť'* (*primátorčiť, chalupárčiť, záhradkárčiť*), *-nuť'* (*tweetnuť*); 2) transflexne (*chalupáriť, záhradkáriť, randiť*); 3) konfixálne (*zbicyklievať sa, zviaňovať sa, saunovať sa, odentrováť, odštátniť, sklipovať*).

Desubstantívnym verbám pripisujeme slovtvorný význam „mať dejový vzťah k motivujúcej substancii“ a zaraďujeme ich do mutačného typu onomaziologickej kategórie (Dokulil 1962). Parafraza slovtvorného významu má štruktúru „V + S“. Na prvom mieste sa uvádza onomaziologická báza v podobe verbálneho komponentu s vyššou alebo nižšou mierou kategoriálnosti a na druhom mieste onomaziologický príznak v podobe komponentu, ktorý odkazuje na motivujúce substantívum, napr. *esemeskovať* „robiť (niečo) s esemeskami“, *instagramovať* „robiť (niečo) s Instagramom“, *guvernérovať* „byť guvernérom“.³

³ Vymedzovanie kategórií s konkrétnejšou podobou slovtvorného významu považujeme za miešanie úrovne slovtvorného a lexikálneho významu. Na ilustráciu

3.2.1.2 Deadjektíva

Deadjektíva sa tvoria: 1) sufixálne pomocou formantu *-ovať/-izovať* (*digitalizovať, homologizovať, kriminalizovať, marginalizovať*), 2) konfixálne (*navýšiť, odprírodiť, spriehľadniť, spredajniť, spriemerniť, futbalizovať sa*). Všetky deadjektívne verbá považujeme za mutačné a stotožňujeme sa s podobou slovotvorných významov, aké používa J. Furdík (2004: 104). Ide o dve skupiny: 1) akčné verbá (kauzatíva) so slovotvorným významom „(u)robiť takým, ako pomenúva motivant: *spriemerniť, „urobiť priemerným“, digitalizovať „urobiť digitálnym“*; 2) procesuálne verbá (konverzíva) so slovotvorným významom „stať, stávať sa takým, ako pomenúva motivant: napr. *bulvarizovať sa „stávať sa bulvárnym“, znekválitniť sa „stať sa nekvalitným“*“.

3.2.1.3. Deverbatíva

Deverbatívne verbá sa tvoria: 1) dominantne prefixálne pomocou širokého diapazónu formantov: *do-* (*doprivatizovať, dofinancovať*), *na-* (*naakumulovať, naklikať*), *nad* (*nadprezentovať*), *po-* (*pobrowsovať*), *pod-* (*podfinancovať, podinvestovať*), *od-* (*odsabotovať, odpromovať*), *pre-* (*prečítavať, preesemeskovať*), *pred-* (*predinštalovať*), *s-* (*sfúzovať*), *u-* (*ureformovať*), *v-* (*vmanévovať*), *vy-* (*vybučať, vyargumentovať*), *z-* (*zeditovať, zdiagnostikovať*), *za-* (*zadotovať, zainvestovať*); *de-* (*destabilizovať*), *re-* (*reeuropeizovať, redefinovať*), *ko-/kon-* (*kofinancovať, koncelebrovať*); 2) reflexivizačne (*medializovať sa, naakumulovať sa*); 3) konfixálne (*dofaxovať sa, nafetovať sa, posurfovať si, pretunelovať sa*); 4) sufixálne (*čeknúť*).

Pri charakteristike slovotvorného významu deverbatívnych verb, ktoré patria do modifikačného typu onomaziologickej kategórie, vychádzame z podrobnej charakteristiky M. Ivanovej – M. Kyselovej – V. Perovskej (2015: 588–622), pričom jednotlivé onomaziologické

uvádzame osem skupín desubstantívnych verb, ktoré vyčleňuje J. Furdík (2004: 104) s takouto špecifikáciou slovotvorných významov (uvádzame aj autorove príklady): 1) „byť, stať sa tým, správať sa tak, ako pomenúva motivant“: *gazdovať, stolárčiť, bláznit, zhavranieť*; 2) „mať to, čo pomenúva motivant“: *hladovať, voňať, žialiť*; 3) „(u)robiť tým, čo pomenúva motivant“: *šrotovať, spopolniť*; 4) „robiť, vytvárať to, čo pomenúva motivant“: *modelovať, dymiť, zobrazit*; 5) opatriť tým (resp. odstrániť to), čo pomenúva motivant“: *(o)pečiatkovať, zavodniť, odkôstkovat*; 6) „použiť/používať ako nástroj to, čo pomenúva motivant“: *gumovať, telefonovať, lyžovať sa*; 7) „byť na mieste, ktoré pomenúva motivant“: *garážovať, nalodiť sa*; 8) mať dejový vzťah k motivantu ako objektu deja“: *nocovať, kávičkovať, drogovat*. K. Vužňáková (2006: 23) podobným spôsobom vymedzuje sedem skupín, M. Ivanová – M. Kyselová – V. Perovská (2015: 574–584) vymedzujú 12 skupín.

kategórie dokladáme len ilustratívnymi príkladmi (nemáme priestor na podrobnejšiu charakteristiku). V súbore sú doložené najmä exempláre v rámci spôsobu slovesného deja (lokalizovanosť, temporálnosť, modalitosť, kvantifikovanosť, intenzitosť) a reflexívnosti. Príklady na ostatné skupiny (deminutíva typu *sadkať, bežkať*, intenzitné verbá typu *buchotať, dychčať*; kauzatíva typu *položiť, usadiť*) sa v našom materiáli nevyskytujú.

a) Spôsob slovesného deja (SSD)

aa) Perfektivizácia sa realizuje v rámci týchto onomaziologických významov:

aaa) Lokalizovanosť: *vmanévrovať, vyexcerpovať*.

aab) Temporálnosť sa špecifikuje ako začiatok deja – inchoatívny SSD (*rozprivatizovať*), pokračovanie deja – perduratívny SSD (*prečetať, preklikať, predrogovať, preesemeskovať, prewapovať, odkomentovať, odsabotovať, odentrovat*), ohraničenosť deja – rezultatívny SSD (*nažehliť, nabootovať, nadefinovať, navoliť, nasamplovať*), vykonanie deja po inom deji, pričom predchádzajúci dej sa anuluje – anulatívny SSD (*odinštalovať, delegitimizovať, destabilizovať*), opätovné vykonanie deja – repetitívny SSD (*reprivatizovať, remodelovať, preinštalovať*), jednorazovosť deja – semelfaktívny SSD (*čeknúť, booknúť*); dodatočné vykonanie deja – adjunktívny SSD (*pripoistiť sa*).

Ďalšie onomaziologické významy sa v skúmanom materiáli vyjadrujú v rôznych kombináciách.

aac) Modalitosť + intenzitosť: dôkladné vykonanie deja – akuratívny SSD (*vyargumenovať, vyseparovať, vybývať*).

aad) Modalitosť + kvantifikovanosť: vykonanie deja nad mieru – excesívny SSD (*prekaučovať, presexualizovať, preregulovať*), vykonanie deja v dostatočnom množstve (*nadrogovať sa, nafetovať sa*), vykonanie deja vo veľkej miere – maximatívny SSD (*ureformovať*), vykonanie deja pod mieru, v malej miere – minimatívny SSD (*podinvestovať, podfinancovať*).

aae) Modalitosť + totalitosť: zasiahnutie deja jeden po druhom – distributívny SSD (*rozprivatizovať*).

aaf) Temporálnosť + kvantifikovanosť: začiatok a narastanie deja – evolutívny význam (*rozdovolenkovať, sa*), vykonanie deja v priebehu krátkeho času s vyjadrenou intenzitou – delimitatívny SSD (*sfajčiť sa, posurfovať si*); dosiahnutie žiaduceho cieľa – impetratívny SSD (*dotelefonovať sa*).

Niektoré verbá saturujú viaceré významy, napr. *prefinancovať* (repetitívny + perduratívny SSD), *rozprivatizovať* (inchoatívny + distributívny SSD).

ab) Imperfektivizácia

V rámci imperfektivizácie nemáme doklady na verbá z kategórie determinovanosť/indeterminovanosť (porov. časovo bezpríznačkové dvojice typu *ísť – chodiť*, *nieť – nosiť*) a iba niekoľko príkladov na frekventatíva – opakovacie verbá (*preklikávať sa*, *nabúravať sa*).

b) Reflexívnosť

Z ďalších skupín v rámci modifikačnej kategórie verb sa tvoria reflexíva, ktoré sú predstaviteľmi kategórie reflexívnosti. Reflexívnosť chápeme ako „kategóriu referujúcu na situáciu, v ktorej je vzťah medzi subjektom a objektom symetrický: subjekt, ktorý je iniciátorom akčnej reťaze (action-chain head), je totožný s objektom ako koncovým objektom akčnej reťaze (action-chain tail)“ (Ivanová – Kysel'ová – Perovská 2015: 603–604; Langacker 1987: 321–322). Podrobnú klasifikáciu reflexívnych verb ponúkajú citované autorky (2015: 603–622), na tomto mieste uvádzame len niekoľko príkladov. Môže ísť o jednotky utvorené čistou reflexivizáciou (*medializovať sa*, *kontaktovať sa*, *preobjednať sa*), ako aj reflexivizáciou v rámci konfixácie (*prekrúžkovať sa*, *preklikáť sa*, *prespievať sa*, *odprírodniť sa*, *nadrogovať sa*, *dotelefonovať sa*, *sfajčiť sa*).

c) Aspektuálnosť

Okrem slovotvorných vzťahov v rámci uvedených kategórií spôsobov slovesného deja a reflexívnosti spomeňme aj skutočnosť, že etablovanie verbálnych neologizmov sa realizuje aj prostredníctvom vytváranie a dotvárania vidových partnerov pomocou sufixácie (*vygúgliť – vygúglovať*, *zasnežiť – zasnežovať*, *nastrelit' – nastrel'ovať*), prefixácie (*skenovať – oskenovať/naskenovať*, *formátovať – sformátovať*, *čipovať – očipovať*, *xeroxovať – oxeroxovať*, *privatizovať – sprivatizovať*, *recyklovať – zrecyklovať*) a transflexie (*preposlať – preposielat'*).

M. Sokolová k tejto problematike konštatuje, že „na začiatku adaptačných procesov sú verbá hlavne imperfektíva tantum, so zvyšujúcou sa frekvenciou zvyšuje sa aj počet biaspektuálnych slovík (prirodzene okrem statických predikátov, ktoré zostávajú vždy imperfektíva tantum). Na konci adaptačného procesu sa tiež v priamej úmere so zvyšujúcou sa frekvenciou vytvárajú vidové dvojice. Adaptácia verbálnych lexém sa uskutočňuje stupňovito.“ (Sokolová 2010: 254).

Stupňovitosť verbálnej adaptácie na úrovni kategórie vidu teda podľa autorky reprezentuje takáto postupnosť (príklady uvádzame z nášho súboru): imperfektíva tantum (*žúrkovat'*, *revoltovat'*) – biaspektuálne verbá (*deaktivovat'*, *favorizovat'*) – dvojice s biaspektuálnou primárnou formou (*verbalizovat'* – *zverbalizovat'*, *inovovat'* – *zinovovat'*, *recyklovat'* – *zrecyklovat'*) – dvojice s imperfektívnou primárnou formou (*xeroxovat'* – *oxeroxovat'*, *tejpovat'* – *zatejpovat'*).

3.2.2. Kompozícia

Verbá utvorené kompozičným spôsobom sú ojedinelé (zo slovo tvorne motivovaných verb ide o 3 % a z celkového počtu verbálnych neologizmov ide o 1,8 %). Sú to prípady viazané na a) niekoľko exemplárov v rámci daného slovo tvorného typu – s prvými komponentmi *spolu-* (*spolufinancovat'*, *spolukomentovat'*, *spolumoderovat'*, *spoluovplyvňovat'*, *spolupodnikat'*, *spoluprodukovat'*, *spolusponzorovat'*, *spoluuvádzať*), *znovu-* (*znovupotvrdiť*, *znovuprijať*, *znovuznárodniť*); b) osamotené lexémy (*autoregulovat'*, *dvojkliknúť*).

3.3. Sémantická motivácia

Prostredníctvom sémantickej motivácie sa v rámci neologickej lexiky tvoria neosémantizmy, teda nové významy:

a) predtým existujúcich neneologických lexém: napr. *aktualizovat'* „robiť aktuálnym, približovať súčasnosti“ → „prechádzať na vyššiu verziu softvéru“, *grilovat'* „opekať na grile“ → „vypočúvať kandidáta na nejakú funkciu“, *krstiť* „vykonávať obrad krstu“ → „slávnostne uvádzať nový produkt na trh“, *lahnúť* „uložiť do vodorovnej polohy“ → „prestáť fungovať“, *nabúrat' sa* „naraziť“ → „(neoprávnene) preniknúť do počítačových systémov, programov, dát“, *komunikovat'* „dorozumievať sa“ → „predstavovať názor“, *rotovat'* „točiť sa“ → „striedať“;

b) nové významy neologických lexém – od neosémantizmu sa tvorí ďalší neosémantizmus, napr. *kopírovat'* „duplikovať dáta“ → „napodobňovať originál“ (porov. aj 4.1.).

3.4. Syntaktická motivácia

Syntakticky motivované sú viacslovné lexémy, ktoré môžu mať konštrukčnú podobu syntagmy (*dentálna hygiena*, *cottage cheese*), vety (*Peniaze sú až na prvom mieste.*, *No nekúp to!*, *Díky*, *Broňa!*) alebo súvetia (*Sedím na konári a je mi dobre.*). Medzi syntakticky motivované verbálne neologizmy zaradíme viacslovné jednotky dvojakého typu:

a) Frazeologické – frazémy so stavbou verbálnej syntagmy, napr. *začínať na zelenej lúke, utiahnuť si opasky, byť za vodou, mať na saláme, byť mimo misu*. Pri frazémach je potrebné upozorniť na ich hraničný charakter v podobe lexikálno-syntaktického synkretizmu. Ide o jednotky na pomedzí lexiky a syntaxe (pomenovania so syntaktickou formou). Vnútri frazeológie ešte možno vyčleniť frazeolexémy (so stavbou syntagmy), ktoré majú bližšie k jednoslovnému pomenovaniu, a frazeotextémy (so stavbou vety a súvetia), ktoré majú bližšie k výpovediam (porov. Mlacek 1999, 2007). Za verbálne viacslovné jednotky považujeme len syntagmatické konštrukcie. Dôvodom je skutočnosť, že pri vetných a súvetných frazémach (*Každý ide svojou cestou., Díky, Broňa!*) z podstaty veci nemožno určiť ich slovnodruhová príslušnosť.

b) Nefrazeologické jednotky, napr. *adoptovať na dial'ku, dôchodkovo sa pripoistiť, pozitívne diskriminovať* (Martincová 2005b: 228–229). Pravda, treba poznamenať, že lexikalizovanosť jednotiek z tejto skupiny je diskutabilná. Tieto kolokácie vznikli na báze adjektívno-nomenných lexikalizovaných spojení: *adoptovať na dial'ku* (← *adopcia na dial'ku*), *dôchodkovo sa poistiť* (← *dôchodkové poistenie*), *pozitívne diskriminovať* (← *pozitívna diskriminácia*). Možno tu uvažovať nanajvýš o transponovanej lexikalizovanosti, ktorá pramení z toho, že vzťah odvođenosti sa realizuje nielen na úrovni viacslovných jednotiek ako celkov (*dôchodkové poistenie – dôchodkovo sa poistiť*), ale aj na úrovni komponentov (*dochodkový – dôchodkovo, poistenie – poistiť sa*).

4. Verbum ako motivant (V →)

Verbum sa do nominačných procesov celkom prirodzene zapája aj ako východiskový prvok – motivant. Do úvahy pritom berieme neologickosť motivátu, nie samotného verbálneho motivantu, ktorý môže mať status neologizmu (napr. *esemeskovať* → *preesemeskovať*, *privatizovať* → *doprivatizovať*), ale nemusí (*hovoríť* → *hovorca*, *odkazovať* → *odkazovač*). Aj pri deverbatívnom tvorení je slovtvorná motivácia najdôležitejší spôsob nominácie (kap. 4.3.). Ďalšie pomenovania sa od neologických verb okrem toho tvoria pomocou sémantickej motivácie (4.1.) a morfolologickej motivácie (4.2.). V záverečnej časti tejto kapitoly pozornosť venujeme zloženiu deverbatívneho nominačného hniezda (4.4.).

4.1. Sémantická motivácia

Prostredníctvom sémantickej motivácie vznikajú nové významy. V tejto súvislosti nám ide o prípady, keď samotný neosémantizmus je východiskom utvorenia ďalšieho nového významu, napr. *lízovať* „získať prostredníctvom lízingu“ → „poskytovať na lízing“, *monitorovať* „sledovať pomocou monitorovacieho zariadenia“ → „sledovať, pozorovať“, *zašumit'* „šumom znehodnotiť“ → „upraviť prostredníctvom zašumenia“, *zneviditeľniť* „ukryť, schovať, urobiť niečo nenápadným“ → „fyzicky ukryť“, *zosieťovať* „prepojiť dva al. viaceré počítače“ → „prepojiť na internete“ → „účelne prepojiť“.

4.2. Morfológická motivácia

Morfológická motivácia sa týka tvorenia pomenovaní pomocou prostého slovnodruhového prechodu bez zmeny formy (porov. angl. termín *conversion*). V skúmanom súbore sa vyskytujú tieto dva transkategorizačné typy (k termínu porov. Ološtiak 2011: 78), pričom funkčne sa prehodnocujú participiá:

a) adjektivizujú sa zvyčajne pasívne participiá (vzniknuté adjektíva pomenávajú dejovú vlastnosť), napr. *agregovaný*, *akreditovaný*, *booknutý*, *demineralizovaný*, *financionalizovaný*, *fixovaný*, *impaktovaný*, *implementovaný*, *lustrovaný*, *nabúchaný*, *nadupaný*, *napálený*, *nekótovaný*, *očipovaný*, *oddémonizovaný*, *odfolklorizovaný*, *odprirodnený*, *personalizovaný*, *prebyrokratizovaný*, *prefinancovaný*, *segregovaný*, *separovaný*, *servisovaný*, *vyargumentovaný*, *vyhorený*;

b) substantivizujú sa aktívne aj pasívne participiá, pričom lexémy vzniknuté z aktívnych participií pomenávajú činiteľa deja (*esemeskujúci*, *četujúci*) a lexémy vzniknuté z pasívnych participií pomenávajú činiteľa deja (*zdrogovaný*) alebo objekt deja (*poškodený*).

4.3. Slovtvorná motivácia

Pri analýze slovtvorného potenciálu neologických verb vychádzame z poznatkov o deverbatívnej slovtvornej paradigme a faktoroch, ktoré ovplyvňujú jej zloženie. Slovtvorná paradigma sa charakterizuje ako druh slovtvorného útvaru, súbor motivátov majúcich spoločný motivant (Furdík 2004: 74–76). Jednou z otázok, ktorú si možno v tejto súvislosti možno položiť, je aj to, čo determinuje zloženie slovtvornej paradigmy. Na motivačnú potenciu lexikálnej jednotky má najväčší vplyv jej sémantika. Spôsob, ako konkrétne sémantika motivantu vplyva na jeho motivačnú potenciu, sa v slovenskej derivatológii podarilo uspokojivo objasniť práve v kategórii slovies

(Buzássyová 1974). Autorka dokázala, že motivačný potenciál sloves je ovplyvnený príslušnosťou do intenčného typu. Intenčný typ determinuje odvodzovanie derivátov a ich onomaziologickú príslušnosť, pričom platí: čím rozvinutejšia intencia, tým väčší motivačný potenciál slovesa. Napríklad pre slovesá prvého intenčného typu je charakteristické tvorenie derivátov patriacich do všetkých typov deverbatívnych onomaziologických kategórií, napr. *rezať* → *rezač*, *rezačka* (činiteľ), *rezačka*, *rezák* (nástroj), *rez*, *rezačka*, *rezanie* (dej), *rezivo* (spotrebná látka), *rez*, *rezanka*, *rezivo*, *rezanec*, *rezeň*, *rezba* (výsledok deja), *rezina*, *rezky* (ostatok po deji), *rezací*, *rezateľný* (dejová vlastnosť). Naopak, pre slovesá zo štvrtého intenčného typu je charakteristické len tvorenie dejových substantív (*zabudnutie*), adjektívnych pomenovaní dejovej vlastnosti (*zábudlivý*), mien nositeľov dejovej vlastnosti (*zábudlivec*) a abstrákt na *-osť* (*zábudlivosť*)⁴ (Buzássyová 1974: 198–199).⁵ Súbor motivátov, ktoré sa typicky tvoria od motivantu istého typu (napr. od verba patriaceho do príslušného intenčného typu), sa nazýva typová paradigma (Buzássyová 2001). V nasledujúcej časti uvádzame niekoľko príkladov na motiváty patriace do daných onomaziologických kategórií.

Bezprostredné deverbatívne motiváty verb zaradujeme do týchto onomaziologických skupín a kategórií:

a) Deriváty

aa) Verbum → nie verbum

aaa) Verbum → substantívum

• dej – slovotvorné typy s formantmi *-ácia/-izácia* (*absurdizácia*, *aklimatizácia*, *apelácia*, *bruselizácia*, *dekriminalizácia*, *certifikácia*, *denuklearizácia*, *depolitizácia*, *dereglementácia*, *desolidizácia*, *detoxikácia*, *devitalizácia*, *diverzifikácia*, *doprivatizácia*, *emancipácia*, *enkapsulácia*, *epilácia*, *frantalizácia*, *infiltrácia*, *politizácia*, *sekularizácia*); *-nie/-enie* (*browsenie*, *čipovanie*, *dílovanie*, *dodanie*, *dovysvetlenie*, *dredovanie*, *faxovanie*, *kofinancovanie*, *logovanie*,

⁴ Príklady *zábudlivec* a *zábudlivosť* sú deverbatívne len sprostredkovane, porov. bezprostredné motivačné vzťahy *zábudlivý* → *zábudlivec*, *zábudlivý* → *zábudlivosť*.

⁵ Z uvedeného vyplýva, že ak uvažujeme o sémantike ako faktore ovplyvňujúcom motivačný potenciál, nemáme na mysli len lexikálny význam, ale aj sémantickú ustrojenosť na morfosyntaktickej úrovni. Porov.: „Podľa konkrétneho lexikálneho významu skúmaného slovesa nemožno presne predpovedať, čo všetko možno od skúmaného slovesa odvodiť, a ani to, čo sa v skutočnosti v danom jazyku odvodzuje. Je však možné relatívne presné zistenie „rámcových“ odvodzovacích možností slovesa závislých od jeho intenčného typu.“ (Buzássyová 1974: 212).

rozkódovanie, saunovanie, servisovanie, ukliknutie, vyhorenie); -ing (*branding, gambling*); -čka (*zlosovačka*); -ka (*žúrka*);

- činiteľ deja (agens) – slovtvorné typy s formantmi -č (*bavič, hrozič, hýbač, nariekač, nasadzovač, oblbovač, pripúšťač, vymáhač*), -ca (*hovorca*), -teľ (*dražiteľ, financovateľ, korumpovateľ, poberateľ, poskytovateľ, rokovateľ, pripojovateľ, splnomocniteľ, vydražiteľ*), -ér/-utér (*distributér, dizajnér, parodizér, privatizér*), -ec (*odídenec, navrátanec, prestúpenec*), -er (*bloger, gambler, hejter, pendler*), -or/-átor (*dominátor, domestikátor, globalizátor, implementátor, mýtizátor, negociátor, prezentátor, programátor*), -ent (*emitent, producent*), -ant (*privatizant*);

- objekt deja (paciens): slovtvorné typy s formantmi -ec (*splnomocnenec, zaistenec*), -ka (*vychytávka*), -ina (*znetvorenina*);

- prostriedok deja – slovtvorné typy s formantmi -č (*dokrývač, drvič, odkazovač, odmagnetovač, odšťavovač, pakovač, prehľadávač, prehrávač, rozjasňovač, zmäkčovač*), -čka (*drvička, kopírovačka, rozplakávačka*), -er (*skener*), -éza (*fritéza*), -Rm3 (*odposluch*), -dlo (*ochucovadlo*), -átor (*ionizátor, šifrátor*), -ka (*upútavka*);

- miesto deja: slovtvorné typy s formantmi -áreň (slang. *feťáreň*), -ák (*hrabák*), -isko (*odpalisko*), -č (*poznámkovač*);

- výsledok deja: slovtvorný typ s formantom -ina (*ojazdenina*).

aab) V → A

- dejová vlastnosť: slovtvorné typy s formantmi -ací (*formátovací, četovací, fritovací, grabovací, klikací, klonovací, koučovací, logovací, monitorovací, resetovací, reštartovací, zipovací*); -teľný (*obnoviteľný, obchodovateľný, pozerateľný, programovateľný, recyklovateľný, servisovateľný, ufinancovateľný, upgradovateľný, vydierateľný, zamestnateľný*).

ab) Verbum → verbum

Deverbatívne verbá sú modifikačné s rozličnými významovými obmenami svojich motivantov v rámci kategórií temporálnosť, lokalizovanosť, kvantifikovanosť, modalitosť a i. (bližšie pozri kap. 3.2.1.3.).

b) Kompozitá

Verbá sa podieľajú na tvorení kompozít v pozícii druhého slovtvorného základu. Ide o tvorenie pomocou derivačnej kompozície – sufixálnej alebo transflexnej. Takto sa tvoria:

ba) substantíva: *filmožrút, reklamožrút, čajomil, ohňopád, peňazovod, plotorez, schodolez, psomil, technomil, zvieratomil, samoliečba, samoplatca, samopredajca*;

bbb) adjektíva: *imidžotvorný, kapitálotvorný, kurzotvorný, mienkotvorný, rezortotvorný, trendotvorný, väčšinotvorný, informáciechtivý, sexuchtivý, trenduchtivý, výhrychtivý, zážitkuchtivý, ľavoverný, ohňovzdorný, zvukopohltivý, samonabíjací, samoopal'ovací, samoodmrazovací*.

Osobitnú skupinu tvoria modifikačné kompozitá s druhým základom – verbálnym participiom: *dychberúci, prvoobvinený, prvoprijímajúci, samofarbiaci, samotlmiaci*.

4.4. Deverbatívne nominačné hniezdo

Slovotvorná paradigma spolu so slovotvorným radom vytvárajú slovotvorné hniezdo ako komplexný slovotvorný útvar (Furdík 2004: 76–80). V nadväznosti na fakt, že nové pomenovania sa tvoria nielen prostredníctvom slovotvorby, súbor všetkých lexém, ktoré sú priamo alebo sprostredkované utvorené z východiskového motivantu, sme navrhli používať termín motivačné hniezdo (Ološtiak – Gogová – Genčí 2015: 411–418), neskôr termín nominačné hniezdo (Ološtiak 2021). V našom prípade okrem slovotvornej motivácie berieme do úvahy aj ostatné nominačné typy (sémantickú, morfológickú, syntaktickú, abreviačnú, interlingválnu motiváciu) a dokladový materiál okrem spomínaného heslára doplníme o jednotky z databázy Slovenského národného korpusu (verzia prim-10.0-public-all). Na ilustráciu si všimneme dve nominačné hniezda s východiskovými neologickými verbami *skenovať* a *klikať*.

Jednotka *skenovať* je prevzaté, t. j. interlingválne motivované imperfektívum adaptované pomocou flektivizačného formantu *-ovať*, ku ktorému sa pritvorili aj tri vidové náprotivky, perfektíva *naskenovať*, *oskenovať*, *zoskenovať*. Bezprostredná slovotvorná paradigma obsahuje dejové substantíva⁶ (*skenovanie*, *naskenovanie*, *oskenovanie*, *zoskenovanie*), názov prostriedku činnosti (*skener*), dejové adjektívum (*skenovací*) a verbálne modifikáty (*doskenovať*, *preskenovať*). Na druhom stupni sa od substantíva *skener* utvorilo relačné adjektívum (*skenerový*) a modifikačné kompozitum (*termoskener*).

Rozsiahlejšie a komplikovanejšie nominačné hniezdo má verbum *klikať*, ktoré je taktiež interlingválne motivované imperfektívum. Pri ňom

⁶ Dejové substantíva pokladáme za samostatné lexémy.

sa netradične uplatnila flektivizačná adaptácia len pomocou gramatických morféme bez flektivizačného sufixu: *klik-at'* (na rozdiel od prevládajúcej adaptácie pomocou formantu *-ovat'*). Slovo tvorná paradigma východiskového verba obsahuje tieto bezprostredné motiváty: verbálne substantívum *klikanie*, dejové adjektíva *klikací*, *klikateľný* a predovšetkým verbálne modifikáty, z ktorých väčšina vstupuje do vidových vzťahov (vidových partnerov uvádzame lomkami): *kliknúť*, *doklikať*, *poklikať*, *preklikať/preklikávať*, *naklikať/naklikávať*, *naklikať/naklikávať*, *odklikať/odklikávať*, *rozklikať/rozklikávať*, *vyklikať/vyklikávať*, *uklikať*.

Na ďalšom stupni sme od adjektíva *klikateľný* zaznamenali negované adjektívum *neklikateľný*, ktoré možno interpretovať aj ako derivát od negovanej podoby východiskového verba (*neklikať* → *neklikateľný*).

Od semelfaktíva⁷ *kliknúť* sa tvoria abstraktá *kliknutie*, *klik* a výnimočne kompozitum *dvojkliknúť* (porov. parafrázu „dvakrát kliknúť“), čo súvisí s existenciou substantív *dvojkliknutie*, *dvojklik*. Deverbatívnosť *dvojkliknúť* → *dvojkliknutie*, *dvojklik* možno vysvetliť prostredníctvom analógie s prípadmi *kliknúť* → *klik*. Tieto substantíva zároveň hodnotíme ako polymotivované, okrem deverbatívnej motivácie je tu aj denumerálno-desubstantívny vzťah (*dvojité kliknutie* → *dvojkliknutie*, *dvojité klik* → *dvojklik*). Abstraktum *klikanosť* s lexikálnym významom „čítanosť článku, ktorá sa meria počtom klikov“ (synonymum *čítanosť*) možno hodnotiť ako polymotivovanú, desubstantívno-deverbatívnu jednotku, formálne odvodenú od pasívneho participia verba: *klikať* (*klikaný*) → *klikanosť*, sémanticky od substantíva: *klik* → *klikanosť* (počet klikov).⁸

Od verb s vidovými korelátmi *preklikať/preklikávať*, *naklikať/naklikávať*, *naklikať/naklikávať*, *odklikať/odklikávať*, *rozklikať/rozklikávať*, *vyklikať/vyklikávať* sa ďalej tvoria verbálne substantíva (*preklikanie*, *preklikávanie*, *naklikanie*, *odklikanie*, *odklikávanie*, *rozklikanie*, *rozklikávanie*, *vyklikanie*, *vyklikávanie*), semelfaktíva (*prekliknúť*, *nakliknúť*, *odkliknúť*, *rozkliknúť*, *zakliknúť*),⁹ dejové adjektíva (*preklikávací*, *rozklikávací*, *zaklikávací*), výnimočne

⁷ Lexikálna jednotka označujúca ohraničenosť, jednorazovosť deja.

⁸ K rozštiepeniu sémantickej a formálnej motivácie pri abstraktách s kvantitatívnym významom písala K. Buzássyová (Buzássyová 1983).

⁹ Tie možno chápať aj ako prefixálne modifikáty verba *kliknúť*.

d’alšie dejové modifikáty – sekundárne distributívne perfektíva (*popreklikávať*, *porozklikávať*) a reflexíva (*preklikat’ sa*, *naklikat’ si*, *vyklikat’ si*, *uklikat’ sa*).¹⁰

Od sekundárnych semelfaktív so sufixom *-núť* sa tvoria abstraktá (*prekliknutie*, *preklik*, *nakliknutie*, *odkliknutie*, *odklik*, *rozkliknutie*, *zakliknutie*), výnimočne adjektíva (*prekliknutelný*).

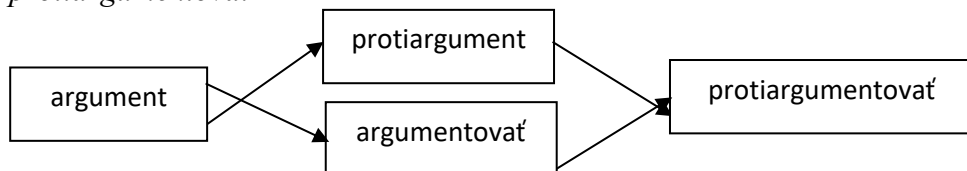
5. Ďalšie javy súvisiace so slovotvornou motiváciou

V tejto časti si stručne všimneme d’alšie javy, ktoré súvisia s fungovaním slovotvornej motivácie a ktoré sú jednak dôkazom lexikálnej dynamiky (realizácia týchto javov sa môže meniť), jednak dokladujú fakt, že medzi motivantom a motivátom sa nemusí vždy realizovať jedno-jednoznačný vzťah (jeden motivant – jeden motivát) s jasne určenou vektorovosťou. Dôkazom toho sú javy polymotivácie (5.1.), remotivácie a recipročnej motivácie (5.2.). Zároveň poukážeme na dôležitosť analógie, ktorá sa realizuje aj pri motivačných vzťahoch neologických verb (5.3.).

5.1. Polymotivácia

Polymotivácia (viacnásobná motivácia) je jav, keď motivát je utvorený z viacerých motivantov (Furdík 2004: 77–78; Ološtiak – Gogová – Genči 2015: 427–460). Ide o prejav preskupovania vzťahov v motivačnom hniezde. Tento jav možno sledovať aj v rámci dynamiky nominačných hniezd, ktorých súčasťou sú verbálne neologizmy. Napríklad verbum *protiargumentovať* je jednak sufixálne desubstantívum (*protiargument* → *protiargumentovať* „uvádzať protiargumenty“), jednak prefixálne deverbatívum (*argumentovať* → *protiargumentovať* „argumentovať proti niekomu“); porov. schému 1.

Schéma 1. Polymotivovanosť neologického verba *protiargumentovať*

¹⁰ Tieto reflexíva možno chápať ako polymotivované: *preklikat’* → *preklikat’ sa* // *klikat’* → *preklikat’ sa*, *naklikat’* → *naklikat’ sa* // *klikat’* → *naklikat’ si*, *vyklikat’* → *vyklikat’ si* // *klikat’* → *vyklikat’ si*.

V skúmanom súbore sa vyskytujú tieto typy polymotivačných vzťahov:

a) Verbum ako motivát

- deverbatívno-deverbatívne verbá – jeden vzťah je prefixálny, druhý vzťah je reflexivizačný, napr. *rekvalifikovať* → *rekvalifikovať sa* // *kvalifikovať sa* → *rekvalifikovať sa*, *akumulovať* → *naakumulovať sa* // *naakumulovať* → *naakumulovať sa*;

- deverbatívno-desubstantívne verbá – deverbatívny vzťah je modifikačný, desubstantívny vzťah je mutačný: *štartovať* → *reštartovať* // *reštart* → *reštartovať*, *xeroxovať* → *naxeroxovať* // *xerox* → *naxeroxovať*, *protiargument* → *protiargumentovať* // *argumentovať* → *protiargumentovať*;

- deverbatívno-deadjektívne verbá – deverbatívny vzťah je modifikačný, deadjektívny vzťah je mutačný: *medializovať* → *medializovať sa* // *mediálny* → *medializovať sa*, *znekvalitniť* → *znekvalitniť sa* // *nekvalitný* → *znekvalitniť sa*, *spolitizovať* → *spolitizovať sa* // *politický* → *spolitizovať sa*;

- deadjektívno-desubstantívne verbá – oba vzťahy sú mutačné: *ideologický* → *odideologizovať* // *ideológia* → *odideologizovať*.

b) Verbum ako motivant, resp. spolomotivant

- deverbatívno-desubstantívne substantíva – deverbatívny vzťah je sufixálny (transpozičný alebo mutačný), desubstantívny jeden vzťah je prefixálny (modifikačný), napr. *recertifikovať* → *recertifikácia* // *certifikácia* → *recertifikácia*, *čítať (nečítať)* → *nečitateľ* // *čitateľ* → *nečitateľ*, podobne *reinštalácia*, *rekodifikácia*, *renacionalizácia*, *reprivatizácia*, *kofinancovanie*;

- deverbatívno-desubstantívne substantíva – oba vzťahy sú sufixálne a mutačné, napr. *dizajnováť* → *dizajnér* // *dizajn* → *dizajnér*, *blog* → *blogger* // *blogovať* → *blogger*;

- substantívne kompozitá s druhým komponentom, ktorý funguje aj ako samostatné slovo – deverbatívum, na základe jedného vzťahu ide o mutáciu (motivantom je verbum a pronomen), na základe druhého vzťahu o modifikáciu (motivantom je substantívum a pronomen): napr. *propagovať seba* → *sebapropagácia* // *propagácia seba* → *sebapropagácia*, podobne *sebatýranie*, *sebaregulácia*, *sebavedenie*;

znovuposúdenie, znovupotvrdenie, znovurozšírenie, znovuusídlenie, znovuvypuknutie;

Osobitne stoja prípady polymotivácie na úrovni kooperácie nominačných spôsobov, za ktorými stoja odlišné typy lexikálnej motivácie. V skúmanom súbore sa vyskytujú najmä dva vzťahy:

a) kooperácia slovotvornej a sémantickej motivácie – nové významy slovotvorne motivovaných verb, napr. *odštartovať* „začať“, *stotožniť* „identifikovať, určiť totožnosť“;

b) kooperácia slovotvornej a interlingválnej motivácie: napr. verbum *lajkovať* možno chápať jednak ako slovotvorne motivované desubstantívum (*lajk* → *lajkovať*), jednak ako interlingválne motivované verbum s flektivizačným formantom (angl. *to like* → slov. *lajkovať*); podobne *blogovať*, *boardovať*, *bajkovať*, *deletovať*.

Uvedené prípady sú dôkazom prepojenia (relačnosti) medzi jednotlivými motivačnými typmi. V týchto prípadoch sa relačnosť realizuje ako motivačná kooperácia (Ološtiak 2011: 31–39).

5.2. Remotivácia a recipročná motivácia

Vzájomná (recipročná) motivácia a prehodnotenie slovotvornej motivácie (remotivácia) sú prirodzenou súčasťou slovotvornej adaptácie prevzatých pomenovaní. Verbá sa do týchto procesov zapájajú na úrovni vzťahu k prevzatým dejovým substantívam.

Vydeme z charakteristiky J. Furdíka (2004: 75), ktorý konštatuje, že dejové substantíva (napr. *tréning*, *segregácia*) sa preberajú primárne ako slovotvorne nemotivované a po prítvorení súvzťažných slovies (*trénovať*, *segregovať*) sa ich vzťah prehodnocuje na základe analógie s domácimi dvojicami typu *rátať* → *rátanie*, *prechádzať sa* → *prechádzka* (dej sa primárne vyjadruje verbom a sekundárne substantívom). V uvedených prípadoch sa substantíva vyznačujú sufixálnym formantom, ktorý podporuje chápanie slovotvornej motivovanosti, teda formálne a obsahové kritérium sú v súlade (*trénovať* → *trén-ing*, *segregovať* → *segreg-ácia*). Z nášho súboru môžeme uviesť príklady typu *stalkovať* → *stalk-ing*, *auditovať* → *audit-ing*, *browsovať* → *brows-ing*, *faceliftovať* → *facelift-ing*.

Existujú však prípady takých substantív (abstraktá s jediným dejovým významom alebo polysémanty s jedným abstraktným významom), ktoré nemajú sufixálnu morfému. Tu vzniká otázka smeru motivácie. V Slovníku koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al.

2012) sa takéto prípady riešia ako vzájomná motivácia (napr. *drilovať* ↔ *dril*, *flámovat'* ↔ *flám*, *flirtovať* ↔ *flirt*, *lynčovať* ↔ *lynč* a viacero ďalších). Vysvetliť sa to dá možnosťou obojstrannej parafrázy: *lynčovať* („páchať lynč“) ↔ *lynč* „keď sa lynčuje“, *kšeftovať* („robiť kšefty“) ↔ *kšeft* „keď sa kšeftuje“. V takýchto prípadoch sa substantíva považujú za utvorené transflexne (pomocou súboru gramatických morférov). Takýmto spôsobom možno pristupovať aj k neologickému materiálu a prípady dvojíc *verbum* – *dejavé substantívum* hodnotiť ako recipročnú motiváciu, napr. *auditovať* ↔ *audit*, *četať* ↔ *čet*, *refreshovať* ↔ *refresh*, *resetovať* ↔ *reset*, *updatovať* ↔ *update*, *uploadovať* ↔ *upload*, *hejtovať* ↔ *hejt*, *draftovať* ↔ *draft*. Pri neabstraktných substantívach z onomaziologických kategórií, ako sú *nomina agentis*, *patientis*, *nomina instrumenti*, kde sekundárnosť jednotiek indikuje aj sufix, počítame len s deverbatívnu motiváciou, resp. remotiváciou: napr. *rezidovať* → *rezid-ent*, *stalkovať* → *stalk-er*, *followovať* → *follow-er*, *gamblovať* → *gambl-er*.

5.3. Analógia v slovtvorbe

Ako sme už viackrát naznačili, dôležitú úlohu pri slovtvorbe zohráva analógia. Tá umožňuje, že isté pomenovanie sa môže utvoriť podobne (t. j. analogicky) ako iné pomenovanie aj bez existencie svojho motivantu. J. Furdík v tomto zmysle uvažuje o analogickej slovtvorbe (Furdík 1993: 52–59). Okrem iného uvádza príklad lexémy *šička*, ktorá síce nemá maskulínny korelát (**šič* → *šička*), no na základe analógie s dvojicami typu *lekár* → *lekárka* možno aj pomenovanie *šička* pokladať za slovtvorne motivované feminatívum. V tejto súvislosti sa možno pozrieť širšie na uplatňovanie analógie či analogickej slovtvorby na úrovni slovtvorného radu a uvažovať o medzistupňovej motivácii (Bosák – Buzássyová 1985: 101–106).

Tak možno napríklad lexémy *bananizácia*, *bruselizácia* či *citrusovač*, *jogurtovač* zaradiť do analogického slovtvorného radu, v ktorom síce nie sú doložené predpokladané verbá ako bezprostredné motivanty (**bananizovať*, **bruselizovať*; **citrusovať*, **jogurtovať*), no motiváty evidentne patria do deverbatívnych slovtvorných typov „verbálny základ + afix“ podobne ako lexémy typu *evanjelizácia*, *odšŕavovač*:

evanjelium → *evanjelizovať* → *evanjelizácia*

Brusel → **bruselizovať* → *bruselizácia*

banán → **bananizovať* → *bananizácia*

šťava → *odšťavovať* → *odšťavovač*

citrus → **citrusovať* → *citrusovač*

jogurt → **jogurtovať* → *jogurtovač*

Takto možno charakterizovať aj ďalšie jednotky, napr. *ghettizácia*, *hamburgerizácia*, *internetizácia*, *kabelizácia*, *manhattanizácia*, *pasportizácia*, *periferizácia*, *modemovanie*, *dredovanie*, *haluškovač*, *popkornovač*, *sendvičovač*, *vaflovač*, *vločkovač*. Pri niektorých z nich sa medzičasom mohli verbá dotvoriť, čím postupne dochádza k zaplneniu bielych miest na mapách príslušných slovotvorných hniezd. Takto napríklad máme doložené verbum *haburgerizovať* (porov. rad *hamburger* → *hamburgerizovať* → *hamburgerizácia*). Ako však vidno, funkcia analógie v slovotvorbe je taká silná, že fyzická existencia danej lexémy v úlohe motivantu nie je nevyhnutná.

6. Závěry

Verbum má pri tvorení neologických lexém dôležité postavenie (hoci nie také centrálné a kľúčové ako substantívum). Aj v tejto skupine sa ako užitočný ukazuje prístup, v rámci ktorého sa na objekt výskumu (neologické verbum) pozeráme cez koncept nominácie. Nomináciu vnímame ako procesuálny akt utvorenia nového pomenovania. Tento akt je determinovaný mnohými oklnosťami, ktoré majú jednak mimojazykový, jednak jazykový charakter.

Podľa miesta v nominačnom kontinuu verbum možno analyzovať v zásade dvojako: 1) ako motivát (výsledok nominačného procesu), 2) ako motivant (východisko nominačného procesu).

Verbum ako motivát sa v skúmanom materiáli tvorí štyrmi spôsobmi: a) prevzatím z cudzieho jazyka (s nevyhnutnou morfeomaticko-slovotvornou adaptáciou) (*importovať*, *manažovať*, *klikat*), b) pomocou slovotvornej motivácie (*čipovať*, *spriemerniť*, *posurfovať si*); c) pomocou sémantickej motivácie (neosémantizáciou) (*grilovať* „opekať na grile“ → „vypočúvať kandidáta na nejakú funkciu“); d) pomocou syntaktickej motivácie – lexikalizácia viac-slovných pomenovaní (najmä frazém) s

formou syntagmy a konštrukčne dominantným verbálnym komponentom (*byť za vodou, mať na saláme*).

Verbum ako motivant je východiskom nominácie. Pri tejto analýze neberieme do úvahy temporálnosť východiskového verba, ale neologický status od neho utvoreného pomenovania. Neologizmy sa od verb tvoria: a) pomocou sémantickej motivácie (napr. *zneviditeľniť* „skryť“); b) morfolologickej motivácie – zmenou slovného druhu bez zmeny formy (*akreditovaný, četujúci*); c) pomocou slovotvornej motivácie (*korumpovateľ, obchodovateľný*). Osobitnú pozornosť v tomto kontexte sme venovali deverbatívnym nominačným hniezdam, t. j. súborom lexém s východiskovým verbom (konkrétne *skenovať a klikat*).

V nadväznosti na problematiku slovotvornej motivácie sme sa venovali aj polymotivovacie, remotivácie, recipročnej motivácie a analogickej slovotvorbe. Ide o javy, ktoré sú manifestáciou slovotvornej dynamiky v kontexte slovotvorných vzťahov.

Ako dôležitý sa ukazuje poznatok, že hoci slovotvorba nie je jediný prejav nominačných procesov a vzťahov v rámci neologizácie verb (a širšie všetkých lexikálnych jednotiek), slovotvorná motivácia v kontexte nominácie jednoznačne zohráva najdôležitejšiu úlohu. Prejavuje sa to jednak kvantitatívne (slovotvorba je najproduktívnejší spôsob obohacovania lexiky), ale aj či najmä kvalitatívne – ide o formálno-obsahový jav, ktorý plní dôležitú systemizačnú a adaptačno-integračnú funkciu pri etablovaní sa nových lexém. Okrem toho slovotvorba kooperuje s ďalšími typmi nominácie jednak pri preberaní cudzích jednotiek (interlingválna motivácia), ale aj pri tvorení neosémantizmov (sémantická motivácia) či viacslovných komplexov (syntaktická motivácia).

Nakoniec, no nie na poslednom mieste možno poznamenať, že našim cieľom bolo poukázať na výhody metodologického prístupu, ktorý ponúka teória lexikálnej motivácie. Tento koncept ponúka možnosti komplexného pohľadu na nomináciu, lexikálnu dynamiku, inovácie a neologizačné procesy. Pravda, v predkladanej štúdii sme mohli ponúknuť len niekoľko poznámok na zvolenú tému.

Bibliografia

- Bosák, J. – Buzássyová, K. (1985). *Východiská morfémovej analýzy (morfematika, slovotvorba)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

- Bozděchová, I. (2022). „K derivaci přejatých adjektiv v češtině“. *Slovenská, slovo tvorba: synchronia, inovácie, neologizácia*, 135–146.
- Buzássyová, K. (1974). *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo SAV.
- Buzássyová, K. (1983). „Abstraktá s kvantitatívnym významom (typ *nehodovosť*)“. *Kultúra slova* 17 (10), 335–341.
- Buzássyová, K. (2001). „Slovo tvorné paradigmy: ich sémantická podmienenosť a určenosť“. *Studia Academica Slovaca* 30, 72–82.
- Děngeová, Z. (2015). „Internet a nové slovesná pojmenování“. *Proměna jazyka a jeho výzkumu v době nových médií a technologií*, 67–71.
- Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině. I. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Furdík, J. (1967). „O slovo tvorných príponách s gramatickou funkciou“. *Slovenská reč* 32 (6), 342–345.
- Furdík, J. (1993). *Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.
- Furdík, J. (1994). „Integračné procesy pri lexikálnych prevzatiach“. *Jazykovedný časopis* 45 (2), 95–102.
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovo tvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka.
- Furdík, J. (2008). *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. M. Ološtiak. Košice: LG.
- Horecký, J. (1995). „O slovese *resetovať*“. *Kultúra slova* 29 (1), 58–59.
- Ivanová, M. – Kysel'ová, M. – Perovská, V. (2015). „Verbá“. *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*, 485–629.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar. I. Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Martincová, O. (1983). *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Praha: Univerzita Karlova.
- Martincová, O. (1997). „Konkurence prefixálních komponentů v novém lexiku“. *Slovo* (4), 23–27.
- Martincová, O. (2000a). „Předponová slovesa s cizími základy“. *Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících*, 105–113.
- Martincová, O. (2005a). „Nová slovesná pojmenování“. *Neologizmy v dnešní češtině*, 119–133.
- Martincová, O. (2005b). „Nová víceslovná pojmenování“. *Neologizmy v dnešní češtině*, 212–231.

- Mikić Čolić, A. (2015). „Tvorba glagolskih neologizama i uklapanje u jezični sustav“. *Fluminensia* 27 (1), 87–103.
- Miljković, V. (2018). „Novi glagoli sa prefiksom *iz-* u savremenom srpskom jeziku i teorija glagolske prefiksacije“. *Jezuići u kulturi y vremenu u prostoru* 7 (2), 153–164.
- Mislovičová, S. (2016). „Slovesá *lajkovať*, *hejtovať* a iné odvodeniny z anglických slov *like* a *hate*“. *Kultúra, slova* 50 (2), 104–106.
- Mislovičová, S. (2020). „*Dáta*, *datovať* a nové sloveso *dátovať*“. *Kultúra slova* 54 (4), 229–231.
- Mlacek, J. (1999). „K princípom vzniku a uplatňovania frazeológie“. *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*, 111–143.
- Mlacek, J. (2007). *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul.
- Niševa, B. (2014). *Inovační procesy v české a bulharské jazykové situaci (na materiálu jazyka médií)*. Praha: Karolinum.
- Nzimba, S. (2020). „Vliv prefixace na slovesnou vazbu v češtině (na materiálu nových sloves z oblasti internetových a mobilních technologií)“. *Prace Filologiczne* 75 (1), 373–384.
- Ološtiak, M. (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU v Prešove.
- Ološtiak, M. (2021). „Poznámky k slovotvornej adaptácii prevzatých pomenovaní (na príklade slovotvorného hniezda *blog*)“. *Jazykovedný časopis*, 72 (3), 769–786.
- Ološtiak, M. (2022). „Dynamika slovnej zásoby súčasnej a najsúčasnejšej slovenčiny (mimojazykové súvislosti)“. *Človek a jeho jazyk* 5. *Povaha jazyka a jej poznávanie*, 102–127.
- Ološtiak, M. (2023). „Nominačné aspekty lexiky a teória lexikálnej motivácie“. *Južnoslovenski filolog* 79 (1), 97–120.
- Ološtiak, M. – Gogová, E. – Genči, J. (2015). „Lexikálnoparadigmatické aspekty slovotvornej motivácie“. *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*, 407–480.
- Ološtiak, M. – Oriňáková, S. (2021). „Slovotvorná adaptácia v slovenčine“. *Kapitoly zo slovotvornej adaptácie prevzatých slov v slovenčine*, 11–69.
- Ološtiak, M. – Rešovská, S. (2021). „A Dictionary of Slovak Neologisms (A Project Description)“. *International Journal of Lexicography* 34 (3), 302–314.
- Sokolová, M. et al. (2012). *Slovník koreňových morféme slovenčiny*. 3. vyd. Prešov: vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- Svobodová, D. (2007). *Internacionalizace současné české slovní zásoby*. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.

- Šehović, A. (2009). „Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku“. *Pismo* 7 (1), 122–138.
- Šehović, A. (2019). „Anglicizmi – motivatori u tvorbi glagolskih izvedenica u savremenom bosanskom jeziku“. *Bosanskohercegovački slavistički kongres*, II (1), 229–242.
- Ševčíková, M. (2022). „Action meanings in noun/verb conversion: Native and foreign word-formation in Czech“. *Linguistica Pragensia* 32 (2), 173–197.
- Vužňáková, K. (2006). „Slovotvorné (onomaziologické) kategórie a slovotvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine“. *Jazykovedný časopis* 57 (1), 13–32.
- Wachtarczyková, J. (1998). „Spoločenské pozadie termínov *klikat'*, *klikanie*“. *Slovenská reč* 63 (5), 284–290.
- Атанасова, А. (2013). „Словообразователни особености на новата глаголна лексика в българския език“. *Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках*, 15–18.
- Благоева, Д. (2008). „Нова глаголна лексика в българския език“. В *търсене на смисла и инварианта. Сборник в чест на проф. Дина С. Станишева*, 79–90.
- Костова, Н. (2012). „Глаголи с нови значения в българския език“. *Славистиката в глобалния свят – предизвикателства и перспективи*, 15–22.
- Костова, Н. (2015). „Глаголни неологизми и съответни имена за действия в българския език“. *Български, език* 62 (2), 48–57.
- Костова, Н. (2016). „Глаголни неологизми от компютърната област“. *Български език* 63 (2), 57–67.
- Костова, Н. (2018). *Глаголни неологизми в българския език*. София: Авангард прима.
- Миљаковић, М. (2016). „Творбени модели нерегистрованих глаголских лексема типа *лајковати*, *твитовати* и сл. у српском, руском и другим словенским језицима“. *Језици и култура у времену и простору* 5, 387–393.
- Савицкий, Н. П. (1987). „Словообразовательная структура глагольных неологизмов в русском и чешском языках и некоторые общие вопросы теории словообразования“. *Сопоставительное изучение словообразования славянских языков*, 84–87.

Бојан Петревски
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
bojan_petrovski@yahoo.com

ГЛАГОЛИТЕ СО ЕЛЕМЕНТОТ *САМО*- ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Abstract: The paper examines the verbs with the component *samo-* in the Macedonian language, such as *се самоограничува*, *се самоуништува*, *се самопрогласува* etc., whose general semantic feature is reflexivity, i.e. they express events in which the agent is also a patient. The focus is on the similarities and differences between those verb formations and the correlates without the component *samo-* (*се ограничува*, *се уништува*, *се прогласува*). The goal is to determine the motivation for the choice of verbs with *-samo*, while the lexical meanings of the verbs and specifying their grammatical meanings are taken into account as key factors. Besides, the paper shows which verbs with reflexive meaning do not have the possibility of such formations, on the one hand, and which verbs with that element are even lexicalized, on the other hand. When considering the verbs, it is taken into account that in addition to reflexivity, in some cases the component *samo-* introduces additional meanings, such as concession.

Keywords: verbs, meaning, reflexivity, word formation, Macedonian language

1. Воведни белешки

Во трудот ќе бидат разгледани глаголите со елементот *само-* во македонскиот јазик, од типот на *се самоограничува*, *се самоуништува*, *се самопрогласува* итн., чија општа семантичка карактеристика е рефлексивноста, т. е. изразуваат настани во кои агенсот е и пациенс. Во таа смисла, значењето на посочените глаголи е ‘субјектот се ограничува себеси’, ‘субјектот се уништува себеси’, ‘субјектот се прогласува себеси за нешто’.

Фокусот е на конкурентноста на тие глаголски образувања со корелатите без компонентата *само-* (*се ограничува*, *се уништува*, *се прогласува*), а целта е да се утврди мотивацијата за изборот на глаголите со *само-*, при што како клучни фактори се земаат предвид лексичките значења на глаголите и уточнувањето на значењата во поглед на некои граматички категории. Освен тоа, целта е да се покаже и кај кои глаголи со рефлексивно значење нема можност за такви образувања, а кај кои глаголи тој елемент е дури и лексикализиран. При разгледувањето на глаголите се има предвид дека освен рефлексивноста, во некои случаи елементот *само-* внесува дополнителни значенски нијанси.

Во Толковниот, Дигиталниот и Правописниот речник на македонскиот јазик се регистрирани педесетина глаголи со елементот *-само*: *се самобендиса, се самовоспийа, се самовработи, се самодоказува, се саможртвува, се самозаборава, се самозадоволи, се самозалажува, се самозајали, се самозаштитува, се самоизјрадува, се самоиздржува, се самоизлаже, се самоизмамува, се самоизмачува, се самоименува, се самоиронизира, се самоисклучува, се самоиспийа, се самоистреби, се самокриптикува, се самонабљудува, се самонарече, се самообвинува, се самообразова, се самообразува, се самоограничува, се самоодредува, се самоодржува, се самоодлоги, се самоопределува, се самоопганизира, се самоосвесува, се самоосознава, се самоопонижи, се самоопрецени, се самораспушти, се саморегулира, се саморекламира, се самосвесува, се самосожали, се самосознае, се самопува, се самоубива, се самоукине, се самоунижува, се самоуништи, се самоуправува, се самофинансира.*

Списокот може да се дополни и со голем број глаголи што не се регистрирани: *се самонеира, се самопројласува, се самоповредува, се самопрекорува, се самопромовира, се самоистакнува, се самопочиштува, се самоомаловажува, се самоопиценува, се самоопстирува, се самоевалуира, се самокорипира* итн. Од друга страна, во речниците се наведени и поголем број глаголски и одглаголски именки и глаголски и одглаголски придавки изведени од глаголи што не се регистрирани. На пример, не се наведени глаголите *се самоисмева* и *се самоизолира*, а наведени се именките *самоисмевање* и *самоизолација*. Освен нив, регистрирани се и: *самоказнување, самоконтрола, самољубив, самољубец, самонабеден, самонадеан, самоназначен, самонеирање, самоникнај, самоовласитување, самоодбрана, самооправдување, самоопстварување, самоосуда, самоопкажување, самооценување, самоповикан, самоожртвуван, самоопознавање, самоопканеј, самоопмош, самоопслуѓа, самоопсмајрање, самоопфалба, самоопчиј, самоопрејор, самоопрезир, самоопрекор, самоопригонес, самоопризнание, самоопрогонство, самоопроколнај, самоопромоција, саморазвишок, саморанување, самораспј, самосовладување, самосупестипија, самосуден, самоубеден, самоуважение, самоуверен, самоук, самофалба.*

2. Глаголите со компонентата *само*- и рефлексивната заменка

Глаголите со елементот *само*- се речиси нужно придружени со рефлексивната заменка *се*. На конструкциите со *се*- во македонскиот јазик, кои се примарно рефлексивни, се осврнуваат, меѓу другите, Конески (2021: 318), Корубин (1990: 328–344) и Митковска (2011)¹.

Во таа смисла, во врска со рефлексивноста, Конески (*ibid.*) посочува: „Во тесна врска со преодноста односно непреодноста на глаголите стои образувањето на т.н. повратни глаголи. Тие глаголи се разликуваат од другите по тоа што во нивниот состав иде кратката заменска форма *се*: *се мие*, *се чешла*, *се радува*, *се смее*. Ваквите глаголи, кога се изведени од преодни, стануваат непреодни по своето дејство, така што овде ни се претставува еден начин за правење на непреодни од преодни глаголи: *чешла* е преодно, *се чешла* – непреодно“. Освен тоа, тој забележува: „Терминот повратен глагол може да има само до толку оправдание и смисла, до колку со него се укажува на особеноста кај таквите глаголи да ја содржат во својот состав формата на повратната заменка. Инаку, и најповршно сопоставување покажува дека повратноста, разбрана така како што се дава во приведената констатација, може да се однесува само на ограничен круг глаголи што имаат ваква форма. Ако за такво враќање на дејството може да се зборува кај глаголот *се мие*, никако не може да се види такво нешто на пример кај глаголот *се смее*. Всушност повратната заменка покажува дека дејството останува во опсегот на подметот, тоа што важи општо за непреодните глаголи, а само како еден поспецијален случај може да се јави тука и враќањето на дејството врз самиот подмет“.

Сепак, треба да се одбележи дека, кога се употребени во контактирани контрасти, сите посочени глаголи може да функционираат како еднозначно рефлексивни. Освен тоа, не се сите од тие глаголи од ист карактер, бидејќи некои од нив, како *се мие* и *се чешла*, се рефлексивни во вистинска смисла, т. е. редовно изразуваат настан со кореферентен агенс и пациенс. Другите (*се радува* и *се смее*) повеќе формално ја содржат повратната заменка, која покажува дека настанот е во опсегот на субјектот. Сепак, во поспецифични, контрастирани контексти, од типот на (1) и (2), и тие може да функционираат како рефлексивни.

¹ За рефлексивниот пасив во македонскиот јазик в. и кај Минова-Ѓуркова (2000: 179–184).

(1) *Со ѿоа шѿо ѿо најрави, може да се радува само себеси, никако и друѿиѿе.*

(2) *Со ѿаа шеѿа може да се смее само себеси, не друѿиѿе.*

Во таа смисла, може да се изделат неколку групи глаголи со рефлексивната заменка *се*.

– такви кај кои заменката е показател на рефлексивноста: *се мие, се чешла, се сака* (условно: себеси);

– такви кај кои заменката не изразува рефлексивност, туку дека настанот е во опсегот на субјектот: од типот на *се радува* и *се смее* (под услов да не функционираат со значењето ‘се радува себеси’/‘се смее себеси’);

– такви кај кои заменката е лексикализирана, а и нема можност значенски да функционираат како повратни (како *се надева* и *се однесува*);

– такви кај кои заменката се јавува факултативно, за да истакне дека настанот е во опсегот на субјектот (*се решава* наспрема *решава* [да прави нешто], *се мисли* наспрема *мисли*);

– такви кај кои заменката изразува реципрочност: *се кара со некоѿо, се смирува со некоѿо*;

– такви кај кои заменката изразува пасивно значење: *Оваа книѿа мноѿу се чииѿа*;

– такви кај кои заменката изразува безличност: *Таму не се размислува криѿички*.

Треба да се одбележи дека речиси во сите случаи глаголите со елементот *само-* се можни кога рефлексивната заменка *се* изразува рефлексивност во вистинска, семантичка смисла. Во тој поглед, од глаголите регистрирани во речниците, единствено *самоирионизира* функционира без рефлексивната заменка *се* и во парафразата не имплицира акузативен аргумент, туку предлошка синтагма: неговото значење е ‘иронизира со себе’, а не ‘се иронизира себеси’.

Од друга страна, кај некои глаголи со рефлексивно значење можноста за уточнување на рефлексивноста со *само-* е исклучена. Такви се глаголите *се мие* и *се чешла*, чија заедничка карактеристика е тоа што изразуваат дејство во врска со подготовка на човековото тело. Од нив нема образувања *се самомие* и *се самочешла*, затоа што за тие дејства најчесто и се очекува субјектот да ги извршува самостојно.

3. Значењата на глаголите со компонентата само- во македонскиот јазик

Поопшта карактеристика на глаголите со *само-* е што најчесто изразуваат поапстрактни дејства, од типот на *се самодокажува*, *се саможртвува*, *се самоизмачува*, *се самокришчува*, *се самонарекува*, *се самообвинува*. Меѓу глаголите што изразуваат поконкретни дејства се izdelуваат три, од кои два изразуваат автодеструктивно дејство – *се самоубива* и *се самозайалува*, од една страна, и освен нив, глаголот *се самоојлодува*, од друга страна.

Значителен дел од глаголите со *само-* се евалуативни, и тоа често изразуваат ситуација што се оценува како негативна. Некои од нив изразуваат ситуација во која субјектот ја преувеличува својата вредност, како *се самобендиса* и *се самојрецени*. Спротивно на тоа, некои глаголи изразуваат ситуација во која субјектот ја намалува својата вредност, како *се самојонижува* и *се самоунижува*. Како глаголи што изразуваат ситуација што се оценува негативно се издвојуваат и тие каде што субјектот се одржува во состојба на илузија: *се самозалажува*, *се самоизмамува*, како и тие со кои со кои се изразува автодеструктивна ситуација, меѓу кои, освен посочените – *се самоубива* и *се самозайалува*, се izdelуваат уште пет: *се самоуништи*, *се самоиспреби*, *се самоукине*, *се самоисклучи*, *се самоизмачува*.

Како што беше посочено, клучно прашање е што е мотивацијата во некои случаи да се прибегне кон глаголот со *само-* наместо кон соодветниот глагол со повратно значење без тој елемент: на пример, *се самокришчува* наместо *се кришчува* или *се самоубива* наспрема *се убива*. Во таа смисла, иако од контекстот најчесто е јасно дали е во прашање рефлексивност или пасив, не треба да се пренебрегне дека во некои случаи може да дојде до двозначност, па се наметнува потреба да се уточни рефлексивноста. Така, конструкцијата во примерот (3) може да се интерпретира и како рефлексивна и како пасивна, за разлика од конструкцијата во (4), која е еднозначно рефлексивна. Освен тоа, конструкцијата во примерот (5) е еднозначно рефлексивна, но е понеекономична од соодветната конструкција со глаголот *се самокришчува*, а конструкцијата во примерот (6) е и редундантна.

- (3) Тој автор часѝо се кришчува,
- (4) Тој автор часѝо се самокришчува.
- (5) Тој автор часѝо се кришчува себеси.

(6) *Тој авиџор се самокријџикува себеси.*

Освен тоа, треба да се одбележи и дека некои глаголи со *само-*изразуваат концесивност, која може да се воопшти со парафразата ‘сам од себе’, т. е. ‘иако не е поттикнат или натеран од некого’². Така, значењето на конструкцијата во примерот (7) е ‘овој систем се уништува сам од себе, т. е. иако никој не мора да го уништува’.

(7) *Овој сисџем се самоунишџува.*

Концесивната нијанса е честа кај глаголите што изразуваат ситуација во која, во широка смисла, субјектот ја зголемува или ја намалува својата вредност или, пак, врши автодеструкција. Како примери може да се земат глаголите *се самоџрецени* и *се самоџонижува*. Така, конструкциите во примерите (8) и (9) може да имаат само рефлексивно значење – ‘тој се прецени себеси’/‘тој се понижи себеси’, но може да имаат и концесивна нијанса – ‘тој се оцени високо сам, иако никој не се согласува со таа оцена’/‘тој се понижи сам, иако никој не му вршеше притисок да го стори тоа’, односно – ‘тој се прецени, не го преценија другите’/‘тој се понижи, не го понижија другите’.

(8) *Тој се самоџрецени.*

(9) *Тој се самоџонижи.*

Кај глаголот *се самоорџанизира* концесивното значење е наведено дури и во Толковниот речник на македонскиот јазик: ‘се организира меѓусебно, без туѓа помош, без посредство на органите на власта’, што може да се интерпретира како ‘се организира на своја рака, т. е. иако нема помош од надлежните органи’. Глаголот *се саморасџушџи*, исто така, има речничка парафраза со потенцијално концесивна нијанса: ‘се распушти самиот’, каде што импликацијата е ‘иако немаше притисок од надворешни фактори’.

² Концесијата е неповолна околност што, сепак, не го спречува настанот. Назаренко (Nazarenko 2000: 21) ја дефинира како „спротивна причина“, а во согласност со таа дефиниција е и формулацијата на Тополињска (1997: 77) – „негација надградена врз причинската врска“, т. е. „отсуство на очекуваната последица при присуство на причината“.

Речничките толкувања на глаголите *се самообразова* и *се самоизгради*, исто така, содржат концесивни определби: *се самообразова* е дефиниран како ‘образова самиот себеси, без посета на настава и без помош од наставници’, каде што вториот дел може да се парафразира како ‘иако нема посредство од настава/наставници’. Слично на тоа, *се самоизгради* е дефиниран како ‘изгради самиот себеси, подобри сопствената личност со сопствени сили, без туѓа помош’. Меѓу глаголите чие значење содржи концесивна нијанса се издвојува *се самоојлоди*, кој е дефиниран како ‘се оплоди без посредник’.

Кај глаголите употребени со концесивно значење општата парафраза е ‘иако не е поттикнат/натеран/поддржан од некого’ или ‘иако се очекува тоа да го направи некој друг’ итн. Во таа смисла, значењето на глаголите со *само-* воопшто варира од чисто рефлексивно до (рефлексивно-)концесивно. На пример, значењето на глаголот *се самоосудува*, во различни контексти, може да варира од ‘се осудува себеси’ до ‘се осудува себеси иако никој не го тера на тоа’.

Освен тоа, кај некои глаголи елементот *само-* внесува значење што не е рефлексивно. Во таа смисла, од глаголите чие речничко толкување се разликува се издвојува *се самоистреби*, кој во Толковниот и во Дигиталниот речник е објаснет како реципрочен: ‘за множество, многумина, сите – се истреби еден со друг’. Од друга страна, *се самосвесѝи* е дефиниран како ‘стане самосвесен’ (во Толковниот речник) и ‘стане свесен за својата сушност, своите својства, квалитети и сл’ (во Дигиталниот речник). Во врска со *се самоосознава*, како синоним е посочен *се самосвесѝи*. Во Толковниот речник *се самоопредели* е дефиниран како ‘се определели сам во однос на националната припадност за животот во едно општество’, а во Дигиталниот – како ‘најде, определи свое место во животот, во општеството’ и како ‘определи сам каде припаѓа’.

Во Дигиталниот речник на македонскиот јазик е регистриран и глаголот *се самовработѝи*, кај кој, како и кај претходните глаголи, не е наведено рефлексивно значење (условно земено, ‘се вработи себеси’), туку ‘отвори сопствен бизнис’. Тоа е глаголот чие значење, барем според речничкото толкување, е најоддалечено од рефлексивноста, ако се апстрахира глаголот *самоѝува*, како чиј синоним е посочен *самува* и чие значење е дефинирано како ‘живее сам, одделно, далеку од луѓе и блиски’. Сепак, глаголот *самоѝува* е

мотивиран од именката *самоиџа*, а и неговото значење е поблиску до ‘живее во самотија’ отколку до ‘живее сам’.

Во речниците не се регистрирани глаголи со *себе-* (како варијанта/конкурент на *само*), кои се еднозначно рефлексивни, за разлика од глаголите со *само-*, кои, како што беше покажано, може да имаат и дополнителни значенски нијанси. Сепак, наведени се неколку именки образувани од такви глаголи: *себеафирмирање*, *себеизразување*, *себеиспишување*, *себеиспакнување*, *себејромовирање*, *себереализација*, *себеунижување*. И во Правописниот речник на Конески (1999), кој е автор на монографија од областа на зборообразувањето во македонскиот јазик (Конески 1993), се наведени некои од тие именки. Сепак, практиката ги потврдува односните глаголи, илустрирани со примерите (10)–(15)³.

(10) *Дејтејо умее да се себеизразува (...)* (АСП)

(11) (...) *а со тоа ќе и дадејте постолема самоговорба и можност да се себеафирмира (...)* (Рог.)

(12) (...) *сам да се себеиспиша и да види дали Бој не доушпишил да се случи несреќаиша (...)* (ЖТ)

(13) *Секој честен на рејкиште исклучоци, кои никогаиш не се себеиспакнуваат, но како колективистите, сите возрастни поифрливме (...)*

(14) *Безумие, министерој за правда Маричиќ се себејромовира со фототографи со жртва на трупаиша „Јавна соба“* (Нетпрес)

(15) (...) *сака тој оди најпред, не ситои во место, туку се менува - и себе си, и околината, се себеереализира* како комплетно човечко суштество (...) (Идивиди)

Глаголи со елементот *-авшо* (како варијанта/еквивалент на *само-*) не се регистрирани, а забележани се именките *авшоанализа*, *авшосуестичија*, *авшохиноза*, *авшоцензура*. Во таа смисла, ги нема глаголите *се авшоанализира*, *авшосуестерира*, *се авшохиношизира*, па

³ Нишева (2009) посочува дека во чешкиот јазик во медиумите, со највисока продуктивност при образувањето глаголи со зборообразувачки средства од домашно потекло, се одликуваат токму компонентите *само-* и *себе-*. Во врска со бугарскиот јазик, укажува дека во медиумите се зачестуваат глаголските неологизми со *само-*, а како иновација го одбележува активирањето на глаголските зборообразувачки модели со *себе-*, од кои некои не се стилски неутрални, а често се и казационализми.

дури ни *се автoцензурира*. Барем низ расположливите примери, глаголите *се автoхoиoнoизира* и *автoсугерира* не се јавуваат. Во секој случај, *автoсугерира* се разликува по тоа што имплицира дативен аргумент (‘си автoсугерира себеси’), т. е. не е рефлексивен. Глаголот *автoцензурира* се јавува во голем број случаи, од типот на (16), а глаголот *автoанализира*, во единствениот расположлив пример (17), не е употребен како рефлексивен (‘се автoанализира себеси’), туку со значењето ‘субјектот анализира нешто што му припаѓа’.

(16) *Партија шo се автoцензурира* и менува сојстoвени содржини, oкажува дека нема јасни стoавови (...) (Денешен)

(17) *Во автoбиографската иpиoија Electronic Diary, Lynn Hershman, ишo иака Еврејка, всушнoст и автoанализира корениe на нејзиниoт oдјадувачки исихички, сексуален и емоиивен нeред (...)* (Маргина)

Заклучни белешки

Повеќето глаголи со елементот *само-* во македонскиот јазик изразуваат рефлексивност во вистинска, семантичка смисла, од што отстапуваат ограничен број глаголи, меѓу кои *самоиpионизира*, *се самоиспoреби*, *се самoсвесити*, *се самоoсознава*, *се самоoпpеделува*, *се самoвpабoити*. Најoпшто земено, глаголите со *само-* изразуваат поапстрактни дејства, од што исклучок се неколку глаголи: *се самоубива*, *се самoзайалува*, *се самоoпoдува*. Поспeцифично, глаголите со *само-* често се евалуативни и може да се класификуваат во неколку семантички подгрупи: глаголи што изразуваат ситуација во која субјектот ја преувеличува својата вредност; глаголи што изразуваат ситуација во која субјектот ја намалува својата вредност; глаголи што изразуваат автoдеструктивна ситуација.

Општо земено, значаен фактор за употребата на глаголите со *само* наспрeма односите глаголи без таа компонента е потребата од уточнување на рефлексивноста наспрeма пасивот. Од друга страна, значителен дел од глаголите со *само-* содржат концесивна нијанса, чија oпшта парафраза е ‘субјектот го врши дејството, иако не е поттикнат/натеран/поддржан од некогo’ или ‘субјектот го врши дејството, иако се очекува тоа да го прави некој друг’. Во некои случаи концесивноста ја придружува рефлексивноста (‘субјектот го извршува дејството врз себе, иако никој не го стимулира на тоа’), а

во други се јавува кај глаголи без рефлексивно значење, при што кај некои е дел и од речничкото толкување, како кај *се самоорјанизира, се самораспушти, се самообразува, се самоизјради*. Кај некои глаголи со компонентата *само-* концесивната нијанса е зависна од контекстот, па нивното значење може да варира од чисто рефлексивно, во едни случаи, до рефлексивно-концесивно, во други случаи.

Глаголите од типот на *себеафирмира, се себеизразува* итн. се стилски обележени варијанти/конкуренти на глаголите со *само-*, но се и уште поеднозначно рефлексивни, без дополнителни значенски нијанси. Тие се јавуваат во практиката, а во речниците се регистрирани само некои (од)глаголски именки изведени од нив. Сличен е случајот со компонентата *авио-*, која е регистрирана само кај неколку именки (*авиоанализа, авиосујестија, авиохијноза, авиоцензура*). Од глаголите во врска со нив – *се авиоанализира, авиосујерира, се авиохијноизира, се авиоцензурира*, расположливите примери покажуваат дека последниот се употребува многу често, а другите – речиси воопшто.

Литература

- Дијалектен речник на македонскиот јазик*. Достапно на: <http://drmj.eu/>
- Конески, К. (1999). *Правовисен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, К. (2003). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Конески, Б. (2021). *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Корубин, Б. (1990). *На македонско граматички теми*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Минова-Гуркова, Л. (2000). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Митковска, Л. (2011). *Македонските се-конструкцији и нивните еквиваленти во англискиот јазик – коинитивна ситуација*. Скопје: Македонска реч.

- Нишева, Б. (2009). „Семантико-словообразователни модели със само-/samo-, себе-/sebe- и авто-/auto- в езика на съвременните български и чешки медии“, *Паисиеви четения. „Език – литература – обществени институции“*, Пловдив 26. – 27. ноември 2009 г. *Научни трудове на Пловдивския университет* „Паисий Хилендарски“. Филологија, кн. 47, кн. 1, сб. Б 2009, с. 229–237.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. (2003–2014). Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Достапно на: <https://makedonski.gov.mk/>
- Тополињска, З. (1997). *Македонскиот дијалект во Егејска Македонија. кн. 1, Синџакска, кн. 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Morel, M. (1996). *La concession en français*. Paris: Édition Orphys.
- Nazarenko, A. (2000). *La cause et son expression en français*. Paris: Édition Orphys.

Извори

- АСП [<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2020/02/Aktuelna-sostojba-i-predizvicate-vo-preduchilishnoto-vospitanie-i-obrazovanie.pdf>] пристапено на 8. 4. 2024
- Денешен [<https://denesen.mk/vmro-dpmne-grcija-i-prekrstena-kako-severna-moze-makedonija-da-ja-blokira-vo-eu-vo-sekoe-vreme/>] пристапено на 8. 4. 2024
- Маргина [https://arhiva.zaum.mk/wp-content/uploads/2018/08/1997_03_00_Margina_37.pdf] пристапено на 8. 4. 2024
- Нетпрес [<https://netpress.com.mk/bezumie-ministerot-za-pravda-marichi-se-sebepromovira-so-fotografii-so-zhrtva-na-grupata-avna-soba/>] пристапено на 8. 4. 2024
- Родители и деца – [<https://roditeliideca.macedonianforum.net/t3296p140-topic>] пристапено на 8. 4. 2024
- ЖТ [<https://eprints.ugd.edu.mk/617/1/ZAKLINA%20TRAJCEV%20FON%20RELIGISKO.pdf>] пристапено на 8. 4. 2024
- Идивиди [http://forum.idividi.com.mk/forum_posts.asp?TID=18152] пристапено на 8. 4. 2024

Лариса Рацибурская
Университет Лобачевского, Нижний Новгород
Институт филологии и журналистики
racib@yandex.ru

ГЛАГОЛЬНЫЕ НОВООБРАЗОВАНИЯ В РОССИЙСКИХ МЕДИА

Abstract: Verbal word formation is considered on the material of verbal neoderivates in the media texts of television and radio of the XXI century. Based on the structural-semantic and functional analysis of verbal noderivatives, the most productive methods of derivation and word-forming means in the field of verbal word formation are characterized. Verbal intensifiers are distinguished, their semantic diversity and evaluativeness are noted.

Keywords: word-formation derivation, verb neoderivates, word-formation means, word-formation affixes, evaluativeness, mass media

Для языкознания начала XXI века «характерно усиление антропо- и этноцентризма, психологизма, функционализма <...>; развитие когнитивной лингвистики, изучающей связи языка со структурами нашего сознания и взаимодействия в речемыслительной деятельности языкового и неязыкового знания» (Петрухина 2023: 12). По мнению ученых, теория деривации, активно разрабатываемая в русистике и славистике с середины XX века, успешно встроилась в новую, когнитивную и антропоцентрическую, научную парадигму XXI века. Вместе с тем и в XXI веке «не потеряли своей актуальности многие положения структурной лингвистики, прежде всего понимание языка как функциональной и целенаправленной системы средств выражения» (Петрухина 2023: 12), которая реализуется в языковых и речевых процессах, и в частности в процессах словообразовательной деривации, результаты которых наиболее очевидно представлены в современных медийных текстах.

Анализ русских медийных новообразований в теле- и радиоэфире последних десятилетий свидетельствует об активности деривационных процессов в сфере глагольного словообразования. В начале XXI века в деривационных процессах русского языка по-прежнему широко представлена именная префиксация (Земская 1996). Вместе с тем префиксы в составе разных способов

словообразования активно участвуют и в образовании глагольных дериватов, многие из которых относятся к интенсификаторам.

1. Интенсификация в глагольном словообразовании

В сфере глагольного словообразования обращает на себя внимание явление интенсификации. Интенсивность рассматривается в современной лингвистике как семантическая категория, производная от категорий количественности и качественности. Она выражает степень, градацию того или иного свойства или явления, вносит субъективное отношение человека к объекту и связана с определенными прагматическими задачами говорящего (Родионова 2005: 150–168; Князев 1996: 129–145).

Категория интенсивности имеет разнообразные средства выражения, в частности не только лексемы со значением степени, но и деривационные средства выражения значения усиления или ослабления признака (Райцева 2012; Коряковцева, Рацибурская, Сандакова 2021). К словообразовательным интенсификаторам относятся не только определенные деривационные средства, но и сами дериваты с этими средствами.

1.1. Глаголы с семантикой незначительной степени интенсивности действия

В составе префиксальных способов деривации продуктивными являются префиксы *под-*, *недо-* с семантикой неполноты, незначительной или недостаточной степени интенсивности действия (Лопатин, Улуханов 2016): *Надо кое-где гаечки да подзакручивать* («Радио Россия». 03.09.2018); *Ультиматизм будущих нациков может и подрассосаться* (Россия-1. 20.10.2019); *Но немножко, как полагается, пенсионерам, подвыпал из контекста...* (Радио Свобода. 21.04.2020); *Мы немножко подзасели дома* (НТВ. 31.05.2020); *Скандал отгремел, это все подуспокоилось* (1-й канал. 11.07.2020); *У европейских политиков подослабло желание поднимать цены на газ* (Россия-1. 11.09.2022); *Всегда подтроллить конкурента – святое дело* (1-й канал. 06.02.2023); *Дошкольный возраст фантазийный, и многое недовоспринимается* (Радио России. 07.12.2017); *Раз наследники Власова здесь проросли, значит мы недопобедили* (1-й канал. 19.05.2020); *Когда люди любят друг друга, они недоедают, недозамечают ребенка* (1-й канал. 06.04.2020). В качестве

мотивирующих могут выступать не только исконные, но и заимствованные основы (*подтроллить*).

К префиксам со значением небольшой интенсивности действия, относятся и префиксы *по-*, *при-* (Лопатин, Улуханов 2016): *О чем поговорим? Я сначала **помоноложу**, как и обещал* (радио «Комсомольская правда». 23.11.2022); *Не зря Нуланд куда-то поехала что-то **поулаживать*** (Вести FM. 08.08.2023); *Байден <...> то ли приобнял, то ли **приоперся** на своего спутника* (Россия-1. 11.07.2023).

К префиксам незначительной интенсивности действия относится и префикс *до-*, который встречается в глагольных новообразованиях с семантикой ‘довести до какого-либо предела или до конца действие, названное мотивирующим глаголом’ (Лопатин, Улуханов 2016: 73): *И ее **донасилиют*** (Вести FM. 11.04.2018).

Префикс *под-* с семантикой незначительной интенсивности (действия) встречается в составе префиксально-суффиксального форманта с суффиксом *-ива(ть)*: *Есть привычка: **подслушивать**, **подглядывать**, **поднюхивать**?* (otvet.mail.ru. 09.08.2015); *... не знают, где лучше **подлизываться** и что **поднюхивать*** (Вести FM. 24.10.2017); *Ларина о Канделаки: «гастарбайтер, не различающий, у кого **подлизывать**, а где – **поднюхивать**»* (sadalskij 2012-09-19); *У него есть уши, голос, слава Богу, со вчерашнего дня он **подплакивает*** (Россия-24. 07.11.2019) – о ребенке.

Префиксально-суффиксальные форманты участвуют в образовании глагольных неударов на базе не только глаголов, но и имен. Так, префикс *под-* в сочетании с суффиксом *-и(ть)* образует новообразования с семантикой незначительной интенсивности действия, связанного с наделением признаком: – *Там скорость звука была другая. – Тебя **подбыстрили*** (1-й канал. 07.12.2019).

Категория интенсивности тесно связана с категорией оценочности. Многие из указанных глагольных новообразований обладают сниженной экспрессией (*подтроллить*, *помоноложить* и др.) и негативной оценкой (*подвыпал из контекста*, *поднюхивать*, неударовы с префиксом *недо-*).

1.2. Глаголы с семантикой интенсивности действия

Другая группа префиксов, проявляющих продуктивность при образовании глагольных неударов, наоборот, имеет семантику

высокой степени интенсивности и результативности действия. Так, префикс *на-* образует глаголы с семантикой ‘накопить(ся) в определенном количестве с помощью действия, названного мотивирующим глаголом’ (Лопатин, Улуханов 2016: 106): *Намякали на миллионы!* (с Ю. Куклачевым – Авт., 07.11.2020); *Сколько миллионеров успела «надружить» упорхнувшая в Париж Литвинова со МХАТом Чехова?* (radiokp.ru. 16.06.2022).

Префикс *от-* участвует в создании новообразований со значением ‘интенсивно, тщательно, полностью, окончательно совершить действие, названное мотивирующим глаголом’ (Лопатин, Улуханов 2016: 143): *Очень грамотно мы отоборонялись эти две минуты* (Россия-1. 23.02.2018).

Семантика интенсивности ощущается и у префикса *пере-*, который представлен в глаголах с семантикой ‘многократно и поочередно совершить действие, названное мотивирующим глаголом’, при этом действие может быть направлено на все или многие объекты (Лопатин, Улуханов 2016: 153): *В кого я только не влюблялся! К восьмому классу я перевлюблялся в кого только мог!* (5-й канал. 02.01.2018).

В процессах глагольной деривации префиксы могут выступать в составе формантов вместе с другими аффиксами. Так, префиксально-постфиксальные глаголы с префиксом *до-* и постфиксом *-ся* могут иметь семантику доведения действия до нежелательного состояния: ‘довести себя до неприятных последствий посредством действия, названного мотивирующим глаголом’ (Лопатин, Улуханов 2016: 75); *Скажут: вы ничего не понимаете. Но вон Лукашенко допонимался* (Вести FM. 29.09.2020); *Большой Брат смотрит за нами, и скоро он досмотрится до того, что у каждого будет паспорт здоровья* (Россия-1. 05.04.2020); *Мы становились легкой добычей, когда от Бога отказывались. И до того доотказывались, что чуть Москвы не лишились* (1-й канал. 02.09.2023).

В составе префиксально-постфиксального форманта представлены также префиксы *на-*, *об-* в новообразованиях с семантикой ‘с большой интенсивностью или за длительное время совершить действие, названное мотивирующим глаголом’ (Лопатин, Улуханов 2016: 135): *Кобзон сказал: А я не напелся. А я сказал: а мы не наслушались* (1-й канал. 30.08.2018); *Если нет среднего класса, то вы можете хоть обписаться, обыздаваться законами, страна развалится* (ОРТ. 03.08.2019).

В составе префиксально-суффиксального форманта префикс *рас-* с суффиксом *-и(ть)* участвует в образовании глаголов на базе имен с семантикой 'лишить свойств, признаков того, кто (что) назван(о) мотивирующим существительным' (Лопатин, Улуханов 2016: 210): *Есть ли в словах Лаврова намек на то, что надо все распаковать?* (Бизнес FM. 28.01.2022).

Префикс *об-* с суффиксом *-и(ть)* образуют глагольные дериваты со значением 'наделить, снабдить тем, что названо мотивирующим существительным' (Лопатин, Улуханов 2016: 136): *...все обдербить* (Вести FM. 02.06.2020).

С помощью префикса *за-* в сочетании с суффиксом *-и(ть)* создаются глаголы с семантикой доведения до какого-либо состояния путем интенсивного (часто чрезмерного) наделения предметным признаком, названным мотивирующим существительным: *Под этнической чисткой я не имел в виду, что их надо всех загеноцидить* (Вести FM. 20.06.2017).

Особой экспрессией обладают префиксально-суффиксальные дериваты на базе имен собственных. Так, на базе имени болгарской прорицательницы Ванги с помощью префикса *на-* и суффикса *-ова(ть)* образован окказиональный глагол: *Это она наванговала* (ТВЦ. 15.12.2018).

Негативная оценочность ряда глагольных неодериватов обусловлена семантикой словообразовательной модели (*досмотрится до того, обписаться*) и/или мотивирующего слова (*обдербить, загеноцидить*).

2. Суффиксальное глагольное словообразование

Отыменные глагольные дериваты активно создаются также суффиксальным способом с помощью суффиксов *-и(ть)*, *-ну(ть)* с семантикой проявления (предметного) признака, названного мотивирующим словом: *Мы карантиним в таких тонах* (НТВ. 26.04.2020); *Миша входит, начинает репризить* (1-й канал. 07.11.2020); *Радиостанция «Маяк» приглашает всех маякнуть* (Россия-24. 07.08.2018). В последнем случае присоединяется семантика однократности. Обычно такие глаголы имеют разговорно-жаргонный характер (*моделировать, коннектировать, троллить* и др.).

3. Обратное словообразование

Среди процессов неузального словообразования обращает на себя внимание так называемое обратное словообразование, при котором производное слово возникает в форме производящего, например *импортозамещение* → *импортозаместить*, *контрнаступление* → *контрнаступить*: *Почему российские птицеводы не могут импортозаместить яйца, птицу* (НТВ. 01.04.2021); *Когда Макдональдс пытались импортозамещать...* (НТВ. 11.06.2022); *Удастся ли Украине до зимы контрнаступить?* (радио «Комсомольская правда». 10.09.2023).

Обычно подобные новообразования отличаются яркой экспрессией и ироническим характером.

4. Выводы

Как показывает анализ глагольных неударов, глагольное словообразование – динамичная сфера современных деривационных процессов в русском языке, в которой активность проявляют префиксальные и суффиксальные способы узального словообразования, а также префиксация в сочетании с суффиксацией и постфиксацией.

Глагольные новообразования отражают разные сферы окружающей действительности, в том числе и новые реалии цифровой эпохи, и выполняют не только номинативную, но и экспрессивно-оценочную функцию, являясь действенным изобразительно-выразительным средством в медийном тексте. Высокой степенью оценочности, чаще негативной, обычно характеризуются глагольные интенсификаторы, экспрессия которых может быть обусловлена семантикой словообразовательной модели и/или мотивирующих слов (основ).

Литература

- Земская, Е.А. (1996). “Активные процессы современного словопроизводства”. *Русский язык конца 20 столетия. (1985–1995)*, 90–141.
- Князев, Ю.П. (1996). “Степени сравнения и точка отсчета”. *Теория функциональной грамматики. Качественность. Количественность*, 129–145.

- Коряковцева, Е.И., Рацибурская, Л.В., Сандакова, М.В. (2021). “Динамика оценочных интенсификаторов в русском языке XXI века: словообразовательный и семантический аспекты”. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание* 5(20), 6–19. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2021.5.1> [Пристапено на 26.9.2023].
- Лопатин, В.В., Улуханов, И.С. (2016). *Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка*. Москва: Азбуковник.
- Петрухина, Е.В. (2023). “Русский глагол: категории вида и времени (в контексте современных лингвистических исследований): учеб. пособие” / Е.В. Петрухина. – 2-е изд., испр. и доп. Москва: ФЛИНТА. 288 с.
- Райцева, Н.А. (2012). “Словообразовательные средства выражения интенсивности в современном русском языке”. *Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова. Общественные науки* 1, 308–312.
- Родионова, С.Е. (2005). “Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке”. *Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры*, 150–168.

Силвана Симоска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филолошки факултет „Блаже Конески“

simoska@ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКИОТ АРХАИЗИРАН ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛ ОД ТИПОТ *ФАТИ-ПУШТИ*

Abstract: This paper proposes to show that the Macedonian unique word formation pattern of the type *фати-пушти*, where two imperatives are concatenated, can still be found nowadays in the media style of writing, as well as in the literary style, although it is archaized and inherent to the people's narrative. Despite the fact that it is not productive anymore, belonging to a more or less closed and constant paradigm of formations, it is still effectively used in newspaper articles as an extraordinary stylistic mean, some kind of a "spur" for ironizing messages and defaming political opponents. By reactivating them Macedonian journalists contribute to this pattern not falling into oblivion. After a theoretical clarification and classification of this specific Macedonian word formation pattern, excerpts from digital articles, mostly from the political environment, are analysed in comparison to entries in dictionaries, where they are less represented.

Keywords: word formation, Macedonian double imperative compounds, journalistic style, political discourse

1. Предмет и мотивација за истражувањето

Формациите од типот *фати-пушти*, за кои ќе стане збор во овој прилог, се архаизирани и водат потекло од експресивниот народен наротив, а се одликуваат и со низа теориски особености и нерегуларности и, веројатно поради тоа, се одбегнуваат во научната зборообразувачка експертиза (на пр. кај К. Конески 1995, ²2003), а не се застапени ни во сите речници. Тие, всушност, претставуваат своевиден „македонски јазичен анфан терибл (< франц. *enfant terrible*)“, кој се одликува по тоа што зазема гранични позиции, како во поглед на структурната така и во поглед на синтаксичката и на семантичката категоризација.

Со овој прилог сакаме да дадеме придонес за нивното теориско расветлување, како и за нивната употреба во современи текстови. Покрај тоа што не е веќе продуктивен, односно се наоѓа во фаза на деактуализација, припаѓајќи, по сè, на затворена константна зборообразувачка парадигма од приближно дваесеттина често употребувани наводи (*молчијолчи*, *јаднисџани*, *јавнибодни*,

скиниврзи, *файџи-џушџи*, *џрчи-лаж(и)*, *лајниџољџни*, *џури-џечи/џури-џојџечи* (ЗМ), *џуримешај/џурајмешај*, *врџи-сучи*, *кажи-речи/речи-кажи*, *џечи-џмечи*, *џлукни-залеџи*, *Сечифрлај*, *Кршифрлај* (Цепенков) и др., често се употребува во политичкиот дискурс, каде што претставува едно од најсилните новинарски орудија, своевиден „остен“, за иронизација и дифамација на политичката порака.

Во прилогов ќе посочиме наводи што се лексикографски опфатени во речниците (констатиравме дека се малобројни), како и во дигиталните новинарски прилози во коишто овој редок модел¹ се оживува и се чува од заборав.

Моделот се одликува со нетранспарентна синтаксичка категоризација и строго земено - меѓу запирки не спаѓа во тематиката на конференцијата (глаголите) – оти покрај тоа што се состои од две глаголски императивни форми, не се категоризира како глагол.

2. Индоевропски контекст

Императивната форма претставува исклучок кај регуларните и продуктивните зборообразувања поради тоа што се исклучуваат начелно флексиски единици во внатрешната структура на зборообразувањата (Motsch ²2004: 8). А доколку императивот, сепак, стане составен дел од зборообразувачкиот процес, тогаш може да се протолкува и како сигурен индикатор за егзоцентричност. Ова универзално правило („каде што е императивот, таму е и егзоцентричноста“) може да се поткрепи со наводи од повеќе индоевропски јазици (императивите се обележани): герм. *Wendehals*, *Schlagetot*, *Taugenichts*, *Tunichtgut*, *Vergissmeinnicht*, *Stelldichein*; англ. *killjoy*, *pickpocket*, франц. *coupe-bourse* ’сечикесе‘, *ouvre-bouteille* ’отворач за шишиња‘ (Симоска 2009: 168). Чести се низи од паралелни образувања во јазиците, како на пр.

¹ Под *зборообразувачки модел* подразбираме, врз основа на Флајшер/Барц (Fleischer, Barz 1992: 53), одредена морфолошко-синтаксичка и лексичко-семантичка структурна шема на зборообразувања. *Зборообразувачкиот џџџџ*, пак, подразбира употреба на образувањата во одредени текстови и нивната рестриктивна стилска маркираност, продуктивност, акцент, правопис и сл. (ibid. 54).

англ. *cutthroat* – франц. *coupe-gorge* – мак. *депикожа* – срп. *kolji-vratic*

Проговац говори за фосилизиран императив („fossilized imperative“) во егзоцентричните ГО-сложенки (exocentric VO compounds, *palikuća, probisvet, vrtirep* `restless person`) и други затврдени изрази („frozen expressions“) во српскиот јазик, посочувајќи ги екскламативите/оптативите *Pomoz-i Bog, Bud-i-Boks-nama* [sic] и историскиот императив употребен во наративи (Progovac 2006: 2), како на пр.,

„... ja **udri, radi** od jutra do mraka, a žena opet **zavezuj** novce u trista uzlova, **mesi, peci**...“ (Maretić 1931: 537, ↑ibid.)

Додека, освен во македонскиот и во низа други јазици од индоевропското јазично семејство, може да се најде зборообразувачкиот модел $V_{imp.+N}$, моделот $V_{imp.+V_{imp}}$ претставува вистински раритет. Според нашите сознанија, освен во македонскиот, може да се најде и во италијанскиот јазик: *saliscendi, toccasana, andirivieni, dormiveglia, parapiglia* (Петрушева 2000: 79). Овој факт не треба да нè изненадува со оглед на тоа што, според Марченд, овие формации влечат потекло од романските јазици кои немале книжевна традиција и се користеле во пониските општествени слоеви (Marchand 1969: 382, ↑Симоска 2009: 169). Од тие причини ги нема, според Дарместетер (Darmesteter, ↑Marchand 1969: 381), ни во латинскиот ни во старогрчкиот. Гледано од морфолошки аспект, „кај формациите со двоен императив [во македонскиот јазик] нема редупликација на истиот глагол [како што е случај во италијанскиот: *fuggifuggi, corricorri, pigiapigia*; Петрушева 2000: 79], туку се конкатенираат два различни глагола, кои опишуваат две дејства од логично-консекутивен карактер. Дејството опишано со првиот КЧ [композициски член] се одвива секогаш *a priori* на она опишано со вториот КЧ“ (Симоска 2011: 267).

3. Структурна класификација и синтаксичка категоризација

Македонските јазични единици од типот императив+императив ($V_{imp.+V_{imp}}$) не се одликуваат само со амбивалентна морфолошка структура туку и со потенцијална синтаксичка поликатегоризација. Па, така, во стручната литература, главно, ќе бидат препознаени како резултат на зборообразувачки

процеси и ќе добијат третман на лексички единици, на зборообразувања, поточно – на сложени именки:

- Невистинска сложена именка, бидејќи, според Б. Конески, „не можеме да ги сметаме за вистински сложени именки образувањата во кои влегуваат два императива: *молчијџолчи*, *лајниџолџини*, бидејќи не се проникнуваат од целокупноста на тие граматички значења“ (1982: 292). Овие, според Конески, „изрази“ можат да бидат супстантивизирани, а пред сè, да се употребат со прилошко значење (*Тој е молчијџолчи*). Супстантивизацијата се однесува, според него, на онимиско-хипокористичната употреба на овие формации, посочувајќи наводи од Цепенковата раскажувачка ризница, во којашто се тематизираат прекарите *Сечифрлај* и *Кршифрлај* (ibid.) со значење 'неекономичен, расипнички карактер/човек'.
- И Велева го категоризира овој зборообразувачки модел како „именки добиени преку композиција“ (2006: 146), т. е. сложени именки, при што се компонираат и, според неа, два глаголи во императив: $\Gamma_{\text{и}}+\Gamma_{\text{и}}$. Таа посочува исклучиво сраснати примери: *молчијџолчи*, *џаднисџани*, *лајниџолџини*.
- Сличен став околу категоризацијата на овие „формации со двоен императив“ застапува и Симоска (2011: 267), која го разгледува овој модел, меѓу другото, во рамките на својот истражувачки контрастивен корпус на германско-македонски сложени именки, притоа нагласувајќи ја „специфичната морфолошка форма (императив) на глаголот во рамките на македонските $V_{\text{imp.}}+N$ [*изџрејсонџе*, *вејкрџа* (Гане Тодоровски), *завариџенџере* (Владо Малески), *вадисрџе* (Борис Вијан; превод од француски: Ацо Пероски)] и на $V_{\text{imp.}}+V_{\text{imp}}$ [*џаднисџани*, *јавниџодни*, *скиниџврзи*]“ (2011: 267).² Кај сложенките од типот $V_{\text{imp.}}+V_{\text{imp}}$ таа препознава потенцијална тројна синтаксичка категоризација. Имено, овие формации може да се појават во именска (*Молчијџолчи гојџе.*), предикативна (*Тој е молчијџолчи.*), како и во прилошка служба (*Тој работџи молчијџолчи.*) (Симоска 2011: 154).

² И германскиот славист Кристијан Фос (Voß 2018: 9) ги третира овие специфични македонски лексички единици како сложени именки со двоен императив („double imperative compounds“).

Поиздвоена перцепција за овие комплексни формации наоѓаме кај Никодиновска, која ги вбројува овие формации во фраземите место во лексемите, односно во нив препознава фразеолошки место лексички единици.

- Никодиновска го карактеризира овој состав од „глагол+глагол во императив“ (бр. 14; класификација според „структуралниот принцип“), притоа посочувајќи разновидни наводи, *молчијолчи, лайнијолџни, кажи-речи/речикажи, ѓојди-гојди, идими-гојдими* (2011: 235), како адвербијални, т.е. прилошки фраземи³ за начин, а *кажи-речи* (2011: 239) го вбројува и во оние адвербијални фраземи за количество, интензитет и степен.

Според погореизнесените ставови на лингвистите, може да сумираме дека македонскиот состав во којшто влегуваат два глаголски императива – независно од тоа дали ќе ги третираме како лексички или како фразеолошки структури – зазема амбивалентна позиција меѓу зборообразувањето и фразеологијата (Elsen 2017)⁴, односно меѓу морфологијата и синтаксата (зборообразување vs. синтаксичка група; “analytical word formations“, *ibid.*) и може да биде повеќекратно синтаксички категоризиран (прилог, предикатив, именка). Единствено отпаѓа глаголската синтаксичка категорија покрај тоа што е вториот составен дел глагол, а, кој согласно со принципот на десната глава (англ. *righthand head rule*, герм. *Rechtsköpfigkeitsprinzip*), би требало да ја проицира синтаксичката и/или семантичката информација, односно категорија врз целата

³ Под *адвербијални фраземи* Никодиновска подразбира фраземски состави со адвербијална функција (2011: 233).

⁴ Елзен ги третира синтаксичките групи од типот *Kap der guten Hoffnung/Cape of Good Hope* (‘*Рџ на Добрајна Надеж*), *Dreißigjähriger Krieg/Thirty Years` War* (‘*Триесетјогодушна војна*), *rechter Winkel/right angle* (‘*ѓрав аѓол*), *erste Hilfe/first aid* (‘*ѓрва ѓомош*) за поимски единици со онимиски и термилошки карактер (Elsen 2017: 146). Според неа, овие формации се на меѓата на зборообразувањето и на фразеологијата, конституирајќи нов аналитички зборообразувачки тип. Сепак, таа од семантички и од когнитивни аспекти прибегнува кон зборообразувањето и им припишува лексички статус (*ibid.* 156), нарекувајќи ги повеќезборовни лексеми (Wortgruppenlexeme (WGL) – multiword lexemes), односно фразни лексички единици (phrasal lexical units). Сето ова, според Елзен, ни предочува дека граматиката и лексиконот не се јасно разграничени и дека зборообразувањето наново треба теориски да се постави, односно да се преориентира и да го прошири својот предмет на истражување и на аналитичкиот зборообразувачки тип.

формација. Ние ги третираме како лексички единици, односно за зборообразувања од егзоцентричен карактер.

4. Ортографија и прозодија

Овој зборообразувачки модел, покрај својата поликатегоризација, се одликува и со „полиортографија и полипрозодија“. Нашиот корпус потврдува дека еден ист навод може да се најде во повеќе ортографски варијанти⁵ (слеано, полуслеано, како и разделено, губејќи го лексичкиот статус и преминувајќи во синтаксичка група). Сепак, на повидок е правописна дихотомија кај овие формации. Во едната група спаѓаат формациите кај кои двете глаголски компоненти наполно сраснале и се прифатени од корисниците/зборувачите како лексички единици. Кај нив речиси и да нема отстапки во однос на графиската фиксација како во лексикографските записи и портали (на пр., Лексикографскиот портал на Золе Мургоски (zoze.mk) = ЗМ) така и во медиумските прилози. Во оваа група ги вбројуваме етаблираните формации лематизирани во речниците (често во слеан карактер): *молчијолчи* (ЗМ, прилог), *лајнијолјни* (ОДТРМЈ, придавка и прилог; ЗМ, прилог)⁶, *јали-вози* (ЗМ, именка; < англ. *plug and play*), *јрчилаж* (ОДТРМЈ и ЗМ, именка)⁷, *јури-јечи* (ОДТРМЈ, именка)⁸ и др. Кај втората група се забележува колебање во однос на лексичкиот статус, кој се слева во правописни двојни варијанти (полуселано (сугерира лексички, односно композициски статус): *фајји-јушијји*; разделено (сугерира фразеолошки/синтагматски статус): *фајји јушијји*, *јавни па бодни* (ДРМЈ)).⁹

Ортографската варијација, како и територијалната припадност на говорителите, влијае и врз прозодијата на сложените зборови според колективот автори на *Сујрасејмениталнија фонетика и фонологија на македонскиот стандарден јазик*.

⁵ Под ортографска (правописна) варијанта подразбираме, согласно со Мутман, зборови што „при ист гласовен облик и исто значење поинаку се пишуваат“ (Muthmann 2011: 115).

⁶ *Јадењето беше лајнијолјни*. (придавка; ОДТРМЈ).

⁷ *Тој шито расјрчува и лаже насекаде, лажто, измамник. Нејовише соселани то сметтаа за јрчилаж*. (именка, машки род; ОДТРМЈ).

⁸ *Вид ориентално јадење, кори од јченкарно или јченично брашно јошјечени јог сач; јомлезец*. (именка; ОДТРМЈ).

⁹ Големата разновидност во однос на правописот и релативната слобода во пишувањето кај сложените зборови во македонскиот и во италијанскиот јазик ја констатира и Петрушева во својата магистерска теза (2000: 35–36).

Прозодиската реализација на морфолошкиот шев помеѓу членови на сложените зборови зависи од тоа дали ќе ги третираме овие формации како

А) еден збор – со еден акцент, најчесто кога се напишани слеано (*фа`ӣӣӣуӣӣӣӣ*; западен говор)

Б) како два акцентогени збора – со два акценти кога се напишани со цртичка (*фа̄ӣӣӣ-`ӣуӣӣӣӣ*; Савицка и др. 2022: 287) Бидејќи „записот со цртичка го фаворизира двоакцентниот изговор“ (Савицка 2021: 74; прилози: *`вamu-`ӣшamu*, *`tope-`golu*) во практиката.

5. Семантичка репрезентација

Образувањата во кои влегуваат два императива, главно, се одликуваат семантички со егзоцентричност и пејоративност, тие не ја експлицираат ни синтаксичката категорија ни референцијалната класа на површината од образувањето, туку таа треба да се бара надвор од составот. При именската употреба Симоска (2011: 267 и понатаму) ги посочува, главно, референцијалните класи ‘лице’ и ‘кулинарски специјалитети’ кај овој зборообразувачки модел:

- **Лице:** *јавнибодни*, *скиниврзи*, *фа̄ӣӣӣуӣӣӣӣ*, *ӣаднис̄ӣани*, *ӣрчилаж(и)* и др.

Станува збор за стилски обележани називи на лица во коишто низ императивите на прегнантен начин се насираат маркантните пејоративни човекови итеративни дејства, кои алудираат на подбивен карактер (прекари): *јавнибодни*, *скиниврзи*, *фа̄ӣӣӣуӣӣӣӣ* ‘(психички) нестабилно, нестрпливо лице’, *молчӣӣолчи* ‘подмолно лице’ (‘зад грб. подмолен, подол’ (adverb informal; ЗМ)), *ӣаднис̄ӣани* ‘лице што никогаш не се предава, колку и да паѓа’ (герм. *Stehaufmännchen*), *сечифрлај* ‘неекономично лице’, *ӣрчилаж(и)* ‘измамник, лажго’ (ЗМ).

- **Кулинарски специјалитети:** *ла̄ӣнӣӣол̄ӣни* ‘нешто што се јаде брзо, без да се цвака’ (Видоески 1951: 132, ↑Симоска 2011: 267), *ӣурӣмешај/ӣурај̄мешај* нативна егзоцентрична лексичка алтернатива за ‘бакрдан, качамак’ (англ. *polenta* (Voß 2018: 9), герм. *Polenta*, *Plente*), *ӣурӣ-ӣечи/ӣурӣ-ӣо̄ӣӣечи* (ЗМ, именка) ‘вид пита’, нативна егзоцентрична лексичка алтернатива за турцизмот *ӣомлезе(и)*.

Овде посочените наводи може да се појават и во придавска/атрибутивна и во прилошка служба (на пр., *ѿрчи-лажи демократија*, *ѿрчи-лажи Заев* в. подолу) со идентична семантичка репрезентација.

6. Корпусна анализа и ексцерпти

Потенцијалната синтаксичка поликатегоризација („камелеонско синтаксичко руво“) го прави овој специфичен македонски зборообразувачки модел мошне податлив во публицистичкиот домен, каде што покажува особена динамичност во политичкиот дискурс.

Анализираните наводи што датираат од изминативе години се класифицирани според нивната синтаксичка категорија. Согласно со истражените наводи, овој модел се јавува во четири можни служби (Simoska 2016: 207):

1. $V_{imp.}+V_{imp.}$ во придавска служба (ова служба, се чини, е најнова во македонскиот јазик)
2. $V_{imp.}+V_{imp.}$ во предикативна служба
3. $V_{imp.}+V_{imp.}$ во прилошка служба
4. $V_{imp.}+V_{imp.}$ во именска служба

6.1. Наводи во придавска служба

6.1.1. Придавка во препозиција

Во придавска служба во препозиција, т.е. пред односната именка, посведочени се наводите *врѿи-сучи* ‘затскриени, нетранспаретни, манипулативни намери’, *ѿрчи-лажи* ‘неискрен, нечесн’ и *фати-ѿуѿѿи*¹⁰ (*ѿуѿѿи-фати* в. подолу). Податливи се, пред сѐ, за политичкиот дискурс и релативно висока е нивната застапеност – единично или удвоено – во насловите од прилозите, привлекувајќи го вниманието на читателот поради нивната народна, и неретко подбивно-пејоративна конотација. Чести се примерите каде што зборообразувачкиот модел со двоен имепратив ќе се појави во насловот од прилозите, без да биде понатаму употребен во текстот од прилогот. Следуваат примери од корпусот што се предадени во оригинален графиски облик, а кој може да отстапува

¹⁰ *Врѿи-сучи*, *трчи-лажи* и *фати-пуѿи* не се лематизирани во ОДТРМЈ и во ДРМЈ.

од вообичаената правописна практика (слеано или со црточка).¹¹ Таквите случаи, како и сите други видови правописни пропусти, од страна на авторите на прилозите се обележани со [sic] (< лат. *sic erat scriptum* ‘како што било напишано’). Заради полесна идентификација, подвлечената е именската фраза во чиј состав влегува придавка атрибут во вид на удвоен императив (болдиран). Наводите се прикажани по азбучен ред и според датумот на објавувањето.

- ***врџи-сучи*** и ***џрчи-лажи***
 - Наслов: Мицковски (sic!): *Се убија од **врџи-сучи** и **џрчи-лажи** реџорики* (5.7.2022, makedonskivesnik.com)
- ***џрчи-лажи***
 - Наслов: „**Трчи лажи**“ [sic] *демократиџија: Како референдумоџ од обврзувачки сџана консулџаџивен?* (19.7.2015, emagazin.mk)
 - Наслов: *Груевски од Делчево: Не може еден **џрчи-лажи** Заев да си џоџрува со судбиниџа на траџаниџе* (6.12.2016, time.mk)
 - Наслов: *Груевски: Ова е **џрчи, лажи** [sic] влада ...* (12.4.2018, fokus.mk) Понатаму во прилогот: *џрчи-лажи*, сп.

*Ова е **џрчи-лажи** влада која секому му веџуваше шџо сака да слушне. Влада која верува и се надева дека на следниџе избори меџународнаџа заедница ќе им леџализира нов изборен криминал заџоа шџо ќе џи џродагаџи нашиџе национални инџереси и не се свесни дека ќе доживеаџи сериозен дебакл кој ќе џо остџаваџи СДСМ во нови 10 џодини во оџозиџија. Сакам да му џреџорачам на Зоран Заев навреме да си се џовлече од џолиџикаџа, џред шџеџиџе да се џреџолеми – догадае Груевски.* (12.4.2018, fokus.mk)

- Наслов: **Трчи-лажи**, џо урнек на лидероџи Зоки ... (25.1.2021, kurir.mk)

Понатаму во прилогот станува збор за ... **џрчи-лажи** **џроџаџандисџи** ...

¹¹ Според нашите сознанија не постои доследна правописна норма за овој зброобразувачки модел.

- **Наслов:** *Трчи-лажи мали бизниси во Македонија – еџе од џоа си џаџиме* (29.9.2023, crnobelo.com)

- **файџи-џуџџи**

- **Наслов:** *Файџи-џуџџи најџревар во Охрид* (12.6.2012, daily.mk)

Овој навод претставува пример за употреба на удвоениот императив со буквално значење. *Файџи-џуџи најџревароџи*, всушност, се однесува на спортскиот риболов, каде што рибите не се наменети, пред сè, за консумација или за продажба, туку за спортски цели – се фаќаат (*файџи*) и повторно се пуштаат (*џуџџи*) во вода.

- **џуџџи-файџи**

- **Наслов:** *Џуџџи-файџи дџџџализација на образованиеџо*
- **Поднаслов:** *Како сџџџнавме од „Комџџуџер за секое дете“ до 40.000 без комџџуџер* (26.10.2020, Владо Апостолов, prizma.mk)

Наводот *џуџџи-файџи* се издвојува од досегашните наводи поради невообичаената инверзија на двата императива – конвенционализирана е формата *файџи-џуџџи*. Инверзијата на составните компоненти претставува игра на зборови и придонесува за дополнителна иронизација на содржината на прилогот, во кој се изнесува критичкиот став на авторот, според кого, секој седми ученик во Македонија не можел да ја следи онлајн-наставата за време на пандемијата зашто немал електронски уред, имајќи предвид дека во периодот претходно имало „компјутер за секое дете“.

6.1.2. Придавка во постпозиција

Наводите во коишто придавката во вид на удвоен императив се наоѓа во постпозиција, т. е. зад односната именка, се помалобројни од оние во препозиција – согласно со нашиот корпус. Постпозицијата на придавката во составот на именската фраза е маркирана позиција и, како таква, врши улога на засилувач на пораката.

- *файи-йуиши*¹²
 - Наслов: *Праксаѝа „файи-йуиши“ и биѝкаѝа со коруѝиѝаѝа* (14.12.2022, Катерина Блажевска, dw.com)

6.2. Наводи во предикативна служба

Под *наводи во ѝредикаѝивна служба* ги подразбираме оние наводи каде што глаголот врска (лат. *corula*) „е/беше/ќе биде“ го поврзува предикативот со подметот. Глаголот врска и предикативот (болдиран) заедно го формираат прирокот.

- *ѝрчи-лаѝи*
 - Наслов на прилогот: *Груевски во Делчево: Гаранѝиѝа за мирна дрѝава се само 63% ѝраѝениѝи, народоѝ ќе му каѝе „не“ на Заев*
... Овој народ нема да излезе на избориѝе со ѝнев и образа, ѝој ќе излезе со торѝоѝѝ и делчеѝи не можайѝ да ѝодрѝаѝ човек кој е ѝрчи-лаѝи, човек кој се доѝвара со секој за нивнаѝа дрѝава. ... (6.12.2016, plus24.mk)
 - Наслов на прилогот: *ИВЗ: Заев е оѝромно разочаруваѝе, ѝој човек е „ѝрчи-лаѝи“* (24.4.2019, arhiva.iNFOMAX.mk)
... За исламскаѝа верска заедница, Зоран Заев е ѝреоѝромно разочаруваѝе, и човек кој е „ѝрчи-лаѝи“... (24.4.2019, arhiva.iNFOMAX.mk)

- *лаѝниѝолаѝни* ‘што не треба да се цвака’ (придавка, ОДТРМЈ, ДРМЈ).
 - *Јадеѝеѝо беше лаѝниѝолаѝни.* (ОДТРМЈ, ДРМЈ).

6.3. Наводи во прилошка служба

Прилошката служба на формациите со двоен императив, се чини, е највообичаената според досегашните истражувања на македонската научна фела (сп. погоре Б. Конески и др.). Некои

¹² *Файи-йуиши* не е лематизиран ни во ОДТРМЈ ни во ДРМЈ. ОДТРМЈ под заглавниот збор *файи* го наведува (фразеолошкиот) израз *Едно файи – груѝо ѝуиши* ‘не ја завршува до крај работата, е непостојан’, а ДРМЈ под истиот заглавен збор го наведува изразот: *Чини едно файи, груѝо ѝуиши*.

наводи во прилошка служба се издвојуваат од другите со оглед на семантичкиот состав на глаголите и на нивното преносно значење. Имено, двата глаголи располагаат со идентични семи, односно значенски признаци, а може да се сведат и под истото семантичко поле. Таков е случајот, на пр., со *врѝи-сучи*. Вртењето во круг сугерира ‘враќање кон појдовната точка, покрај сите напори и влогови’.

- *врѝи-сучи*¹³ (со преносно значење ‘сеедно; што и да правиш; исто па исто’)
 - Наслов: ***Врѝи-сучи***, *виновна е мајкаѝа* (19.11.2022, deca.mk)

Наводот *врѝи-сучи* во новинарски прилог под наслов *Врѝи-сучи, виновна е мајкаѝа* се потенцира општествено наметнатата традиционална практика мајките да понесат одговорност за одгледувањето на своите деца. Со други зборови: ‘Што и да направат, како и да постапат со своите деца, виновни се, односно грешат’.

Правописната шареноликост ни го нуди и овој навод:

- Наслов: ***Врѝи сучи*** [sic], *ѝосѝојано ѝоѝвиме исѝо – овој реѝеѝѝ е деликаѝес на ѝодинаѝа!* (22.10.2016, gotvi.mk)
- *кажи-речи*¹⁴ ‘приближно’

И наводот *кажи-речи* спаѓа во групата примери што се состојат од два семантички сродни глаголи (*каже/рече*), во конкретниов случај дури и синоними. Се употребува исклучиво во прилошка служба и со преносно значење ‘горе-долу, приближно, речиси’. Никодиновска ја наведува и инвертираната варијанта во слеан графиски облик: *речикажи* (Никодиновска 2011: 235).

- *лаѝниѝолаѝни* ‘без многу да цвака’ (прилог, ОДТРМЈ).

¹³ *Врѝи-сучи* не е лематизиран во ДРМЈ, но е заведен под глаголот *суче*, употреба: преносно значење, *врѝи-сучи*: *Се врѝело, се сучело момчеѝо, најѝосле влегло дома* (ДМРЈ).

¹⁴ *Кажу-речи* не е лематизиран ни во ОДТРМЈ ни во ДРМЈ, но е заведен во ДРМЈ под глаголот *каже* како израз: *кажу-речи, ѝоре-долу, оѝѝрилика*.

- Се најаде лайниџолиџни. (ОДТРМЈ, ДРМЈ)

Лайниџолиџни е единствениот навод што е заведен во ОДТРМЈ со тројна синтаксичка категоризација: придавка, именка, прилог.

- **скини-врзи**

- *На оние со кој се дружи честџо, Киро им е џреџознаџлив и џо една изветџвена џеџџраџка, скини-врзи сосџавена, од која џосџојано исџаџаџ ливчиџа и која никој освен неџо не ја доџира со раџе. (10.2.2022, Марија Таушанска, novamakdonija.com.mk)*

Во горенаведениот цитат се губи релативната егзцентричност и преносното значење на *скини-врзи* во составот на именската фраза *скини-врзи сосџавена џеџџраџка* на сметка на буквалното значење ‘изветвена тетратка со скинати, па повторно врзани ливчиџа’.

6.4. Наводи во именска служба

Наводите со двоен императив во именска служба претставуваат супстантивизации. Карактеристични се примерите што реферираат на лица со маркантни, пред сѐ, пејоративни особини (*јавнибодни, молчиџолчи, џаднисџани, скиниврзи*; Симоска 2009: 170; 2011: 267). Втората рефернцијална класа ја сочинуваат кулинарски специјалитети, како што се *лаџниџолиџни* ‘вид пивтиесто слатко’ (ОДТРМЈ, ДРМЈ), *џџуримешаџ/џџураџмешаџ* ‘бакрдан’ и *џџури-џеџи* (ОДТРМЈ, ЗМ), односно *џџури-џоџџеџи* (ЗМ) ‘вид пита’. Наводите што реферираат на лица, за разлика од оние што денотираат кулинарски специјалитети (*џџуримешаџ/џџураџмешаџ* не е заведен во ОДТРМЈ и во ДРМЈ), не се лематизирани во речниците, но можат да се најдат под толкувањето на првиот составен дел, односно глагол како (фразеолошки) изрази. Супстантивизираните наводи што следуваат припаѓаат на референцијалната класа ЛИЦЕ.

- **јавнибодни**

Не е лематизиран ни во ОДТРМЈ ни во ДРМЈ, но под заглавниот збор: *јавне* – се наоѓа: ***А јавни, а бодни*** – ‘за некој што е многу нестрплив, што непотребно избрзува’ (ДРМЈ). Оваа, според Фос (Voss 2018: 9), сложена именка (*јавнибодни*) ‘со двоен императив („double imperative compound“) денотира „лекоумен човек” (‘a careless person’).

○ *молчий̄олчи*

Не е поединечно лематизиран ни ОДТРМЈ ни во ДРМЈ, но е заведен под *молчи* во ДРМЈ со следниов пример: *Тој е молчий̄олчи* – ‘тој е подмолен човек’. И во овој пример Фос (Voss 2018: 9) препознава карактеристична македонска сложена именка со двоен императив (*молчий̄олчи*) со значење ‘подмолен човек’ (‘a deceitful person’). Во дигиталните прилози сретнавме наводи во коишто се расчленуваат двата императива заради игра со зборови.

- Наслов: *Кој молчи, Груѓо то̄ ѿолчи*. (27.4.2015, okno.mk)
- Наслов: *Молчи ѿолчи* [sic]: *Пуѿин ја ѿримил вѿорай̄а вакцина*. (14.4.2021, he-il.facebook.com)

○ *ѿрчилаж* ‘измамник, лажго’ (ОДТРМЈ, ДРМЈ, ЗМ)

- Наслов: *Со ваков ѿрчилаж и ваков лешинар ВМРО-ДПМНЕ се обидува да се врай̄и на власѿи* :[sic] *Анѿонио Милошоски осуден за клевет̄а кон судијаѿа Драѿи Билески изречена на Телма ТВ* (3.6.2021, narodenglas.com)

6. Заклучок

Овој, всушност непродуктивен народен зборообразувачки модел успева вешто да се извлече од сите досегашни обиди за воедначена категоријална и структурна ситематизација, а сепак тивко да опстои на теориската периферија меѓу зборообразувањето и фразеологијата, односно меѓу морфологијата и синтаксата. По сè изгледа, примарни му се прилошката и предикативната употреба, каде што се наоѓа во непосредна близина на глаголското дејство, а според извршената анализа на новинарски прилози, може секундарно и да се најде во атрибутивна служба, придружувајќи именки. Сустантивизацијата на овие формации е врзана за денотацијата на маркантни живи суштества (прекари), или марткантни предмети (пред сè, кулинарски специјалитети), како што покажа анализата.

ЛИТЕРАТУРА

На кирилица:

- Велева, С. (2006). *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: Велева С.
- Конески, Б. (1982). *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К. (1995/2003). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона/Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Никодиновска, Р. (2011). „Адвербијални фраземи во италијанскиот и во македонскиот јазик“. XXXVII *Научна конференција, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, 233–241. NikodinovskaRadica-Adverbijalnifrazemi voitalijanskiotivomakedonskiotjazikXXXVIIInaunakonferencija MegjunarodenseminarzamakedonskijjazikliteraturaikulturaSkopje 2011pp.233-241.pdf
- Петрушева, А. (2000). *Сложниите зборови во македонскиот и италијанскиот јазик*. Необјавен магистерски труд. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Савицка, И. и др. (2021). *Фонетика и фонологија на македонскиот стандарден јазик, Супрасегментална фонетика и фонологија*. Скопје: МАНУ. Suprasegmentalna_fonologija.pdf
- Савицка, И. и др. (2022). *Фонетика и фонологија на македонскиот стандарден јазик, Сегментална фонетика и фонологија*. Скопје: МАНУ. Segmentalna_fonologija.pdf
- Симоска, С. (2009). „Егзоцентрични зборообразувања – обид за индукција на универзални признаци“. *Македонски јазик LX*, 157–177.
- Симоска, С. (2011). *Контрасивни и проучувања. Сложени именки во германскиот и во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Контрасивни-проучувања.pdf (ukim.mk)

На латиница:

- Elsen, H. (2017). „Wortgruppenlexeme zwischen Wortbildung und Phraseologie. Multiword lexemes between word formation and phraseology“. *Europhras 2017*, 145–160. Berlin/New York: de Gruyter. Wortgruppenlexeme zwischen Wortbildung und Phraseologie (uni-muenchen.de) [Пристапено на 5.5.2023]

- Fleischer, W., Barz, I. (1992). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Niemeyer.
- Marchand, H. (1969). *The Categories and Types of Present-day English Word Formation*. München: C. H. Beck.
- Motsch, W. (2004). *Deutsche Wortbildung in Grundzügen*. Berlin/New York: de Gruyter.
- Muthmann, G. (1994/2011). *Doppelformen in der deutschen Sprache der Gegenwart*. Studie zu den Varianten in Aussprache, Schreibung, Wortbildung und Flexion. Tübingen: Niemeyer/Berlin/New York: de Gruyter (e-book). www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110958508/html?lang=de [Пристапено на 8.5.2023]
- Progovac, L. (2006). *Fossilized Imperative in Compounds and Other Expressions: Possible Implications for Historical and Evolutionary Studies*.
:/Users/simos/Documents/Fachliteratur/Wortbildung/Fossilized_Imperative_in_Compounds_and_Other_Expres.pdf [Пристапено на 5.5.2023]
- Simoska, S. (2016). „Imperativkomposita im Sprachvergleich (Deutsch-Mazedonisch-Serbisch)“. *Im Reich der Wörter – Sprache(n) und Kultur(en) – Festschrift zum 85. Geburtstag von Prof. Dr. Jovan Đukanović*, 202–211. Beograd: Filološki fakultet u Beogradu.
- Voß, C. (2018). „Linguistic emancipation within the Serbian map: The implementation of the Montenegrin and Macedonian standard languages“. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics*, 2 (1), 1–16. <https://doi.org/10.12681/awpel.20021> [Пристапено на 4.9.2023]

Извори

- arhiva.iNFOMAX.mk**: ИВЗ: Заев е огромно разочарување, тој човек е „трчи-лажи“ | arhiva.iNFOMAX.mk [Пристапено на 2.5.2023]
- crnobelo.com**: <https://www.crnobelo.com/zabava/evergrini/96407-trchi-lazhi-mali-biznis-vo-makedonija-ete-od-toa-si-patime> [Пристапено на 28.4.2023]
- deca.mk**: Врти-сучи, виновна е мајката (deca.mk) [Пристапено на 29.4.2023]
- dw.com**: <https://www.dw.com/mk/kolku-praksata-fatipusti-ja-oteznuva-bitkata-so-korupcijata/a-64085886> [Пристапено на 3.5.2023]

- emagazin.mk**:<https://emagazin.mk/trchi-lazhi-demokrati-a-kako-refere/>
[Пристапено на 28.4.2023]
- fokus.mk**:<https://fokus.mk/gruevski-ova-e-trchi-lazhi-vlada/>
[Пристапено на 10.5.2023]
- gotvi.mk**: Врти сучи, постојано готвиме исто – овој рецепт е деликатес на годината! – Gotvi.mk [Пристапено на 1.3.2023]
- he-il.facebook.com**:<https://he-il.facebook.com/vocentar/posts/1244955825919020/>
[Пристапено на 23.2.2023]
- kurir.mk**: Трчи-лажи, по урнек на лидерот Зоки... – Kurir.mk
[Пристапено на 28.4.2023]
- makedonskivesnik.com**: <https://makedonskivesnik.com/> [Пристапено на 6.5.2023]
- narodenglas.com**: СО ВАКОВ ТРЧИЛАЖ И ВАКОВ ПОЛИТИЧКИ ЛЕШИНАР ВМРО-ДПМНЕ СЕ ОБИДУВА ДА СЕ ВРАТИ НА ВЛАСТ : АНТОНИО МИЛОШОСКИ ОСУДЕН ЗА КЛЕВЕТА КОН СУДИЈАТА ДРАГИ БИЛЕСКИ ИЗРЕЧЕНА НА ТЕЛМА ТВ - Народен Глас (narodenglas.com) [Пристапено на 28.4.2023]
- novamakedonija.com.mk**: Мемоари од писателските дружења низ Европа - Нова Македонија (novamakedonija.com.mk)
[Пристапено на 25.5.2023]
- okno.mk**:<https://okno.mk/node/46566> [Пристапено на 16.5.2023]
- plus24.mk**: Груевски во Делчево: Гаранција за мирна држава се само 63 пратеници, народот ќе му каже „НЕ“ на Заев! (puls24.mk)
[Пристапено на 28.4.2023]
- time.mk**: ГРУЕВСКИ ОД ДЕЛЧЕВО: Не може еден трчи-лажи Заев да си поигрува со судбината на граѓаните (ФОТО/ВИДЕО) (time.mk)
[Пристапено на 20.2.2023]

Речници

- ДРМЈ: Дигитален речник на македонскиот јазик: <http://drmj.eu>
- ЗМ: Лексикографскиот портал на Зозе Мургоски (zoze.mk)
- ОДТРМЈ: Официјален дигитален толковен речник на македонскиот јазик: Официјален дигитален толковен речник | Македонски.гов.мк (makedonski.gov.mk)

Скратеници и симболи

ГО: ГлаголОбјект

$V_{\text{имр.}}+N$: зборообразувачки модел Глагол_{императив}+Именка (на пр. *врѣйка̄я̄*)

$V_{\text{имр.}}+V_{\text{имр.}}/\Gamma_{\text{и}}+\Gamma_{\text{и}}$: зборообразувачки модел

Глагол_{императив}+Глагол_{императив} (на пр. *ла̄й̄нӣо̄л̄ѣ̄нӣ*)

↑: цитирано според

<: се сведува на

*: хипотетички облик

Људмил Спасов

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Филолошки факултет „Блаже Конески“

ljspasov@ukim.edu.mk

Елизабета Бандиловска

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје

Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“

beti.bandilovska@gmail.com

МОДИФИКАЦИСКИТЕ ЗНАЧЕЊА НА ПРЕФИКСИТЕ ВО ОБРАЗУВАЊЕТО НА СЛОЖЕНИТЕ ГЛАГОЛСКИ СЕМАНТЕМИ ВО СТАНДАРДНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Abstract: The paper provides an overview of prefixes that introduce modifications (nuances) into the meaning of complex verb semantics in the standard Macedonian language. Some of the prefixes are common and are found in everyday language communication, for example: bez-, iz-, raz-, some of the prefixes are potential and are stylistically marked, for example: voz-, de-. In our opinion, some of these prefixes can be activated and become part of everyday language use. In the course of our research, we used the materials from the digitized card files from IMJ "Krstе Misirkov" and the Interpretive Dictionary of the Macedonian Language.

Key words: verb, prefix, meaning, Macedonian language.

1. Вовед

Целта на ова излагање е да покажеме дека префиксите, еден од основните граматички елементи во словенските јазици, освен видско значење на момент, имаат и модификациски значења, што значи дека ја уточнуваат глаголската зборформа во значенска смисла и, практички, се добива нова глаголска лексема. Оваа констатација не е нова и е позната во славистиката, но досега не ни е познато дека е направена споредбена анализа токму на модификациските значења на префиксите во одделните словенски јазици. Ние овде правиме кус приказ на модификациските значења на префиксите во современиот македонски јазик. Се разбира, голем дел од нив се познати и за другите словенски јазици, но еден дел се врзани само за современиот македонски јазик. И токму тоа сакаме да го покажеме овде.

2. Кус приказ

Модификациските значења на префиксите се мошне различни и во славистиката најчесто се објаснуваат како *видски лик* (руски *способ действия*). Така, на пример, ако го земеме префиксот *на-* во пр. *наработи се, насобра овошје*, забележливо е дека овој префикс, покрај свршеноста на глаголот, има значење и на кумулација. Нашата теорија, врзана со теоријата на Станислав Каролак (Каролак 1992), се изјаснува против користењето и сфаќањето на терминот *видски лик* бидејќи со него не може да се опише семантиката на префиксираните глаголи на објективен начин.

На почетокот, се повикуваме на македонската граматичарска традиција, односно на Граматика на македонскиот литературен јазик од Конески (1982: 391 и пошироко), каде што се вели дека префиксирањето треба да се сфати според: принципите на синхрониската зборообразувачка анализа, сп. *иџеја – исџеја – оиџеја*; дека префиксирањето има класификаторска улога (го менува видот на глаголот од несвршен во свршен, сп. *каже – искаже – раскаже*; дека префиксирањето може да има модификациска улога (не се менува видот, туку се нијансира основното глаголско значење во однос на значењето на префиксот), сп. *види – извиди – ѓревиди*.

Функционалната врска на префиксацијата со видот, т. е. со изразувањето на видските дистинкции преку префиксите, е многу комплицирано. Притоа се поставуваат повеќе прашања:

- Дали префиксите на дериватите им придаваат различни значења од значењата што ги имаат глаголските основи?
- Дали модификацијата или мутацијата му придава на дериватот такви составни семантички елементи што создаваат видски парови?
- Дали значењето на основниот глагол може да биде изразено во двата вида и дали показател на видската разлика е опозицијата на наставките на основата?

Овде ги разликуваме следниве ситуации:

- Постојат празни префикси во однос на значењето и видот и нивна единствена функција е создавањето синоним во однос на основниот глагол, сп. *се ѓоврати ← се врати*;
- Релациите од типот *кујува : куји → докуји : докујува* покажуваат дека префиксите вршат семантичка функција, модификациска или мутациска, додека видските опозиции се покажуваат преку опозициите на наставките на основата *-и // -ува*;

- Како вистинска видска функција се прифаќа функцијата на префиксите во паровите како, на пример: *соише* ← *ише*, *наише* ← *ише*.

Модификациските деривати ѝ даваат нови значења на основната глаголска лексема. Речиси сите се еквиваленти на глаголската група составена од глагол и некои негови модификатори. Корелат на глаголот во оваа група во деривацијата претставува зборообразувачката основа, а на модификаторот – формантот. Издвојуваме некои поинтересни модификациски префикси во современиот македонски јазик¹: *за-* : *за-мие*; *на-* : *на-чуе*; *над-* : *над-земе*; *об-* : *об-леи*; *йо-* : *йо-сѝејне*; *јод-* : *јод-гаде*; *јре-* : *јре-јече*; *јри-* : *јри-гаде*; *раз-* : *раз-јаде*.

Посебно место зазема прашањето на префиксацијата на глаголите на *-ира* и на *-ува*. Во принцип, во однос на додавањето разни префикси кон овие глаголи, постојат системски рестрикции, како и кај наследената глаголска лексика, но во игра тука се, пред сè, рестрикциите од конвенционален карактер, произлезени од сè уште нестабилизираните решенија во рамките на узуалната и, следствено на тоа, на прескриптивната норма, па оттаму доаѓа малиот/големиот број на префиксирани форми на овие глаголи во јазичната употреба, попримање сосема нови значења, па дури и нивно неразбирање. На пр., префиксот *раз-*, покрај свршеноста, може да го претставува и поимот негација, сп. *раз-орѓанизира* (веќе не се организира); префиксот *на-*, покрај свршеноста, може да претставува и кумулативна морфема, сп. *на-орѓанизира* (организира многу, во голем број).

Издвоивме неколку примери од студијата „Резултативна видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик“ од Људмил Спасов (Спасов 2011), кои покажуваат посебност во зборообразувањето на префиксите и на нивните значења. Ги издвојуваме најинтересните примери што се посебни за македонскиот јазик во однос на другите словенски јазици, а како такви, овде ги наведуваме:

- Префиксираниите глаголи на *-ира*, кои покажуваат висок степен на приспособливост кон нашиот граматички, лексички и спознаен систем со тоа што ги примаат нашите

¹ Современиот македонски јазик се разгледува во поширока смисла, односно како узуална норма.

префикси, а тоа, пак, покажува дека се прифатени во македонскиот јазична практика и се дел од зборообразувачкиот и од лексичкиот систем. Примери: *ѝо-цивилизира* (во помала мера на дејството); *ѝре-орѝанизира* (на друг начин се направи).

Префиксираните глаголи со двојни префикси, кои се многу раширени во разговорниот јазик, во дијалектите од западното наречје и, оттука, сè почесто се среќаваат во пишаната форма, но и во современиот македонски јазик, каде што узуалноста, како еден вид норма, го исклучува строгиот стандард кога се работи за јазичните правила. Примери: *ѝог-на-ѝие*, *ѝог-из-ваги* (во помала мера на дејството); *ис-ѝо-заборави*, *ис-ѝо-земе* (интензитет на дејството).

Глаголите што завршуваат на *-оса*, и варијантата *-иса*, кои потекнуваат од грчкиот јазик и се доста карактеристични за балканските јазици – македонскиот, бугарскиот, грчкиот јазик. Примери: *ѝог-мувл-ос-а* (во помала мера); *ис-ѝо-калдрм-ис-а*, *ис-ѝо-малѝер-ис-а* (интензитет).

3. Заклучок

Потребно е глаголите што претставуваат видски пар најнапред да бидат разгледани како одделни лексеми, а потоа врз основа на анализа на нивното функционирање во текстот да се потврди дека тие се идентични според значењето. Доколку се потврди идентичноста на значењето, тогаш може да се даде опис на едниот член на парот (свршениот) и да се повикаме на другиот член (несвршениот).

Со ова ја потврдуваме тезата изнесена на почетокот дека треба да се направи споредбена анализа токму на модификациските значења на префиксите во одделните словенски јазици.

Литература

- Конески, Б. 1982. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*, Просветно дело, Скопје.
- Спасов, Љ. 2011. *Резултативна видска (аспективна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.
- Karolak, S. 1992. Aspekt a Aktionsart w semantycznej strukturze języków słowiańskich. *Z polskich studiów slawistycznych*, seria VIII, Warszawa.

Irena Stramljič Breznik

Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Slovenija

irena.stramljic@um.si

IZMEDMETNA TVORBA GLAGOLOV – TVORBENE ZNAČILNOSTI SKUPINE S POMENOM ‘OGLAŠATI SE’ IN ‘GOVORITI’¹

Abstrakt: V prispevku predstavljamo pomensko skupino izmedmetnih glagolov s pomenom ‘oglašati se’ in drugotno tudi ‘govoriti’. Gre torej za stilno zaznamovane glagole govorjenja, ki so v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2 označeni z različnimi ekspresivnimi ali socialnozvrstnimi kvalifikatorji.

Izmed njih smo izločili tiste glagole, ki niso medmetno motivirani (npr. *odgovarjati*, *presti*), in tiste, ki jih na sinhroni ravni ni mogoče prepoznati kot izmedmetne (*lajati*), ker v sinhronem jeziku ni ustreznega medmeta, saj šele etimološka razlaga razkrije njihov onomatopejski izvor.

Iz tako prečiščene izmedmetno motivirane skupine glagolov smo izpisali vse njihove priponske tvorjenke, ki so bile potrjene na celotnem slovarskem portalu Fran ali v referenčnem korpusu Gigafida 2.0. Nato smo s pomočjo ustrezne stopenjske razporeditve tvorjenk predstavili možne besednovrstne tvorbene modele, znotraj njih besedotvornopomensko sosledje tvorjenk in najdaljšo možno morfemsko kombinacijo v priponskem nizu, ustvarjenem v procesu šeststopenjske izpeljave iz medmeta.

Ključne besede: besedotvorje, medmet, glagol, izmedmetne glagolske tvorjenke, morfotaktika

1. Uvod

1.1. Kot ugotovljeno (Snoj 2022: 237), je bilo medmetom v sodobnem slovenskem jezikoslovju v zadnjih desetletjih posvečene precej pozornosti v vseh izdajah slovenske slovnice od 1976 do 2004 (Toporišič ⁴2000: 450–462), leksikalnega pomenoslovja v več izdajah od 2000, 2013 do e-izdaje 2021 (Vidovič Muha 2021), v monografiji, posvečeni medmetom (Stramljič Breznik 2014), in člankih (Stramljič Breznik 2012, 2013, 2013a, 2013b, 2014a; Krvina Žele 2017).

1.2. Raziskave sledijo spoznanju, da kategorialne lastnosti leksemov izhajajo iz njihove skladenjske vloge. Zato so besedne vrste množice besed, ki glede na svojo skladenjsko vlogo v celoti ali v veliki

¹ Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3134), ki ga financira ARIS, vodja doc. dr. Boris Kern, ISJFR, ZRC SAZU, in raziskovalnega programa (P6-0156) Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2025), vodja prof. dr. Marko Jesenšek, financer ARIS.

večini izkazuje enake kategorialne lastnosti. Medmeti ali interjekcije sodijo v tisto skupino besednih vrst, ki imajo nestavčnočlensko vlogo, saj so modificiran izraz stavčne povedi, njihov denotat je govorno dejanje (Vidovič Muha 2000: 30–32). Zato jih lahko uporabimo kot samostojne pastavke, ki so v določenem kontekstu, skupnem tvorcu in naslovniku, popolnoma smiselni (Toporišič 2000: 450).

2. O delitvi medmetov

2.1. V slovenistiki (Toporišič 2000: 450–462) je utrjena delitev medmetov na: (a) razpoloženske, ki izražajo človekovo razpoloženje; (b) posnemovalne, ki posnemajo šume v zvezi s človekom, živalsko oglašanje, zvoke naprav in slušni vtis kretnje ali giba, in (c) velelne, s katerimi velevamo ljudem in živalim; z vabnimi klici vabimo živali; z zvalnicami in pozdravi pa vzpostavljamo medčloveški družbeni stik. Nekoliko drugačna, vendar ne bistveno, je delitev (Vidovič Muha 2000: 87), ki medmete prav tako razvršča v tri pomenske skupine: (a) razpoloženske, Toporišičevi velelni so preimenovani v (b) namerne, ker z določenimi variantami glasov ali njihovih povezav izražajo določeno namero v zvezi s človekom (zavrnitev, potrditev, dvom ...), v zvezi z živalmi (vabni klici, ukazi za določeno vedenje ...), in (c) posnemovalne (onomatopejske).

2.2. Po svoji naravi so medmeti lahko popolnoma samostojno besedilo, ki ne potrebuje niti diskurza niti jezikovnega konteksta, potrebuje le enega govorca, ki ubesedi svoj odnos do zunajjezikovne pojavnosti. Medmetno sporočilo praviloma ne pričakuje naslovnikovega odziva in pogosto ne potrebuje niti naslovnika oziroma je naslovnik govorec sam.

Predstavljena delitev medmetov velja v mnogih primerih, vendar ni absolutna, saj medmeti – razen prvinskih iz prve skupine – niso zelo stabilne besede (Snoj 2022: 241).

Redakcija medmetnih iztočnic v slovarju je zato vodila do predloga njihove novejšje tipologizacije (Snoj 2022: 241–244), ki ji sledijo tudi slovarske razlage s pomenskouvvrščevalnimi sestavinami *posnema*, *ponazarja*, *izraža* ali *se uporablja*:

a) posnemovalni medmeti posnemajo glas/zvok; njihova podvrsta so (a1) ponazoritveni, s katerimi glasovno ponazorimo dejanje ali okoliščino;

b) razpoloženski izražajo razpoloženje s podvrstami (b1) vzključnih, s katerimi izražamo odnos do zaznavanja s čutili; (b2) kletvic, ki izražajo nejevoljo na bolj ali manj družbeno sprejemljiv način, in (b3)

mašil, s katerimi zapolnjujemo premore v govoru ali nakazujemo govoročevo obotavljanje ali nadomeščajo zloge besedila, zlasti v refrenu pesmi;

c) pozivni medmeti se od zgornjih skupin razlikujejo po navadno nižji stopnji ekspresivnosti ali njeni odsotnosti, pa tudi po večji usmerjenosti na naslovnika, soudeleženca v govornem dejanju, saj pozivajo človeka, boga ali živali k določenemu dejanju ali jih od njega odvrtaajo, njihova podskupina so (c1) pozdravni medmeti in (c2) zvalnice, s katerimi želi govorec pritegniti sogovornikovo pozornost.

2.3. Spoznanje, da so medmeti lahko samostojni stavki ali pastavki, jih druži tudi s členki, ki se od medmetov razlikujejo po tem, da se uporabljajo le znotraj jezikovnega konteksta, v dialogu, da se torej sklicujejo na vsebino aktualnega diskurza, poleg tega so členkovni (pa)stavki praviloma eliptični. Temeljna razlika med besednima vrstama je ta, da medmet ubeseduje subjektivno dojemanje dogodka, članek pa je opis subjektivnega dojemanja okoliščine (Snoj 2022: 241).

Tako kot ni dokončno utrjena tipologija medmetov in členkov, tudi uvrščanje izrazov v eno ali drugo besedno vrsto ni enostavna, še posebej v primerih, ko imajo taki izrazi del kategorialnih lastnosti medmeta in del kategorialnih lastnosti členska. Prav zato sta Snoj in Žele (2022: 558–572) podrobno predstavita osemindvajset meril za razpoznavanje razlikovalnih lastnosti medmetov in členkov na ravni izraznih (segmentalne, nadsegmentalne in tvorbenne lastnosti), besedilnoskladenjskih (medmeti kot samostojna sporočila za razliko od členkov, ki so lahko le znotrajbesedilni) in pomenskih značilnosti (zmožnost večpomenskosti, abstrakcije in vzpostavljanje sinonimnega razmerja). Predstavljena merila se uporabljajo pri slovarskih besednovrstnih umeščanjih tistih primerov iztočnic, pri katerih jim besednovrstnosti medmeta ali členska ni mogoče pripisati zlahka. Številska prevlada medmetnih oz. členkovnih lastnosti pa odloča o dokončnem pripisu k eni ali drugi besedni vrsti.

3. Medmeti in njihov tvorbeni potencial

3.1. Medmetna tvorbeno zmožnost za glagolske tvorjenke je opažena v večini besedotvornih sistemov slovanskih jezikov. Še posebej motivirajoči so posnemovalni medmeti, ki posnemajo zvoke ljudi, živali in naprav. Tako nastali glagoli so po oceni čeških jezikoslovcev tipični za govorni jezik in vsebujejo veliko mero ekspresije. Podobno kot v češčini so tudi v slovaščini izmedmetni glagoli umeščeni v reprodukcijski tip, za katerega je značilno, da se sprememba besedne vrste in pomena

realizirata metajezikovno. V ruščini je izpeljava glagolov iz medmetov omenjena med manj tipičnimi in manj pomembnimi tipi sufiksacije z opozorilom, da se takim glagolom pogosto dodaja interfiks *-k-*. Tudi v hrvaškem besedotvorju je posebej omenjena izpeljava glagolov iz medmetov z različnimi obrazili, npr. *-ati* (npr. *škljocati*), *-čati* (npr. *mečati*), *-etati* (npr. *regetati*), *-jati* (npr. *blejati*), *-kati* (npr. *ukati*), *-ketati* (npr. *meketati*), *-otati* (npr. *klopotati*), *-tati* (npr. *hihotati*). Enako so tudi v srbsčini med domačimi obrazili, ki kažejo na možnost tvorbe iz onomatopej, omenjena naslednja glagolska: *-kati* (npr. *mukati*), *-ekati* (npr. *šušljekati*), *-ikati* (npr. *tralalikati*), *-ukati* (npr. *fjukati*), *-(e/o/u)tati* (npr. *klok(o)tati*, *šušljetati*), *-ketati* (npr. *bleketati*), *-otati* (npr. *h(u/o)tati se*), *-utati* (npr. *cvrkutati*), *-cati* (npr. *kvocati*), *-čati* (npr. *cvrčati*), *-nuti* (npr. *ahnuti*). Tvorba glagolov iz vzkličnih in onomatopejskih besed velja kot manj produktivna tudi v makedonščini (Stramljič Breznik 2014: 47–64).

3.2. V slovenskem besedotvorju je prepoznano, da medmeti lahko tvorijo lastno besedno vrsto, in to s postopki sklapljanja, ki so rezultat podvojevanja (*čivčiv*) ali potrojevanja (*hahaha*) istih ali različnih medmetov, redkeje s sestavljanjem s predponskim obrazilom *pre-* (*prejoj*) in z modifikacijsko izpeljavo, ko je medmet intenziviran s sestavinami *-ej*, *-la*, *-sa*, *-ta* ipd. (*juh – juh-ej – juhej-sa; hoj – hoj-la; jeh – jeha-ta*).

Vendar so medmeti mnogo bolj pogosti v vlogi reprodukcijских prvin za druge besedne vrste. Prepoznamo lahko, da medmet kot motivirajoča beseda uporablja dva tvorbeni načina, tj. konverzijo² in izpeljavo, s katero najpogosteje motivira druge besedne vrste in tvori obsežnejše besedne družine, še posebej zaradi systemske tvorbe izmedmetnih glagolov, ki po predvidljivih vzorcih svoje besedne vrste tvorijo nadaljnje višjestopenjske tvorjenke (Stramljič Breznik 2014: 47–64).

V slovenščini je izpeljava glagolov iz medmetov produktivni tvorbeni vzorec (Toporišič 2000: 213); tako nastali glagoli izražajo naslednje pomene: 1) slušni vtis, ki ga povzroča predmet, z obrazili: *-ati* (*bevsati*), *-niti* (*čofniti*); 2) oglašanje živega bitja: *-tati* (*hehetati*), *-ljati* (*fefljati*), *-utati* (*cvrkutati*), *-ati* (*gagati*), *-oleti* (*žvrgoleti*), *-liti* (*gruliti*); 3) glas pri premikanju: *-ati* (*frčati*), *-ljati* (*frfljati*), *-leti* (*frletiti*), *-oleti* (*frfoletiti*); 4) glas ob kinetičnem dejanju: *-ati* (*bumfati*), *-kati* (*hukati*); 5)

² V tem prispevku ji ne bomo posvečali pozornosti. Več v (Stramljič Breznik 2014; Snoj 2022; Snoj, Žele 2022).

glas ob govorjenju značilnega medmeta: *-ati* (*ahati*), *-niti* (*ahniti*) in 6) glas, ki nakazuje množico vršilcev: *-oleti* (*mrgoleti*). Glede na sinhrono motivacijo so lahko problematični nekateri primeri glagolov, pri katerih ne moremo vzpostaviti obstoječega medmeta kot motivirajoče besede, npr. **fef*, **žvrg*, zato zanje lahko samo diahrono dokažemo, da so onomatopejskega izvora.

Zdi se, da sta za tvorbo glagolov najproduktivnejši skupini posnemovalnih (*beketati*, *bevskati*, *brbrati*, *brenkati*, *brundati*, *čivkati*, *drdrati*, *hrzati*, *javkati*, *kikirikati*, *kokodajsati*, *kukati*, *kvakati*, *meketati*, *škrtati* ...) in razpoloženskih medmetov (*ahati*, *bogmati se*, *dušati se*, *hudičati*, *madonati*, *ohati*, *primojdušati se*, *sakramentirati* ...). Tovrstno tvorbeno aktivnost, ki pa je manjša, pa kažejo tudi velelni medmeti (*ajati* otr. 'spati', *eksati* 'izpiti do dna', *hopati* 'poskakovati', *hopsati* 'poskakovati', *pardonirati* 'oproščati', (*s/š*)*topati* 'ustavljati avtomobile'). Še bolj tvorbeno omejeni pa so pozdravni medmeti, pri katerih smo ugotovili le eno tovrstno tvorbenko (*hajlati* 'pozdravljati z nacističnim pozdravom heil') (Stramljič Breznik 2014: 47–64).

4. O nekaterih značilnostih izmedmetih besedotvornih nizov, ugotovljenih v okviru projekta KOBOS

4.1. V slovenskem jezikoslovju se do preloma stoletja besedotvorne raziskave ne ukvarjajo z obrazilno kombinatoriko ali pa jo omenjajo le obrobno (Vidovič Muha 1988), čeprav so bile za večino slovanskih jezikov (zlasti češčino, slovaščino, poljščino in ruščino) že izdelane analize morfematike, na osnovi katerih so bili v nadaljevanju izdani izčrpnimi morfemski ali besedotvorni slovarji.

Šele v zadnjih dveh desetletjih se je v slovenistiki pozornost tej problematiki sistematičneje posvetila z besednodružinskim oz. stopenjskim pristopom. Metodologija stopenjskega besedotvorja, ki predstavlja eno od možnih izhodišč za morfotaktične raziskave, je bila v slovenskem jezikoslovnem prostoru preizkušena na gradivu iztočnic na črko b (Stramljič Breznik 2004) ter na primeru glagolov čutnega zaznavanja (Kern 2017).

4.2. Besednodružinski slovar slovenskega jezika – Poskusni zvezek za iztočnice na B (BSSJ) je zasnovan kot tip enojezičnega specialnega slovarja, ki prinaša podatke o tvorbeni povezanosti besed. To pomeni, da so ob nemotivirani iztočnici v ustreznih tvorbenih povezavah prikazane vse tvorjenke s skupnim korenem, ki so dosledno členjene na podstavni in obrazilni del. Knjižni slovar, izdelan na podlagi elektronskega, obsega iztočnice na b s 666 besednimi družinami, v katerih je razvrščenih 11 136

enot. Slovar je bil ob nastanku pri vključevanju gradiva zavestno in hote izčrpen z namenom, da bi se zajela vsa tvorbeno problematika in nakazale njene potencialne rešitve, ki bi lajšale nadaljnjo sestavo. Temeljni gradivni viri so bili: Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ 1), Besedišče slovenskega jezika (BSJ), Slovenski pravopis 2001 (SP) ter po referenčnem korpusu Fida paberkovalno zbrane nekatere besede črke b, manjkajoče v naštetih virih (Stramljič Breznik 2004). Tako zasnovan slovar predstavlja dobro izhodišče za ugotavljanje izhodiščne kombinatorike besedotvornih obrazil in preverbo v drugih leksikalnih (slovarskih) virih in korpusih.

Med 666 iztočnicami je v slovar vključenih 19 medmetov, kar predstavlja 2,85 % vseh iztočnic. Medmetnih tvorjenk je le 38, in to predstavlja le 0,37-odstotni delež, od tega jih je 34 na prvi in 4 na drugi stopnji (Stramljič Breznik 2005: 505–520). Ti podatki nam povedo le, koliko medmetov na črko b je bilo vključenih in kolikšna je njihova generativna sposobnost za tvorbo iste, tj. medmetne besedne vrste.

4.3. Podatke o tem, koliko drugih besednih vrst in njihovih tvorjenk je sposobno generirati 19 vključenih medmetnih iztočnic, pa nam ponuja raziskava v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil (KOBOS), ki poteka v sodelovanju Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Inštituta Jožef Stefan iz Ljubljane in Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

Projekt je interdisciplinaren, saj združuje lingvistični in jezikovnotehnoški pristop. Osredinja se na analizo in opis družljivosti besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe, s čimer bo v slovenskem jezikoslovnem prostoru vzpostavljeno novo raziskovalno področje – morfotaktika, kar predstavlja inovacijo v slovenskem jezikoslovju. Taka analiza bo omogočila predstavitev značilnosti besedotvornega in pomenotvornega mehanizma sodobnega slovenskega jezika, saj bo določila sistemsko predvidljivost tvorbe v smislu družljivosti priponskih obrazil in tudi njene omejitve.

V okviru jezikoslovnega dela bo na podlagi projektnih raziskav mogoče določiti posodobljen nabor besedotvornih obrazil sodobnega slovenskega jezika in ugotoviti zakonitosti družljivosti posameznih obrazil, pri čemer bo posebna pozornost namenjena predvsem priponskim obrazilom, saj je izpeljava v slovenščini najpogostejša besedotvorna vrsta, z njo pa tudi zajamemo največji tvorjen del celotnega besedja v slovenščini. V okviru analize družljivosti obrazil med drugim raziskujemo: (a) obrazila, ki se nahajajo na začetku priponskega niza, in lastnosti priponskih nizov, v katerih nastopajo; (b) ugotovljamo

frekvence posameznih priponskih nizov; (c) prepoznavamo novejšje še neveljavljene tipe družljivosti besedotvornih obrazil; (č) raziskujemo stopnje produktivnosti obrazil in morda nove funkcijske obremenitve obrazil in njihovih predvidljivih glasovnih premen na morfemskih mejah in (d) ugotavljamo produktivnosti posameznih sistemskih besedotvornih postopkov.

Tudi jezikovnotehnoški del ima dva cilja: V prvi vrsti digitalizacijo in formalizacijo obstoječih (tiskanih) besedotvornih virov slovenskega jezika, skupaj z uvedbo metod analize, ki jih taki viri, v kombinaciji s korpusi slovenskega jezika, omogočajo. Pri tem uporabljamo prav podatke iz e-verzije Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika (Stramljič Breznik 2004) kot temeljno učno množico, na podlagi katere pridobivamo podatke o pojavljanju, distribuciji, frekvenci posameznih obrazil in njihove kombinatorike, nato pa bomo podatke uporabili kot izhodiščno učno množico, s katero bomo z vidika relevantnih kategorij obstoječe besedišče v sodobnih slovarskih priročnikih najprej strojno označili, nato pa podatke še ročno analizirali in jih jezikoslovno interpretirali in vzpostavili sistem novih teoretskih spoznanj.

Na podlagi tega bomo izdelali prve učne množice besedotvorno razčlenjenega in povezanega leksikona besed ter uporabili te učne množice prek metod strojnega učenja za pridobitev modela za avtomatsko besedotvorno analizo poljubnih besed slovenskega jezika.

4.4. Iz trenutnih projektnih izsledkov, zamejeni na uporabo besednodružinskega slovarja (Stramljič Breznik 2004), ki vključuje vsega 19 iztočničnih medmetov, predstavljamo le naslednje tri, statistično podprte podatke o besedotvornih nizih in kombinatoriki desnih, tj. priponskih, obrazil izmedmetnih tvorjenk, katerih pojavitve preverjamo v združenem korpusu metaFida (mFida), ki zajema 4 milijarde pojavnic in združuje najpomembnejše javno dostopne slovenske korpuse in omogoča enovito in pregledno iskanje po njih.

4.4.1. V primeru izmedmetnih stopenjskih tvorjenk je maksimalno število priponskih obrazil v nizu 4. Obstajata dva različna priponska niza s prvostopenjsko glagolsko tvorjenko, vsak od njiju je potrjen z eno tvorjenko, brez pojavitve mFidi:

- (a) *-ati + -a + -ica + -ast (bunčičast),*
- (b) *-ati + -ika + -ariti + -enje (bucikarjenje).*

4.4.2. Štiripriponski nizi obrazil pri izmedmetnih tvorjenkah so torej redki. Kot že ugotovljeno, le dva, ki sta brez potrjenih tvorjenk v združenem korpusu slovenskega jezika in predstavljata 2,63-odstotni

delež vseh izmedmetnih nizov. Pričakovano več pa je tri- (20, tj. 26,32 %) oz. dvopriponskih (54, ki predstavljajo 71,05 %), saj se njihovo število glede na tripriponske več kot podvoji. Sorazmerni temu so tudi deleži nastalih tvorjenk in njihovih potrditev v korpusu. Dvopriponski nizi ustvarijo 75,76-odstotni delež izmedmetnih tvorjenk, ki so v 74,07-odstotnem deležu tudi korpusno potrjene, pri tripriponskih znašata deleža 22,22 % in 25,93 %, pri dveh štiripriponskih nizih pa se delež tvorjenk (2,02 %) drastično zmanjša in tudi korpusnih potrditev nimata.

4.4.3. Zanimivo je predstaviti še, kakšni so najtipičnejši besedotvorni modeli za izmedmetne podstave. Potrjuje se ugotovitev, znana tudi iz besedotvornih opisov drugih slovanskih jezikov, da medmet kot besedotvorno izhodišče na prvi stopnji najpogosteje generira glagolske tvorjenke.

V vseh osemindesetih relevantnih in v analizi upoštevanih dvo-, tro- in štiripriponskih nizih se to zgodi kar v štiriindesetih primerih (91,66 %). V dvopriponskih izmedmetnih nizih sta najpogostejši besednovrstni zaporedji tvorjenk glagol in nato samostalnik (I,V,S)³ z 28 različnimi priponskimi nizi, v tripriponskih po številu različnih priponskih nizov (4) zelo izenačeno nastopajo zaporedja I,V,Ad,S; I,V,S,Ad in I,V,S,S. Med osamele besedotvorne modele pa sodijo I,V,S,V; I,V,V,Ad; I,V,V,S. Štiripriponski nizi, kot že omenjeno, so redki, po enkrat nastopata le dva besedotvorna modela (I,V,S,S,Ad in I,V,S,V,S) z glagolsko tvorjenko na prvi stopnji.

5. O tvorbenih modelih, tipičnih pomenskih in obrazilnih nizih posebne skupine izmedmetno motiviranih glagolov s pomenom 'oglašati se' in 'govoriti'

V prispevku se bomo omejili na pomensko skupino izmedmetnih glagolov, ki vsebujejo pomen 'oglašati se' in drugotno tudi 'govoriti'. Torej gre za ekspresivne glagole govorjenja, zbrane iz sodobnih slovarskih virov za slovenščino. Odločitev za tovrstne izmedmetno tvorjene glagole, ki se uporabljajo tudi za načine človeškega govorjenja, je pogojena s pričakovanjem, da bo zato delež izglagolskih tvorjenk večji in s tem posledično lahko pričakujemo tudi daljše morfemske nize. Na izbranih primerih bomo zato za izmedmetno tvorbo, ki ima na prvi stopnji glagolsko tvorjenko, lažje predstavili tipične in možne

³ Krajšave za besedne vrste izhajajo iz latinskih poimenovanj: Ad – pridevnik, Adv – prislov, I – interjekcija, S – samostalnik, V – glagol in kombinacije S_f – feminativ, S_d – deminutiv.

besednovrstne, pomenske in obrazilne nize v tvorbenem procesu od prve pa do najvišje možne (tudi le potencialne) stopnje tvorjenk.

5.1. Metodologija

Na portalu Fran.si lahko v splošnih slovarjih slovenskega jezika najdemo 88 glagolov s pomenom 'govoriti, oglašati se'. Odločili smo se, da upoštevamo samo glagole, ki ustrezajo temu iskalnemu pogoju v Slovarju slovenskega knjižnega jezika 2, ki je trenutno najaktualnejši slovarski vir slovenske leksike. Takih glagolov je skupno 40: *bevskati, ceketati, cmevkati, cvrčati, cvrkatati, čebljati, čebrnjati, čivkati, drobiti, gagati, golčati, gruliti, kikirikati, klicati, kokodajsati, kokodakati, kokotati, krakati, kvakati, lajati, meketati, momljati, odgovarjati, peti, presti, regljati, renčati, revskati, rezgetati, režati, sikati, ščebetati, trobiti, zavijati, žežnjati, žgoleti, žuboreti, žužljati, žužnjati in žvrgoleti*.

Iz med teh smo izločili tiste glagole, ki niso medmetno motivirani (npr. *odgovarjati, presti*), ali tiste, ki jih na sinhroni ravni ni mogoče prepoznati kot izmedmetne, ker v sinhronem jeziku ni ustreznega medmeta, saj šele etimološka interpretacija (SES) razkrije njegov izmedmetni izvor (npr. *lajati* – motiviran iz ide. onomatopejskega korena **lah*₂-, ki je označeval pasji lajež in manj artikulirane človeške glasove; *rezgetati* – motiviran iz ide. onomatopejskega korena **rě*-, **rŭ*- 'rjoveti, vreščati'; *ščebetati* – motiviran iz onomatopejskega korena *(š)čeb-, ki posnema ptičje oglašanje ipd.).

Tako se je nabor zožil na naslednje glagole s potrjenimi medmeti. Njihov pogosto drugotni pomen ali podpomen 'govoriti' je največkrat zaznamovan s kvalifikatorjem:

a) slabš.(alno): *bev* – *bevskati* 'zadirčno govoriti'; *ck* – *ceketati* 'mnogo, hrupno govoriti'; *koko* – *kokotati* 'govoriti, navadno nerazumljivo, hitro; *mekeke* – *meketati* 'govoriti, pripovedovati z zategnjenim, jokavim in pretrganim glasom'; *rega* – *regljati* 'govoriti, pripovedovati';

b) ekspr.(esivno): *cvrk* – *cvrčati* 'živahno in brezskrbno govoriti'; *čiv* – *čivkati* 'govoriti z glasom, podobnim čivkanju'; *grugru* – *gruliti* 'prijazno, dvorljivo govoriti'; *kikiriki* – *kikirikati* 'govoriti z glasom, podobnim kikirikanju'; *kra* – *krakati* 'govoriti s hreščočim glasom'; oglašati se *s-ju podobnim glasom* – *sikati* 'govoriti z ostrim, rezkim glasom, navadno jezno';

c) pog.(ovorno), slabš.(alno): *gaga* – *gagati* 'govoriti, pripovedovati';

č) nizko: *kokodajs* – *kokodajsati* 'veliko in glasno govoriti // govoriti sploh'; *kokodak* – *kokodakati* 'veliko in glasno govoriti'; *kva(k)* – *kvakati* 'govoriti, pripovedovati' in

d) brez kvalifikatorja: oglašati se z neizrazitimi, *ž-ju* podobnimi glasovi – *žužnjati*, *žužljati* 'nerazločno govoriti // vsebinsko prazno govoriti'.⁴

Za izbrane glagole smo poiskali vse imenske tvorjenke z desnim priponskim obrazilom, ki so potrjene v katerem koli slovarskem viru na portalu Fran ali v korpusu Gigafida 2.0.

5.2. Najpogostejši besednovrstni tvorbeni modeli

Tvorbeni model je simbolni prikaz stopenj tvorbe od izhodiščne besedotvorne podstave do tvorjenke najvišje stopnje z informacijo, katere besedne vrste in po katerem zaporedju so se v tem tvorbenem procesu izmenjavale (Burkacka 2012, Kern 2017: 29). V vseh naših primerih gre le za besedotvorni postopek izpeljave, saj sledimo le dejanskemu ali potencialnemu priponskemu nizu.

I → V → Ad → Adv

cvrk → *cvrč-ati* → *cvrč-av* → *cvrčav-o*;
grugru → *gru-liti* → *grul-eč* → *gruleč-e*;
kokodak → *kokodak-ati* → *kokodakaj-oč* → (*kokodakajoč-e*);⁵
kokodajs → *kokodajs-ati* → *kokodajsaj-oč* → (*kokodajsajoč-e*);
kra → *kra-kati* → *krakaj-oč* → *krakajoč-e*;
kvak → *kvak-ati* → *kvakaj-oč* → *kvakajoč-e*.
mekeke → *meket-ati* → *meket-av* → *meketav-o*;
rega → *reglj-ati* → *reglj-av* → *regljav-o*;
ss → *si-kati* → *sikaj-oč* → *sikajoč-e*;

⁴ Glasovna različica je tudi glagol *žežnjati*, ki ima le tvorjenke kot del oblikoslovne paradigme (*žežnjajoč*, *žežnjaje*, *žežnjan*, *žežnanje*), a ne tudi drugih tvorjenk, kot jih imata upoštevana glagola *žužljati* in *žužnjati*.

⁵ V oklepaju so zapisane gradivno nepotrjene, a sistemsko predvidljive tvorjenke.

I → V → Ad → S → S_f → (Ad// Sa)

mekeke → *meket-ati* → *meket-av* → *meketav-ec* → *meketav-ka*⁶ →
(*meketavk-in//meketav(k/č)-ica*);⁷

rega → *reglj-ati* → *reglj-av* → *regljavec* → *regljav-ka* →
(*regljavk-in//regljav(k/č)ica*);

ss → *si-kati* → *sik-av* → *sikav-ec* → (*sikav-ka*) →
(*sikavk-in//sikav(k/č)ica*).

I → V → Ad → S → (S_f) → (Ad//Sa)

kvak → *kvak-ati* → *kvak-av* → *kvakav-ec* → *kvakav-ka* →
(*kvakavk-in//kvakav(k/č)-ica*);

ž-ju podobni glasovi → *žužlj-ati* → *žužlj-av* → *žužljav-ec* →
(*žužljav-ka*) → (*žužljavk-in//žužljav(k/č)ica*).

I → V → Ad → (Ad) → S

kvak → *kvak-ati* → *kvak-av* → (*kvakav-ski*) → *kvakavšč-ina*.

I → V → S → S_f → (Ad//Sa)

kvak → *kvak-ati* → *kvaka-lec* → *kvakal-ka* →
(*kvakalk-in//kvakal(k/č)-ica*);

rega → *reglj-ati* → *reglj-ač* → *regljač-ka* →
(*regljačk-in//regljačk-ica*);⁸

ž-ju podobni glasovi → *žužnj-ati* → *žužnj-ač* → *žužnjač-ka* →
(*žužnjačk-in//žužnjačk-ica*).

⁶ Pri tovrstni tvorbi feminativov izhajamo iz zamenjevalnega tipa, pri katerem ženska oblika nastane iz moške z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskospolskim.

⁷ Palatalizacija je (ne)obvezna.

⁸ V tem primeru se *-k-* ohranja nepalataliziran. V primeru palatalizacije bi prišlo do oblike *regljač-* + *-č-* + *-ica* in zlitja v en *č* (*regljačica*), za kar je pa logičnejša tvorbeno pot *regljač-* + *-ica* kot tretjestopenjske tvorjenke. Enako pri *žužnjačk-ica* in *cvrčavčk-ica*.

$I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow S \rightarrow S_d \rightarrow (Ad//S_f)$

cvrk → *cvrč-ati* → *cvrč-av* → *cvrčav-ec* → *cvrčavč-ek* →
(*cvrčavčk-ov*//*cvrčavčk-ica*).

5.3. Najpogostejši in potencialno predvidljivi pomenski nizi

Najpogostejše in zelo predvidljivo pomensko zaporedje tvorjenk predstavlja model $I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow Adv$ s sedmimi gradivnimi potrditvami, ki iz medmeta predvidi na prvi stopnji glagol (dejanje), na drugi pridevniki, po izvoru deležniki na *-oč* ali *-eč*, ali pridevnik na *-av*, ki izraža nagnjenost k lastnosti, ki izvira iz glagolskega dejanja. Iz vsakega deležnika ali pridevnika pa je v slovenščini sistemsko mogoča tvorba prislova načina na *-o* oz. po preglasu *-e*, ki nastopa v tem primeru na tretji stopnji tvorbe, npr. *kra-kati* → *krakaj-oč* → *krakajoč-e*; *cvrk* → *cvrč-ati* → *cvrč-av* → *cvrčav-o*.

Tri potrditve imata dva tvorbeni modela. Prvi ($I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow S \rightarrow S_f \rightarrow (Ad//S_d)$) ima gradivno potrjeno 4. stopnjo tvorbe v zaporedju: dejanje na prvi, pridevniška tvorjenka s pomenom nagnjenosti k dejanju na drugi, iz njega tvorjen nosilec lastnosti na tretji in na četrti stopnji ženskospolska vzporednica. Medtem ko je 5. stopnja zgolj potencialno mogoča, saj se iz ženskospolske oblike lahko tvorita svojilni pridevnik ali manjšalnica, vendar v gradivu (slovarski viri in korpus) teh primerov ne potrjujejo: *meket-ati* → *meket-av* → *meketav-ec* → *meketav-ka*⁹ → (*meketavk-in*//*meketavč-ica*).

Drugi model ($I \rightarrow V \rightarrow S \rightarrow S_f \rightarrow (Ad//S_d)$) ima potrjen tvorbeni niz, ki se z gradivno potrditvijo zaključí na tretji stopnji po zaporedju glagolsko dejanje – vršilec dejanja – feminativ. Le-ta pa bi se hipotetično spet lahko zaključil bodisi s svojilnim pridevnikom bodisi manjšalnico na 4. stopnji: *žužnj-ati* → *žužnj-ač* → *žužnjač-ka* → (*žužnjačk-in*//*žužnjačkica*).

Gradivno potrjen z le enim sestavom v izbrani skupini glagolov je niz s četrstopenjsko tvorjenko z vmesno hipotetično, gradivno pa ne potrjeno tvorjenko, ($I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow (Ad) \rightarrow S$), ki predvideva glagolsko tvorjenko s pomenom dejanja na prvi stopnji, pridevniško nagnjenost h glagolskemu dejanju na drugi, vrstni pridevniški pomen na tretji in samostalniško značilnost na 4. stopnji (*kvak* → *kvak-ati* → *kvak-av* →

⁹ Pri tovrstni tvorbi feminativov izhajamo iz zamenjevalnega tipa, pri katerem ženska oblika nastane iz moške z zamenjavo moškospolskega obrazila z ženskospolskim.

(*kvakav-ski*) → *kvakavšč-ina*). Tudi tvorbeni model (I → V → Ad → S → S_d → (Ad//S_f) je četrstopenjski in izhaja iz glagolskega dejanja, pridevniške nagnjenosti k dejanju na drugi stopnji, na tretji stopnji sledi nosilec lastnosti, katerega pomen se na 4. stopnji modificira manjšalno. Spet bi na 5. stopnji bil hipotetični zaključek tega sestava ali svojilni pridevnik ali feminativ iz moškospolske manjšalnice (*cvrk* → *cvrč-ati* → *cvrč-av* → *cvrčav-ec* → *cvrčavč-ek* → (*cvrčavčk-ov*//*cvrčavčk-ica*).

5.4. Družljivost posameznih obrazil

Na predstavljenih primerih lahko izluščimo potrjena in verjetne desnopriponske nize za izmedmetne tvorjenke, ki na prvi stopnji generirajo glagole. Analiza in prikaz kombinatorike priponskih obrazil sledita aktualnim tovrstnim poljskim (Burkacka 2012) in slovenskim raziskavam (Vidovič Muha 1988, 2011; Stramljič Breznik 2004, 2020; Kern 2020, Erjavec idr. 2023, Pollak idr. 2023).¹⁰

Iz medmetno motiviranih glagolov na prvi stopnji s pomenom 'oglašati se' so na drugi tvorbeni stopnji najpogosteje izpeljani pridevniki s priponskim obrazilom *-av*. Le-ti so na tretji stopnji najpogosteje družljivi s prislovnim priponskim obrazilo *-o* (npr. *meketavo*, *regljava*, *cvrčavo*), s katerim se besedotvorni niz tudi zaključi brez možnosti nadaljnje tvorbe.

Obrazilo *-av* je na tretji stopnji tvorbe družljivo tudi s samostalniškim *-ec* (*kvakavec*, *meketavec*, *reglavec*, *sikavec*, *žužljavec*), ki se na četrti stopnji po zamenjevalnem tipu zamenja s feminativnim obrazilom *-ka* (*meketavka*, *regljavka*, *sikavka*, *žužljavka*), le-ta pa se lahko na peti stopnji tvorbe družijo s svojilnim pridevniškim obrazilom *-in* (*meketavkin*, *regljavkin*, *sikavkin*, *kvakavkin*, *žužljavkin*) ali pa s samostalniškim obrazilom *-ica* s pomenom manjšalnosti (*kvakav(k/č)ica*, *meketav(k/č)ica*, *reglavk(k/č)ica*, *sikav(k/č)ica*), ki zaključujeta ta besedotvorni niz.

Tretjestopenjsko obrazilo *-ec* pa je lahko prav tako na četrti stopnji družljivo še s samostalniškim *-ek* (*cvrčavček*) manjšalnega pomena, ki je na peti stopnji predvidljivo (čeprav ne gradivno tudi potrjeno) družljivo s pridevniškim svojilnim obrazilom *-ov* (*cvrčavčkov*) ali pa z zamenjevalnim feminativnim obrazilom *-ica* (*cvrčavčkica*). Tudi tukaj je

¹⁰ Raziskave kombinatorike priponski obrazil so lahko izhodišče za jezikovne priručnike, namenjene šolajočim se – tako govorcem slovenščine kot prvega kot tujega jezika (Kern 2022: 165).

predvidljiv besedotvorni niz zaključen, čeprav bi lahko na 6. stopnji tvorbe hipotetično nastal tudi svojilni pridevnik na *-in* (*cvrčavčkičin*).

Pridevnik na *-av* je na tretji stopnji lahko, a redko družljiv še s pridevniškim obrazilom *-ski* (*kvakavski*). Pridevniška tvorjenka gradivno ni potrjena, marveč rekonstruirana iz morfemskega sestav tvorjenke naslednje, tj. četrte stopnje (*kvakav-sk-* + *-ina* → *kvakavščina*).

Če iz glagola na 2. stopnji nastane deležnik na *-oč* (*krakajoč*, *kvakajoč*, *sikajoč*, po preglasu *-eč* (npr. *gruleč*), se na tretji stopnji besedotvorni niz smiselno zaključi s preglasenim prislovnim obrazilom *-e* (*gruleče*, *krakajoče*, *kvakajoče*, *sikajoče*).

Drugostopenjska izglagolska tvorjenka s pomenom vršilca dejanja na *-ač* (*regljač*) je po dodajalnem principu tvorbe družljiva s feminativnim obrazilom *-ka* (*regljačka*), le-to pa se hipotetično lahko druží s svojilnim pridevnikom na *-in* (*regljačkin*) ali pa z manjšalnim obrazilom *-ica* (*regljačkica*).

Podobno velja za drugostopenjsko izglagolsko tvorjenko s pomenom vršilca dejanja na *-lec* (*kvakalec*), ki se po zamenjalnem tipu dela obrazila (*-ec*) druží s feminativnim na *-ka* (*kvakalka*), obrazilo *-ka* pa je prav tako hipotetično na 4. stopnji družljivo s svojilnim na *-in* (*kvakalkin*) ali z manjšalnim *-ica* (*kvakal(k/č)ica*), s čimer se besedotvorni niz zaključi z manjšo verjetnostjo, da bi lahko nastala tudi petostopenjska tvorjenka s svojilnim pridevniškim obrazilom *-in* (*kvakalčičin*), saj ponavljanje morfemov (npr. *-či-či*) in s tem oblikovanje manj ali neobičajnih glasovnih skupin sodi med eno izmed morfoloških ovir pri tvorbi besed (Sazdov 2017: 62).

Preglednica1: Možni morfemski nizi izmedmetnih tvorjenk z glagolom na prvi stopnji tvorbe

Podstava	1. st.		2. st.		3. st.		4. st.		5. st.		6. st.
Interjekcija	-ATI	→	-AV	→	-O						
				→	-EC	→	-KA	→	(-IN)		
								→	(-ICA)		
						→	-EK	→	(-OV)		
								→	(-ICA)	→	(-IN)
				→	-(SKI)	→	-INA				
			-EČ	→	-E						
			-OČ	→	-E						
			-AČ	→	-KA	→	(-IN)				

						→	(-ICA)				
			-LEC	→	-KA	→	(-IN)				
						→	(-ICA)		(-IN)		

6. Sklep

Medmeti ali interjeksije sodijo v tisto skupino besednih vrst, ki imajo nestavčnočlensko vlogo, saj so modificiran izraz stavčne povedi, njihov denotat je govorno dejanje.

V večini slovanskih jezikov je medmet tvorbeno motivirajoč za glagole, ki najpogosteje nastajajo iz posnemovalnih medmetov. V prispevku smo predstavili pomensko skupino izmedmetnih glagolov, ki vsebujejo pomen 'oglašati se' in drugotno tudi 'govoriti'. Torej gre za ekspresivne glagole govorjenja, izbrane iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika 2 po načelu jasno razvidne motivacije na sinhroni ravni, ki je pogojena z obstojem ustreznega medmeta v sodobnem jeziku. Namen raziskave je, da predstavimo tvorbene značilnosti tovrstne izmedmetne tvorbe, ki prinaša naslednje ugotovitve.

Najpogostejše in zelo predvidljivo pomensko zaporedje tvorjenk predstavlja model $I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow Adv$. Najdaljši šestostopenjski besedotvorni niz z možnimi, a nepotrjenimi hipotetičnimi tvorjenkami je $I \rightarrow V \rightarrow Ad \rightarrow S \rightarrow S_d \rightarrow (S_f) \rightarrow (Ad)$: *cvrk* → *cvrč-ati* → *cvrč-av* → *cvrčav-ec* → *cvrčavč-ek* → (*cvrčavčk-ica*) → (*cvrčavčkič-in*), ki predstavlja v tej skupini izmedmetnih glagolov tudi najdaljši možni priponski niz, ustvarjen v procesu šeststopenjske izpeljave iz medmeta *cvrk*: *cvrč-av-č-k-ič-in* ter vključuje obrazila *-ati* + *-av* + *-ec* + *-ek* + *-ica* + *-in*.

Literatura

- Burkacka, I. (2012). *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Erjavec, T., Pranjić, M., Pelicon, A., Kern, B., Stramljič Breznik, I., Pollak, S. (2023). »Automating derivational morphology for Slovenian«. Ur. M. Medved, M. Měchura, C. Tiberius, I. Kosem, J. Kallas, M. Jakubiček, S. Krek. eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century: proceedings of the eLex 2023 conference : [Brno], 27–29 June 2023. Brno: Lexical Computing CZ, 449–465.

- Fran.* Slovarji inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <https://fran.si/> [Dostop 28. 10. 2023].
- Gigafida 2.0.* Referenčni korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/> [Dostop 28. 10. 2023].
- Kern, B. (2017): *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- Kern, B. (2020): »Obrazilna kombinatorika v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja«. Ur. M. Krajnc Ivič, A. Žele. *Pogled v jezik in iz jezika: Adi Vidovič Muha ob jubileju*. Maribor: Univerzitetna založba, 67–79. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 133).
- Kern, B. (2022): »Besednodružinski slovar slovenskega jezika kot tujega jezika«. Ur. G. Nikolovski, N. Ulčnik. *Slavistična prepletanja 4*. Maribor: Univerzitetna založba, 153–168.
- Krvina, D., Žele, A. (2017).« O medmetih, zlasti o njihovih razločevalnih lastnosti: poudarjen slovski vidik«. *Slavistična revija* 65 (2), 201–28.
- Pollak, S., Voršič, I., Kern, B., Ulčar, M. (2023): »Novel Slovenian COVID-19 vocabulary from the perspective of naming possibilities and word formation«. Ur. M. Medved', M. Měchura, C. Tiberius, I. Kosem, J. Kallas, M. Jakubíček, S. Krek. *eLex 2023: electronic lexicography in the 21st century: proceedings of the eLex 2023 conference : [Brno], 27–29 June 2023*. Brno: Lexical Computing CZ, 419–438.
- Sazdov, S. (2017). »Feminativite vo makedonskiot i vo crnogorskiot jazyk«. *Lingua montenegrina* X/2 (20), 55–64.
- Slovenski pravopis*. www.fran.si [Dostop 28. 10. 2023].
- Snoj, M. (2022). »Prispevki k slovnici slovenskih medmetov«. *Slavistična revija* 70 (3), 237–253.
- Snoj, M., Žele, A. (2022). »Merila za razločevanje med medmeti in členki«. *Slavistična revija* 70 (4), 557–572.
- Stramljič Breznik, I. (2004). *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.
- Stramljič Breznik, I. (2005). »Kvantitativne lastnosti slovenskega tvorjenega besedja v poskusnem besednodružinskem slovarju za črko B«. *Slavistična revija* 53 (4), 505–520.
- Stramljič Breznik, I. (2012). »Medmeti kot besedotvorni potencial«. Ur. R. Dragičević. *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima: zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije*

- Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista.*
Beograd: Filološki fakultet, 341–352.
- Stramljič Breznik, I. (2013). »Besedotvorna produktivnost posnemovalnih medmetov za zvoke naprav v slovenščini«. *Slavia Meridionalis*. 13, 97–107.
- Stramljič Breznik, I. (2013a). »Motivacijska moč slovenskih medmetov«. Ur. P Weiss. *Slovensko in slovansko*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 19 (1), 173–185.
- Stramljič Breznik, I. (2013b). »Medmeti kot sestavine frazemov«. Ur. N. Jakop et al. *Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, 125–133.
- Stramljič Breznik, I. (2014). *Medmeti v slovenskem jeziku*. Maribor: Založba Pivec.
- Stramljič Breznik, I. (2014a). »Medmet kot besedna vrsta v slovničnih opisih slovenskega jezika«. *Slavistična revija* 62 (1), 17–37.
- Stramljič Breznik, I. (2020). *Besedotvorje: teoretično, praktično in didaktično*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. (Mednarodna knjižna zbirka Zora, 136).
- SSKJ 1: Slovar slovenskega knjižnega jezika*. ¹1970–1991. www.fran.si [Dostop 28. 10. 2023].
- SSKJ 2: Slovar slovenskega knjižnega jezika*. ²2014. www.fran.si [Dostop 28. 10. 2023].
- Toporišič, J. (⁴2000): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vidovič Muha, A. (1988): *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, A. (2000). *Slovensko leksikalno pomenoslovje: govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. (Razprave Filozofske fakultete).
- Vidovič Muha, A. (²2011). *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011. (Razprave Filozofske fakultete).
- Vidovič Muha, A. (²2013). *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.
- Vidovič Muha A. (2021). *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. 1. e-izd. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-QSVADS5P> [Dostop 28. 10. 2023].

Станислава-Сташа Тофоска
 Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
 Филолошки факултет „Блаже Конески“
 stofoska@yahoo.com/ stofoska@flf.ukim.edu.mk

АНТОНИМНИ ЗНАЧЕЊА НА ПРЕФИКСИТЕ ВО ГЛАГОЛСКИТЕ ДЕРИВАТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Abstract: The subject of interest in this article are the antonymous verb derivatives with prefix in the Macedonian language, more specifically the antonyms in which the prefixes are those that enter into an antonymous relationship and give the verbs the opposite meanings (ex. *влезе-излезе, внесе-изнесе, гојде-ојтиде, донесе-однесе, зашвори-ошвори, заврзе-одврзе, се навикне-се одвикне* итн. The analysis establishes that the most common pairs of antonymous prefixes in verb derivatives in Macedonian are; *в-*: *из-*, *го-*: *од-*, *за-*: *од-*, *на-*: *од-*, *по-*: *од-*, *при-*: *од-* и *с-* (*со-*): *раз-*. Part of them are combined with verbs of motion, and they form vector antonyms, which express the meaning of entering or exiting some space with that motion (with prefixes *в-*: *из-*) or moving to and moving away from an object as localizer (with prefixes *го-*: *од-*). Another group of prefixed verbal antonyms is one consisting of those expressing attaching or detaching an object to another object which is considered as a localizer (with prefixes *за-*: *од-*) and the group of verbs expressing creating a "whole" out of multiple elements or breaking the whole into parts/elements (with prefixes *с-*: *раз-*). Although the primary spatial meanings of the prefixes are the most common in these antonymous pairs, there are also a considerable number of examples with a figurative, metaphorical meaning. The article brings also a brief comparison of these antonymous pairs of prefixed verbs in two other Slavic languages (Serbian and Polish) in order to see what the similarities are and where differences occur.

Keywords: verbs, prefixes, antonyms, word formation, Macedonian, Serbian, Polish

Предмет на интерес на оваа статија се антонимните префиксни глаголски деривати во македонскиот јазик, а поконкретно, истокоренските антоними во кои префиксите се тие кои влегуваат во антонимен однос, односно имаат спротивно значење. Целта на трудот е да установи со кои парови на префикси се образуваат антонимни деривати во македонскиот јазик, со кои семантички групи глаголи се комбинираат овие префикси и какви се релациите на нивна спротивставеност. Исто така, се прави споредба на присутноста на овие антонимни парови и во други словенски јазици (српскиот и полскиот јазик), со цел да се видат сличностите и разликите.

Воведни белешки

Општоприфатено е дека префиксацијата се смета за еден од главните начини за збогатување на лексичкото значење на глаголите и за промена на глаголскиот вид. Прифаќајќи ја семантичката теорија за глаголскиот вид на Станислав Каролак (1996, 2000), според која видското значење е дел од лексичкото значење на глаголот, сметам дека не може да се зборува за глаголи кои имаат исто лексичко значење, а се разликуваат само по видот; менувањето на видот значи промена и на лексичкото значење. (сп. Wierzbicka 1967, Каролак 2000, Tofoska 2016). Во поглед на значењата на префиксите, а во согласност со погоре искажаното разбирање на глаголскиот вид како семантичка категорија, сметам, како и други (Šarić 2011, Пјанка 1997 итн.), дека не може да се зборува за „семантички празни“ префикси, кои го менуваат само видот. Но, може да се зборува за такви значења на префиксите кои се однесуваат пред сè на глаголскиот *вид*, а тоа значи на внатрешната временска организација на ситуацијата и се во процес на граматикализација за изразување на одредени видски значења¹, и такви кои внесуваат дополнителни семантички модификации кои се однесуваат на други околности (просторни, модални, интензитетот на ситуацијата и др.). За разлика од повеќе други трудови во кои се занимавам пред сè со видското значење што го внесуваат префиксите во деривираните глаголи во македонскиот јазик (сп. Тофоска 2016, 2017, 2018), во овој труд предмет на интерес се други значења на префиксите.

Префиксите не функционираат како самостојни единици, па во таа смисла, при анализата на нивното значење од клучна важност е семантичката група на глаголи со кои се појавуваат. Значењето на префиксите мора да се разгледува во врска со значењето на глаголите (основите) на кои им се додаваат, односно многу е важно да се гледаат префиксот и основата како комбинација, како единство, и да не се занемари семантиката на основниот глагол во комбинацијата со префиксот.

¹ Според семантичката теорија за глаголскиот вид од Каролак, се прифаќа постоење на повеќе видски значења (инхоативност, терминативност, лимитативност, теличност, резултативност и др.), а не само на две – свршено и несвршено. (в. Каролак 2000, Tofoska 2017 итн.)

Антонимни префиксирани глаголи во македонскиот јазик

Фокусот на овој труд е на антонимијата кај префиксите во глаголските деривати и за таа цел ги разгледувам антонимните префиксни глаголски деривати во македонскиот јазик, во кои префиксите се тие кои влегуваат во антонимен однос. Антонимијата како појава е една од најинтересните парадигматски врски во лексичкиот систем на еден јазик, затоа што го покажува начинот на концептуализација на светот од страна на неговите зборувачи. Според различни научници и истражувања (и психолингвистички и асоцијативни) кои се занимавале со релациите меѓу лексемите во системот на даден јазик, најцврстата и најстабилна асоцијативна врска лексемата ја воспоставува со својот вистински антоним, ако го има (сп. Драгиќевиќ 2010: 289-290). Во таа смисла, а во контекст на темата за тенденции во зборообразувањето на глаголите во словенските јазици, сметав дека е интересно е да се разгледа антонимијата кај префиксираните глаголски деривати. Во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици, голема е групата глаголи кои спротивставеното значење го добиваат преку антонимни префикси, односно спаѓаат во истокоренските антоними. Тасевска во *Речникомѝ на анѝоними во македонскиоѝ јазик* констатира дека најбројната група кај истокоренските антоними се глаголите, на пр. *влезе-излезе, внесе-изнесе, оѝтвори-зайтвори* итн. (Тасевска 2011:5-6). Токму затоа, особен интерес на оваа анализа е кои се најчестите антонимни глаголски деривати во македонскиот јазик, од каков тип е антонимната релација меѓу нив (што е тоа што се спротивставува), со кои префикси се изразува и со кои основни глаголи се поврзуваат одделните префикси.

По анализата на регистрираните антонимни парови на префиксните глаголски деривати во македонскиот јазик во повеќе речници на македонскиот јазик: Толковниот речник на македонскиот јазик (<https://makedonski.gov.mk>), Дигиталниот речник на македонскиот јазик (<http://drmj.eu/>), Правописниот речник на македонскиот јазик (Конески, К. 1999), Речникот на антоними на Р.Тасевска (Тасевска 2011), Речникот на антоними на Е. Ниами (Ниами 2021) и повеќе монографии во кои се разгледуваат значењата на префиксите во македонскиот јазик (Конески Б. 2021, Конески К.1995 и др.), може да се утврди дека најчестите антонимни парови се образуваат со следните префикси:

- **В-/ВО-** : **ИЗ-**: *влезе-излезе, влѝта-излѝта, вѝрча-исѝрча, вѝлови-исѝлови; вовлече-извлече, внесе изнесе, се всели-се*

исели, вѣтера-исѣтера; вдише-издише, вклучи-исклучи, вкорени-искорени и др.

- **до-: од-:** *дојде-оиде, дошеџа-оидеџа, доѣрча-оидрча, доѣлива-оидлива, доскока-оидскока, доѣаѣува-оидѣаѣува, доведе-одведе, доведе-одведе, донесе-однесе, довлече-одвлече и др.*
- **за-: од-:** *заѣвори-оидвори, заклучи-оидклучи, залеѣи-одлеѣи, закачи-оидкачи, закова-оидкова, закложѣи-оидкложѣи, закойча-оидкойча, заѣѣла-оидѣѣла, заврзе-одврзе, завѣѣка-одвѣѣка, замоѣа-одмоѣа, засука-оидсука, заѣлеѣка-оидлеѣка, заѣреѣне-оидреѣне, замрзне-одмрзне, заѣлави-одѣлави, закочи-оидкочи, (се)заѣше-(се)оидѣше, се замори-се одмори и др.*
- **за-: раз-:** *завѣѣка-развѣѣка, заврзе-разврзе, замоѣа-размоѣа, заѣлеѣка-расѣлеѣка; заѣреѣне-расѣреѣне, заѣѣи-расѣѣи, замонаѣи-размонаѣи и др.*
- **на- : од-** (се_на-:се_од-) : *се научи-се одучи, се навикне-се одвикне, се налуѣи-се одлуѣи и др.*
- **на- : раз -:** *наѣовари-расѣовари, наоружи-разоружи и др.*
- **по- : од-:** *ѣокложѣи-оидкложѣи, ѣокрие-оидкрѣе, ѣомоѣне-одмоѣне и др.*
- **при- : од-:** *се ѣривикне-се одвикне, ѣривлече-одвлече (внимание), се ѣриѣаѣи-се одѣаѣи, ѣрѣѣѣѣи-оидѣѣѣѣи и др.*
- **с-/со-: раз-:** *соѣше-раѣше, сѣлеѣе-расѣлеѣе, скложѣи-раскложѣи, соедини-разедини и др.*

Како што може да се види од горниот преглед, во антонимните парови на глаголските деривати во македонскиот јазик, како појдовен/немаркиран член на парот се јавуваат глаголите со префиксите **в-** (во-), **до-**, **за-**, **на-** (се_на-), **по-**, **при-**, и **со-** (с-), на кои им се спротивставуваат деривати, главно, со само три префикси: **од-**, **из-** и **раз-**. Во однос на релациите, се забележува дека меѓу глаголските деривати антонимната релација се однесува на: сместување на некој објект во или излегување од локализаторот сфатен како тридимензионален (со префиксите **в-: из-**); доближување на некој објект до или оддалечување од локализаторот (со префиксите **до-: од-**); прицврстување на некој објект за (во/на/околу) локализаторот или одвојување на објектот од локализаторот (со префиксите **за-: од-**); создавање „целина“ од

повеќе елементи или раздвојување на целината на делови/елементи (**со- : раз-; на-: раз-** итн.).

Со оглед на тоа дека префиксот **из-** е префикс со најголем степен на граматикализација во македонскиот јазик за изразување резултативно дејство во македонскиот јазик (Тофоска 2016) и се јавува како антонимен само на префиксот **в-(во-)** со своето примарно просторно значење, овде ќе ги разгледаме префиксите **од-** и **раз-** како најчести префикси за изразување спротивно значење, односно за вршење дејство што е спротивно на појдовниот член на антонимниот пар глаголи.

Од- како антонимен на повеќе префикси

Префиксот **од-** се јавува како антонимен во однос на повеќе различни префикси, во кои, покрај основното просторно значење на оддалечување и одвојување на некој објект од некој локализатор, се јавува и со значењето на вршење дејство што е спротивно на основното. Имено, едно од значењата на префиксот *од-* во повеќе словенски јазици е ‘изразување на дејство со кое се поништува дејството на основниот глагол’ (*рече-одрече, сака-оџсака* и сл.) или ‘дејство што е спротивно на друг префиксиран глагол со истиот корен’, најчесто изразено со префиксот *за-*: *заврзе-одврзе, залейи-одлейи, закојча-ојкојча* итн., поретко со *(се)на-*: *се навикне-се одвикне, се научи-се одучи* итн. (в.Клајн 2002:264, Конески Б. 2021: 350, Конески К.1995:141, Šarić, Tchizmarova 2013, Тофоска 2018 и др.)

Префиксот **од-** се јавува како антонимен наспрема следниве префикси:

1. **од-** наспрема **до-** во дериватите во кои влегува со неговото просторно значење ‘оддалечување од некаде или од некој објект- локализатор’: *дојде-ојиде, дојрча-ојрча, долеџа-одлеџа, донесе-однесе, довлече-одвлече* и др., каде што *до-* означува ‘доаѓање, доближување до локализаторот’; во овие деривати префиксите се комбинираат главно - меѓу записки со глаголи на движење (самостојно или каузативно);
2. **од-** наспрема **при-**, во ретки примери, во кои влегува со значењето ‘оддалечување од некаде или одвојување од некој објект’, во овие деривати *при-* означува ‘приближување до (и ев. полно составување со) некој објект’: *пристиаји-ојстиаји, се прилива-се одлива, се прилепи-се одлепи*; антонимните парови со *од-* се почести кај оние деривати со преносни

значења: *ѝприсусѝвува-оѝсусѝвува*, *ѝпривлече-одвлече* (главно со именката *внимание* како објект), *се ѝпривикне- се одвикне* и др.;

3. **од-** наспрема **за-** во дериватите во кои влегува со значењето ‘одвојување на објект или дел од објект кој бил прикремен, прицврстен за друг објект (со кој претставувал некоја целина)’, како во примерите: *зайѝвори-оѝвори*, *заклучи-оѝклучи*, *закочѝча-оѝкочѝча*, *залейѝи-одлеѝи*, *закачи-оѝкачи*, *зайѝреѝне-оѝѝреѝне*, *заврзе-одврзе*, *замоѝѝа-одмоѝѝа*; но исто така и со значењето ‘престане да биде во некоја состојба’ во која влегол со дејството означено со префиксираниот дериват со *за-*, како во примерите *замрзне-одмрзне*, *се замори-се одмори*, *(се)зайѝше-(се)оѝѝше*, *се забради-се одбради* и др.;
4. **од-** наспрема **по-** во дериватите во кои влегува со значењето ‘одвојување на објект или дел од објект кој се наоѓал на горната површина на друг објект (со кој претставувал некакава „целина“): *ѝокрие-оѝѝкрие*, *ѝоклоѝи-оѝѝклоѝи*, и во антонимниот пар *ѝомоѝне-одмоѝне* со преносно значење на дејство спротивно на основното (во случајов немаркираното);
5. **од-** (*се_од-*) наспрема **на** (*се_на-*) – во дериватите во кои влегува со значењето ‘престанување на некоја состојба’: *се навикне- се одвикне*, *се научи-се одучи*, *се налуѝи-се одлуѝи* итн. Во сличен однос, почеток и крај на некоја состојба, *од-* влегува и со префиксот *в-* во глаголскиот пар: *се вљуби-се одљуби*: ‘почне да чувствува љубов/да љуби неког’ наспрема ‘престане да чувствува љубов кон неког’ (исто значење на почеток на состојбата со овој основен глагол во македонски може да се изрази и со префиксот *за-*: *се заљуби-се одљуби*).

РАЗ- како антонимен на повеќе префикси

Префиксот **раз-** е единствен префикс чие потекло е од прилог, тоа е старословенскиот прилог **orz*, чие значење според Скок е ‘во различен правец, различна насока, одделно, одвоено’ (сп. Андријеска 2018: 68-69). И *раз-*, како и другите префикси, уште во црковнословенскиот јазик се реализира со повеќе значења, главно со преобразување на првичното, просторно значење во сè поголема

насока на апстракција (Андријевска: 69). Според Андријевска, интегрална семантичка компонента на *раз-* е присуството на некаков вид дисперзија на дејството, што се изразува во сите глаголи со кои се поврзува и тоа ги поврзува сите одделни значења на повеќезначниот префикс. Во тесна врска со конкретното просторно значење е употребата на *раз-* за означување дејство спротивно на основниот глагол или на друг префиксиран глагол со истатата основа, односно ‘насочување на дејството во обратна насока од претходното дејство’. Според хипотезата на Куртева, развојот на ова значење се заснова на семантичката блискост со насоченоста на дејството нанадвор и настрана, кое, всушност, се совпаѓа со извршувањето на дејството во спротивна насока (сп. Андријеска 2018: 77). Појавата на истокоренска антонимија во примери на глаголи со префиксот *раз-* е регистрирана уште во текстовите на црковнословенски јазик од македонска редакција, но е доста ограничена (ibid. 77). И блискозначноста на *ог-* и *раз-* во значењето ‘насочување на дејството во обратна насока од претходното дејство’ се забележува уште во најстарите текстови, а тоа е регистрирано и во паралелна употреба на различно префиксираните глаголи на исто библиско место во различни ракописи. (ibid. 77)

Во современиот македонски јазик префиксот **раз-** се јавува како антонимен наспрема следниве префикси:

1. **раз-** наспрема **за-** со значењето ‘отстранување на објект кој бил прикремен за друг објект или обвиткан околу него’, кога дејството е повеќекратно и/или се врши на повеќе страни: *завиџка-развиџка, заврзе-разврзе*; но и со преносното значење ‘престане да биде во некоја состојба’ и целосно ослободување од обврските што произлегувале од таа состојба, во која влегол со дејството означено со префиксираниот дериват со *за-*, како во примерите *се зайоџи-се расџоџи, се замонаши- се размонаши* и сл.
2. **раз-** наспрема **на-** со значењето ‘отстранување на нешто (повеќе работи) од некој објект’, кога дејството е повеќекратно, како во примерите *наџовари- расџовари, наоружџи- разоружџи* и сл.
3. **раз-** наспрема **с-/со-** со значењето ‘растурање на некоја претходно образуванa целина’ со повеќекратно дејство што се врши на повеќе страни, а чие образување е резултат на дејство што подразбирало составување од повеќе

делови/елементи, изразено преку дериватот добиен со префиксот *со-*, како во примерите *сошије-рашије*, *сїлейїе-расїлейїе*, *свиїїка-развиїїка*, *склоїїи-расклоїїи* и сл.; слично е и во парот *соедини-разедини*, кој е блискозначен со парот во кој појдовното значење на создавање целина е изразено со префиксот *об-*: *обедини-разедини*;

Споредба со други словенски јазици (српски и полски јазик)

Продуктивноста на префиксите во македонскиот јазик, а и во другите словенски јазици е зголемена во однос на таа што ја имале во старословенскиот јазик. Иако развиле голем број нови значења, обично тие ги задржале и значењата што ги имале во старословенскиот (за македонски в. Угринова 1960). Со оглед на тоа што во антонимен однос влегуваат, пред сè, дериватите во кои се изразени просторните значења на префиксите, а тие се најстарите и најчесто зачувани значења во сите словенски јазици (сп. Пјанка 1997), претпоставка е дека ситуацијата со антонимните деривати е слична и во другите словенски јазици. За таа цел, овде решив накратко да ги споредам македонските антонимни префиксни деривати со еквивалентите во српскиот и во полскиот јазик.

Основните просторни значења на префиксите што се реализираат пред сè со глаголи што означуваат самостојно или каузативно движење влегуваат во антонимен однос на различна управеност на дејството (движењето) и во другите словенски јазици. Така, антонимни парови на префиксирани глаголи што означуваат ‘влегување или преместување на субјектот/објектот во внатрешноста на некој простор’ наспрема ‘излегување или преместување на субјектот/објектот од внатрешноста на некој простор нанадвор’ се изразуваат со префиксите **во-**: **из²-** во македонскиот јазик, и со соодветните префикси **у-**: **из-** во српскиот јазик, а со **w-**: **wу-** во полскиот јазик.

Додека и во македонскиот и во српскиот јазик како антонимен на **в-/во-** и **у-** се јавува префиксот **из-**, полскиот јазик презел друг префикс од старословенскиот јазик за изразување антонимно

² Со истото значење како на **в-/во-** се јавува ретко и префиксот **у-**, и соодветно парот (**у-**: **из-**), на пр. *увезе-извезе*, *ушовари-исшовари* и сл.. Овој префикс во македонскиот јазик е, главно, заменет со **во-** и е одамна непродуктивен (сп. Угринова-Скаловска 1960).

значење на префиксот *и-*, тоа е префиксот *иу-*. Овој префикс, кој потекнува од префиксот *оу-* од старословенскиот јазик, според Слоњски, имал значење блиско до значењето на предлогот *оӣ*, имено ‘оддалечување од некого, одделување на нешто од некаква средина или целина’, пр. *оујехати* со значење ‘отиде’, *оубежати* – ‘избега’ итн. (сп. Андријевска 2018: 126). Во полскиот јазик еквиваленти на македонските *излезе*, *излеџа*, *избеџа*, *изнесе*, *исклучи* и сл. се дериватите со префиксот *иу-* и соодветната основа: *wyjsć*, *wylecić*, *wybiec*, *wynieść*, *włączyć* итн.

Табела 1. Префиксирани глаголи со **во-**: **из-** во македонски наспрема еквивалентите со *у-* и *из-* во српски и *w-* и *wу-* во полски јазик

македонски	српски	Полски
в-/ во: из-	у- : из-	w- : wу-
влезе-излезе влета-излета втрча-истрча внесе-изнесе вовлече-извлече вдише-издише вклучи-исклучи	ући-изићи улетети-излетети утрчати-истрчати унети-изнети увући-извући удисати-издисати укључити-искључити	wejsć-wyjsć wlecić-wylecić wbiec-wybiec wnieść-wynieść wciągnąć-wyciągnąć wdychać-wydychać włączyć-wyłączyć

Наспрема целосната паралела на примерите со *го-* и *ог-* во македонскиот и во српскиот јазик, во полски на *до-* му конкурира синонимниот префикс *przy-*, со извесно диференцирање дека доаѓањето некаде како неутрална релација се изразува со *przy-*, а доколку се нагласува локализаторот до кој завршува движењето, се употребува **do-**.

Табела 2. Префиксирани глаголи со до-: од- во македонски, српски и полски јазик

македонски	српски	Полски	
до- : од-	до- : од-	do-: od-	przy-: od-
дојде-отиде дотрча-оттрча долета-одлета доведе-одведе довезе-одвезе донесе-однесе довлече- одвлече	доћи-отићи дотрчати- отрчати долетети- одлетети довести ¹ - одвести ¹ довести ² - одвести ² донети-однети довући-одвући	dojść-odejść dojechać-odjechać doprowadzić- odprowadzić dowieźć-odwieźć donieść-odnieść dowlec-odwlec	przyjść-odejść przyjechać- odjechać (przyjechać- wyjechać) przywieźć-odwieźć przynieść-odnieść

Најголеми разлики меѓу разгледуваните јазици има во антонимните парови со префиксите **за-** и **од-**. Истиот однос е задржан во трите јазици во паровите *зайвори-оџвори*, *заклучи-оџклучи*, *закочча-оџкојча*, но во полскиот јазик, иако префиксите се исти, коренот е различен во парот *za-mknąć* : *ot-worzyć* (*зайвори-оџвори*). Друга разлика е тоа што во полски овој пар се употребува и како еквивалентен на *заклучи-оџклучи* (не постои еквивалент со коренот *клуч-*). Во полскиот јазик не функционира ниту антонимниот пар *залейи-оглеји*, во кој појдовниот член на парот би го имал значењето ‘прицврсти нешто некаде (за/на/во некој објект) користејќи лепак’, како на пр. *Залейи слики во албум, йлакаји на суд* и сл., туку спротивните дејства се изразуваат со префиксирани глаголи од различни основи *przkleić- odlepić*. Постои и глаголот *zalepić* но тој се употребува со други значења. Разлики се јавуваат и кај преносните значења на дериватите, па така во македонски некој може да *се зайише* на или да *се оџише* од факултет (антонимен пар се префиксите *за-:од-*), во српски може *уџисаји се* на неком факултету (иако честа е и другата рекција *уџисаји неки факултеји*) и *исџисаји се* са неког факултета (антонимен пар се префиксите *у-:из-*), а на полски како еквиваленти се јавуваат глаголите *zapisać się na studia/universytet/kierunek* и *wypisać się z studia/universytecie/kierunku* (антонимен пар се префиксите *за-: wy-*

, т.е. *за-*: *из-*)³. Постојат и други разлики во одделните подзначења на глаголите префиксирани со *за-* и *ог-*, за чие прецизно набројување и толкување е потребна попофатна и детална анализа.

Табела 3. Префиксирани глаголи со *за-* и *од-* во македонски, српски и полски јазик

македонски	српски	Полски
за-: од-(от-)	за- : од-(от-)	za- : od-
затвори-отвори заклучи-отклучи закопча-откопча заврзе-одврзе замота-одмота завитка-одвитка залепи-одлепи закачи-откачи заврти-одврти замрзне-одмрзне закаже-откаже се запише-се отпише	затворити-отворити закључити- откључити закопчати-откопчати завезати-одвезати замотати-одмотати завити-одвити залепити-одлепити закачити-откачити / замрзнати-одмрзнати заказати-отказати <i>уџисаџи се-исџисаџи</i> <i>се</i>	zamknąć-otworzyć / zapiąć-odpiąć zawiązać-odwizać / zawinać-odwinąć / <i>(przykleić-odlepić)</i> / <i>(powiesić-zdjąć)</i> zakreślić-odkreślić zamarznąć-odmarznąć / <i>(umówić-odwołać)</i> <u>zapisać się-wypisać się</u>

Заклучни согледувања

Може да се заклучи дека во македонскиот јазик во антонимен однос најчесто влегуваат префиксите со своите примарни просторни значења, и тоа оние кои се наоѓаат во т.н. векторски однос на спротивставеност. Главно, тие значења се поврзани со **преместување** во просторот во однос на некој локализатор: 1. приближување наспрема оддалечување од локализаторот (**до-:од-** и **при-: од-**): *доџрча-оџџрча*, *долеџа-оглеџа*, *џрисџаџи-оџсџаџи* итн.; и 2. влегување во или излегување од некое место, сместување во или вадење на некој објект *ог* некој локализатор (со префиксите **в-: из-**): *влезе-излезе*, *влеџа-излеџа*, *внесе-изнесе* итн.

³ Во полскиот јазик, концептуализацијата е поинаква, па запишувањето на некој факултет почесто се изразува како *dostać się na studia na jakieś uczelnie*, додека „испишувањето“ се изразува како напуштање на односно откажување од студиите, како на пр. *opuszczyć, rzucić studia/ uniwersytet* и сл.

Соодветно, овие префикси најчесто се поврзуваат со глаголите на движење (самостојно или каузативно). Особено чести се и префиксираните глаголи што означуваат **прикрепување** за или **одвојување од** некој локализатор или прикрепување на два дела од некоја целина еден за друг или одвојување на два дела од некоја целина (со што може да се врши отворање или затворање) **за-: од-: зайвори-ојвори, закојча-ојкојча, закачи-ојкачи** итн. Иако помалку на број, треба да се споменат и дериватите со антонимниот префиксен пар **с- (со-) : раз-**, со кои се именува **создавање целина** од повеќе елементи или **раздвојување на целината** на делови/елементи/, односно нејзино растурање: *сјлѝе-расјлѝе, сошше-рашше, склоји-расклоји* итн. Иако **од-** е префиксот чие доминантно значење е одвојување на делови, и е најчест за означување спротивно дејство, префиксот **раз-** е блискозначен со него за изразување на ова значење, ако целта е да се нагласи дека раздвојувањето на делови подразбира повеќекратно дејство или дејство што се врши на повеќе страни: *завијка-одвијка* наспрема *завијка-развијка, замойа-одмойа* наспрема *замойа-размойа* итн.

Слична е ситуацијата и во други словенски јазици (овде споредени со македонскиот се српскиот и полскиот јазик), што е очекувано, ако знаеме дека најстарите значења на префиксите – просторните, се тие што обично се зачувани од наследената состојба од старословенскиот јазик, а токму тие се оние што влегуваат во антонимен однос. Секако, меѓу јазиците постојат и разлики, особено во изборот на блискозначните префикси за примарни во антонимниот пар, а поголеми разлики може да има во дериватите со преносно значење.

Литература

- Андријевска, Н. (2018). *Прилози за македонската глаголна префиксација* (традиција и континуитет). Скопје: МИ-АН.
- Дигитален речник на македонскиот јазик. Достапно на: <http://drmj.eu/>
- Драгићевић, Р. (2010). *Лексикологија српског језика*. Београд
- Каролак, Станислав. 2000: „За семантиката на видот“ во: *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. Slavica meridionalis 3*, pp. 15-83.

- Клајн И. (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Део 1, Слањање и њрефисација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Конески, Б. (2021). *Грамаџика на македонскиот љитературен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Конески, К. (1995). *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Конески, К. (1999). *Правоицен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Македонско-полски и полско-македонски речник. Достапно на: <https://www.recnik.net.mk/>
- Ниами, Е. (2021). *Речник на анионимиие во македонскиот јазик*. Скопје МИ-АН.
- Пјанка Вл. (1997). „Глаголскиот префикс *на-* во македонскиот и во полскиот јазик“ во *Зборник во чест на Раџмила Угринова-Скаловска љо љовод седумдесетгодишнината*, Филолошки факултет, УКИМ Скопје, 227-236.
- Тасевска, Р. (2011). *Анионимиие во македонскиот јазик (со руски еквивалентии)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ
- Толковен речник на македонскиот јазик. Достапно на: <https://makedonski.gov.mk/>
- Тофоска, Ст. (2016). За значењата на префиксот *из-* во современиот македонски јазик“. *Зборник во чест на љроф. г-р Раџмила Угринова-Скаловска љо љовод 90-годишнината од раѓањето*, Скопје: УКИМ, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 261-275.
- Тофоска, Ст. (2017). „Функцијата на префиксите во определување на видското значење на глаголите во македонскиот јазик“. In: *Balkanistica 30:2* (2017), The University of Mississippi Printing Services of University (Oxford) Mississippi, USA, 351-372.
- Тофоска, Ст. (2018). „Семантичка деривација кај префиксите во македонскиот јазик“ во *Рефератии на македонскиите славистии на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 65-80.
- Тофоска, Ст. (2022). „Префиксните зборобразувачки модели на глаголите на движење во македонскиот јазик“. *Јужнословенски филолоџ*, књ. LXXVIII, св. 2, Београд: 517-529.
- Угринова-Скаловска Р. (1960): Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Dickey St. (2012): "Orphan prefixes and the grammaticalization of aspect in South Slavic". *Jezikoslovlje* 2012, 71-105.
- Karolak, S. (1996): "O semantyce aspektu. (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinucciego i L. Gebert 'Semantyka aspektu czasownikowego')". *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* LII, ss. 9-56.
- Silić J., Pranjković I. (2005): *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb 2005
- Šarić Lj. (2011). Prefiksi kao sredstvo prefektivizacije: semantički prazne jedinice, *Fluminensia* god.23 (2011), br.2, 7-20.
- Šarić Ljiljana, Tchizmarova Ivelina. (2013). "Space and metaphor in verbs prefixed with od-/ot- 'from' in Bosnian/Croatian/Serbian and Bulgarian". In: *Space in South Slavic, Oslo Studies in Language* 5 (1), 2013.7-33
- Wielki słownik języka polskiego*. Достапно на: <https://wsjp.pl/>
- Wierzbicka A. (1967). "On The Semantics Of Verbal Aspect In Polish" [In] *To Honour Roman Jakobson, Essays On The Occasion Of His Seventieth Birthday*, Mouton 1967, Hag-Paris, Volume 3, P.2231-2249

Branko Tošović, emeritus
Karl-Franzens-Universität Graz
Institut für Slawistik
branko.tosovic@uni-graz.at

GENERATORSKA DERIVACIJA SLOVENSКИH KRIOLSKИH GLAGOLA

Abstract: The artificial generation of Slovenian verbs (based on Serbian, Russian and Macedonian) was chosen as the subject of the research, and for the designation of cold (which denote coldness in nature and man, in the real and figurative sense). The name generator-derivation comes from the means that are applied – generators (artificial intelligence, programs, algorithms, systems, etc.) that automatically produce texts. It represents a part of generator-linguistics, which deals with the research of automatic learning of language units and their functioning in the text. It is a new and unexplored area and a significant novelty – the use of artificial intelligence in the creation of words. The goal of the research is to determine the possibility of generators to form verb cryolemes (the natural derivation of this type of lexeme is reduced to limited individual neologization, primarily for the purpose of creating expressiveness).

Key words: verb, Kriol verb, cold, Slovenian languages, derivation, natural derivation, artificial derivation, generator word formation, artificial intelligence

Za predmet istraživanja izabrano je vještačko generisanje glagola slovenskih jezika (na građi srpskog, ruskog i makedonskog), i to kriolskih (koji označavaju hladnoću u prirodi i čovjeku, u pravom i prenesenom značenju). Naziv generatorska derivacija dolazi od sredstva koje se primjenjuje – od generatora (vještačke inteligencije, programa, algoritma, ustrojstva i sl.) kojima se automatski proizvode tekstovi. Ona predstavlja dio generatorske lingvistike, koja se bavi istraživanjem automatskog obrazovanja jezičkih jedinica i njihovog funkcionisanja u tekstu. Radi se o novoj i neistraženoj oblasti te značajnoj novini – korišćenju vještačke inteligencije u tvorbi riječi. Cilj istraživanja sastoji se u utvrđivanju mogućnosti generatora da obrazuju glagolske krioleme (prirodna derivacije te vrste leksema svedena je na ograničenu individualnu neologizaciju, prije svega radi stvaranja).

Prirodno nastali kriolski glagoli čine gotovo zatvorenu tvorbenu kategoriju, koja daje malo mogućnosti za širenje i popunjavanje novim jedinicama (**a**) pošto se glagolska nominacija hladnoće nalazi skoro potpuno u konzervisanom stanju, (**b**) nema novih kriolskih proseca, radnji i stanja koji bi tražili neologizaciju, (**c**) čovjek se sa hladnoćom

odavno susretao, pa je tokom dugog perioda postojanja razvio širok i neophodan (samodovoljan) nominacioni kriolski sistem, koji se bitno ne mijenja i vjerovatno se ni u budućnosti neće suštinski inovirati. Generisane glagolske izvedenice mogu biti kriolske i polukriolske. Kriolske se obrazuju od riječi koje imaju kriolski korijen tipa **hlad-**: *hladiti*, **led-**: *lediti*. Polukriolske su one koje nastaju od nekriolske riječi i samo u određenom kontekstu izražavaju kriolizam [npr. **pad-**: *padati* (*pada snijeg*), a u drugim slučajevima ukazuju na nekriolizam, npr. *padati sa stola na pod*].

Svaki slovenski jezik razvio je odgovarajući sistem glagolskih kriolema, korelativan klimi u kojoj se nalazi. Jezici sjevernije od ekvatora i bliži sjevernom polu imaju šira i kompleksnija tvorbeno kriolska gnijezda u odnosu na jezike u toplim dijelovima Zemlje. Od svih slovenskih jezika ruski najviše ima krioderivatema, a južnoslovenski jezici, kao što je srpski i makedonski, ne pokrivaju tako hladna područja kao što je Sibir i Daleki Sjever, pa imaju manji, uži sistem glagolskih kriolema. Osim toga, južnoslovenska kriolingvistika nije se toliko duboko i široko bavila hladnoćom kao ruska, što otežava međujezičko poređenje.

U analizi se polazi od toga da postoje dvije vrste derivacije: a) prirodna i vještačka. Prirodna derivacija nastaje (**a**) kada čovjek proizvodi glagole kojima želi da označi da je nekome, negdje i u nečemu hladno – to može biti proces (rijeka se *ledi*), radnja (snijeg *pada*), stanje (snijeg se *topi*), zbivanje (ptice *zimuju* u gnijezdu), odnos u prirodi (vjetar *hladi* vazduh) ili među ljudi (*hladno* je dočekan na prijemu), (**b**) kada se kriolska derivatema koristi u prenesenom, figurativnom, metaforičkom (ekspresivnom i neekspresivnom) značenju (treba *ohladiti* usijane glave, od zločina *se misao ledi*).

Među slovenskim jezicima ruski se nalazi na najsirovijem kriolskom prostoru, pa stoga ima i najširi sistem glagolskih kriolema obrazovanih od korijena kao što su **студ-** / **стуж-**: *студить(ся)*, *стыть*, *студиться*, *студенеть*, *застуденеть* / *застуденевать*, *студениться*, *выстудить(ся)* / *выстуживать(ся)*, *выстужаться* / *выстуживаться*, *выстужать(ся)* / *выстуживать(ся)*, *достудить*, *застудить(ся)* / *застуживать(ся)*, *настудить(ся)* / *настуживать(ся)*, *остудить(ся)* / *остужать(ся)* / *остуживать(ся)*, *поостудить*, *отостудить(ся)* / *отстуживать(ся)*, *перестудить* / *перестуживать(ся)*, *перестужать(ся)*, **мороз-**: *морозить(ся)*, *вморозить(ся)*, *заморозить(ся)* / *замораживать(ся)*, *изморозить*, *наморозить(ся)*,

обморозить(ся) / обмораживать(ся), отморозить(ся) / отмораживать(ся), переморозить(ся), подморозить / подмораживать, приморозить / примораживать, разморозить / размораживать(ся), **мёрз-** (64): мёрзнуть, вмёрзнуть, вымерзнуть / вымерзать, замёрзнуть / замерзать, замерзающий (прич.-прил.), измёрзнуть, намёрзнуть(ся) / намерзать, обмёрзнуть / обмерзать, перемёрзнуть / перемерзать, подмёрзнуть / подмерзать, примёрзнуть / примерзать, промёрзнуть / промерзать, смёрзнуть(ся) / смерзать(сям), смёрзшийся (прич.-прил.), **холод-**: холод, холоднётъ, похолоднётъ, холодать, похолодать, холодеть, охладеть, похолодеть, холодиться, выхолодить, выхоложивать, холодить, находить, охладить **перехолодить**, **расхолодить**, **расхоложивать**, захолодать, **лед-**: леденеть, леденеть / оледеневать, обледенеть / обледеневать, поледенеть, подледенеть, леденить, леденящий (pridj.-partic.), заледенить, оледенить, оледенение, обледенить, **зим-**: озимизировать(ся), зимовать, зимующий (pridj.-partic.), вызимовать, дозимовать, зазимовать, отзимовать, перезимовать / перезимовывать, позимовать, прозимовать, **зяб-**: зябнуть, зябнуться, вызябнуть / вызябать, зязябнуть, иззябнуть, назябнуть, озябнуть, перезябнуть, позябнуть, прозябнуть / прозябать, озноблять, познобить / познабливать, прознобить, **зноб-**: знобиться, вызнобить(ся), зазнобить, ознобить. U polukrioleme spadaju glagoli motivisani polukriolskim korijenom **ме(с)т-**: мести, местись, метелить, замести / заметать(ся), намести / наметать(ся) / намётывать(ся), обмести / обметать(ся), отмести / отметать(ся), перемести / переметать(ся), помести / пометать(ся), подмести / подметать(ся), примести / приметать(ся), промести, / прометать(ся), проместь, разместить / разметать(ся), смести / сметать(ся), умести / уметать(ся), ***дрож-**: дрожать, дрогнуть, вздрагивать, задрожать, издрожать, надрожать(ся), передрожать, подрожать / подрагивать, подрагивающий (pridj.-partic.), ***вихр-**: вихрять, вихриться, взвихрять(ся), завихриться, ***коче-**: коченеть, коченить, закоченеть, окоченеть, окоченевать, окоченевший (pridj.-partic.), ***порош-** (u značenju 'засыпать снегом'): порошить, запорошить(ся) / запорашивать(ся), запорашивание, напорошить, припорошить(ся) / припорашиваться, ***непогод-**: занепогодить, ***ненастн-**: заненастить, разненаститься, **иней-**: индеветь, заиндеветь, обындеветь, ***минус-**: минусовать. Od nekih imenica

kriolskog karaktera nema u standardnom ruskom glagolskih izvedenica (zbog derivacione blokade): **вьюг-** / **вьюж-**, **декабр-**, **метел-**, **ноябр-**, **сентябр-**, **сугроб-**, **феврал-**, **январ-**, ***бур-**, ***весн-**, ***ветер-** / **ветр-**, ***вихр-**, ***гроз-**, ***март-**, ***нул-**, ***октябр-**, ***осен-**, ***свеж-**, ***север-**, ***сыр-**, ***ураган-** i dr.

Srpski jezik razvio je samodovoljan sistem glagolskih kriolema (sistem koji pokriva potrebe toga jezika za izražavanje hladnoće u datim klimatskim uslovima) nastalih od **(I)** od kriolskog korijena **hlad-**: *hladiti*: *zahladiti* / *zahlađivati*, *ohladiti* / *ohlađivati (se)*, *nahladiti* / *nahlađivati (se)*, *prehladiti* / *prehlađivati (se)*, *ishladiti* / *ishlađivati (se)*, *rashladiti* / *rashlađivati (se)*, *biti* / *postati* / *postajati hladan*, **mr(a)z-**: *mrznuti (se)*, *smrznuti (se)* / *smrzavati (se)*, *zamrznuti (se)* / *zamrzavati (se)*, *odmrznuti (se)* / *odmrzavati (se)*, *promrznuti* / *promrzavati (se)*, *podmrznuti* / *podmrzavati*, *mraziti*, *stegnuti* / *stezati mraz*, **zeb-**: *zepsti – nazepsti*, *ozepsti*, *prozepsti*, *zapepsti*, **led-**: *ledeniti*, *lediti (se)*, *slediti (se)* / *sleđivati (se)*, *zalediti (se)* / *zaleđivati (se)*, *odlediti (se)* / *odleđivati (se)*, *biti* / *postati* / *postajati leden*, **stud-**: *zastud(j)eti* / *zastuđivati*, *studiti*, *ostuditi* / *ostudeniti*, *biti* / *postati* / *postajati studen*, **zim-**: *zimovati*, *prežimiti*, *zazimiti*, *biti/postati studen*, *biti* / *postati* / *postajati zimomorán*, **(III)** od polukriolskog korijena **(a) cvokot-**: *(za)cvokotati (od studeni, hladnoće, mraza)*, **drht-**: *drhtati – zadržati, podrhtati* / *podrhtavati*, *drhturiti*, ***tres(t)**: *tresti se od hladnoće* / *studeni*, **koč-**: *(u)kočiti se od studeni*, **(b) *sv(j)jež-**: *osv(je)žiti (se)* / *osv(j)ežavati (se)*, **steg/ž-**: *stegnuti/stezati mraz*, **jak-/jač-**: *jačati mraz, studen, hladnoća*, ***v(j)et/a/r-** *v(j)etriti*, ***vlag-** / **vlaž-**: *(o)vlažiti (se)*, ***mest-**: *mesti, zamesti* / *zametati, izmesti* / *izmetati, namesti* / *nametati, odmesti* / *odmetati, pomesti* / *pometati. smesti* / *smemati sn(ij)eg*, **kamen-**: *(o)kameniti se od hladnoće, studeni*, ***umr-**: *umrijeti* / *umirati od hladnoće, studeni*, ***hvat-**: *hvatati se mraz, studen, hladnoća*, *inje* i dr.

Makedonski jezik ima sličan sistem kriolskih glagola: *вконачува од сѝуд, воздржува од сѝудоѝ, се воздржува од сѝудоѝ, доби смрзнаѝини, дрво сѝанав, се зазими, залаги* / *залагува, замрзне* / *замрзнува, засѝуде, зѝрчи* / *се зѝрчува од сѝуд, здрви (се здрви [од сѝрав])*, *семне, издржува сѝуд/зима, изсемне* / *изсемнува, излагѝ* / *излагува (се излагѝ* / *излагува)*, *измрзне* / *измрзнува, лаги* / *се лаги, исѝине (исѝина ли кафеѝо?)*, *камен сѝанав, кочан сѝанав, лаги (се лаги)*, *мразоѝ се засѝува, мразоѝ се сѝеѝа, мрзне* / *се мрзне, насѝаѝи ѝосѝудено време, одмрзне* / *одмрзнува* / *се одмрзне* / *одмрзнува)*, *се здрви, се окамени, се ѝрелаги, се скамени, олаги* / *се олаги, ѝокрие со мраз* / *се ѝокрие со мраз, ѝоѝсѝудѝи, ѝосѝудѝи,*

īрезими / се īрезими (осīане, īроведе некаде зима), īремрзне, īрисīуди, īромрзне, разлади / се разлади, скочани / се скочани, скочанува од сīуд / се скочанува од сīуд, смрзне / смрзнува / се смрзне / смрзнува, сīана / сīанува ладен / ладно, īосīудено, сīане / сīанува сīуден, сīиīна мраз, сīиēна зима, сīиине, сīиисна зима, се сīуиїка од сīуд, īресе īреска, се īресе од сīуд, умре / умира од сīуд / се умира од сīуд, фака īреска, фаиї / фака зима, сīуд / sl.

Vještačka derivacija nastaje kada generator (program, algoritam, ustrojstvo, robot) preuzima funkciju čovjeka i (I) paradigmatski vještački proizvodi glagole ili (II) sintagmatki ulančava vještački stvorene kovanice. Sada se rađa nova disciplina – generatorska lingvistika koja se bavi automatskom proizvodnjom i upotrebom jezičkih jedinica (v.: Tošović 2018^a), a u njenome okviru generatorska derivatologija, koja pokriva automatsko generisanje i funkcionisanje derivacionih modela, sredstava i jedinica (v. Tošović 2021).¹

Vještačko generisanje kriolskih glagola dolazi kao rezultat različitih intencija. Jedna je utilitarna: 1) da se poboljša, pojača ili potencira komunikaciju, da se olakša prenošenje i razmjena informacija, 2) da se čovjek zamijeni tamo gdje se može automatizovati proces opštenja. Druga je perlokutivna: da se stvaranjem novih kriolskih glagola ili njihovom automatskom upotrebom postigne efekat neočekivanosti, originalnosti, svježine. Treća je ludistička: da se generisani glagol upotrijebi kao sredstvo jezičke igre.

Da bismo utvrdili kakve i kolike tvorbene mogućnosti nudi vještačka inteligencija i šta može da ponudi na planu obrazovanja novih glagolskih kriolema, komunicirali smo u proljeće 2023. sa ChatGPT (verzija 4.0). Na osnovu toga vitruelnog dijaloga i dobijenih rezultata sastavili smo spisak glagolskih kriolema koje je ova vještačka inteligencija generisala za ruski, srpski i makedonski jezik. Pokazalo se da se ti glagoli mogu svrstati u dvije grupe: 1. glagoli vještački stvoreni od naziva godišnjih doba (hladnih, poluhladnih ili pretežno hladnih), 2. glagoli vještački stvoreni za nazive kriolskih ili polukriolskih pojava u prirodi. U nekim slučajevima vještačka inteligencija sama je upozorila na to da novostvoreni glagoli već postoje, i to samo uz ruske primjere za prvo od dva ili više značenja: *зима – зимовать* (1. [слово] уже существует, означает проводить время в зимних условиях; *гроза – грозить* (1. [слово] уже существует, но может быть интерпретировано как ‘вызывать грозу’; *заморозки –*

¹ O tvorenici *мартобря* v.: Тошович 2022.

1. **замораживать** (1. [слово] уже существует, подвергать воздействию низких температур; *мороз* – **морозить** (1. [слово] уже существует, делать что-либо морозным или холодным. U ostalim slučajevima generator proizvodi glagole koji nisu registrovani u rječnicima standardnog jezika. Uz samo jedan generisani glagol dodaje se informacija o tome da se, iako on postoji u književnim jeziku, može tumačiti na novi način: *гроза* – **грозить** (1. [слово] уже существует, но может быть интерпретировано как ‘вызывать грозу’.

U generisanju kriolskih glagola vještačka inteligencija predlaže više značenja, ali najviše nudi za ruski jezik – za glagol **ноябрить** stvorena je najšira polisemija sa šest značenja: **ноябрить** (1. вести себя так, как в ноябре; 2. быть хмурым и прохладным; 3. быть унылым и хмурым как ноябрь, 4. создавать настроение поздней осени; 5. проводить время в ноябре; 6. переживание ноября). Slijede dva glagola sa pet značenja: **зимовать** (1. [слово] уже существует, означает проводить время в зимних условиях; 2. пусть это будет ‘подготавливаться к зиме’ [семантическая деривация]; 3. встречать или создавать атмосферу зимы; 4. проводить зиму в определенном месте; 5. проводить время в зимний период) i **октябрить** (1. вести себя так, как в октябре; 2. быть осенним; 3. вводить в атмосферу осени или создавать октябрьское настроение; 4. проводить время в октябре; 5. переживание октября). Tri glagola imaju četiri značenja: **январить** (1. вести себя так, как в январе; 2. быть самым холодным месяцем; 3. переживание января, например, *Как ты январить?*; 4. проводить время в январе), **февральить** (1. вести себя так, как в феврале; 2. быть холодным и морозным; 3. проводить время в февральском морозе или бездельничать; 4. переживание февраля) i **сентябрить** (1. вести себя так, как в сентябре; 2. быть прохладным и началом осени; 3. проводить время в сентябре; 4. переживание сентября).

Makedonski generisani glagoli nude najviše četiri značenja: **ноемврира** (1. се води според ноември; 2. создава ноемврска атмосфера; 3. воведува атмосфера на ноември или се приготвува за ноември, 4. се приготвува за зимата или ужива во доцната есен). Slijede glagoli sa tri značenja: **зимува** (1. се приспособува или се води според зимата; создава атмосфера на зима; 2. се подготвува за зима или создава зимска атмосфера; 3. се приготвува за зимата или се однесува зимски), **есенува** (1. создава есенска атмосфера или преминува во есен; 2. преоѓа во есен или создава есенска атмосфера; 3. преоѓа во есенски режим или ужива во есенските бои), **йролейтува**

(1. создава пролетна атмосфера или преминува во пролет; 2. дочекува или создава пролетна атмосфера; 3. се радува на пролетните денови или ги приготвува), *марѿува* (1. создава мартовска атмосфера; 2. го дочекува март или создава мартовска атмосфера, 3. се радува на почетокот на пролетта или го подготвува), *сејѿтемврира* (1. создава септемврска атмосфера, 2. означува премин во есенска атмосфера; 3. ужива во раната есен или ја пречекува), *декемврира* (1. создава декемврска атмосфера; 2. го дочекува крај на годината или создава декемвриска атмосфера; 3. го дочекува крајот на годината или се однесува декемвриски), *невремува* (1. влијае како лошо време или предизвикува таква атмосфера; 2. изложува на невреме или предизвикува невреме; 3. предизвикува лошо време или се изложува на него), *северува* (1. насочува или води кон север; 2. движи кон север или изложува на северни услови; 3. се движи се кон север или се изложува на северни услови), *урајанува* (1. влијае или предизвикува ураган; 2. создава или изложува на ураган, 3. предизвикува ураган или се однесува како него), *нулира* (1. поништува или доведува до ниво на нула; 2. враќа или донесува нешто до нула; 3. смалува нешто до нула или го ресетира).

Za srpski jezik generisani su glagoli sa najviše tri značenja: *zimovati* (1. uvoditi atmosferu zime ili se ponašati zimski; 2. unositi atmosferu zime ili dočekivati zimu; 3. unositi atmosferu zime ili prilagoditi se zimskim uslovima), *januariti* (1. dočekivati novu godinu ili unositi januarsku atmosferu; 2. prelaziti u novogodišnje raspoloženje ili unositi duh januara; 3. uvoditi novogodišnju atmosferu), *februariti* / *veljačiti* (1. unositi os(j)ećaj² februara / veljače; 2. unositi atmosferu veljače ili prelaziti u predprol(j)eće; 3. uvoditi atmosferu kraja zime), *martovati* / *ožujkovati* (1. unositi atmosferu marta ili prelaziti u rano prol(j)eće; 2. unositi os(j)ećaj marta ili ožujka; 3. uvoditi atmosferu ranog prol(j)eća), *decembariti* (1. dočekivati kraj godine ili uvoditi decembarsku atmosferu; 2. unositi atmosferu decembra ili dočekivati kraj godine; 3. unositi duh decembra ili postaviti u zimsko raspoloženje), *olujavati* (1. izazivati oluju ili doživljavati olujno vr(ij)eme; 2. izazvati oluju ili biti obavijen olujnom atmosferom; 3. izazvati oluju ili se ponašati slično oluji), *uraganiti* (1. izazivati snažne v(j)etrove ili

² U komunikaciji sa ChatGPT odgovori dobijeni na pitanja koja sadrže ekavizme ne razlikuju se od onih sa ijekavizmima, pa stoga navodimo istovremeno ekavski i ijekavski oblik, ali razdvojeno kosom crtom.

doživljavati uragansku snagu; 2. izazvati uragan ili biti obavljen uraganskim v(j)etrom; 3. izazvati uragan ili se ponašati slično uraganu).

Od četiri godišnja doba samo jedno od njih (i to izrazito kriolsko) – zima ima u prirodnoj derivaciji odgovarajući glagol: *зима – зимовать*, *zima – zimovati*, *зима – зимува*, ali vještačka inteligencija „procesira“ i taj glagol pa u ruskom daje svoje tumačenje: *зима – зимовать* (1. [слово] уже существует, означает проводить время в зимних условиях; 2. пусть это будет ‘подготавливаться к зиме’ [семантическая деривация]; 3. встречать или создавать атмосферу зимы; 4. проводить зиму в определенном месте; 5. проводить время в зимний период). U srpskom se generišu ova značenja: ♦ *zima – zimovati* (1. uvoditi atmosferu zime ili se ponašati zimski; 2. unositi atmosferu zime ili dočekivati zimu; 3. unositi atmosferu zime ili prilagoditi se zimskim uslovima), a u makedonskom: *зима – зимува* (1. се приспособува или се води според зимата; создава атмосфера на зима; 2. се подготвува за зима или создава зимска атмосфера; 3. се приготвува за зимата или се однесува зимски). Vještačka inteligencija generiše i odgovarajuće rečeničke primjere (u užem ili širem tekstu) tipa: *Зима решила тут зимовать.* ♦ *Gradski trgovi postaju mesta na kojima se зимује.* ♦ *Најсїпариоїи меѓу нив, Марко, то сїудуираше воздухоїи и зимуваше во својоїи їланински дворец, каде шїїо їи изложуваше своїїе билки на мраз за га їи конзервира.*³

Za poluhlada, ponekad hladna, ponekada topla, godišnja doba **jesen i proljeće** nema nijedan analizirani jezik prirodno generisan glagol, ali ih vještačka inteligencija proizvodi: *осень – осенить* (1. делать что-то осенним или ощущать осень; 2. закрывать или покрывать осенними красками; 3. переживание осени, например, *Как ты осенишь?*), ♦ *jesen – jeseniti* (prelaziti u jesensko doba ili uvoditi jesenju / jesensku atmosferu, prelaziti u jesenju / jesensko razdoblje ili unositi jesenju / jesensku atmosferu), *jesenovati* (prelaziti u jesenje / jesensko raspoloženje ili unositi duh jeseni), ♦ *есен – есенува* (1. создава есенска атмосфера или прелази во есен; 2. преодува во есен или создава есенска атмосфера; 3. преодува во есенски режим или ужива во есенските бои) i daje rečenične primjere tipa: *Деревья осеневали, оставляя за собой последние воспоминания об осени, и готовились к новому теплomu времени года.* ♦ *Kada se priroda počne septembariti, | I lišće pada dok ptice tiho šaptom kliču. | Dok dani jesene i sumorno*

³ U spisku obiju grupa, radi preglednosti, jezici se odvajaju znakom romba: crnim (♦) ruski i srpski, a bijelim (◇) srpski i makedonski.

svijetle, / I oblači vlagavaju nebo što se mreška. ◇ Но, како што земјата октомврираше и есенуваше, Лена почнуваше да се приготвува за долгата зима.

Ista je situacija sa drugim prelaznim godišnjim dobom: *весна – веснить* (1. вести себя так, как весной; оживать; 2. переживание осени, например, *Как ты осенишь?*; 3. проводить время осенью), *весновать* (1. радоваться приходу весны; 2. встречать весну или действовать с весенним настроением; (проводить время весной) ◆ *prol(j)еће – prolećiti / proljetiti* (donositi os(j)еćaj prol(j)ећа), *prolećivati / proljećivati* (uvoditi prol(j)ећну / prol(j)етну atmosferu), *prolećevati* (prelaziti u prol(j)ећно / prol(j)етно raspoloženje ili unositi duh prol(j)ећа), ◇ *пролет – њролејџува* (1. создава пролетна атмосфера или преминува во пролет; 2. дочекува или создава пролетна атмосфера; 3. се радува на пролетните денови или ги подготвува), за koje se takeđe generišu rečenički primjeri poput: *К лету все весновало, и природа оживала в полную силу. ◆ Sneg se topio, ptice su se vratile i sve je počelo prolećivati. ◇ Таа марјџуваше со њрвиџе лале, њролејџуваше низ њолиџаџа, и освежаваше се шџџо Сџефан џо замрзнал.*

Mjeseci mogu biti izrazito hladni (januar, februar, decembar) i prelazni (mart, septembar, oktobar).

Od izrazito hladnih mjeseci u godini nijedan od njih nema u prirodnoj derivaciji odgovarajući glagol, ali zato vještačka inteligencija kreira svoje kovanice i daje primjere u obliku rečenice i stiha (u vezanome tekstu), npr. za (a) januar: *январь – январить* (1. вести себя так, как в январе; 2. быть самым холодным месяцем; 3. переживание января, например, *Как ты январить?*; 4. проводить время в январе), *январивать* (приветствовать начало года), *январевать* (встречать новый год или создавать январскую атмосферу), ◆ *januar – januariti* (1. dočekivati novu godinu ili unositi januarsku atmosferu; 2. prelaziti u novogodišnje raspoloženje ili unositi duh januara; 3. uvoditi novogodišnju atmosferu), ◇ *јануари – јануара* (1. ја дочекува новата година или воведува јануарска атмосфера), *јануарира* (1. создава јануарска атмосфера; 2. ја дочекува новата година или ужива во првите зимски денови).⁴ ■ *Начало года как всегда январевало, привнося с собой ощущение праздника и радости новых возможностей. ◆ Grad je počeo studivati s početkom januara, dok je svetlost vatrometa najavila novu godinu i ulice su počele januariti s*

⁴ Rečenične primjere otvara crni kvadrat (■).

prvim snegom. ◇ *Но, Ана не можеше да чека да види како изгледа јануари, на **јануарираше**;* (b) *decembar:* [4 *декабрь – декабрь* (1. вести себя так, как в декабре; 2. быть холодным и зимним; 3. переживание декабря, например, *Как ты декабришь?*), **декабровать** (проводить время в декабрьском настроении), **декабровать** (приближать конец года или вводить атмосферу декабря), **декабровать** (проводить, провести время зимой в декабре, например, *Они декабровали на горнолыжном курорте*). ◇ *decembar – decembariti* (1. dočekivati kraj godine ili uvoditi decembarsku atmosferu; 2. unositi atmosferu decembra ili dočekivati kraj godine; 3. unositi duh decembra ili postaviti u zimsko raspoloženje), ◇ *декември – декемврира* (1. создава декемвриска атмосфера; 2. дочекува крај на годината или создава декемвриска атмосфера; 3. го дочекува крајот на годината или се однесува декемвриски), ■ *Декабрь **декабровал** вокруг, принося праздничное настроение.* ◇ *Prvi dani decembra doneli su osećaj sveže hladnoće, dok je grad počeo da **decembariti**, pripremajući se za novogodišnje praznike.* ◇ *Следеше времето на Стефан, волшебникот на зимата. Тој **декемврираше** секој агол на земјата, претворајќи ја во зимско царство.*

U sistemu polukriolskih mjeseci takođe prirodna derivacija nije razvila odgovorajuće glagole, što nije smetalo vještačkoj inteligenciji da stvori svoje, recimo za mart: *март – мартитъ* (1. вести себя так, как в марте; 2. быть переменчивым; 3. долго ожидать прихода марта, например, *Он мартитъ, желая тепла и весны.*), **мартовать** (1. ждать весны; 2. встречать начало весны или создавать мартовскую атмосферу), **мартировать** (1. проводить время в марте; 2. переживание марта, например, *Как ты мартуешь?*), ◇ *mart – martovati / ožujkovati* (1. unositi atmosferu marta ili prelaziti u rano prol(j)eće; 2. unositi os(j)ećaj marta ili ožujka; 3. uvoditi atmosferu rane prol(j)eća), *ožujak – ožujkovati* (don(ij)eti os(j)ećaj ožujka ili se prilagoditi prelazu u prol(j)eće), ◇ *март – мартува* (1. создава мартовска атмосфера; 2. го дочекува март или создава мартовска атмосфера, 3. радува се на почетокот на пролетта или го приготвува), ■ *В марте, когда природа начинала **мартовать**, первые почки на деревьях набухали, и в воздухе чувствовалось пробуждение.* ◇ *Kako je mart zakoračio, priroda je počela **martovati**.* ◇ *А њојѡа доаѡаше ѡролејѡа, со неа и Миа, волшебничкајѡа на обнова. Таа **мартѡваше** со ѡрвиѡе лале, ѡролејѡваше низ ѡолиѡајѡа, и освежуваше се ѡиѡ Сѡефан ѡо замрзнал.*

(c) Kriolske pojave mogu biti čisto kriolske ili polukriolske. U čisto kriolske spadaju: hladnoća, snijeg, mećava, vijavica, mraz, sumrazica, smet i dr. Za njih vještačka inteligencija generiše glagole kojih nema u standardnome ruskom, srpskom i makedonskom jeziku. Npr. za (a) snijeg: *снег* – **снежить** (покрываться снегом или делать что-то похожее на снег), **снеговать** (выпадать как снег или осыпаться снежными хлопьями), **снегонуть** (быстро идти снег, особенно в больших количествах), **снегировать** (преобразовывать что-то так, чтобы оно становилось похожим на снег или придавать ему характеристики снега, **снегозировать** (покрывать чем-то, напоминаящим снег),) ♦ *sn(ij)eg* – **sn(j)ežnavati** (1. izazivati sn(j)ežnu oluju ili biti obavijen sn(j)ežnom olujom; 2. oživljavati jaku sn(j)ežnu oluju), ◇ *снег* – **снежува** (наведува или создава услови за појава на снег), **снегира** (облекувам или украсувам нешто со снежен изглед), **снегула** (прави активности поврзани со снег, како на пример скијање или правење снежен човек), **снеженчува** (прави нешто мало и слатко поврзано со снег, како мала снежинка или минијатурен снежен човек), **снеговодува** (водечки или создавачки активности во снежни услови), **снежулечува** (освежува или оладува простор или атмосфера со снежна енергија или амбиент), ◇ *ветер* – **ветрува** (дува ветер) ■ *Когда я вышел на улицу, начало **снежить**, и воздух наполнился тысячами мелких снежинок.* ♦ *Роџело је да **снежнава**, а рахулје су лагано прекривале тротоаре и кровове куќа.* ◇ *Кога излегов надвор, видов дека веќе почнало да **снежува**, па морав да се вратам внатре да ги земам ракавиците и шапката.*; (b) *ветер* – **ветрить** (1. дуть или вызывать ветер; 2. подвергать воздействию ветра; 3. действие ветра (в данном контексте, например, *Сколько дней уже ветрить?*),) ♦ *v(j)etar* – **v(j)etrity** (1. biti pod uticajem v(j)etra ili izazivati v(j)etar; 2. biti izložen v(j)etru ili ga izazivati), **v(j)etrovati** / **v(j)etrovati** (biti izložen v(j)etru ili izazivati jak v(j)etar) ■ *Весенние ветры начинали **еветровать**, а иногда даже **вихревать**, создавая маленькие вихри листьев.* ♦ *Dok smo šetali obalom, počelo je da **vetri** i talasi su postajali sve veći.* ◇ *Кога излегов од дома, почна да **ветрува** и ми беше тешко да одржам рамнотежа.*

Polukriolski ili djelimično kriolski karakter imaju s(j)ever, bura, v(j)etar, oluja, uragan, sv(j)ež, vlažan i sl. za koje vještačka inteligencija stvara ovakve glagole, npr. za uragan: *ураган* – **ураганиць** (1. вызывать ураган или быть вовлеченным в ураган; 2. испытывать воздействие урагана, например, *Город ураганил несколько дней назад.*), **ураганировать** (1. действие урагана; 2. подвергаться воздействию

урагана), ♦ *uragan* – **uraganiti** (1. izazivati snažne v(j)etrove ili doživljavati uragansku snagu; 2. izazvati uragan ili biti obavljen uraganskim v(j)etrom; 3. izazvati uragan ili se ponašati slično uraganu), ♦ *ураган* – **ураганува** (1. влијае или предизвикува ураган; 2. создава или изложува на ураган, 3. предизвикува ураган или се однесува како него). ■ *Но здесь было и свои опасности: иногда небо начинало ураганисть, и на город обрушивались мощные бури.* ♦ *Kroz sve ove mjesecе, život može olujavati i uraganiti.* ♦ **Урагануваа** низ небесата, и создаваа виори кои се движеа кон север, северувајќи ги своите сили.

Izvršena analiza ukazuje na to da generatorska derivacija ne priznaje blokade prirodne derivacije i da tvori glagole kojih nema u standardnom jeziku. U prirodnome jeziku jedni od njih se mogu (is)koristiti, dok drugi djeluju suviše egzotično i neobično. Vještačka inteligencija je u stanju ne samo da proizvodi nove krioglagole nego da za njih nalazi smisaono utemeljene primjere u konkretnoj realizaciji: u pismenim sastavima, pripovjednim tekstovima (pripotekstovima) i u poeziji koje sama kreira. Generatori proširuju tvorbene modele prirodne derivacije novim, neobičnim i originalnim tvorevinama, koje mogu imati dvostruku sudbinu: (a) da ostanu na nivou individualnih okazionalizama i (b) da pređu u uzualne okazionalizme i uđu u širu upotrebu postajući sastavni dio leksičkog fonda standardnog jezika.

Literatura

- Tošović, B. (2018^a). *Generatorska lingvistika*. Beograd: Svet knjige.
- Tošović, B. (2018^b). Тексты, порождаемые сетевыми генераторами: *Wiener slawischer Almanach*, 131–158. [Band 81: Peter Deutschmann, Imke Mendoza, Tilmann Reuther, Alois Woldan (Hrsg.) Österreichische Beiträge zum Internationalen Slavistikongress 2018 in Belgrad]
- Тошович Б. (2021). Основные аспекты генераторского словообразования: Kowalski, P. (red.). *Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej*, Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 323–342.
- Тошович Б. (2022). *Мартобрь/я: Русский язык в школе*, 83/4, 101–107.

Емилија Црвенковска
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
emilija@ukim.edu.mk

ГЛАГОЛСКИТЕ ПРЕФИКСИ *вз-*/*взз-* ВО РАЗЛИЧНИ РЕДАКЦИИ НА ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ ТЕКСТОВИ

Abstract: The article discusses the meaning and productivity of the two verbal prefixes, *вз-* and *взз-*, based on material from Old Church Slavonic dictionaries of different redactions. The similarities and differences in prefixation and in particular word-formation models of different redactions are determined on the basis of *Comparative Index towards the Dictionaries produced under the commission for Old Church Slavonic Lexicology and lexicography at ICS*. Using the dictionaries from different redactions of Church Slavonic, it is possible to identify the sources in which examples are present and sometimes the similarity of that kind confirms some previous knowledge about the closeness and the movement of certain manuscripts belonging to the Old Church Slavonic literacy.

Keywords: Verbal prefixes, *вз-*/*взз-*, Old Church Slavonic, Comparative Index

Вовед

Во подготовките за третиот меѓународен славистички конгрес, кој требало да се одржи во Белград, а откажан е во предвечерјето на Втората светска војна во 1939 година, донесена е резолуција на Извршниот одбор за некои „технички прашања“, што понатаму ќе зацрта одделни особено важни теми за истражување во славистиката, меѓу кои како прва точка е назначено издавање целосен старословенски речник. Денес може да се каже дека оваа препорака е остварена и објавени се неколку речници на канонските ракописи: *Прашкиот речник* (SJS), како и *Старословенскиот речник* (SS). Веќе на Московскиот меѓународен славистички конгрес во 1958 год. бил донесен предлог да се работат и речници на црковнословенскиот јазик од сите редакции, по предлог на Јозеф Курц. Во повеќе славистички центри се работи на реализација на оваа идеја, за жал, не со подеднакво темпо, па кога имаме материјал од најстариот, старословенски период, како и од нешто поновиот (од XII век наваму) црковнословенски, тоа овозможува да се следат хронолошки некои промени од старословенскиот до црковнословенскиот период во одделни редакции.

Во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје се работи *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (РЦЈМР) по меѓународно усогласена методологија од комисијата за речници на црковнословенскиот јазик при Меѓународниот славистички комитет. Веќе е издаден еден том, а вториот е до буквата Д. Со оглед на тоа што работата врз редакциските речници не е докрај завршена, ги одбрав префиксите под буквата В-. Во трудот се врши анализа на овие два префикси врз материјал од речниците на црковнословенскиот јазик од различни редакции, како и споредба со современата сосојба во македонскиот јазик. Од голема полза во ваквите истражувања е *Споредбениот индекс* под редакција на Зденка Рибарова, а во издание на МАНУ, што претставува уште еден проект на Меѓународниот славистички комитет. Преку овој индекс може да се согледаат сличностите и разликите во определени зборообразувачки модели, а потоа преку речниците на црковнословенскиот јазик од различни редакции може да се утврдат и изворите во коишто се среќава одделна форма.

Од друга страна, да споменам дека првата монографија што се однесува на значењето на префиксите за некој од словенските јазици беше за македонскиот јазик под наслов: *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик* од Рада Угринова-Скаловска, објавена во 1960 година.

Погоре посочените изданија овозможуваат да се направи и дијахронски пресек за одделни состојби во однос на продуктивноста на префиксите и нивните промени.

Глаголските префикси се нашироко истражувани во словенската лингвистика како од дијахрониска така и од синхрониска перспектива, во рамките на когнитивни, како и на формално ориентирани теориски рамки. Значењето што му го придобиваат префиксите на глаголскиот корен е првенствено просторно. Врската меѓу просторната и акциската (телична) употреба на префиксите примарно лежи во фактот дека префиксите им додаваат својствена крајна точка на просторните настани определени од глаголите.

Префиксот е семантички модификатор кој внесува граматичко значење, но и нови семантички нијанси во однос на значењето на основниот збор. Функцијата на префиксот е да ги определи локалните, временските и другите околности на вршењето на глаголското дејство (Трајкова 2009: 179).

Значењето на префиксите *в-*, *во-*, *вз-*, *взз-*

Префиксот *в-*, *во-* ги има следниве значења (Угринова-Скаловска 1960: 47-49):

1. Управување на дејството кон внатрешноста на нешто. Тоа значење може да биде во конкретна или во апстрактна смисла (*вџази*, *вкоја* : *вникне*);

2. Завршна свршеност (преминување на субјективот кон ново качество): *вџои се*, *вџори се*, *вжари се*, *вжешџи се*.

Конески (1995: 139) izdelува и трето значење:

3. Целосно опфаќање на дејството: *вљуби се*, *вслуша се*.

Во црковнословенскиот материјал овој префикс во сосем ограничена употреба се среќава уште во следниве значења:

‘вршење на дејството на површината на нешто’ *взсадити* ‘седне’, како и со апстрактно значење *взврџити* и *взложити* ‘донесе на, стави на’ *взврџити мира на земљ* (Трајкова 2009: 179);

‘почеток на дејството’, само кај два глагола: *взплакати се* ‘заплаче’, *взшоумџити* ‘зашуми’ и само свршеност на дејството *взжџити* (Андријевска 2018: 105).

Во некои случаи мотивирачкиот глагол е свршен, па префиксот служи само за потенцирање на свршеното резултативно значење: *вздати* - *взздати*.

Префиксот *вз-* ги има следниве локални значења (Угринова-Скаловска 1960: 51-52):

1. Управување на дејството нагоре, особено со глаголи што значат движење, а со глаголите што не значат движење, ова значење може да се разбере во преносна смисла. Глаголите со ова значење на префиксот имаат повеќе книшка, понекогаш торжествена нијанса, а значењето на самиот префикс во многу случаи до голема степен му е затемнето: *восџали*, *воскресне*.

2. Управување на дејството во обратен правец: *воздржисе се*, *возрази*.

3. Дејство што произведува нешто ново: *возроди*, *восџанови*.

4. Дејство што се развива одеднаш во големи размери, жив почеток на дејство: *возбуди*, *возбунџува*.

Паралелно се разгледуваат два префикси, *вз-/взз-*, и поради тоа што се многубројни случаите на хомонимија, кога глаголската

основа почнува на консонантите з, ж, с, па глаголите со овие два префикси графички се изедначуваат (Макаријоска 2009: 86).

Како основен за споредба го земаме материјалот од *Речникоӣ на црковнословенскио̄ӣ јазик од македонска редакција* (понатаму РСЈМР, со латинични кратенки, како што е даден во *Сѿоредбенио̄ӣ индекс*).

Единечни решенија

Во речниците на старословенскиот/црковнословенскиот јазик е застапен еден заеднички слој на образувања со посочените префикси. Сепак, секоја редакција носи и свои специфики, па така, во некои од речниците постојат образувања што се карактеристични само за определена од редакциите, со оглед на тоа што и во системот на префиксацијата може да се насети еволуцијата на зборот спрема духот на јазикот во кој се развивал ракописот (Десподова 1997: 175).

Ги izdelуваме овдека примерите со префиксите **вз-/взз-** што, според *Сѿоредбенио̄ӣ индекс*, се одбележани само во текстовите од македонска редакција (односно во РСЈМР), со упатување на значењето и на изворот во кој се наоѓаат:

вз-: **взврзгнџти** proI Vtš Kpn ‘фрли во’, **взвѣрџити** сI Vtš ‘довери некому нешто, задолжи некого со нешто’, **взвѣрџовати** Zag ‘поверува’, **взгрзизнџти** Stan ‘загризе’, **вздоушити** (Šaf) trOrb trHlud ‘вдахне’, **вздзихнџти** trHlud ‘вдахне’, **взмладенџствовати** Vtš ‘стане младенец, новороденче’, **взоуавати** Kpn ‘дава вид’, **взпаднџти** Verk Les ‘1. падне во, 2. заринка’, **взплавати** Kapr ‘заплови’, **взплззнџти** Stan ‘падне’, **взплззџџти** Stan ‘вползи’, **взпослати** Šaf ‘испрати’, **взпоустџџти** comBon ‘стане пуст, опустоши, опуси’, **взсвистати** comPsalt ‘запишти’, **взсиџавати** Vtš Kpn ‘изгрева, осветлува’, **взсиџати** Evang Apost Psalt comPsalt orDčn Parim Triod Vtš Stan Les Kpn 1. ‘засвети, заблеска’, 2. ‘расплати, разгори’.

взз-: **вззбездмзвџствовати** Les ‘молчи, живее како монах’, **вззвисџџти** Zag, trOrb ‘обеси’, **вззвзлнџити** сI Stan ‘се разбранува’, **вззвџждати** сI Kpn ‘воздигнува’, **вззвонџџти** Les ‘замириса’, **вззгласовати** trOrb ‘подига глас, воскликнува’, **взздрџвати** сI Kpn ‘се искорне, се истргне’, **взз(д)рџџити** сI Les ‘падне на земја, се струполи’,

вззмрззовати *comBon* ‘замрази’ - *вззмрззъствовати* *comPog*, *вззнждити* *ca Kap* ‘дојде на мисла, науми’, *вззџаравати* *ca Kп* ‘се разбеснува’, *вззџаревати* *Kп* ‘предизвикува бес’, *взсклеветавати* *apHлud SJS* и *RCJM*, *взсклеветати* *Slep apVtš*, *взслзпати* (*comBon*) *comPog* ‘потскокне, подрипне од радост’, *вслџплџти* *parOrb* ‘тече, струи’, *взсполџти* *ca comPsalt* ‘пламне, се распали’, *взспрашати* *Vtš* ‘прашува, распрашува’, (*вззпрашати* *SDRJ*), *взспрославџти* *Vtš* ‘прославува, слави’, *взспџнџти* *Stan* ‘удри, турне’, *взсџкати* *Les* ‘гори, се разгорува’, *взтворити* *parHлud* ‘се договори’, *взтврдити* *comPsalt* ‘утврди, зацврсти’, *взџлџвити* *parHлud* ‘нахрани, насити’, *взџрџдити* *Vrap* ‘нагости’, *взџединити* *ca* (*RCJH*, *RCJM*, *SDRJ*), *взџединовати* *ca Šaf* ‘се соединува’, *взџрџдити* *Vrap* ‘нагости’ – *оџгостити*, *оџџрџдити*.

Изворите во коишто се наоѓаат овие оригинални решенија во голем дел се химнографски текстови. Овој вид црковнословенски текстови не се предмет на ексцерпција во повеќето од другите редакциски речници, па тоа упатува на заклучок дека и жанровската карактеристика на самиот текст наложувала нови решенија. Особено во химнографијата, каде што некои фонолошки и граматички решенија се наложени од поетската природа на текстовите. Од друга страна, некои изразени специфичности може да се должат и на узусите на книжевната школа во рамките на која е настанат ракописот, а како можност не изостанува и индивидуалната творечка постапка.

Совпаѓања со канонските текстови

Во однос на употребата на посочените префикси, македонските црковнословенски ракописи покажуваат блискост и со канонските ракописи, оние што му припаѓаат на најстариот период на словенската писменост, што ја потврдува нивната архаичност, па така, овие лексеми може да се сметаат за архаизми.

	RCJM (црковнословенски)	SJS,SS (старословенски)
ВЗЗ҃РАВАТИ СА 'се разбеснува, се разгневува'	Krn	Supr
ВЗСПОЛЗ҃НИЖТИ СА 'се подлизне, се препне'	Grig, Lobk, parOrb, parHlud, Bit	Parim
ВЗПЛАКАТИ СА 'заплаче'	comBon	Supr
ВЗСПЛААЖТИ СА 'пламне, се запали, се разгори'	Bon, Pog	Sin
ВЗБАЗАТИ 'прими, прифати'	Grig parOrb	Parim
ВЗСПИТАВАТИ 'воспитува, одгледува'	Grig	Parim

Меѓуредакциски контакти

Преку анализата на јазикот на различни рамништа ги утврдуваме врските и контактите на црковнословенската писменост на поширокиот словенски ареал. Така, преку одделни јазични црти карактеристични за определена област, а присутни во текстови од друга, можеме да го следиме движењето на ракописите во средновековието.

За пример ќе ги земеме врските меѓу македонската и хрватскоглаголската писменост, при што предвид ги имаме веќе утврдените факти преку кои се докажува дека, на пр. од Охрид, по јужниот пат, преку Босна, ракописите пристигнувале во Далмација (Hamm 1988: 167). Еден од хрватскоглаголските текстови со изразено македонско влијание е Фрашчиќевиот псалтир од XV век, единствен полн текст на коментирани псалтири од византиски тип во хрватскоглаголската писменост. Според структурата, тој се приближува кон коментирани псалтири настанати во Охридската книжевна школа, како што се Болоњскиот и Погодиновиот. Во него има типично македонска замена на еровите, *jor* со *o* и *jer* со *e*, како и траги од мешањето на назалите. На морфолошко рамниште видливо е нарушувањето на падежниот систем, како и ретки траги

на удвоен објект (Sudec 2010: 209). Во лексиката се присутни заеднички грцизми, како *метафрѐна* (Grabar 1985: 96), се забележува и заедничка лексика за тие псалтири: *цѣста наспрема пѣтъ*, *пространство во другите псалтири* (MacRobert 2008: 350), како и *сѣголаз Sin – единз Pog, Von, Fra, вѣ вѣртѣпѣ Sin – вѣ пѣѣрѣ Pog, Von, Fra*. На зборообразувачко рамниште досега е констатирана употреба на некои заеднички префиксни образувања: *помѣслишѣ Sin – вѣзмѣслишѣ Von, Fra*.

Со оваа анализа се потврди блискоста и на зборообразувачко рамниште, токму преку употребата (продуктивноста) на формите со префиксите *вз-* и *взз-* коишто се јавуваат само во македонските црковнословенски текстови, конкретно Болоњскиот и Погодиновиот псалтир, двата од посебен тип, со коментар, а потоа овие форми се засведочени и во Фрашчичевиот псалтир, од ист тип како и претходните два.

РСЈМ	Ракопис	РСЈН	Ракопис
вѣблачѣти 'вовлече'	comVon	вѣблачѣти	PsFr(Comm)
вѣблѣщи 'вовлече'	comPsalt Von Pog	вѣблѣщи	PsFr(Comm)
вѣдомѣти сѣ 'се всели, се вдоми'	comPsalt Von Pog	вѣдомѣти сѣ	PsFr(Comm)
вѣзмрѣзѣвати вѣзмрѣзѣствовати 'замрази'	comVon comPog	вѣзмрѣзѣствовати	PsFr(Comm)
вѣорѣжевати 'вооружува'	comPog	вѣорѣжевати	PsFr(Comm)
вѣскорѣнѣти сѣ 'се вкорени, се зацврсти'	comPog	вѣскорѣнѣти сѣ	PsFr(Comm)

Заеднички им е и теолошкиот термин изведен од префиксираниот глагол **въвести**: **въведение** RCJM **comPsalt Zag Vtš Kgn** **въведение** RCJH **PsFr(Comm)**.

Полипрефиксација

Полипрефиксацијата е својствена за јазикот на црковнословенските текстови. Во материјалот се чести ваквите примери:

възбездмъзвъствовати Les, **въпрообразовати** Šaf, **въспоплвзънѣти** са, **въспостигнѣти** RCJM, **въспрославѣти** Vtš, **въспослати** RCJM Šaf испрати, **въсприати**, **въспрославѣти**, при што се забележува дека како прв префикс најчесто се јавува **про-**, потоа **по-**, **при-** и **без-**.

Фигуративно значење

Во материјалот на RCJMR може да се забележат голем број образувања (околу 140) со овие два префикси, до кои стои определба што посочува дека се употребени со фигуративно значење. Во голем дел ваквата употреба е резултат на природата на текстовите, коишто се, главно, библиски и литургиски.

въжгагати ‘запалува’, *fig.* ‘распалува’: *ретижъ стрѣхъ стотръпче въжгагемь* и *мѡлтѣре вѡгомь лъжеименно въ црѣкви шпалилзи еси*;

възлагати ‘полага, става, поставува’, *fig.* **възлагати** **уѣто на кого** ‘доверува нешто некому’: и словеса и дѣла на господѡ **възлагаѣтъ** вѣрнии;

възливати ‘полева, облева, излева’, *fig.* **възливати** **подаждь ми** **ицаление** **възливан** на ма велижъ мѡлѡстъ;

възбоудити ‘разбуди’, *fig.* за духовно оживување: ‘разбуди, оживи’: *пакы ѹлѡвѣжѡлюбнимъ си смотреннемь възбоуди ма въ наставши дѣнь*; *fig.* ‘поттикне’: *оуслышите благоꝟлобены хрѡстїани съ вѡсакымъ вѡниманїемъ* и **възбѣдите** **уѣвства** да **разумѣете** словеса **моа**

възвеличати 1. ‘зголемува, размножува’, 2. ‘велича’, 3. *refl.* *fig.* ‘се возвеличи, се возгордее’: *възнаѹжне съдне нѣднѣ же та зраше въ*

ГРОБЪ БЕЗДОУШНА И МРЪТВА КОПИЕМЪ ПЕЧАЛИЖ БОДЕНА ЕСМЪ ЛЮТЪ ВЪСТАНИ
ДА И АЗЪ **ВЪЗВЕЛИЧАХ СЯ**

ВЪЗВЕСТИ ‘изведе, одведе’, *fig.* ‘избави, ослободи’: и **ВЪЗВЕДЕ** МА НА
ШИРОТЪ И ИЗБЕВИТЪ МА; и **ВЪЗВЕДЕ** МА ШТЪ РОВА СТРАСТИ

ВЪЗВРЪЩИ ‘фрли, нафрли’, *fig.* **ВЪЗВРЪЖЕ** СЛОВЕСА МОЯ ВЪСПАТЪ

ВЪЗГНѢЩАТИ ‘запалува, пламнува’, *fig.* ВИНО БО НЕ ПОЩАДѢ ТѢЛА ОГНЬ
ВЪЗГНѢЩАЕТЪ ВЪ НЕМЪ ПОМЫСЛЫ ЗЛЫМИ.

Треба да се одбележи и дека од глаголите образувани со овие
два префикси се изведени голем број теолошки и литургиски
термини, како: въведение, възвращение, въземъ, възглашати,
възглашение, възгласъ, въздвигъ, въздвижение, вънесение, въскрсьнъ,
въскрсьсно, въспримати, въсприати, въсходити, въходъ ‘дел од
црковната служба’, въхождение, въшествие и сл.

Синонимија на глаголите

Како критериум за утврдување на синонимноста на
лексичките единици е прифатен принципот на семантичка
еднаквост. Синонимните образувања најлесно се воочуваат преку
споредба. Така и со разгледуваните два префикса, образувањата
имаат свои синоними било да се тие истокоренски или
разнокоренски. Прашањето на употребата на различни префикси
може да биде и од стилистички причини, поради одбегнување на
повторувањата во текстот.

Истокоренски

ВДОУШИТИ (Šaf) trOrb trHlud	‘вдахне’	ВДОУНѢТИ, ВДЗХНѢТИ, ВДЗИХНѢТИ, ДЗХНѢТИ, ОДОУШИТИ (ВДОУШИТИ СЯ)
ВЪЗБЕЗМЛЪВЪСТВОВАТИ Les	‘молчи, живее како монах’	БЕЗМЛЪВЕНИЕ (~ТВОРИТИ), БЕЗМЛЪВИЕ (~ДѢЛАТИ), БЕЗМЛЪВИТИ, БЕЗМЛЪВОВАТИ,

		БЕЗМЛЗВЪСТВИТИ, БЕЗМЛЗВЪСТВОВАТИ,
ВЗХЛЪБИТИ parHlud	‘нахрани, насити’	ОХЛЪБИТИ, ОУХЛЪБИТИ

Разнокоренски

ВЗДОМИТИ СА comPsalt	‘се всели, се вдоми’	ВЗДВОРИТИ СА, ВЗСЕЛИТИ СА, ОУДВОРИТИ СА
ВЗПРАДИТИ	‘види, здогледа’	ОУЗЪРЪТИ
ВЗХЛЪБИТИ parHlud	‘нахрани, насити’	НАКРЪЗМИТИ, НАПИТАТИ, НАСИТИТИ
ВЗПОЛЪТИ СА comPsalt	‘пламне, се распали’	ВЗЖЕЩИ, ВЗЗГОРЪТИ, ВЗСПЛАНЖИ СА, ЗАЖЕЩИ, РАЖЕЩИ, РАЗГОРЪТИ СА
ВЗБЕЗМЛЗВЪСТВОВАТИ Les	‘молчи, живее како монах’	МЛЗУАТИ

Во зависност од значењата на еден глагол, тој може да привлекува различни синоними. Така, на пр., глаголот

ВЗЗГЛАСОВАТИ trOrb ‘подига глас, воскликнува’

1. ‘извика, гласно проговори’ Cf. ВЗЗВАСИТИ sub 1 (~ гласъ), ВЗЗГЛАШАТИ sub 1, ВЗЗГРЪМЪТИ sub 2, ВЗЗЪВАТИ, ВЗЗЪПИТИ, ВЗСКРИЧАТИ,
2. ‘објави, најави, извести’ Cf. ВЗЗВЪСТИТИ, ВЗЗГЛАГОЛАТИ sub 1, ВЗЗГЛАШАТИ sub 2,
3. ‘проговори, почне да зборува’ Cf. ВЗЗГЛАГОЛАТИ
4. ‘прозвучи, засуни, испушти (глас, звук)’ Cf. ВЗЗГЛАШАТИ sub 3, ВЗСТРЪБИТИ,
5. ‘пропее (петел), закукурига’, Cf. ВЗСПЪТИ, б. кого повика (гласно) некого ВЗЗГЛАШАТИ sub 4, ВЗЗЪВАТИ, ПРИГЛАСИТИ.

Од овој глагол се образувани и два литургиски термини: ВЗЗГЛАСЪ typZag ‘возглас’, молитвена фраза што се пее со повисок

тон и глас како заклучок на молитвата и *вззгласение* *typVtš* со истото значење.

Управувањето на дејството нагоре во просторот може да биде и издигнување или стремеж кон нешто сфатено во духовна смисла, возвишување, величање: *вззвеличити*, *взздвигнати*, *вззнести са*, *будење од сон* или *воскреснување*: *вззбоудити*, *взскрзснати* или *растење*: *взздрати* (Макаријоска 2009: 85). Синонимните врски на префиксот *взз-/взс-* се можни во сите негови значења, со исклучок на преносната нијанса на возвишеност, издигнување во морална, духовна смисла (Андријевска 2018: 90).

Префиксно-суфиксни образувања со суфикси *-ова/-ева/-ава*

Кај низа глаголи образувани со разгледуваните префикси во материјалот се забележува и изразено присуство на суфиксација, особено со суф. *-ова/-ева/-ава*: *взмладенствувати*, *взединувати са*, *взстроџувати*, *взвџувати*, *вззвзмлзвџувати*, *взпрообразувати*, *вззвзмлзвџувати*, *взпрообразувати*, при што кај некои глаголски парови во повеќето редакции на црковнословенскиот е застапен само глаголот без суфикс, а во македонската редакција продуктивни се образувањата парови од типот *вззгласити - възгласовати*, *вззџарити са - възџаревати*, *взсиџати - възсиџавати*.

Продуктивноста

Ако ги проследуваме тенденциите во зборообразувањето со посочените глаголски префикси, можеме да констатираме дека има разлики во продуктивноста на дијахронски план. Во однос на образувањата на глаголите со префиксот *вз-*, односно **в-**, **во-** во современиот македонски јазик, ќе видиме дека денеска овој префикс е многу пораспространет отколку во минатото (Угринова-Скаловска 1960: 49). Продуктивноста се огледува како во бројноста на глаголите што ги има во народниот говор така и во чисто литературните образувања што значат најчесто чисто апстрактни поими (Угринова-Скаловска 1960: 49).

Во однос на префиксот *взз-/взс-*, односно *воз-/вос-*, состојбата е обратна. Слоњски набројува околу 190 глаголи со овој префикс во старословенскиот (Sloński 1937), а во македонските

црковнословенски текстови што претставуваат основа на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* со овој суфикс се опфатени 246 глаголи (Макаријоска 2009: 84), што значи дека неговата продуктивност изразено се зголемила во црковнословенскиот период. Во современиот македонски јазик, тој е многу помалку продуктивен отколку во старословенскиот и црковнословенскиот.

Во народните говори се заменува, на пр., со *раз-* за аугментативно значење, со *за-* за ингресивно и сл. Глаголите со овој префикс се дојдени во литературниот јазик од црковниот и нивниот број е сосем ограничен (Угринова-Скаловска 1960: 51).

Заклучоци

Во однос на црковнословенскиот/старословенскиот период, во македонскиот јазик претрпела промени, пред сè, продуктивноста на образувањата со суфиксите *в-* и *воз-*. Некои стари значења се загубени. Природата на текстовите наметнала и низа образувања. Особено е изразена фигуративната употреба кај образувањата со овие два префикси. Префиксот *воз-* е продуктивен во образувањето теолошки термини. Споредбите меѓу одделни редакции во врска со употребата на овие префикси во различни средини покажува сличности кај определени ракописи, преку кои може да се потврдат меѓуредакциските контакти и на зборообразувачко рамниште.

Литература

- Андријевска, Н. (2018). *Прилози за македонскиот глаголен префиксација – традиција и континуитет*. Скопје: Книгоиздателство МИ-АН. Десподова, В. (1997). *Ситудии за македонскиот средновековна лексика*. Скопје-Прилеп: Институт за старословенска култура, Прилеп, Книгоиздателство Матица македонска, Скопје.
- Конески, К. (1995). *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Макаријоска, Ј. (2009). *Ситудии од историскиот зборообразување*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Трајкова, К. (2009). „Глаголскиот префикс *v7-* и неговите паралели во македонските црковнословенски текстови“. *Македонски јазик* LX, 179-182.

- Угринова-Скаловска, Р. (1960). *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Grabar, B. (1985). „Osobitosti grafije i jezika glagoljskog Frašćićeva psaltira“. In: Reinhart, J. [red.] *Litterae slavicae medii aevi F. V. Mareš sexagenario oblatae*. München 1985, 75-96.
- Hamm, J. (1988). „Pojava i razvitak ćirilometodskog pisma na hrvatskom tlu i njegove veze s Makedonijom“. Б. Конески, Б. Видоески, П. Хр. Илиевски (ур.). Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и Кирилometодиевската традиција во Македонија. Скопје: МАНУ, 167-175.
- MacRobert, C. M. (2008). „On the Role of Memory and Oral Tradition in the Early Transmission of the Church Slavonic Psalter Text“. А. Милтенова; Е. Томова; Р. Станкова (ур.) *Христијанска агиологија и надорфни вјарвания. Сборник в чест на ст. н. с. Елена Коцева*. Софија: Издателство „Изток-Запад“, 340-355.
- Słoński, S. (1937). *Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim (starobułgarskim)*. Warszawa: Nakł. Tow. Naukowego warszawskiego.
- Sudec, S. 2010. „Makedonizmi u hrvatskoglagoljskim tekstovima“. С. Тофоска, Г. Алексова, Б. Павлеска (ред.). Шести научан собир на млади македонисти. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 203-215.

Извори и кратенки на речниците

- Споредбен индекс I: *Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС, I, а-з*, Зденка Рибарова [red.]. Обработувачи Н. Андријевска, З. Рибарова, Б. Балантич, П. Станковска. МАНУ: Скопје 2015. <<http://ical.manu.edu.mk/books/Sporedben%20indeksMANU.pdf>> [Пристапено на 1. 9. 2023].
- Споредбен индекс II: *Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС, II, и-о*, Зденка Рибарова [red.]. Обработувачи Н. Андријевска, З. Рибарова, Б. Балантич, П. Станковска. МАНУ: Скопје 2018.

- <http://ical.manu.edu.mk/images/pub/Sporedben_indeksMANU-II.pdf> [Пристапено на 1. 9. 2023].
- RCJH: *Riječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* I. а – врѣдъ. Nazor, A. [red.]. Zagreb 2000. II. врѣдънь – заповѣдница. sv. 11-20. Zagreb 2014→.
- RCJM/PCJMP: *Речник на црковнословенскиоѡ јазик од македонска редакција*. I. *Вовед. а-б*. Зденка Рибарова [ed.], Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска [red.]. Скопје 2006. II. v – vUs7, св. 8–12. Зденка Рибарова [ed.], Н. Андријевска, Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска [red.]. Скопје 2023→.
- SJS: *Slovník jazyka staroslověnskeho* I-III. Kurz, J. [red.]. IV. Hauptová, Z. [red.]. Praha 1966-1997.
- SDRJ – *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. I–X. а – свѣтитса. Аванесов Р. И. [red.]. (I–IV), Аванесов Р. И., Улуханов, И. С. (V), Крыско, В. Б. (VI–X). Москва 1988–2013.
- SS – *Старославянский словарь* (по рукописям X–XI веков), ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. Москва 1994.

Кратенки на цитираните споменици

- Ракописи од македонска редакција: Вон – Болоњски псалтир, XIII век; Hlud – Хлудов триод, XIII век; Karp – Карпински апостол, XIV век; Kpn – Крнински дамаскин, XVI век; Krp – Карпинско евангелие, XIII век; Les – Лесновски паренезис, 1353 год.; Orb – Орбелски триод, XIII век; Pog – Погодинов псалтир, XIII век; Slep – Слеченски апостол, XII век; Stan – Станиславов пролог, 1330 год.; Šaf – Шафариков триод, XIII век; Vran – Вранешнички апостол, XIII век; Verk – Верковичев апостол, XIV век; Vtš – Ваташки минеј, 1453 год.; Zag – Загрепски триод, XIII век, par – Паримејник, tip – типик,
- Хрватскоглаголски ракописи: PsFr – Фрашчиќев псалтир, 1463 год.
- Канонски ракописи: Sin – Синајски псалтир XI век.; Supr – Супрасалски зборник X–XI век.
- Општи кратенки: Apost, ap – апостол; Com – коментар; Evang – евангелие; or – молитва; Parim, par – паримејник; Prol – пролог; Psalt – псалтир;

